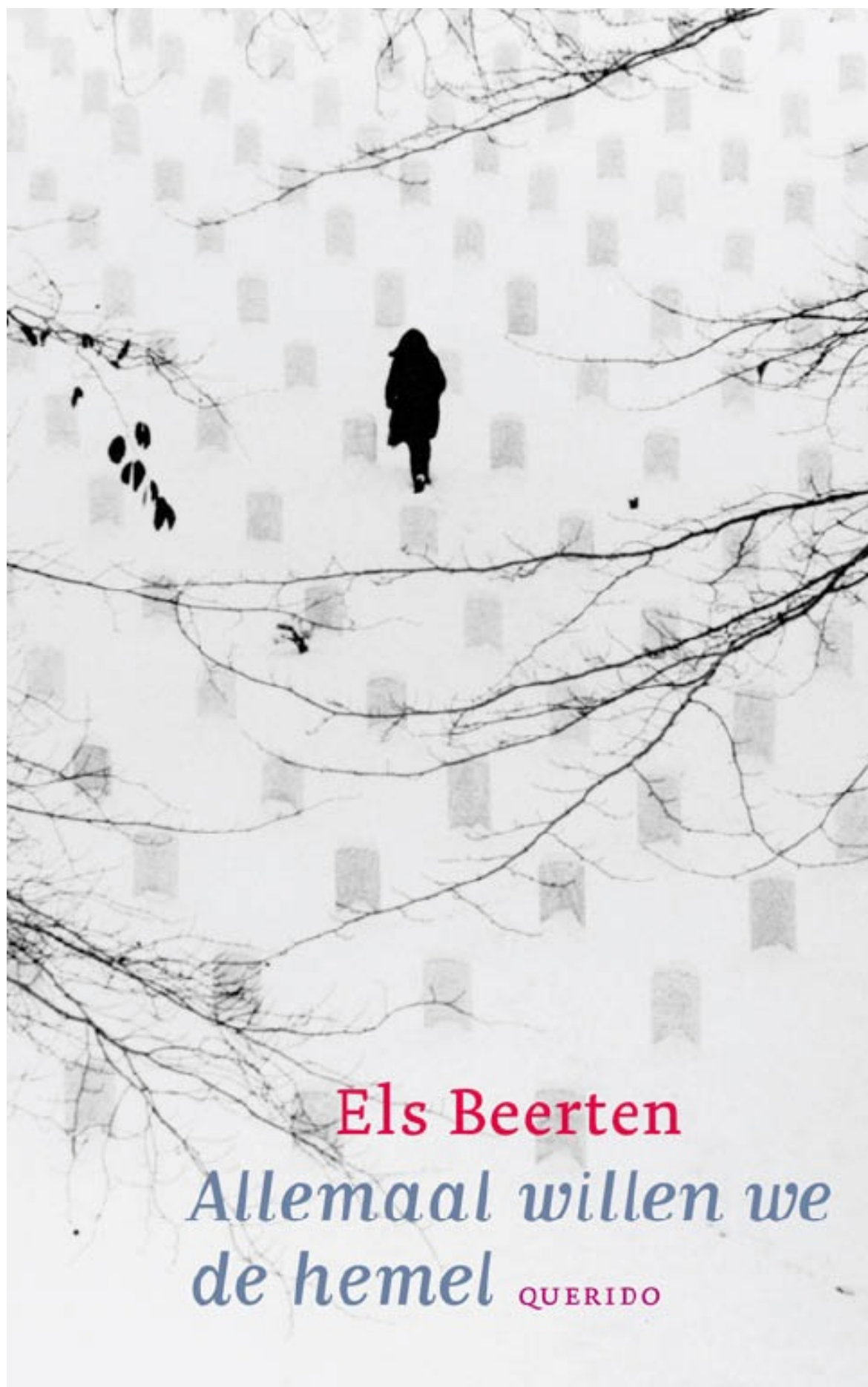




Els Beerten
*Allemaal willen we
de hemel* **QUERIDO**



Els Beerten

*Allemaal willen we
de hemel*

QUERIDO

Els Beerten

Allemaal willen we de hemel



Em. Querido's Uitgeverij BV

Amsterdam 2009

Elke overeenkomst met bestaande personen en situaties berust louter op toevalligheden.

Dit boek werd uitgegeven met productiesteun van het Vlaams Fonds voor de Letteren. De auteur ontving voor het schrijven van dit boek een werkbeurs van het Nederlands en van het Vlaams Fonds voor de Letteren.



Copyright text © 2008 by *Els Beerten*. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij bv, Singel 262, 1016 AC Amsterdam.

Omslagontwerp Nanja Toebak

Omslagbeeld © Redux / Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 451 0796 7 / NUR 285

www.queridokind.nl

Deze digitale editie is gemaakt naar de tweede druk, 2008

Voor Koen

*'For us there is only the trying.
The rest is not our business.'*

T. S. Eliot, *Four Quartets*

Proloog

1967

Onze Jef is dood

Jeanne lacht met mij als ik over de hemel begin. 'Remi,' zegt ze dan, 'de hemel zit in de kop van de mensen, meer is het niet.'

Ik geloof dat nog altijd niet. Dat de hemel alleen maar in de kop van de mensen zit. Onze Jef komt er al zeker in. Onze Jef is altijd al een held geweest, en nu hij dood is, nog meer. De paters vooraan in de kerk zeggen het, de mensen prevelen het, de poort van de hemel zal wijd open staan voor hem.

'Bidden wij voor de zielenrust van eerwaarde pater Claessen, en bidden wij tevens voor deze zwaarbeproefde mensen. Dat God hun leed draaglijk moge maken.'

Dat zijn wij. De zwaarbeproefde mensen. Wij buigen onze hoofden, wij bidden alle gebeden mee, onze Jef is dood en hij gaat naar de hemel.

Hij is niet doodgegaan aan een ziekte. Onze Jef was van ijzer, en hij was zeker honderd jaar geworden als hij niet in Congo tegen een boom was gereden. Op een boogscheut van zijn missiepost nog wel, op weg naar school. Want onze Jef was niet alleen pater, hij was ook nog onderwijzer, en met hart en ziel, schijnt het, want niks was hem te veel voor zijn mensen. En die dag gebeurt het: hij knalt met zijn jeep tegen een boom, de boom knakt in twee, valt op Jef en Jef is dood.

Een mens is iets raars. Eerst overleeft hij de oorlog in België, dan de oorlog in Congo, om ten slotte heel onnozel tegen een boom te verongelukken.

Twee paters van zijn orde zijn het ons Renée komen vertellen. Eerst dat hij dood was, toen dat hij al begraven was, en vervolgens dat ze in zijn geboortedorp een herdenkingsmis voor hem wilden houden. Renée zei dat het goed was, daarna heeft ze mij opgebeld. Met onze kinderen op de achterbank zijn Jeanne en ik diezelfde dag nog vertrokken. We hebben aan één stuk gereden tot we voor de deur van Renée stonden.

Renée heeft me lang vastgepakt. 'We zijn hem kwijt,' zei ze, 'we zijn hem voorgoed kwijt, Remi.'

We hadden hem al jaren niet meer gezien. Hij kwam nooit met verlof uit Congo, hij was ginder veel te graag. En of we dat konden begrijpen, schreef hij.

We schreven terug dat we dat begrepen.

Onze Jef was een rare. Ik heb lang gewenst dat ik nog een andere broer had. Maar ik had er maar één, en dat was Jef. Misschien zijn helden altijd raar.

Ik weet wel waarom hij naar Congo vertrok. Het proces van Ward had hem ziek gemaakt. Niemand had gedacht dat het zo zou aflopen. Toen Jef na het proces thuiskwam, heeft hij eerst drie dagen op zijn bed gelegen zonder een woord te zeggen. Hij wilde niks eten, wilde niks drinken, hij lag daar maar. Mijn vader was in alle staten. Hij zei dat Jef zijn leven in handen moest nemen in plaats van in zijn bed dood te gaan. ‘Kruip terug in de mijn,’ brulde mijn vader, ‘doe iets, lig daar niet zo als een levend lijk.’

Iedereen was over zijn toeren die dagen. Zelfs mijn moeder, ook al zei ze niks meer. Het enige wat ze nog deed, was de lakens onder zijn matras stoppen, zijn gordijnen opentrekken, en weer dicht en weer open. En weer dicht. Zijn haren kammen. Zijn gezicht wassen. Een spons tegen zijn lippen duwen.

Na drie dagen zonder eten en drinken kwam Jef de woonkamer in. Ik wil naar de missies, zei hij. En hij trok naar de missies. Geen voet heeft hij nog in de mijn gezet. De mijn was voorbij, Congo was de toekomst.

De fanfare speelt vandaag niet voor Jef. Ik begrijp dat. Jef is hier wel geboren, maar hij was allang niet meer vanhier.

De paters hebben hun eigen organist meegebracht. De man doet zijn best, maar gemakkelijk kan het niet zijn. Het orgel moet dringend gestemd worden, een kind kan dat horen. Maar niemand in de kerk kijkt ook maar één seconde op van de valse noten. Mensen zijn vreemde wezens. Alles worden ze gewend, ook de lelijke dingen.

Terwijl er niks mooiers is dan muziek. Ik geloof dat echt. Toen ik achttien werd, ging ik in Brussel muziek studeren, daarna kreeg ik een beurs voor Milaan. Jeanne en ik zijn er gebleven. Al jaren speel ik in het nationaal orkest van Italië, mijn instrument is nog altijd mijn trompet. Ward zou me saxofoon leren spelen. Het is nooit gebeurd. Een mens moet veel willen in het leven, maar hij mag niet alles willen.

Het lijkt of de lente vandaag begonnen is, de zon schijnt schandalig hard. Als ik uit de kerk kom, knijp ik mijn ogen half dicht tegen al dat licht. Iemand grijpt mijn handen vast. Het is zuster Melanie. Ik herken haar meteen, ook al is haar gezicht helemaal verrimpeld. Ze ziet eruit als honderd, en dat is ze waarschijnlijk ook. Ze overleeft ons allemaal.

‘Je broer was een held voor zijn mensen,’ zegt ze, terwijl ze mijn handen blijft vasthouden.

‘Ik weet het,’ zeg ik.

‘Ik zal voor hem bidden,’ zegt ze.

Ik blijf het niet snappen. Waarom er voor een held gebeden moet worden. Een held gaat vanzelf naar de hemel. Tenzij we onszelf allemaal iets wijsmaken, en alleen maar doen of er een hemel is.

Ik maak me daar niet te veel zorgen over.

We zien wel.

Jeanne zegt dat ook. Dat we wel zien.

Er was een tijd dat ze me het ellendigste manneke van de wereld vond. En nu hebben we drie kinderen. Drie gezonde kinderen. Samen een miljoen sproeten, en met Jeanne erbij minstens twee miljoen.

Ik ben een gelukkig mens.

Deel I

1945

Helden

De reis duurt veel te lang.

‘Martin, waar ga je naartoe?’

‘Naar de wc. Ben zo terug.’

Ik voel haar ogen op mijn rug. Ik draai me even om. Ze glimlacht naar me. Een dikke man rechts, een kleine grijze vrouw links van haar. De lege plek tegenover haar is de mijne. Verder nog twee vrouwen in onze coupé. Opeens draaien hun hoofden in mijn richting. Onze blikken kruisen elkaar. Ik voel hoe ze elke trek van mijn gelaat in zich opnemen.

Mijn gezicht verkramppt. Ik kan het niet helpen, het gebeurt gewoon vanzelf. Isa knikt naar me, ze glimlacht nog steeds. Ik ken niemand die zo kan glimlachen als Isa.

Ik trek de deur achter me dicht en loop het gangpad in. De trein rijdt hard. Ik hou me vast aan de reling onder de ramen in de gang, terwijl ik richting toilet loop.

De wc is vrij.

Ik sta voor de spiegel.

Helden vertellen hun verhaal nooit zelf. Hun verhaal krijgen ze van hun omgeving. Er was eens, en toen deed de held iets heel strafs, en daarna leefde hij of zij voor altijd.

Ik zal nooit zo'n cadeau krijgen.

Mijn naam is Martin Lenz. Ik ben geboren in Berlijn. Onze wijk bestaat niet meer, maar ik nog wel. Mijn ouders bestaan niet meer. Mijn grootouders niet, mijn vrienden niet, de buurt waar ik vroeger woonde niet. Alleen ik.

Ik besta nog.

Engelse bommen waren het. Afgelopen oktober, terwijl ik aan het front tegen de Russen vocht. Ik was niet thuis, ik had geluk. Stom onnozel geluk.

Mijn accent? Mijn moeder kwam uit Vlaanderen. Als kind leerde ik eerst

Nederlands spreken, pas later Duits. Mijn vader was een Duitser. Ik ben als Duitser opgevoed.

Dit zijn mijn papieren. Twintig jaar. Zo oud ben ik.

Natuurlijk mis ik hen allemaal. Elke dag nog mis ik hen. Maar een mens moet verder met zijn leven.

We zijn onderweg naar Keulen, Isa en ik. Isa Hofmann. Met haar ga ik ooit trouwen. Ze is van Keulen afkomstig, de afgelopen jaren heeft ze als verpleegster aan het front gewerkt. Ik raakte gewond in Dresden, kwam terecht in het lazaret, Isa was de verpleegster die me verzorgde, en we zijn verliefd geworden.

Ik hoef niet meer terug naar het front. Aan mij hebben ze niets meer. Zodra ik kon zijn we naar het westen getrokken. Iedereen trekt dezer dagen toch naar het westen? Ik ben blij dat we naar haar ouders kunnen. Zoals ik al zei, een mens moet verder met zijn leven.

Ik haper niet meer. Ik heb het verhaal al zo vaak verteld, ooit zal het helemaal van mij zijn. Toch nog maar even opnieuw. Mijn naam is Martin Lenz. Ik ben geboren in Berlijn. Onze wijk bestaat niet meer. En al de rest ook niet meer.

De spiegel stelt me gerust. Ik knipper niet meer met mijn ogen. Mijn hoofd hou ik niet meer schuin. Recht in de ogen kijken maar niet de hele tijd, ruggengraat strak, handen stil. Niet met de vingers spelen.

Ik ben er nog wel, maar elke dag wordt het minder. Minder en minder, tot ik nog enkel mijn verhaal zal zijn. Dit éne. Hiermee zal ik kunnen leven.

Medaille

Mijn broer Jef is een held. Een echte. Het heeft zelfs in de krant gestaan. Hij heeft er ook een medaille voor gekregen. Die hangt al een week aan onze muur. Ze blinkt heel erg. 'Afblijven, Remi,' zegt mijn moeder als ik er maar een vinger naar uitsteek. Mijn moeder poetst de medaille elke dag. 'Wat onze Jef gepresteerd heeft, daar zijn geen woorden voor,' heeft ze al een keer of vijftig gezegd.

Als mijn vader het huis binnenkomt, gaat hij voor de medaille staan, met zijn armen gekruist en dan zucht hij diep: 'Ja. Ja ja.' En dat zo'n honderd keer per dag.

Onze Jef heeft geluk. Met zijn medaille komt hij zeker in de hemel. Hoeveel keer hij nu ook nog vloekt of liegt, ze zullen hem erin laten, ze zullen niet anders kunnen. Alle goede mensen komen in de hemel, zegt meneer pastoor, maar de helden voorop.

Had ik ook maar een medaille. Maar wie tien is, kan nog geen held zijn. Denk ik. Ik moet nog wat geduld hebben.

Het huis ruikt naar sigaretten, naar pijp en koffie. Het is zaterdag, en mijn moeder heeft vier taarten gebakken om de medaille te vieren. Ons huis is vol mensen. Mijn vader en mijn moeder, ikzelf, Jef natuurlijk, mijn zus Renée, de twee buurmannen en de twee buurvrouwen. De medaille is van de muur gehaald, zodat we haar van dichtbij kunnen bekijken. De koning staat erop, en iets in het Frans. Iets over dapper zijn, schijnt het.

Een held is natuurlijk dapper. Anders is hij geen held, zegt mijn moeder. 'Dat hij maar niet terugkomt,' zegt ze opeens.

Het wordt stil in huis.

Hij is Ward. Sinds de medaille aan de muur hangt, zitten ze de hele dag over hem te fezen. En maar zwijgen als ik in de buurt kom.

'Als ze hem te pakken krijgen, zullen ze hem zwaar straffen,' zegt mijn vader. 'Kijk maar eens wat ze met zijn moeder gedaan hebben, het mens zit nog altijd in de gevangenis, en zulke grote misdaden heeft ze toch niet begaan.'

Mijn moeder staat op en veegt een hele tijd haar handen af aan haar schort. 'Wie weet of hij nog leeft,' zegt ze.

Geschrokken kijk ik haar aan.

'Natuurlijk wel,' zegt mijn vader, 'als hij dood was, hadden we het allang geweten. In een dorp als dat van ons blijft niks geheim.'

'Het is allemaal zijn eigen stomme schuld.' Renée staat op, haar stoel schuurt hard over de vloer. Ze gaat bij het raam staan en kijkt naar buiten. Alsof er een geweldig spektakel te zien is.

Even wordt het weer heel stil.

'Wie wil er nog een stuk taart,' zegt mijn moeder opeens. Voor iemand wat kan zeggen, heeft ze op ieders bord een stuk gelegd. Het is mijn derde. Straks krijg ik weer buikpijn van te veel.

'Welke eigen stomme schuld?'

'Daar ben je nog te klein voor,' glimlacht mijn moeder.

'Ik ben al tien,' zeg ik kwaad.

'Juist,' glimlacht ze. 'Wie wil nog wat koffie?' Meteen staat ze op en giet elk kopje boordevol. De kamer loopt weer vol met gebabbel, alsof ik niks gezegd heb, helemaal niks.

Ik móét het weten. Wat er met Ward is. En of hij nog terugkomt. Ik sta op en loop naar Renée. Ward is haar lief geweest, dus zij kan het weten. Ik trek aan haar arm. 'Wanneer komt hij terug?' fluister ik.

'Weet ik veel,' fluistert ze terug.

Zij weet het dus ook niet. En het kan haar niks schelen.

'Hij heeft het me beloofd,' fluister ik.

Ze haalt haar schouders op.

'Hij zou me saxofoon leren,' zeg ik.

Ze schudt haar hoofd. 'Ach, Remi.'

'Wat is er met Ward?' vraag ik luid.

'Hou toch je mond, kleine,' zegt Jef. Hij kijkt me aan of ik een stuk vuil ben. Terwijl ik gewoon een vraag heb gesteld.

'Ward is mijn vriend,' zeg ik kwaad.

Mijn moeder glimlacht naar me. 'Later vertel ik je alles.'

Later, altijd later. Alsof ik nu nergens tegen kan.

'Laten we op onze Jef klinken. Op onze Jef en op zijn medaille,' zegt ze.

Ik loop naar buiten. Het regent een beetje.

Ik heb Ward allang niet meer gezien, maar ik ben hem niet vergeten. Hij heeft me leren fluiten op al mijn vingers. Uren hebben we geoefend, tot ik het kon. En toen ik het kon, was het voor altijd.

Jef kan niet eens fluiten, laat staan op zijn vingers.

Wat ik wil

Nog een maand of vier en ik heb mijn diploma van het middelbaar onderwijs op zak. Ik mag kiezen wat ik daarna wil doen: werken of verder studeren.

Mijn moeder zegt dat ik een talent voor muziek heb en dat ik 'iets met muziek' moet doen. Ga naar Hasselt, Renée, heeft ze gezegd, naar de muziekschool, dan kom je er vanzelf wel achter.

Mijn vader zegt dat ik geluk heb, want ik mag kiezen. En dat ik gerust mag weten dat ik dat aan mijn moeder heb te danken. Want als het aan hém lag, ja dán. En dat hij het niet snapt. Waarom vrouwen het zich zo moeilijk maken, ze hebben thuis al werk genoeg.

Jij bent geen vrouw, dus je kunt dat niet snappen, had mijn moeder tegen hem gezegd.

Hier sta ik nu te wachten op de tram naar Hasselt.

Wat ik zelf wil, ik weet het niet.

Jef mocht ook verder studeren, maar hij trok naar de mijn. Iedereen werkte in de mijn, zei hij, zo erg kon het dus niet zijn.

Mijn vader werkt er ook. Het is wél erg, zei hij, Jef zou er nog wel achter komen, hij was gewoon bang om zijn vleugels uit te slaan, groter schrikschijter dan onze Jef kende hij niet. Onderwijzer moest hij worden, of advocaat. Notaris, of dokter. Dat waren de mannen die de wereld lieten draaien, zei mijn vader.

De wereld zou zonder hem ook draaien, zei Jef, en dat hij wel in de mijn zijn vleugels zou uitslaan. En het moest afgelopen zijn met hem schrikschijter te noemen.

Sinds de foto in de krant en de medaille aan de muur kan onze Jef niks meer verkeerd doen. Mijn vader blijft maar zwaaien met wierook terwijl Jef niets anders doet dan grommelen dat het al lang goed is. Hij moet het nog gewend worden om een held te zijn. Want dat is hij. Ook al werkt hij in de mijn en is hij geen dokter geworden. Terwijl Ward. Een dikke lafaard is hij. Als hij terugkomt, schieten ze hem dood, zegt mijn vader, want zo gaat dat met verraders.

Hij zegt dat soort dingen als Remi niet in de buurt is. Remi leeft nog altijd in een sprookjesland waar vrienden voor altijd vrienden blijven. En Ward was zijn grote vriend. En mijn lief. Mijn eerste, mijn liefste.

Ik weet zelfs niet meer hoe zijn sax klinkt.

Mijn moeder, gisterenavond.

En Renée, hoe graag heb je hem gezien?

Heel graag.

Hoe graag is dat? Als het huis in brand staat en hij zit erin, wat dan?

Vroeger zou ik naar binnen zijn gerend.

Vroeger?

Natuurlijk. Nu hoeft hij niet meer af te komen.

Nooit meer?

Maar ma toch. Natuurlijk nooit meer.

Hoe mijn moeder daarop knikte, bijna tot haar hoofd van haar lijf viel. Ze knikte tegen mij én tegen zichzelf. Kind, zei ze toen, het had allemaal anders moeten lopen.

Maar het is gelopen zoals het gelopen is.

De tram is er, ik stap in.

Een paar haltes verder komt een man naast me zitten, ik schat hem vijftientig, maar hij kan evengoed dertig zijn. 'Mag ik, juffrouw?' vraagt hij.

Het is Renée, niet juffrouw. Ik denk het, ik zeg het niet. Mijn naam krijgt hij niet. 'Ga uw gang,' zeg ik en draai mijn hoofd naar het raam.

Voor alle zekerheid heb ik mijn trompet meegenomen, ze zit in de instrumentenkist op mijn schoot. Ik zal wel iets moeten spelen, hoe komen ze er anders achter in welk jaar ik hoor?

'Gaat u ook naar Hasselt?' vraagt hij.

Dat zijn uw zaken niet, wil ik zeggen. Ik knik.

'Ik ook,' zegt hij.

En dan, denk ik.

'Bent u uit de buurt?'

Ik zucht. Waarom houdt hij niet gewoon zijn mond?

‘Waar u vandaan bent?’ herhaalt hij.

Als ik niet antwoord, blijft hij verder vragen. Ik vertel het hem.

‘Ik ken de naam,’ zegt hij, ‘dat is alles.’

Ik knik kort en draai mijn hoofd naar het raam. Natuurlijk kent hij het niet, ons dorp is amper een voorschoot groot. Wat huizen, wat winkels, een plein met een kerk, een gemeentehuis en een fanfarezaal. Ons Verlangen, zo heet de zaal, én de fanfare.

We waren allemaal lid van Ons Verlangen, mijn vader, Jef, en ik. En toen kwam Ward erbij. Als er iemand een talent voor muziek had, was hij het wel. Ik heb dat later nooit begrepen. Hoe iemand zo prachtig kon spelen en tegelijk zulke rare gedachten in zijn hoofd had.

Niemand weet waar hij nu is. Hij zal wel gehoord hebben wat er met zijn soort gebeurt, hij zal niet terugkomen, zo slim is hij wel. *Zijn soort*. Dat ik ooit zo over mijn lief zou praten.

Ik heb het altijd geweten, zegt mijn vader als het over Ward gaat.

Hij heeft helemaal nooit iets geweten. Hij zag Ward even graag als wij allemaal. Iedereen zag hem graag.

‘Welk instrument zit erin?’

Ik schrik op van zijn stem, veel te dicht bij mijn oor. Waarom laat hij me niet gewoon gerust? ‘Een trompet.’

‘Ik hou veel van muziek.’

Ik kijk hem aan, zo ongeïnteresseerd als ik kan.

Hij knikt voor zich uit, schuift tien centimeter van me weg, zoveel als de bank het toelaat. Hij heeft het begrepen. Eindelijk.

Mijn handen glijden over de instrumentenkist.

De oorlog is voorbij, Ward komt nooit meer terug, en mijn moeder heeft gelijk: ik heb een talent voor muziek. Ik ga de pannen van het dak spelen en mijn hoofd zal weer vollopen met muziek.

Mijn geheim

Vorige week hebben ze me een medaille gegeven.

Het zijn de mannen van het Geheim Leger die daarvoor gezorgd hebben. Ze waren me dankbaar. Dat volstond voor mij. Een medaille was echt niet nodig.

De uitreiking was op het gemeentehuis. We waren met zijn vijven. Vier mannen van het Geheim Leger en een burger. Ik was de burger.

De helden van het dorp werden we genoemd.

Daarvoor wist niemand dat ik een held was. Thuis was ik gewoon Jef. Jef die in de mijn werkte. Mijn baas was tevreden over me, ik zoop niet als de beesten en ik kroop op tijd mijn bed in. Ik was bij geen enkel vuil zaakje betrokken. Ik was niks bijzonders.

Tot ze opeens midden in onze kamer stonden. Zonder enige waarschuwing. Drie grote mannen, een pistool achter hun broeksriem.

Het was september '44, de oorlog was net afgelopen en het dorp moest gezuiverd worden van iedereen die aan de kant van de Duitsers had gestaan. Mensen werden hun huizen uit gesleurd, op een kar geduwd, hun hoofden werden kaalgeschoren, ze kregen hakenkruisen op hun gezicht en op hun schedel geschilderd, en zo werden ze tot groot plezier van de rest van het dorp meegevoerd naar wie wist waar.

Het klopte niet dat die kerels zomaar ons huis binnenvielen. Wij hadden niet meegedaan met de oorlog.

‘Dit moet een vergissing zijn,’ stamelde mijn vader.

‘We komen voor uw zoon,’ zeiden ze.

Allemaal draaiden ze zich om naar mij, mijn moeder, mijn vader, Renée, Remi, en de drie mannen. Zeven hoofden die naar mij staarden alsof ik van een andere wereld kwam.

Ik kon niks anders doen dan terugstaren. ‘Voor mij?’

Ik las de angst in mijn ouders ogen, maar zelf was ik te verbaasd om bang te zijn. ‘Voor mij?’ vroeg ik opnieuw.

De grootste van de drie ging voor me staan. Hij keek me onderzoekend aan. 'Jef Claessen?'

'Dat ben ik.'

'Meekomen,' zei hij.

'Hoezo, meekomen,' vroeg mijn vader ontzet. 'Mijn zoon gaat nergens naartoe.' Hij ging voor de drie mannen staan en maakte zich zo breed als hij kon. Mijn moeder ging achter hem staan. 'Wij zijn goed volk,' zei ze.

'We willen hem even ondervragen, misschien is hij straks gewoon weer thuis. Misschien ook niet,' zei de grootste. Hij keek me onderzoekend aan. 'Jij was erbij,' zei hij toen. Het klonk bijna vriendelijk, maar ik wist dat vriendelijkheid dikwijls een masker was om ergens achter te komen. Mijn gedachten begonnen als een gek door mijn hoofd te razen. Waar had hij het in godsnaam over?

Hij zag me nadenken en fronste zijn voorhoofd. 'Of vergis ik me?' Zijn stem klonk aarzelend, maar nog steeds vriendelijk.

'Ik zal je geheugen even opfrissen. Afgelopen mei, de voetbalkantine.'

Bijna schoten mijn benen onder me uit, zo schrok ik.

'Was je erbij die avond, Jef?'

Hij wist het. Hoe was dat mogelijk? Niemand had me gezien. Daar was ik zeker van.

'We willen je even ondervragen over die avond, Jef. We willen er zeker van zijn dat alle feiten kloppen.'

Mijn haren waren in één klap recht omhoog gaan staan. Het moment van de waarheid was aangebroken. Nooit eerder had ik tegen iemand verteld wat er die avond gebeurd was. Het was mijn geheim, ik zou het mee in mijn graf nemen.

Ik trilde op mijn benen terwijl ik hen naar buiten volgde. Mijn vader volgde mij. 'U blijft hier,' zeiden de mannen tegen hem. 'We hebben uw zoon nodig, niet u.'

Mijn vader knikte. Hij bleef in de deuropening staan, zijn lippen op elkaar geklemd. Pas als we de hoek om waren zou hij vloeken tot hij scheel zag. Eerder niet. Mijn vader was de grootste schrikschijter van ons allemaal.

Ik ging mee naar hun hoofdkwartier. Ik werd een kamertje in geduwd. De

drie verdwenen. Twee andere mannen kwamen binnen. Of het waar was. Dat ik die avond in mei een actie van collaborateurs had gesaboteerd. En daarmee vier mannen van het verzet had gered. Vier mannen van het Geheim Leger. Vier van hun kopstukken.

Ik knikte. Het was waar, zei ik.

Dat was wat ze wilden weten, zeiden ze opgelucht.

Hoe wist ik van de actie, vroegen ze vervolgens. Puur toeval, antwoordde ik. Nee, ik was geen lid van het verzet, en een spion was ik ook niet. Mijn vader had het nooit gepikt als ik me met de oorlog had bemoeid.

‘Maar je hebt het wel gedaan,’ glimlachten ze. ‘En iedereen mag het nu weten, Jef Claessen is een held.’

De maanden gingen voorbij en ik hoorde niks meer van hen. Ondertussen gingen de razzia's door in het dorp. Toen het ergste voorbij was werd het blijkbaar tijd voor de medailles.

Een paar weken geleden kwam mijn heldendaad in de krant. Mijn vader leerde het artikel uit zijn hoofd, mijn moeder vroeg zich af hoe ik het zo lang had kunnen verzwijgen. Dat ik veel te bescheiden was. Andere kranten kwamen om mijn verhaal, ik gaf het hun.

Vorige week hebben ze me dus de medaille gegeven. Mijn familie was erbij. Iedereen omhelsde me en zei dat ik de grootste held van allemaal was.

Ik hoop dat Ward veilig ginder blijft, want hier gaan ze hem kapotmaken. Wij allemaal.

Godenkind

De trein stopt, we zijn in Keulen.

Ik til de koffers uit het rek. Mijn sax hijs ik meteen op mijn rug. Na Isa is ze het liefste wat ik heb.

‘Zal ik u even helpen?’ vraagt de dikke man.

Hoeft niet, wil ik zeggen.

‘Graag,’ zegt Isa.

Zo rustig als ze kijkt. Terwijl ze sterft van de zenuwen. Haar ouders komen ons ophalen, maar wat als ze er niet zijn? Als er ondertussen iets gebeurd is? De oorlog is niet afgelopen, er kan nog zoveel fout lopen.

Zij wilde terug naar Keulen, maar alleen als ik meeding. Alsof ik wilde achterblijven. De Russen zijn te sterk, ze branden het hele oosten plat. Erger kan niet. Het westen wordt gespaard, dacht ik. Onnozele hals die ik ben, overal zit de vijand. De ravage onderweg heeft me genoeg verteld. De dorpen zijn puinhopen geworden. Een paar keer heeft de trein uren stilgestaan, telkens zat ik te rillen van angst. Er bijna zijn en het dan toch niet halen. Net op de valreep struikelen.

Je kunt doodgaan van angst. Dieren overkomt het, mensen ook. Soms gebeurt het omdat er niets anders op zit. Omdat wat er komen zal, té erg is. Je kunt de dood ruiken op kilometers afstand. Ons is geleerd dat je dan geen keuze hebt.

Maar we zijn er. Het blijft een wonder hoe snel de Duitsers hun spoorwegen herstellen. Ik kijk door het raam naar buiten. Het perron is opgebroken, hopen stenen verwijzen naar de gebouwen die er ooit stonden. Keulen is een ruïne. En in deze ruïne ga ik mijn geluk zoeken.

‘Wat lief van u,’ zegt Isa tegen de man.

Hij glimlacht naar haar en tilt twee koffers op. Ze kan ijzer doen plooien, alleen door er te zijn. Ik ben een godenkind dat ik haar ben tegengekomen.

Ik neem de overige koffers en volg hen naar buiten. Ik schud de hand van de dikke man. ‘Dank u wel.’

veel geluk, zegt hij.

Op het perron staan vijf koffers, Isa, en haar ouders. Ze hebben hun armen in die van Isa verstrengeld, een kluwen dat niet uit elkaar te halen lijkt. Ze kijken alle drie zo blij naar me, alsof ik de reden van hun geluk ben. Maar ze zijn zelf de reden. Ze zijn er nog.

Ik stap naar hen toe, probeer zo weinig mogelijk te manken. Ik steek mijn hand uit. Martin Lenz, uit Berlijn. Iedereen dood, iedereen weg, behalve ik. Met alles in mijn lijf zal ik mijn best doen. Ik beloof het de hemel op mijn blote knieën.

Het kluwen ontrafelt zich.

‘Daar ben je dan, Martin,’ zegt de vader van Isa. Hij legt even zijn hand op mijn schouder. ‘Welkom, jongen.’

Zijn stem klinkt hees, en er is iets met zijn ademhaling. Alsof zijn woorden te veel zuurstof vragen. Het zijn de emoties, denk ik, die kunnen de keel dichtknijpen.

Haar moeder kijkt me warm aan. ‘Lieve Martin, Isa heeft veel over je geschreven. Eindelijk leer ik je kennen. Hoe is de reis geweest?’

‘Ik ben zo bang geweest, mama,’ zegt Isa. Haar stem klinkt moe en angstig. Ze vergist zich, zij is nooit bang. Dan kijkt ze me aan. ‘Gelukkig was Martin bij me.’

Bijna schud ik mijn hoofd. Zonder haar was ik er niet. Maar ik glimlach, zo warm mogelijk.

‘Kom kinderen, we gaan naar huis. Jullie zijn vast erg moe van de lange reis. Jullie zullen wel honger hebben.’

‘Dank u wel, mevrouw,’ zeg ik.

Ze kijkt me aan alsof ik iets vreemds heb gezegd. ‘Dank u wel? Waarvoor?’

Voor de kans, wil ik zeggen, maar dat zal ze niet begrijpen.

‘Excuseert u me.’

Isa kijkt me plagend aan. ‘Hij is soms een beetje in de war,’ zegt ze. ‘Zo is Martin. Je zal hem snel leren kennen, mama. Hij is de grootste schat van de wereld.’ Ze gaat op haar tenen staan en kust me op de wang.

Isa’s vader heeft de koffers op een kar gestapeld. Ik maak aanstalten om de

kar te duwen, maar hij is me voor. 'Vandaag niet, Martin. Vandaag is het jouw dag, is het jullie dag,' hijgt hij.

'Maar...'

'Niks te maren. Jullie zijn veilig hier aangekomen, en dat gaan we vandaag vieren. Afgesproken?' Tegelijk gebaart hij naar een kruier, of die de kar wil duwen tot aan de tramhalte. Hij wendt zich weer tot mij. 'Wat draag je op je rug? Je saxofoon?'

Ik knik verrast.

'Ze heeft het ons geschreven. Hoe je speelt.' Hij glimlacht. 'Ik wil het graag horen, het moet geweldig zijn.'

'Natuurlijk zal ik voor u spelen, meneer.'

Ik loop naast hem verder, mank als nooit tevoren. Hij zegt niet dat de verloofde van Isa twee gezonde benen moet hebben. Ik kijk even achterom. Isa en haar moeder volgen ons, arm in arm.

'Isa is de allerliefste,' zegt hij zacht, nog steeds met hese stem.

'Ik weet het, meneer. Alleen het beste is goed genoeg voor haar.'

'Precies.'

'Ik wil het heel graag zijn,' zeg ik.

'Wat?'

'Het beste. Het aller-, allerbeste.'

Hij hoest even kort. 'Niet te snel, Martin,' hijgt hij.

Voor het eerst sinds lang vraagt iemand me om langzamer te lopen. Ik schat hem midden vijftig, maar hij klinkt en loopt als een man van tachtig.

'De oorlog,' zegt hij. 'De vorige. Ik ben een long kwijtgeraakt in de loopgraven. Gas. Het sluipt je lijf binnen en maakt alles kapot wat het tegenkomt. De pijn, om gek van te worden. En er viel niets tegen te beginnen. Het was wachten of je het overleefde of niet. Ik heb Fransen, Belgen, Engelsen om hun moeder horen schreeuwen. Wat ze ons ook willen wijsmaken, we zijn allemaal dezelfde mensen.'

Het is bijna niet om aan te horen, zo hijgt hij nu.

'Ik heb nog geluk gehad, ik overleefde het, ik kon zelfs mijn doktersstudie afmaken. Maar dan komt er nog een tweede oorlog, alsof ze hier niets geleerd

hebben. Ik werd gelukkig niet meer opgeroepen. Had nooit kunnen denken dat ik nog blij zou zijn met maar één long.'

Hij stopt even, haalt een paar keer adem, kijkt me aan. 'Maar zij moest per se gaan helpen aan het front. Wat ik ook zei, hoe ik ook smeekte.'

We lopen weer langzaam verder, hij met te weinig lucht, ik met een slepend rechterbeen. Hij stopt even, bekijkt me van opzij. 'Dus je weet hoe de hel eruitziet.' Tegelijk voel ik een hand op mijn schouder. 'Gelukkig is het bijna voorbij,' zegt hij. Zijn stem klinkt zacht schurend, bijna troostend.

Ik schud mijn hoofd. 'U hebt er geen idee van hoe wreed ze zijn, de Russen. Alles walsen ze plat met hun tanks. Alles. Ze steken de wereld in brand, en ze roven wat overblijft. Ze roven ook mensen.'

'Ik heb ervan gehoord.' Nog steeds die hand op mijn schouder. 'Probeer nu maar wat tot rust te komen. Ik hoop dat je bij ons gelukkig zult worden.' Wat ben ik een godenkind.

Dan zie ik een gezicht voor me. Ik ken het zo goed. Ik heb altijd op haar geleken. Niet op mijn vader, in niets op mijn vader. Ik mag niet meer aan haar denken, of alles loopt toch nog fout. Zij begrijpt dat wel, ze heeft me altijd verteld dat als je iemand liefhebt, dat voor altijd is. Dat het hart niets vergeet, hoe ver of hoe onmogelijk de weg ook is. Maar haar naam mag ik nooit meer noemen. En haar gezicht kan ik ook maar beter vergeten. Ik ben Martin Lenz, ik ben geboren in Berlijn. Onze wijk bestaat niet meer, maar ik nog wel. Mijn ouders niet. Mijn grootouders niet, mijn vrienden niet, de buurt waar ik vroeger woonde niet.

'Martin, wat is er?' Isa is naast me komen lopen. Die warmte, die bezorgdheid, zal ik er eeuwig en altijd tegen kunnen?

Ze heeft mijn arm gegrepen. 'Je wankelt een beetje,' zegt ze.

'Het zal de vermoeidheid zijn.'

'Papa zal straks naar je heen kijken. Hij heeft altijd iets tegen de pijn.'

Papa held, papa wonderdokter, denk ik.

'Je mist ze, niet?'

Ik kijk haar verrast aan. Alles heeft ze door.

'Ik kan het best geloven,' zegt ze zacht. 'Ik moet er niet aan denken dat mijn familie er niet meer is. Ik zou gek worden.'

We lopen zwijgend verder.

‘Het geeft niet als je moet huilen hoor,’ zegt ze dan.

Nog één woord en ik draai me om en loop weg.

‘Echt niet hoor,’ zegt ze weer.

Ik klem mijn tanden op elkaar. Straks krijg ik mijn mond nooit meer open. Misschien is dat nog zo slecht niet. Maar ik draai me niet om. Ik kan maar één kant op, en dat is de kant die ik gekozen heb. Moeilijk gaat ook, zei mijn moeder altijd. Haar gezicht zal verdwijnen, haar handen en ten slotte haar stem. Uiteindelijk zal mijn verhaal in elkaar passen als een goed geoliede machine.

Spannend

Mijn vader heeft gezegd dat ik voor de tuin moet zorgen, samen met Jef.

Eerst was ik blij. Joepie, met Jef in de tuin werken. Met Jéf. Maar sinds hij zijn medaille heeft gekregen, is hij altijd kwaad op mij. Ik hoef nog maar in zijn buurt te komen of hij schopt mij onder mijn billen. *Ik* zou de hele dag zingen als ik een medaille had gekregen.

Ik wil radijsjes en radijsjes en radijsjes in de tuin, en als ik dat tegen Jef vertel, lacht hij me uit. Radijsjes doen een maag honger krijgen, zegt hij; dikke kolen, die gaan we planten. Groene en witte en rode kolen. Terwijl hij wéét dat ik geen kool lust. En spruitjes, zegt hij, duizenden spruitjes. Daar moet ik ook al van overgeven. Hij kan op zijn kop gaan staan met zijn kolen en zijn spruitjes. Hij denkt echt dat hij alles mag nu hij een medaille heeft gekregen. Vloeken en pesten en schoppen en ellendige dingen zeggen. Ik ben blij dat ik weer elke dag gewoon naar school kan. Blij dat ik onze Jef zijn zuur gezicht even niet zie.

Tijdens de oorlog bleven we vaak thuis van school. Er hangt gevaar in de lucht, zei mijn moeder dan. En dat ik niet bang moest zijn. Maar ik was nooit bang.

Op een keer kwamen vreemde mannen onze klas binnen, ze droegen allemaal een zwart uniform en ze zeiden tegen onze meester dat hij moest meekomen. Hij moest gaan vechten in Duitsland, zeiden de mannen tegen ons, en dat we ons geen zorgen moesten maken, er kwam wel een nieuwe meester.

Onze meester is nooit meer teruggekomen. Op een dag werd er op school verteld dat hij in Duitsland gestorven was, al na een maand of zo na zijn vertrek. Daar schrok ik zo van. Hij moet erg ziek geweest zijn, dat hij zo gauw doodging. En ik had niks aan hem gezien.

De nieuwe was maar een rare. We moesten de hele tijd Duitse liedjes leren. Hij was duizend keer strenger dan de vorige. Dus hebben we al die Duitse liedjes snel geleerd. Toen de oorlog voorbij was, vergat ik ze meteen. Dat vergeten gebeurde gemakkelijk, want telkens als ik er een begon te zingen kreeg ik thuis zo'n mep rond mijn kop dat ik er draaierig van werd. En van zulke meppen vlogen de Duitse liedjes gewoon mijn hoofd uit. Het duurde

niet lang of mijn hoofd was weer leeg. Nu ja, niet helemaal leeg, natuurlijk. Dat kan namelijk niet, denk ik toch.

Bij ons is de oorlog al in september afgelopen, maar in Duitsland is hij nog bezig, zegt mijn vader. Maar dat het daar ook niet lang meer zal duren. En dat het dan feest in de hele wereld zal zijn omdat die Duitse smeerlappen dik verloren hebben.

Ik durf het bijna niet te zeggen, maar ik mis de oorlog. Ik vond het altijd spannend als ze gingen bombarderen. Aan het einde van de straat was een huis met een grote schuilkelder, daar mochten we dan met zijn allen in. En als we daar dan bij elkaar zaten, dan sloeg mijn moeder haar armen om me heen en fluisterde ze verhalen in mijn oor.

Ik ging wel eens aan de Duitse soldaten vragen of ze alstublieft misschien die nacht weer gingen bombarderen. Ze zeiden nooit veel terug. Soms bombardeerden ze die nacht, soms niet. Toen er op een keer een huis in onze straat in brand vloog, heb ik het maar niet meer gevraagd.

Het is toch maar goed dat ze weg zijn.

Als Ward nu nog terugkomt, is alles weer net als voorheen.

Spelen als Ward

Mijn vader zegt dat hij het altijd geweten heeft. Altijd een dapper kind geweest, die Jef van ons, en nu een dappere jongeman.

Ik ben helemaal nooit een dapper kind geweest. Het was Renée die in de bomen klom. Renée, een jaar jonger én een meisje. Terwijl ik riep dat ze niet mocht vallen. Ik deed het in mijn broek bij de gedachte alleen al. En Renée maar lachen om mijn bange gezicht.

Ik was toevallig op de juiste plek, vertel ik mijn vader.

Je was er toch maar, zegt hij. Waarop hij op mijn schouder klopt, en naar de medaille aan de muur loopt. En zwijgt. En glimlacht. Seconden lang. Straks hangt hij er nog een wijwatervat onder.

Als hij nu nog de enige was. Maar mijn moeder doet ook al niets dan glimlachen en zingen. De hele dag lang. In haar sterretjesjurk. Renée is trots op me, zegt ze. En waarom ik het haar niet eerder verteld heb. Dat ze een geheim kan bewaren. Zeker een geheim waar een mens vleugels van krijgt.

De kleine is de ergste van allemaal. Alsof ik de oorlog helemaal alleen gewonnen heb. Niemand wint de oorlog alleen. Zeker ik niet. En al die vragen over Ward. Of hij terugkomt. En wanneer dan wel. Daarnet weer. Of Ward mijn vriend niet meer is? Ik heb hem naar buiten gejaagd. Een beetje blaffen en hij verdwijnt al.

Voor het eerst in mijn leven zien ze me echt staan. Ik weet het. Ik zou moeten jubelen van geluk.

Alles had anders kunnen verlopen. Als hij geen saxofoon speelde. Hoe hij kon spelen, dat was bijna niet normaal. Alleen al daarom wilde je zijn vriend zijn.

Hij zat bij mij op school, in dezelfde klas. Hij zei nooit veel tegen mij. Misschien was dat omdat ik nooit veel tegen hém zei. Ward kon alles. Echt gewoon alles. En op een dag kwam hij naar me toe. September 1942 was het.

‘Het schijnt dat jullie een fanfare hebben.’

‘Nu ja, fanfare,’ zei ik. ‘We zijn maar met een man of zeven. De rest komt niet meer.’ De rest was gestopt toen de oorlog begon.

‘Zeven is genoeg,’ zei hij.

Die avond verscheen hij op de repetitie. Renée zat naast hem terwijl we speelden. Ik zag het meteen. Helemaal verloren was ze.

De repetitie duurde tot half tien, na tien uur mocht niemand nog op straat zijn. Zoals gewoonlijk waren we op tijd thuis, en zoals gewoonlijk verstopten we onze fietsen onder het hooi in de stal. Voor we naar binnen liepen hield mijn vader me tegen.

‘Die Ward lijkt me een goeie kerel.’ Het klonk als een vraag.

Ik knikte gretig. ‘Een hele goeie,’ zei ik, ‘de allerbeste. Hij zit in mijn klas, hij haalt elk jaar de hoogste punten.’

‘En hier vanbinnen?’ Mijn vader klopte even op zijn borstkas. ‘Is hij te vertrouwen?’

‘Heel zeker.’ Ik knikte heftig. ‘En hij is familie van Theo.’

Theo was de beste vriend van mijn vader. Werkte ook in de mijn, speelde ook bij de fanfare.

‘Theo is goed volk,’ zei mijn vader. Hij keek me even aan. Legde zijn handen op mijn schouders. ‘Ik wil je al een tijd iets vragen. Een mens weet nooit wat er gebeuren zal in een oorlog. Na mij ben jij de man hier. Ik reken op jou, Jef.’

Ik slikte. Knikte heftig.

Hij zuchtte diep. ‘Ik wil je wat tonen,’ zei hij toen. Hij nam een kleine schop en groef in de grond voor zich. Hij bukte zich. Haalde iets uit de grond. ‘Mijn pistool,’ fluisterde hij. ‘En een pakje kogels. Voor noodgevallen, enkel voor noodgevallen. Het is een geheim, Jef, niemand mag dit weten.’ Hij zuchtte. Keek me aan. Zuchtte nog een keer. ‘Laten we hopen dat het hier tot in de eeuwigheid mag blijven liggen.’ Hij wikkelde de doek weer om het pistool, stopte het terug in de grond en schoffelde er zand over. Met zijn rechtervoet stampte hij de aarde aan en gooide er wat hooi over. Niemand kon merken dat er iets onder verborgen zat.

‘Enkel voor noodgevallen,’ herhaalde hij.

Ik knikte ernstig en volgde hem naar binnen. Groette mijn moeder, liep daarna meteen mijn kamer in.

Remi en ik sliepen in één bed. Zonder geluid te maken kleepte ik me uit.

Ik kon niet slapen.

Mijn vader had een pistool. Een pistool! Ik had nog nooit een pistool gezien in mijn leven en opeens bleek er zomaar een onder de grond in de stal te liggen. Voor noodgevallen! Ik wist niet eens hoe ik moest schieten. Misschien was het niet moeilijk. Anders had hij wel gezegd: we zullen eens oefenen, Jef, voor het geval dat.

Ik hoopte dat het wat werd tussen Ward en mijn zus. Want stel dat er wat met mijn vader gebeurde, dan waren we tenminste met zijn tweeën. Misschien hoefde ik het pistool dan niet eens te gebruiken.

Ik wilde dat Ward mijn beste vriend werd. Hij en ik, we zouden het wel redden.

Ik wil zo graag weten waar hij nu is. Wat hij nu doet. Hoe hij leeft. En of hij bang is. Ik kan hem niet vergeten. Maar ik wil hem niet meer zien.

En die medaille zou ik naar de andere kant van de wereld willen smijten.

Ons Verlangen

De rit naar Hasselt heeft nog nooit zo lang geduurd.

Hoezeer ik ook door het raam kijk, tot honderd tel en dan tot duizend en dan van achteren naar voor en weer terug, Ward zit op mijn netvlies gebrand. Zijn grijze ogen, zijn stem, zijn sax. Ik wil dat hij verdwijnt, en wel meteen, en helemaal. Alles van hem wil ik weg hebben. Maar ik kan willen wat ik wil.

Had ik hem maar niet zo graag gezien.

Allemaal door die stomme muziek.

Ik was al een paar jaar bij de fanfare. Door mijn grootvader kwam ik erbij. Net als mijn vader en mijn broer speelde mijn grootvader trompet. Maar er was een verschil. Als mijn grootvader speelde zweeg iedereen. Uren kon ik naar hem luisteren. Ik wilde het ook kunnen, en ook even mooi. Maar kind toch, zei mijn grootmoeder, een trompet is niks voor meisjes. Waarom dat zo was, dat zei ze er niet bij. Toen ging ze dood, en na een maand of zo zei mijn grootvader: als je wil, leer ik het je. Toen ging hij ook dood. Ik kreeg zijn trompet, en als ik ze niet had gekregen, had ik ze wel gepakt. En zo verving ik mijn grootvader bij de fanfare.

En toen kwam Ward erbij.

Zoals gewoonlijk was ik als een van de eersten op de repetitie. Opeens stond hij voor me. Ik kende hem niet. Hij was lang en mager, en hij had zwarte haren die blonken onder het licht. Hij keek zo verbaasd naar mij dat ik hem vroeg of hij nog nooit een meisje met een trompet had gezien.

‘Je bent wel de eerste die ik ken.’

‘Mijn grootvader ging dood, vandaar,’ zei ik.

‘Oh,’ zei hij alleen maar. Toen: ‘Ik snap er niks van.’ En hij glimlachte naar me, alsof het helemaal niet gaf dat hij er niks van snapte.

Theo kwam naar binnen, liep meteen naar ons toe. ‘Daar heb je mijn neef,’ zei hij vrolijk. Op dat ogenblik stormde mijn vader de zaal in. Met brede passen en rood aangelopen hoofd kwam hij mijn richting uit. ‘Hoe vaak heb ik het al niet gezegd! Jij rijdt ’s avonds niet alleen met de fiets. Heb je dat begrepen?’

Ik kreeg een kleur. 'Ik ben echt al zestien, pa. En ik kijk echt wel uit. 't Is trouwens niet eens vijfhonderd meter fietsen.'

Vroeger mocht ik alles en nu mocht ik niks meer. Helemaal niks meer. Allemaal door die rotoorlog.

'Heb je dat begrepen,' herhaalde mijn vader.

Ik haalde mijn schouders op.

'Ik wil het ook hóren.'

Alsof ik een klein kind was.

'Ja.'

'Dan is het goed. Kom Theo, we gaan eerst iets drinken voor we beginnen.' Hij draaide zich om en liep naar het bier dat in een hoek op de grond stond. Theo knipoogde naar me. Laat hem maar begaan, wilde dat zeggen.

Ik voelde me belachelijk. Tegen Jef zei mijn vader nooit van die dingen. Jef was een jongen, zei mijn vader. Alsof dat alle verschil uitmaakte.

'Hij heeft gelijk,' zei Ward zacht.

Opeens stond Jef voor ons. 'Ward! Je bent echt gekomen!'

Ward. Ik proefde de naam in mijn mond. 'Ward,' herhaalde ik.

'Ja?' vroeg hij.

'Eh... niks,' zei ik.

'Jullie kennen elkaar?' vroeg Ward.

'Jef is mijn broer,' zei ik. 'En hij mag alles.'

Jef wilde wat zeggen, maar hij bedacht zich. 'Ward wil graag meespelen,' zei hij tegen mij.

'Wat is je instrument?' vroeg ik aan Ward.

'Saxofoon.'

'We hebben nog geen saxofoon,' zei Jef. 'Ik hoop dat je zult blijven, want voor de rest zijn het allemaal oude zageventen.'

'Behalve je zus,' zei Ward.

Ik bukte me om mijn veters vast te maken. Ik was er even niet.

‘Ja, díé,’ hoorde ik Jef mompelen. ‘Dat is een halve jongen.’

Verontwaardigd schoot ik omhoog. ‘Niks van,’ zei ik kwaad.

Ward glimlachte naar me. Het werd veel te stil. ‘Kom, ik laat je zien wie de dirigent is,’ zei ik. ‘Volg me maar.’

‘Hoe heet je zus?’ hoorde ik Ward aan Jef vragen.

‘Renée,’ zei ik zonder om te kijken. ‘Met twee e’s.’

Die avond wilde ik geen seconde vals klinken. De lippen juist zetten, de lucht niet te hard in het mondstuk persen. Niet voor mijn beurt spelen. Ik was er zo mee bezig dat ik het niet hoorde toen Ward inviel. Maar even later hoorde ik het wel. Het klonk of de hele zaal vol warmte liep, zo’n gloed die blijft.

Tegelijk kreeg ik kippenvel tot achter mijn oren.

En zo kwam Ward bij Ons Verlangen.

Jeanne met de krullen

‘Kleine, we zijn weg,’ zegt Jef.

Het is vrijdagmiddag, ik ben net terug van school. ‘Ga maar alleen,’ zeg ik. ‘Ik blijf thuis.’

‘Niks ervan, Remi. Gust maakt van zijn oren als je er niet bij bent.’

Gust woont aan het Albertkanaal, helemaal alleen in het grootste huis van de wereld. Elke vrijdag brengen Jef en ik hem eten. Elke vrijdag sinds Theo dood is. De oorlog was bijna voorbij toen Theo doodging, alleen wisten we dat toen nog niet.

Theo is niet zomaar doodgegaan, ze hebben hem doodgeschoten. We zaten aan tafel toen ze het ons kwamen vertellen. Mijn vader begon heel hard te brullen dat er niks vuilers dan de oorlog was, dat ze gasten als Theo gerust moesten laten, en als mijn moeder hem niet had tegengehouden had hij zijn bord door de muur geknald.

Nu heeft dat kind van Theo geen ouders meer, zei mijn moeder, en Gust geen zoon meer, als Gust dat maar te boven komt.

Elke vrijdag kookt ze voor hem. Jef en ik brengen hem het eten en we blijven een tijdje omdat Gust dat zo graag heeft. Mijn moeder zegt altijd: Gust heeft geld genoeg om eten te kopen, maar warmte en vriendschap, dat ligt niet in de winkel.

Ik weet nog altijd niet waarom ze Theo hebben doodgeschoten. Op een keer zei mijn vader dat hij de oren van mijn kop zou snijden als ik nog één keer van die onnozele vragen stelde, dat hoe minder een mens wist, hoe beter, en dat kinderen maar beter helemaal niks konden weten.

Jef moet vandaag maar alleen gaan. Hij doet toch niets anders dan me op mijn kop te zitten. ‘Ik heb geen zin,’ zeg ik. ‘Echt niet.’

‘Jij gaat mee. Punt uit. Gust heeft je graag, hij kijkt er zo naar uit om je te zien.’

‘Voor één keer,’ probeer ik nog.

‘Geen gezever. En vandaag gaan we met de fiets, ik moet op tijd terug zijn. Spring maar gauw achterop.’

Ik heb geen keuze.

Jef stapt van de fiets en bekijkt de achterband. 'Helemaal plat. Je bent te groot geworden voor achterop. Volgens mij ben je deze week tien centimeter gegroeid.'

Ik kijk naar mijn armen, naar mijn benen. Het is alsof mijn voeten verder van mijn knieën staan dan vorige week. 'Ik ben bijna zo groot als jij,' zeg ik.

Hij lacht. 'Neem de fiets van Renée, die staat daar vandaag toch maar. Ik zet het zadel wel lager.'

'Renée wil niet dat ik op haar fiets rij.'

'Renée kan de pot op. Jij rijdt mee, punt uit.'

Het is een heel eind. We hebben de wind tegen en ik moet stevig fietsen om Jef bij te houden. 'Kleine, kun je volgen?'

'Ik heet Remi,' roep ik tegen de wind.

En dan zijn we er. Ik zet mijn fiets tegen die van Jef en volg hem naar binnen. Ik hoor iemand lachen en het is niet Gust. Het klinkt hoog en scherp en erg vrolijk.

Gust zit bij het raam, zoals gewoonlijk. Tegenover hem zit een meisje, tussen hen in staat het schaakbord. Ik heb haar nog nooit gezien. Ze heeft een heleboel krullen, nog meer dan Renée. Het lijkt wel een zee om haar hoofd.

'Ha,' zegt Gust en staat meteen op. Jef laat hem de rugzak zien. 'Zal ik hem in de keuken uitpakken?' Hij zegt het langzaam en duidelijk, want Gust is bijna doof.

'Doe dat maar,' zegt Gust. 'En bedank je moeder van me.'

Jef loopt naar de keuken terwijl ik op de stoel naast Gust ga zitten. Hij slaat zijn arm om me heen. 'Dit is Remi,' zegt hij tegen het meisje, 'en dat is Jeanne. Jeanne is mijn kleindochter, Remi, ze woont bij mijn zus even buiten het dorp.'

Hij laat me weer los. 'Elke zaterdag na school komt ze hier naartoe, en dan blijft ze tot zondagavond.'

Het is toch vrijdag?

'Ik had geen school vandaag,' glimlacht ze. 'Mijn grootvader zegt dat jullie elke week komen.'

Ze heeft wel duizend sproeten.

‘En dat jij zo goed kunt schaken.’

Ik schud mijn hoofd. ‘Nee hoor. Hij verslaat me altijd.’

‘Dat heeft hij me niet verteld. Hij zegt dat je een kampioen bent.’

Ik kijk haar aan met open mond. Heeft hij dat gezegd? Terwijl ik zo slecht speel. Gust wint elke keer van me, lacht dan vrolijk en zegt: ‘Ooit win jij van mij, Remi. Maar nu nog niet. Alles op zijn tijd. Oren en ogen goed openhouden, en dan komt het wel.’

‘Wat willen jullie drinken?’ vraagt Gust.

‘Water is goed,’ zeg ik.

‘Ik haal het wel.’ Ze staat op. Ze is minstens een kop groter dan ik. ‘Hoe oud ben je?’ vraag ik. Ik voel het. Mijn hoofd, rood als vuur moet het eruitzien.

‘Twaalf,’ zegt ze. ‘En jij?’

‘Tien.’ Nog maar tien. Verdwijnen wil ik, in een gat onder de grond, tot ik er weer normaal uitzie.

‘Dat scheelt maar twee jaar.’ Ze draait zich om en verdwijnt in de keuken.

Jef komt naar ons toe met de lege rugzak. Hij kijkt naar mijn rode kop en begint te grijnzen. ‘En, vind je haar mooi?’

‘Laat me gerust,’ sis ik.

‘We zijn zo weg,’ zegt hij traag en duidelijk tegen Gust. ‘Vandaag kunnen we niet lang blijven. Repetitie van de fanfare. We repeteren weer elke vrijdag.’

‘Dat is een heel goed idee,’ zegt Gust. ‘De fanfare moet blijven bestaan.’ Hij wendt zich tot mij. ‘Kom volgende keer maar wat vroeger, dan schaken we weer een partijtje.’

Jef wijst naar de keuken. ‘Kan zij goed schaken?’

Gust glimlacht. ‘Ze is zo slim. Dat heeft ze niet van een vreemde.’ Hij zucht diep. Strijkt met zijn beide handen over zijn voorhoofd, zijn wangen, zijn kin. Laat ze rusten in zijn nek. ‘Maar het is niet simpel,’ zegt hij zacht. ‘Niet simpel.’

Jef legt even een hand op de schouder van Gust. ‘Niks is simpel.’

Ik trek aan zijn mouw. Wat is er niet simpel. wil ik vragen. maar Jef duwt

mijn arm weg.

‘Alles goed met de medaille?’ vraagt Gust.

Jef knikt kort.

‘Ze hangt aan de muur,’ zei ik, ‘ze blinkt heel hard.’

‘En zo hoort het,’ glimlacht Gust. Hij knikt tegen Jef. ‘Je bent een held, mijn jongen.’

Jef knikt terug, neemt een zakdoek uit zijn broekzak, wrijft ermee over zijn gezicht, hij blijft maar wrijven. Straks veegt hij nog zijn neus van zijn gezicht.

‘Ben je ziek?’ vraagt Gust bezorgd.

‘Beetje koorts, denk ik. We kunnen beter weggaan. Voor ik jullie besmet.’ Hij glimlacht heel even naar Gust. Daarna draait hij zich om en kijkt me nors aan. Alsof ik hem ziek gemaakt heb. ‘Is er wat, kleine?’ Waarom doet hij opeens zo raar?

‘Ben je echt ziek?’

‘Drink wat,’ zegt Gust.

Jeanne staat voor ons met twee bekers water. Afgezien van haar sproeten en haar krullen ziet ze er heel gewoon uit. Niet als iemand zonder ouders. Ik denk dat ik de rest van mijn leven zou huilen als mijn ouders dood waren. Ik zou op de duur niet meer uit mijn ogen kunnen kijken, zo dik zouden ze zijn van het huilen.

Gust en Jeanne volgen ons naar buiten. Jef en ik nemen onze fietsen. Jeanne wijst naar die van Renée. ‘Is die niet te groot voor je?’

‘Nee hoor,’ zeg ik.

‘Hij is echt wel te groot,’ zegt Jeanne.

‘Kom kleine, we zijn weg,’ zegt Jef.

‘Remi,’ zeg ik kwaad.

‘Wacht nog even,’ zegt Jeanne. Ze loopt naar haar grootvader en zegt iets in zijn oor. Gust knikt. Hij glimlacht breed. ‘Zeker kind,’ zegt hij dan, ‘ze doen al genoeg voor ons.’

Jeanne loopt naar me toe. Ze lijkt helemaal van licht, zo straalt ze. ‘Je mag zijn fiets hebben,’ zegt ze. ‘hij heeft hem niet meer nodig.’

Ik blijft maar aan Jeanne denken. 'Wat is er met haar moeder gebeurd? Is die gewoon doodgegaan?'

'Gewoon doodgaan bestaat niet.'

'Hebben ze haar dan ook doodgeschoten?'

'Wie zal het zeggen.'

Ik hoor aan zijn stem dat hij het weet. 'Hoe is het gegaan?'

'Iets met de oorlog.'

'Toe nu, Jef, vertel het me.'

'Hoor hem eens smeken,' grinnikt hij. 'Ach kleine, de oorlog is veel te moeilijk voor jou.'

'Ik ben echt al wel tien.'

Hij begint te lachen. Met lange uithalen. Straks rolt hij nog van zijn fiets. Net goed. Ik haat hem. Alles weet hij beter en nooit vertelt hij me wat. Misschien is hij gewoon dom. Hebben ze hem per ongeluk een medaille gegeven. En hij blijft maar lachen.

Ik kan er niet meer tegen. 'Dommerik,' zeg ik. 'Stomkop.'

'God, wat kun jij zeuren,' hikt hij.

'Ik vond je vroeger liever.'

Hij stopt met lachen.

'Veel liever,' zeg ik.

'Ach, Remi.'

Zijn stem klinkt opeens anders, veel zachter. Hij heeft zich bedacht, hij vindt de oorlog niet te moeilijk voor mij. Vol verwachting kijk ik hem aan. Hij zal me alles vertellen, álles.

Hij zucht diep. 'Wanneer ga je nu eens eindelijk je mond houden?'

Wat een kakbroer heb ik. Ik schop hem tegen zijn schenen en spurt weg.

'Kleine snotneus, wacht!'

Ik kijk niet één keer meer om. Hij kan op zijn kop gaan staan. Ik vraag hem niks meer, nooit meer. Wat denkt hij wel. Dat ik klein blijf?

Het allerliefste

Keulen wordt elke dag een grotere puinhoop. Kapotte huizen, kapotte straten, afval op alle hoeken, honden, katten, ratten en mensen, en allemaal zijn ze op weg ergens naartoe. Elke dag klinken de sirenes, elke dag kan er een straat ontploffen.

Wij hebben onze eigen schuilkelder. Isa's vader heeft hem laten bouwen van het beste materiaal, zegt hij. En dat ons hierin niets kan gebeuren. De bom om dit ding op te blazen is nog niet uitgevonden. En ondertussen leert een mens om naar de vliegtuigen te luisteren. Uit welke richting komen ze, hoe hoog vliegen ze, hoe groot zijn ze. Soms vergis je je, en dat kan je je leven kosten.

Zolang het gevaar niet geweken is blijven we in de schuilkelder. Als het maar niet telkens zo lang duurde. De trillende muren, de trillende grond, het beven van de eigen ledematen, het uitvallen van het licht, de altijd weer terugkerende vraag wat er boven aan de hand is. Wat gaan we aantreffen, wie zijn we verloren? We praten, we eten, we slapen tot het weer stil is.

Er zijn dagen dat de sirenes zwijgen. Dan is het niet eens feest, want je weet pas dat het zo'n dag was als hij voorbij is.

Vandaag wordt het misschien zo'n dag. Zeker ben je er nooit van.

Ik loop met Isa's vader over straat. We zijn op zoek naar werk voor mij. Werk vinden in de oorlog lijkt mij een onbegonnen zaak, maar Isa's vader zegt dat het mogelijk is. 'Het leven blijft doorgaan,' heeft hij gezegd, 'en een mens moet iets omhanden hebben.'

Hij weet dat ik goed ben in talen en dat ik behoorlijk kan schrijven. Of een baan bij de krant iets voor mij is? Hij kent de hoofdredacteur.

Welja, heb ik hem geantwoord, goed idee.

Kleine vliegtuigen vliegen over. Isa's vader zegt dat ze onderweg zijn naar Berlijn, maar ons gerust zullen laten.

'Nog even,' zegt hij, 'en Berlijn geeft zich over. Het heeft lang genoeg geduurd.'

Ik wil hem maar al te graag geloven. 'Ik ben zo blij dat ik bij jullie ben.'

‘Zo.’ Hij blijft staan, trekt aan mijn arm. Ik blijf ook staan. Hij glimlacht niet. Lees ik wantrouwen in zijn blik? De angst slaat me om het hart.

‘Ik vraag het me wel eens af: wat schuilt er achter dat gezicht van je,’ zegt hij dan. ‘Je zult je familie wel missen.’

Ik knik maar eens.

We lopen in stilte verder.

‘Wat zou je eigenlijk het liefste willen doen?’ vraagt hij.

Ik kijk hem verwonderd aan. ‘Dat weet u toch?’

‘Ik weet wat je kan, niet wat je wil.’

God, wat doet hij moeilijk. Ik haal mijn schouders op. ‘Ik wil best bij een krant werken. Het maakt me echt niet uit.’

‘Martin, je klinkt alsof je honderd bent. Je mag best een droom hebben. Ook in deze tijd, vooral in deze tijd, zou ik zeggen.’

Ik aarzel.

‘Vertel het me maar. Wat je het allerliefste zou doen.’

Ik kijk opzij. Zie zijn glimlach.

‘Dat is niet moeilijk,’ zeg ik. ‘Muziek maken.’

‘Ik dacht al, wanneer zeg je het eindelijk. Dan gaan we wel de verkeerde kant uit. Het conservatorium ligt daarginds. Het gebouw is gebombardeerd, maar de lessen blijven zo goed en zo kwaad als mogelijk doorgaan in een noodgebouwtje in de buurt.’ Hij steekt zijn arm uit en wijst naar links. ‘Ik denk dat je een prima leraar bent. Kun je goed met kinderen omgaan?’

Remi. Kleine Remi. Ik zie hem zo voor me zitten, met zijn grote ogen. Of ik hem sax wilde leren spelen. Dat hij nog een beetje moest groeien, zei ik, anders zou hij omvallen met de sax aan zijn mond. Die blik, zo verontwaardigd. Dus leerde ik hem eerst op zijn vingers fluiten. Na wat oefenen had hij het al onder de knie.

Ik glimlach, ik kan er niet mee ophouden. ‘Ik denk het wel.’

‘We zijn er zo,’ zegt hij. ‘Tenzij je natuurlijk liever je dagen achter een bureau doorbrengt.’

‘Misschien valt dat ook wel mee.’

‘Martin! Een muzikant heeft andere dingen te doen.’

Hij lijkt God de Vader wel. Alles heeft hij gezien, iedereen heeft hij door. Ik zag hem wel naar mijn sax gluren. Ik heb er nog geen enkele keer op gespeeld, zolang iedereen me in de gaten houdt en zich afvraagt hoe het met me is, wil ik geen sax spelen.

Altijd zijn we samen. Haar ouders en wij. We praten de hele dag. Er zijn de vele nachten dat niemand kan slapen. De uren in de bunker. Ik weet al dat hij verschillende manieren van hijgen heeft. Er is zijn gewone ademhaling, een beetje piepend als hij tussendoor praat, schurend als hij zwijgt. Er is het opgewonden, enthousiaste hijgen, er is het paniekerige hijgen, er is het kwade hijgen.

En dan zijn vragen. Mijn been, mijn afkomst, mijn ouders. Ik heb al goed kunnen oefenen in het liegen. Ik zal niet in mijn eigen vel snijden, ik zal het redden en een gewoon gelukkig mens worden.

We blijven staan voor een kleine rechthoekige bunker. Hij duwt de deur open. Een kleine gang ligt voor ons; twee deuren, een rechts, en een links.

Ik hoor een heleboel klanken: piano, viool, trompet, van alle kanten komen ze op me af. Slaan me in het gezicht. Opeens weet ik weer dat klanken geuren hebben. De geur van muziekpapier, de geur van koper en hout, de geur van zweet als het goed klinkt, de geur van hoge en brede plafonds die de klanken alle richtingen uit kaatsen, de geur van boenwas om alle kamers en gangen te laten glimmen zodat mensen weten dat ze welkom zijn. Ik ruik de geuren ondanks het lage plafond, ondanks de betonnen muren.

‘Wat is er, Martin?’ vraagt Isa’s vader.

Ik heb het koud gekregen. Schud mijn hoofd en blijf staan. Sluit mijn ogen en richt mijn hoofd naar de klanken. Er komen nieuwe en ze komen van alle kanten. Ze klinken mooier dan ze zijn, maar dat geeft niet. Had ik mijn sax maar bij me.

‘Hoe heb je leren spelen? Heb je lessen gevolgd?’

Ik knik. Twee keer per week na school. Mijn geschiedenisleraar was mijn muzikleraar. Pater Albrechts. Het was mijn vader die ervoor zorgde dat ik lessen kreeg. En toen ging mijn vader dood. Vanaf toen werden de lessen gratis.

‘Mijn leraar was een groot talent. Bij ons op school...’

Ik ben Duitser. Ik ben van hier. Ik hoor hier thuis, dít is mijn land.

‘Berlijn, in Berlijn volgde ik les. De school is waarschijnlijk allang gebombardeerd.’

Martin Lenz ben ik. Maar het was Ward die de sterren uit de hemel speelde, het was Ward die zijn sax overal met zich meesleepte, hoe gevaarlijk de situatie ook was. Had ik de sax moeten achterlaten aan het front? Een korte hevige pijn en dan niets meer. Vergeten dat ik ooit, en zo graag. Het op de duur niet eens meer wéten. De gedachte alleen al. Ik kan me niet eens voorstellen dat ik het ook maar één seconde probeer. Er zijn grenzen aan alles. Martin kan best sax spelen, daar schuilt geen gevaar in.

‘Ik speel al jaren sax. De meeste kinderen leren snel. Ik was er meteen mee weg.’ Martin ook. Martin ook. En Martin ook. Ik blijf het herhalen tot de vieze smaak uit mijn mond is verdwenen.

Zijn arm om mijn schouder. ‘Het is niet niks wat je meegemaakt hebt, in één klap al je familie weg, daar gaat elke mens aan kapot. Maar jij zult weer muziek maken. Dat zul je zien.’

Ik kijk hem verrast aan.

‘Je bent niet alleen, Martin. Je hebt ons toch.’

‘Kan ik u helpen?’

Een magere, grijze man staat achter ons.

‘Hofmann,’ zegt Isa’s vader, en hij steekt zijn hand uit. ‘Ik heb een geschenk voor u.’

Ze hebben leraren te kort. Dat ik zo jong ben geeft niet. Meneer Hofmann is een invloedrijk man, dat is wel duidelijk. Maar ik wil hier werken omdat ze mij willen. Mij. Martin. Martin die de sterren van de hemel speelt. Als mij dat lukt, dan komt alles in orde. Toch niet zó’n slecht idee van Isa’s vader om hier naartoe te komen. Helemaal niet eigenlijk.

We lopen samen naar huis, straat in, straat uit, over en voorbij alle puinhopen, naar Isa.

De hemel (I)

Kleine zonden zijn niet zo erg, zegt meneer pastoor. Wie een kleine zonde begaat kan nog altijd in de hemel komen. Met grote zonden moet je uitkijken, want daarmee wordt het heel moeilijk. Maar het gebeurt, zegt meneer pastoor, dat het je toch nog lukt. Als je heel veel spijt hebt en heel veel boete doet. Knoop dat goed in je oren, Remi, heeft hij gezegd.

Ik denk niet dat ik al een grote zonde heb begaan. Behalve misschien die ene keer, toen ik een snor tekende op het paspoort van mijn broer Jef. Ik vond dat grappig. Maar de Duitsers niet, want toen ze de snor zagen (Jef heeft geen snor) konden ze daar niet om lachen. Jef ook niet, want het scheelde niet veel of hij moest met de trein naar Duitsland. Mijn vader is toen alles gaan uitleggen aan de Duitsers. Hij had mijn moeder meegenomen en ik denk dat dat geholpen heeft, want mijn moeder kan iets goed uitleggen. Toen ze alle drie thuiskwamen, mijn ouders en Jef, toen heb ik niet alleen slaag gekregen van mijn moeder, maar ook van mijn vader. En een paar flinke schoppen van Jef. Die nacht heb ik niet geslapen, zo'n pijn deden mijn billen. Ik moest wel iets heel ergs hebben gedaan. En daarom ben ik het, voor alle zekerheid, toch maar gaan biechten. Meneer pastoor zei dat ik niet meer het zotteke mocht uithangen bij de Duitsers. Maar als ik tien weesgegrootjes en tien onzeveraders bad, zouden God en Maria het me zeker vergeven.

Die keer toen er een huis afbrandde en ik aan de Duitsers gevraagd had of ze weer gingen bombarderen, dat heb ik ook gebiecht. Meneer pastoor zei dat ik geluk had dat ik nog klein was. God houdt van alle mensen maar het meeste van de kinderen, en hij vergeeft hun zonden gewoonlijk heel snel.

Ik heb de medaille van Jef gepikt.

Er hangt nu een gat aan de muur. Mijn vader is er al honderd keer voor gaan staan. En elke keer vloekt hij harder. Waar dat ding godverdomme is, en hoe het godverdegodverdomme zomaar kon verdwijnen.

Ik ben er 's nachts speciaal voor opgestaan. Heel langzaam het bed uit geglipt. Op blote voeten de slaapkamer uit, de woonkamer in. Op een stoel gaan staan, opletten dat ik niet viel. De medaille onder mijn pyjama gestopt. De keukendeur op een kier gezet, en weer in bed gekropen.

De medaille voelde goed tegen mijn vel. Eerst koel en daarna warm, zo

warm. Toen heb ik mijn handen eromheen gevouwen en zo ben ik in slaap gevallen. 's Morgens had ik ze nog altijd vast. Ik wachtte tot Jef de kamer uit was. Toen kleeedde ik me snel aan, stopte de medaille onder mijn hemd en liep naar de keuken.

Mijn vader en mijn moeder waren in paniek. Ik had nooit gedacht dat ze de medaille zo gauw zouden missen. En vooral niet zo erg. Eerst dachten ze aan dieven, maar er was verder niks gestolen. 'Ik vertrek al naar school,' zei ik. 'Niks van,' zei mijn moeder, 'eerst ontbijten.'

'Waar is dat ding godverdomme?' vloekte mijn vader. 'Jef? Heb jij ze weggenomen?'

Nee, zei Jef. Waarom zou hij, zei hij.

Mijn moeder ook niet, Renée ook niet.

'Misschien is er een ekster binnengevlogen,' zei Renée. 'De deur stond toch op een kier?'

'Nog zoiets vreemds,' zei mijn vader en keek naar mijn moeder. 'Heb jij gisteravond de deur laten openstaan?'

Maar dat had mijn moeder niet gedaan. Renée niet en Jef ook niet. Toen keken ze alle vier naar mij. 'Ik ook niet,' zei ik snel.

'Lieg niet,' zei mijn vader.

'Ik lag het eerst in bed.'

Daar kon hij niks tegen inbrengen. Toen zei Renée weer: 'Volgens mij is het echt een ekster geweest.'

Mijn moeder keek haar aan, zei even niks en knikte toen. 'Je kunt wel eens gelijk hebben.'

Ik heb nog nooit zo diep weer adem gehaald. 'Ik ga naar school,' zei ik. 'Anders kom ik te laat.'

Wat natuurlijk niet waar was. Maar dat had niemand in de gaten, zo waren ze erover bezig hoe ze de ekster zouden vangen.

Ik droeg de hele dag de medaille op mijn borst. Na school heb ik ze begraven, vooraan in het bos. Ik heb ze in een handdoek gedraaid, zodat ze niet vies zal worden.

'Remi, je weet toch echt van niks, hé?' vroeg mijn moeder voor ik die avond in bed kroon

avond in een groep.

Toen begon ik bijna te huilen. Van schrik natuurlijk, maar ze dacht van verdriet. Omdat ze mij verdacht van diefstal. "t Was maar een vraag, Remi,' zei ze. En gaf me een superdikke kus. Zo een van uit de schuilkelders. Toen begon ik echt te huilen.

De medaille ligt nu al drie dagen in het bos. Zolang Jef zo belachelijk doet, blijft ze daar liggen. Misschien kom ik zo minder snel in de hemel, maar dat kan me nu even niet schelen.

Zuster Melanie

De man naast me heeft zijn krant opengeslagen. Ik lees dat de Duitse steden een voor een vallen, dat het nu niet lang meer kan duren.

Ik kijk door het raam naar buiten. Het is bijna zeven uur, de schemering is ingezet, maar de zon hangt nog altijd in de lucht. De lente is bijna weer begonnen. Mensen ruimen puin, maar de bomen maken zich klaar voor de bloeitijd. Ik ben weer onderweg naar Hasselt, ik mag meteen naar het derde jaar, ik kan weer muziek spelen, zoveel ik wil, waar ik wil en zo hard ik wil, terwijl aan de andere kant van de grens alles platgebombardeerd wordt. En als alles zo plat als een vijg is, de steden en de dorpen, de bomen en de mensen, zal Hitler zich uiteindelijk wel móéten overgeven. En dan is het voor iedereen echt gedaan.

Als ze Ward maar niet terugsturen.

De man vouwt zijn krant dicht. Duitsland is één grote ruïne, staat op de voorpagina. En dat ze ginder niet geweten hadden dat het zo zou kunnen aflopen. Dat die Duitsers dat zomaar durven zeggen. Het is bijna om te lachen.

De tram stopt, ik stap uit. Ik steek het plein over en loop door de schoolpoort naar binnen. Zoals de vorige keer staat ze wijd open.

Zuster Melanie zal graag horen dat ik in Hasselt muzikles volg.

Het was de week dat Ward bij Ons Verlangen kwam.

‘Het schijnt dat jij trompet speelt,’ zei zuster Melanie.

We hadden net naailes gehad, ik liep als laatste de klas uit. Bij de deur hield ze me tegen. Ze keek me aan met haar schuin hoofd, terwijl ze me een partituur in de handen duwde. ‘Ik wil het horen,’ zei ze, ‘overmorgen, tijdens de middag.’

Ik keek haar verbaasd aan.

‘En doe je mond dicht,’ zei ze, ‘het is geen gezicht.’

‘Ik kan nog niet veel,’ stotterde ik.

‘Daar geloof ik niets van,’ zei ze. ‘Twee dagen oefenen, en dan wil ik het

noren.

Ik zou honderd fouten maken én het zou vals klinken.

Thuis ging ik meteen naar mijn kamer. Ik legde de partituur naast me op bed en keek ernaar. Zoiets moeilijks had ik nog nooit gespeeld. Opeens hoorde ik grootvader: er zit maar één ding op als je goed wil worden, en dat is oefenen en oefenen en oefenen. Maar eerst je hoofd leegmaken.

Dat was nog het allermoeilijkste, want mijn hoofd zal vol Ward. Het was bijna belachelijk, twee dagen geleden wist ik niet eens dat hij bestond, terwijl nú.

Ik zette de trompet aan mijn lippen en blies. Opnieuw en opnieuw en opnieuw. Er was geen andere manier.

De deur ging open en mijn moeder stond in de kamer. Ik keek op van mijn trompet, ik keek naar haar. Zoals ze daar stond, haar huid glanzend alsof die met melk geboend was, zonder één putje, zonder één pukkel, zelfs niet een kleintje, haar haren hoog in een dot met een rode strik eromheen, haar lippen rood, haar gele jurk met duizenden sterretjes. Ze leek niet op een moeder en zeker niet op de mijne. Ze was een filmster. En ik zou nooit háár kunnen zijn, met mijn ellendige krullen, mijn dikke kuit en mijn magere armen.

‘Wel wel, Renée,’ zei ze. ‘Dat klinkt goed. Bijna grootvader. Bijna of hij er weer is.’

We zwegen even. Ze stond daar maar in mijn deuropening, met gekruiste armen en gebogen hoofd.

‘Ja,’ zei ze opeens. ‘Jij komt er, Renée.’ Ze zweeg even. ‘Begin het alvast maar te geloven. Het leven is te kort om te lang stil te staan.’

Mijn moeder en haar uitspraken. Ze had er honderden. En ze hielpen. Dat was nog het mooiste. Mijn moeder kon toveren met haar woorden, zoals grootvader vroeger kon toveren met zijn trompet. Je werd er helemaal vrolijk van.

‘Waar ga je naartoe?’ vroeg ik.

Ze keek me even verwonderd aan. ‘Hoezo?’

‘Waarom zie je er zo mooi uit?’

‘Zie ik er dan mooi uit?’

‘Ma!’

Ze glimlachte. 'Ik had er gewoon zin in. Het haalt niks uit om te zitten treuren tot de oorlog voorbij is. Dus oefen maar op je trompet, zodat we straks op jouw muziek kunnen dansen. Jij bent een muzikant, ik hoor zoiets meteen.'

Ze boog zich naar me toe, drukte snel een kus op mijn haren. Toen was ze weg.

Ik bleef maar glimlachen tegen de gesloten deur. Ik was een muzikant. Met dikke kuit en magere armen.

Twee dagen later stond ik voor zuster Melanie, mijn trompet in mijn handen. Mijn handen trilden licht, en ze mochten niet trillen.

Ik was een uur vroeger opgestaan om te oefenen. Ik was naar de stal gegaan, daar zou ik niemand storen, behalve ons Astrid natuurlijk. Astrid zou er wel tegen kunnen. Astrid was onze koe. Zonder ons Astrid krijg ik jullie niet groot, zei mijn moeder vaak, zoals zij melk kan geven, dat is niet te schatten.

Astrid is genoemd naar onze vroegere koningin. Die is al een hele tijd dood, maar haar foto hangt nog altijd in ons huis.

Met grote ogen was ze me blijven aankijken terwijl ik speelde. Het klonk erg vals. Dat was omdat ik zacht probeerde te blazen, ik kon toch niet het halve dorp wakker trompetteren? Na een tijd was ik opgehouden met spelen, en vlijde me in de kromming van Astrids lijf. Zou een koe van iemand kunnen houden? En hoe was dat dan, voor altijd en altijd?

En toen moest ik aan Ward denken. Alweer.

'Beginnen we?' vroeg zuster Melanie.

Ik keek opzij en knikte naar haar.

Haar blik vol verwachting. Mijn grootvader in mijn hoofd. *Aan niks denken, gewoon spelen, kind. Dat is je enige bekommernis op dit ogenblik.*

Ik haalde even adem, niet te veel. Mijn lippen spanden zich. Ik blies terwijl mijn vingers de toetsen zochten. Grootvader zei altijd: alsof je een jongen kust, zo moet je blazen. Maar ik had nog nooit een jongen gekust. Ik haalde adem en blies opnieuw. Even schrok ik van het geluid dat tegen de muren sloeg. Toen leek het of het stil werd, alleen nog klanken. Ze klaagden een beetje, dat mocht, het was een droevig liedje.

Het hadden tien seconden geleken, het waren minstens tien minuten

geweest. Ik keek even opzij. Zuster Melanie hield haar armen gekruist. 'Zo zo,' zei ze. En toen: 'Wat een temperament.'

Mijn hart sprong op. Ik kan het, dacht ik.

Toen zei ze: 'Vijf fouten.'

In één beweging gleed al mijn vreugde uit me. Vijf fouten. Ik had mezelf iets wijsgemaakt. Ik was geen tovenaars zoals mijn grootvader. Ik schudde mijn hoofd tegen de grond, durfde haar niet meer aan te kijken. Toen voelde ik haar hand om mijn arm. Haar hand omklemde me zo hard dat het pijn deed.

'Kijk me aan,' zei ze. 'Kind toch, zo gemakkelijk geef je toch niet op?'

Ze liet mijn arm los en glimlachte breed. 'Vijf fouten is niets.'

Vol verbazing keek ik haar aan.

Ze plantte haar handen in haar zij. 'En waag het niet om ermee te stoppen. Oh wee, Renée. Ik vergeef het je nooit.'

Ik voelde hoe een glimlach zich over mijn gezicht verspreidde. Tot achter mijn oren, tot achter de muren. Opeens wilde ik dat ik thuis was, en alleen, zodat ik uren kon oefenen.

Na school wachtte Ward me op. Of we samen naar huis konden fietsen? Hij moest toch dezelfde kant uit.

'Waar is Jef?' vroeg ik hem.

'Maak je over Jef geen zorgen,' zei hij. 'Heb je trompet gespeeld op school?'

'Hoe weet jij...'

Hij wees naar de instrumentenkist op mijn bagagedrager. 'Pas op dat je niet valt,' zei hij, 'zo'n kist is onhandig achterop.'

'Ik kijk wel uit,' lachte ik.

We sprongen op onze fiets en vertrokken. Ik vertelde hem alles. Van de vijf fouten. En dat ik nooit meer zou stoppen met spelen. En dat zuster Melanie me les wilde geven.

'Is er iets fijners dan muziek spelen,' zuchtte hij.

'Oh nee,' zei ik, 'oh nee, Ward.'

We zwegen, minstens tien minuten lang. Misschien was er iets dat nog fijner was.

Na tien minuten zei hij: 'Ik ben er.' En: 'Tot morgen, Renée. Ik wacht je weer op, goed?'

'Dat is goed,' zei ik.

Hij sloeg een straat in en verdween.

Wij twee

We hebben een nieuwe dirigent. Victor.

De vroegere is niet meer teruggekomen. Het schijnt dat hij ergens in het Albertkanaal ligt. Ze hebben hem neergeschoten toen hij naar de overkant wilde zwemmen. Ik wist daar niks van. Het bestuur heeft het ons gisteren verteld.

We waren met zijn vijftienen op de eerste repetitie. Allemaal hebben we de oorlog overleefd. Veertien mannen, onder wie mijn vader en ik, en ons Renée. We heten nog altijd Ons Verlangen.

Victor woont nog maar pas in ons dorp. Hij heeft de winkel van Wards moeder gekocht. Voor een appel en een ei. Meteen heeft hij alle binnenmuren gesloopt. De oorlog moet eruit, zegt Victor.

Als er iemand de oorlog kent is het Victor, zegt mijn vader. Toen die begon had hij nog een vader en een moeder. Daarna had hij niemand meer.

Als we met ons allen heel hard ons best doen kunnen we de beste fanfare van België worden, zei Victor gisteren.

De beste van België?

We moesten dan ook wel thuis oefenen, en wel elke dag, voegde hij eraan toe.

Elke dag?

Elke dag.

‘Hij is wel streng,’ zucht mijn vader. ‘Jef, jongen, elke dag, dat lukt me nooit.’

Ik zucht al even diep. ‘Mij ook niet.’

We lopen samen naar de tuin. Hij zal me laten zien welke groenten waar geplant en gezaaid moeten worden. Na de vorst. Ik heb nog wel wat tijd. Hij legt zijn arm om zijn schouders en trekt me even tegen zich aan.

‘Wij twee, wij zijn geen echte muzikanten,’ zegt hij. ‘Maar wij kunnen andere dingen. Als een mens een paar dingen kan is dat meer dan genoeg.’

Zijn arm brandt om mijn schouders.

‘Wat jij hebt gedaan, Jef, wat jij kunt...’

‘Dat had je nooit gedacht, hè pa.’

Zijn arm glijdt van mijn schouders. Eindelijk. Hij kijkt me verbaasd aan.
‘Hoe kom je erbij, jongen.’

‘Ach, pa. Het is maar een blikken ding.’

Hij zwijgt en glimlacht. Ik zwijg ook. Zij aan zij staan we daar te kijken naar de tuin.

‘Een echte wildernis,’ zucht mijn vader. ‘Het zal hard werken worden. Maar we zullen weer eigen verse groenten hebben, en de oorlog zal eindelijk voorbij zijn.’

‘Eindelijk,’ mompel ik.

1942

Kermis

Mijn moeder had iets klaargemaakt dat op aardappelen leek. Er was ook nog soep. Meer was er niet. Niemand lustte het, maar iedereen deed zijn best om dat niet hardop te zeggen. Er was gewoon niet elke dag lekker eten.

‘God, wat is dit slecht,’ zei mijn vader opeens. Hij keek naar mij alsof hij een bondgenoot zocht. ‘Wij mannen hebben steviger spul nodig, of niet soms?’

‘Sander, alstublieft,’ zei mijn moeder.

‘Ik moet wel de hele dag kunnen werken. Als ik niet goed eet word ik ziek. En dan...’

‘Dan niks,’ zei mijn moeder kwaad. ‘Hou je kop maar omhoog, hij valt wel vanzelf naar beneden als het zover is.’

‘Het is hard werken in de mijn, en daarna nog thuis ook. Als de oorlog nog lang duurt, Blondine, dan...’

‘Dan wát,’ zei mijn moeder weer. ‘Zeur niet zo. Zeuren heeft nog nooit iemand geholpen. Vertel liever nog eens een verhaal.’

‘Ik vind het niet lekker,’ zei Remi opeens. ‘Ik heb honger.’

‘Zie je wat ik bedoel?’ Mijn moeders stem klonk hard. Ze stond op, haar handen in haar zij geduwd. Ze leunde voorover naar mijn vader. ‘Een verhaal, Sander. En zorg dat het spannend is.’

Ze wendde zich tot mij. ‘Jef, haal jij ondertussen wat kolen in de kelder.’

Renée ruimde de tafel af terwijl ik met de kolenkit naar beneden liep. Toen ik weer boven kwam, zat mijn vader met Remi bij de kachel; Renée zat op een stoel ernaast.

Ik zette de volle kolenkit naast de kachel.

‘Bedankt,’ zei mijn moeder. Haar stem klonk niet meer hard. Bijna opgelucht glimlachte ik naar haar. ‘Ik vond de soep wel lekker,’ zei ik zacht.

‘Welnee,’ glimlachte ze terug, ‘het smaakte verschrikkelijk.’

‘Het viel echt wel mee.’

‘Je bent een lieve jongen.’ Ze fluisterde het bijna. ‘We mogen de moed niet laten zakken, we moeten vechten, elke dag weer. Geloven dat we hem zullen winnen, die rotoorlog.’

Ik hoorde Remi lachen. Ik keek om, zag de kleine schateren, bij de kachel, op de schoot van mijn vader. Mijn vader het paard, Remi de ruiter. Hop hop in galop. Renée zat naast hen op een kruk, haar handen in haar schoot, haar gezicht een gloed van warmte.

‘We dóén soms alsof we hem verloren hebben,’ zei mijn moeder tegen me. ‘Meer is er niet aan de hand.’

Er werd op de deur geklopt.

‘Wie is daar nog zo laat,’ zei mijn vader.

‘Kom binnen,’ riep mijn moeder.

‘Blondine!’ siste mijn vader.

‘We kunnen de mensen niet buiten laten staan,’ zei mijn moeder. ‘Jef, doe open.’

Ward stond voor de deur.

‘Ward!’ zei Renée verbaasd.

Of hij mocht binnenkomen?

‘Ah,’ zei mijn moeder, ‘de jongen die zo prachtig saxofoon speelt.’ Ze knikte vriendelijk naar hem. ‘Kom erin.’

‘Dank u wel, mevrouw,’ zei Ward.

Even bleef het stil. Ik vroeg me af wat hij kwam doen. Ik wilde het hem niet vragen, het zou klinken of hij niet welkom was.

‘Alles goed?’ vroeg mijn vader vriendelijk.

‘Alles goed,’ zei Ward.

Verder niks. De stilte maakte dat ik me ongemakkelijk voelde. Ik zocht met mijn ogen naar Renée, hoopte dat ze wat zou zeggen. Maar ze keek niet op, ze speelde met de zoom van haar trui.

‘Ik wilde u wat vragen,’ zei Ward opeens. ‘Of Renée zondag mee naar het bal mag.’

‘Waar is dat bal?’ vroeg mijn vader.

‘In mijn dorp.’

‘Ik meende dat er deze winter geen bal gehouden werd.’

‘Het is het bal van onze burgemeester. Hij heeft ervoor gezorgd dat het door kan gaan. De mensen mogen toch plezier maken tijdens de oorlog?’

‘Renée is nog te jong om naar een bal te gaan,’ zei mijn vader.

‘Ik zou wel mee willen,’ zei Renée.

‘Of je wil of niet, je gaat niet. Amen en uit.’

Even bleef het stil.

‘We gaan verhuizen,’ zei Ward toen. ‘Nu zaterdag al. We komen in jullie dorp wonen. Mijn moeder gaat de kruidenierswinkel overnemen.’

‘Niet simpel, een huis kopen in de oorlog,’ zei mijn vader.

‘Mijn vader is een paar jaar geleden gestorven, hij heeft wat geld nagelaten.’

‘Dus ik mag niet naar het bal,’ zei Renée.

‘Geen sprake van,’ zei mijn vader.

‘Mogen we dan zondag gaan fietsen?’

Ik moest bijna lachen om haar vraag. Ze fietsten al een paar weken elke dag samen naar huis en nu deed ze of ze iets heel bijzonders voorstelde, iets waarvoor ze toestemming nodig had. Maar ik zweeg. Ik ging het niet voor hen verpesten.

‘Fietsen?’ vroeg mijn moeder. ‘Nu zondag?’

‘Hm,’ zei mijn vader.

‘Mag het, meneer?’ vroeg Ward.

‘Als Jef meegaat.’

‘Pa!’ Ze riep het bijna. Ze zou me vermoorden als ze kon, zo keek ze naar me. Terwijl ik elke dag meefietste.

Opeens snapte ik het. Ze wilden kussen. Dat was het. En daar konden ze mij niet bij gebruiken.

‘Je hebt me gehoord. Jef gaat mee of je blijft thuis.’

De volgende dag was het zaterdag. Het was een zonnige dag.

Renée haalde haar schouders op. 'Als jij het zegt, pa.'

'Ik ga wel mee,' zei ik snel.

Ward vertrok weer. Hij schudde iedereen de hand, zelfs die van Remi. Ik liep met hem naar buiten.

'Fietsen we morgen weer samen naar school?' vroeg ik.

'Natuurlijk,' zei hij. Hij glimlachte naar me, klopte me op mijn schouder. 'Tot morgen.'

'Tot morgen,' zei ik blij.

Ik keek hem na tot hij de hoek om was.

Toen ik weer binnenkwam zaten Renée en mijn vader aan de keukentafel.

'Trouwens,' zei Renée, 'je hoeft je er niet zo druk over te maken, ons ma was zestien toen jullie je verloofden.'

'Dat waren andere tijden.'

'Het zijn altijd andere tijden,' zei Renée.

'Jef, jij houdt haar in de gaten, begrepen?'

'Pa, alstublieft!'

Mijn moeder kwam uit onze slaapkamer. 'Remi ligt in bed,' zei ze, 'jullie moeten zachter praten.'

'Onze pa vertrouwt me niet.'

'Wacht maar tot je zelf kinderen hebt,' zei mijn vader.

'En wat sta jij daar nog te staan, jongeman,' zei mijn moeder tegen mij.

'Eh...' zei ik.

'Naar bed,' zei mijn moeder. 'En jij ook, Sander. Ik kom zo.'

'Maar...' begon mijn vader.

'Dit is nu even iets onder vrouwen.'

Mijn vader zei niks meer. Hij drukte een kruisje op onze voorhoofden en verdween. Ik bleef nog even bij de deur staan.

Vrouwen! Renée was nog maar een meisje.

'Ik weet niet eens of ik wel zin heb, ma,' hoorde ik Renée zeggen. 'In die fietstocht van zondag, bedoel ik.' Ze begon te huilen.

Ik begreep er niks meer van. Ze was verliefd op Ward en hij op haar, waarom huilde ze dan? Ik liep mijn kamer in, duwde de deur in het slot en legde er meteen mijn oor tegen. Ik moest weten wat er aan de hand was.

‘Het is maar een fietstocht,’ zei mijn moeder. ‘Laat je kop niet zot maken.’

‘Ik ben blij dat Jef zondag meerijdt,’ zei Renée.

Mijn mond gleed open in een geweldige glimlach. Ik zou niet te veel zijn. Integendeel. De rest hoefde ik niet meer te horen. Ik trok mijn kleren uit en kroop in bed.

Eindelijk werd het zondag.

We waren klaar met het middageten, de afwas was gedaan en Renée zette de kookpotten weer op hun plaats.

‘Wanneer komt Ward?’ vroeg mijn moeder.

‘Elk moment,’ zei ik.

Waarop Renée me geschrokken aankeek en voor de honderdste keer voorbij de spiegel liep. ‘Mijn haren,’ zuchtte ze. ‘Ik zie er niet uit.’

Het was koud buiten en we zouden een lange fietstocht maken. Ze zou een muts dragen, dus wat deden haar haren ertoe? Bovendien was er niks mis met haar haren. Ze krulden net als altijd, dus zou ze er zo uitzien als altijd.

‘Stel je niet aan,’ zei mijn vader van achter zijn krant.

Dat waren vier woorden te veel. Renée keek hem woest aan. ‘Ik stel me niet aan,’ zei ze, waarop ze zich omdraaide en de trap op naar boven snelde.

Ik hoorde haar voetstappen boven ons.

We hadden een piepklein huis, drie kleine ruimtes beneden: de woonkamer en twee kleine slaapkamers, een voor mijn ouders en een voor Remi en mij. Een kolenkelder. De stal met ons Astrid naast het huis. Een pomp tussen de stal en het huis. Het gemak achter de stal. Boven was de zolder. Je kon er onmogelijk rechtop staan zonder je hoofd te stoten. Ernaast was één kamertje, dat van Renée. Net als de zolder bevond het zich meteen onder het dak, met een raam dat op de lucht uitkeek. Er was plaats voor een bed en een kast, twee benen, een lijf en een hoofd. Net genoeg om adem te halen. Maar zij had een plek voor zichzelf, terwijl ik Remi had. Remi, die altijd wakker werd als ik naar bed ging, die bleef praten, zelfs al deed ik of ik sliep.

Ze stommelde de trap weer af naar beneden. Ze zag er nog steeds hetzelfde uit, maar ze glimlachte. Ze keek in de spiegel. 'Dat is beter,' zei ze.

Er werd op de deur geklopt. Ik deed meteen open. 'We zijn klaar,' zei ik tegen Ward. 'Ik heb onze banden stevig opgepompt, we zullen goed kunnen fietsen.'

Hij glimlachte naar me. Ik zag opeens dat hij grijze ogen had. Ik kende niemand met grijze ogen. Ze schitterden.

'Waar is ze?' vroeg hij.

Idioot die ik was. Hij kwam niet om te fietsen, en zeker niet om te fietsen met mij. Alsof het hem kon schelen dat onze banden hard waren. Ons Renée, die wilde hij.

'Als we eens langs het kanaal fietsten? Heb je daar zin in?' Hij vroeg het aan mij. Niet aan Renée. Ik knikte blij. Ik wilde iets goeds zeggen, iets stevigs, maar ik vond zo gauw niks.

We liepen naar buiten.

'Wil je mijn banden ook oppompen?' vroeg Ward aan mij.

'Graag,' zei ik.

'Vind je het niet erg?'

'Welnee,' zei ik.

'Het is koud,' rilde Renée.

Ik boog me over zijn achterband en zag vanuit mijn ooghoek hoe hij zijn hoofd tot bij het hare boog. Hij zei iets en zij zei zacht iets terug. Ik kon er niks van verstaan. Ik spitste mijn oren, maar ze praatten echt te zacht.

Ik keek naar ons huis, naar het raam naast de voordeur. Naar de gordijnen voor het raam. Of ze bewogen. Maar ik zag niks. Ze konden ook stil zijn, mijn ouders. Dat leerde je wel in zo'n klein huis als het onze.

'Klaar,' zei ik luid. Ik draaide het ventiel van de voorste band dicht, trok mijn muts diep over mijn oren, haalde mijn handschoenen uit mijn jaszak, nog steeds met mijn rug naar hen toe. 'We vertrekken.' Ik sprong meteen op mijn fiets. Weer kon ik niet verstaan wat ze tegen elkaar zeiden.

Ik moest geduld hebben. Eerst het lief. En als het lief er was, zou de beste vriend vanzelf komen.

Het was ijsig koud. De wind speed in mijn gezicht. Het jaagde langs het

Het was ijsig koud. De wind sneed in mijn gezicht. Het jaagpad langs het kanaal was breed genoeg voor drie, maar ze bleven achter me rijden. Soms hoorde ik hen praten, soms lachen. Soms zeiden ze lange tijd niks. Ik zweeg ook.

Het leven is een raar ding

Bij de brug stopten we, we keerden om en fietsten terug. Voor het donker thuis, had mijn vader gezegd. Jef reed voorop, Ward en ik volgden. We hadden de wind in de rug, we vlogen bijna.

Op de hoek van onze straat gaf ik Jef een duw. Gelukkig begreep hij de wenk. 'Ik zie je morgenvroeg,' zei hij tegen Ward.

'Prima,' zei Ward. Hij knipoogde naar Jef, keek hem na tot hij om de hoek verdwenen was en draaide zich om naar mij. Hij nam mijn gezicht in zijn handen. Toen kustte hij me. En ik hem. Ik was verrast dat het zo vanzelf ging. Ik wilde daar blijven staan, op de hoek van de straat, tot ik honderd was en hij honderd en een.

Jef wachtte me op voor ons huis. Ik zag meteen dat er veel volk in huis was.

'Er is iets aan de hand,' zei Jef. 'Iets ergs.'

Ik keek hem geschrokken aan. 'Wat dan?'

Hij haalde zijn schouders op. 'We zullen het gauw genoeg weten.'

Snel zetten we onze fietsen in de stal en liepen naar binnen.

'Eindelijk,' zei mijn moeder. Remi lag tegen haar aan te slapen. Alsof ze een wiegend schip was, zo bewoog ze heen en weer. 'Hebben jullie honger?'

We hadden altijd honger.

Rond de tafel zaten een stuk of vijf mannen, Theo was er ook bij. De tafel stond vol bierflesjes, de lucht hing vol sigarettenwalm. Als ik mijn vader niet had horen vloeken, had ik gedacht dat het feest was.

Mijn moeder schoof wat flesjes aan de kant en zette twee borden voor ons klaar.

'Moet je godverdomme horen wat die onnozele Duitsers nu weer van plan zijn, het is godverdomme godgeklaagd, ik kan er niet bij, ik kan er godverdomme niet bij met mijn simpel boerenverstand,' slingerde mijn vader ons in het gezicht.

'Godverdomme ik ook niet,' zei een van de mannen.

'Pa, wat is er?' vroeg Jef

Ja, wat is er: vlieg Jef.

Mijn vader keek hem aan, schudde zijn hoofd, veegde met zijn halsdoek over zijn gezicht. 'Jef jongen, nu zijn ze te ver gegaan. Ze hebben vanmiddag het voetbalveld afgezet en alle mannen van wie ze wisten dat ze geen vast werk hadden, hebben ze opgepakt en op de trein naar Duitsland gezet.'

'Wie heeft dat gedaan?'

'De Duitsers, wie anders? En wie heeft hun die lijsten bezorgd? Die smerige collaborateurs, ze zijn nog honderd keer erger dan de Duitsers. Het zijn volksverraders, ze moeten de strop krijgen, ja!'

'Sander,' zei mijn moeder.

'Hij heeft gelijk,' zei Theo.

'Wij hebben nog geluk,' zei mijn vader. 'Wij werken in de mijn, en wie in de mijn werkt wordt zeker niet opgepakt, want ze hebben onze kolen nodig en iemand moet ze toch opgraven. En zolang onze Jef naar school blijft gaan, loopt hij ook geen gevaar. Maar je weet nooit hoe ze de regels nog veranderen en daar opeens staan met hun vrachtwagens en ze de mensen tegen hun wil meesleuren.'

Hij schudde zijn hoofd, veegde met zijn doek over zijn ogen. 'Dat ze hun oorlog voeren met hun eigen mannen, en dat ze ons verdomme gerust laten. Hebben wij die oorlog gewild? Nee toch?'

'Sander, vloek niet zo,' zei mijn moeder.

'Ik vloek in mijn huis als ik dat wil!'

Mijn moeder zuchtte en zweeg.

'En nu, hoe moet het nu?'

'Nu kunnen we alleen maar hopen en bidden,' zei mijn moeder. 'We mogen de hemel op onze blote knieën danken dat wij tot nog toe gespaard zijn gebleven.'

Mijn vader haalde zijn schouders op. 'De hemel zou zich beter bemoeien met al die ellende.'

Er viel een grote stilte.

Terwijl mijn moeder voor ons wat eten op een bord schepte, stond iedereen op om te vertrekken. 'Blijf nog even,' zei mijn vader tegen Theo. 'Een laatste pint.'

‘De allerlaatste dan.’

Terwijl ik mijn bord leeg lepelde, voelde ik de blik van mijn vader op me rusten. ‘En?’ vroeg hij. ‘Hoe was het?’

‘Heel goed,’ zei Jef.

‘Ik vroeg het aan háár,’ zei mijn vader.

Jef kreeg een kleur en boog zijn hoofd diep over zijn bord.

‘Wel?’

‘Goed,’ zei ik maar.

Ik wilde zeggen dat ik zo blij was, maar vond de woorden niet. Iedereen zag er zo kwaad en zo ongelukkig uit, hoe kon ik dan blij zijn?

‘Zo,’ zei mijn vader weer. ‘Is het al zover? Dat gaat hier snel. Zorg maar dat je je gedraagt.’

Theo stak zijn pint in de lucht. ‘Op het leven, Renée, en op dinges, hoe heet hij?’

‘Die met zijn saxofoon,’ mopperde mijn vader.

‘Aha,’ zei Theo. ‘Onze Ward. Goeie gast, kind van mijn nicht. Hopelijk vinden ze hier hun draai, ze verdienen het allebei. Ze hebben al heel wat meegemaakt.’ Hij zweeg even. ‘Zijn vader heeft zich opgehangen. De oorlog was in zijn kop gekropen, de arme sukkel.’

Opgehangen? Wards vader? Ik sloeg mijn handen voor mijn mond.

‘Wat erg,’ zei mijn moeder. ‘Opgehangen, waarom in godsnaam?’

‘Hij was heel bang dat ze hem zouden oproepen om te vechten. Hij had een kolenhandel die heel goed draaide, als hij werd opgeroepen zou dat niet goed zijn voor zijn zaak. Wij wisten dat ze hem gerust zouden laten, hij had al jaren een oogziekte. Maar of we hem dat nu honderd of duizend keer vertelden, het hielp niet, hij bleef zich zorgen maken. Op een morgen werd hij wakker met vreselijke pijnen. Zijn ogen waren zo erg ontstoken door al het kolenstof dat hij langzaam blind zou worden. Zijn vrouw Hélène smeekte hem om de hele handel uit handen te geven en zich met het geld te laten verzorgen door goede dokters, zij zou wel gaan dienen bij het rijke volk in de stad. Nooit zou hij zijn vrouw buitenshuis laten werken. Toen ze trouwden had hij haar beloofd om voor het gezin te zorgen, en zo zou het zijn tot het einde van zijn dagen. Op een keer moet het water hem zo aan de lippen

, . . . , . . . , . . .

hebben gestaan dat hij, ach.'

'Ik kan dat wel begrijpen,' zei mijn vader.

'Hoezo, jij kunt dat wel begrijpen?' vroeg mijn moeder kwaad.

'Ik maak me ook wel eens zorgen,' zei mijn vader.

We keken hem allemaal ontzet aan.

'Pa,' zei ik.

Hij zuchtte even. 'Het leven is een raar ding, zeker als het oorlog is. Een mens vraagt zich wel eens af of hij voor iedereen kan blijven zorgen.'

'We hebben meer dan genoeg,' zei mijn moeder. 'Maak je geen zorgen, Sander.' Ze legde haar hand op zijn arm.

'Ik wist daar niks van,' zei Jef verwonderd, 'helemaal niks. Terwijl ik zijn beste vriend ben.'

Hij had het wel hoog in zijn bol gekregen. Zijn beste vriend. Wie weet dacht Ward er wel heel anders over.

'Na zijn dood hebben Hélène en Ward een tijdje bij ons gewoond, in het grote huis bij het kanaal. Ze waren allebei helemaal van de kaart. Een mens zou voor minder in zak en as zitten. Te bedenken dat Ward hem gevonden heeft. Wekenlang werd hij elke nacht schreeuwend wakker. Hij heeft er nooit over willen praten. Tegen mij niet, tegen mijn vader niet.'

We fietsten al een paar weken samen naar school en altijd vertelde hij honderduit, maar hierover had hij al die tijd gezwegen. Ik wist niet wat ik ervan moest denken. Ik had iemand gekust die ik helemaal niet kende.

Maar misschien moest hij eerst weten hoe graag ik hem zag.

Ik zou dat soort dingen ook niet aan iedereen vertellen.

Ik zou geduld hebben. Dat had ik niet zoveel, geduld bedoel ik, maar voor Ward zou ik het kunnen opbrengen. Ik zou wachten tot hij er zelf over begon, ik zou het echt proberen.

'Gelukkig heeft ze een fatsoenlijke prijs voor de hele handel gekregen,' zei Theo. 'Ze heeft de zaak van Alfons zonder veel problemen kunnen kopen. Ik hoop dat ze goed zal draaien. Ward zal haar wel een handje helpen waar hij kan. Hij houdt zich sterk voor haar, het is een dappere jongen.'

'Laten we drinken op Ward en zijn moeder,' zei mijn vader, 'Blondine, schenk ze nog eens vol. Een goed ienevertie. daar gaat het hart van gloeien!'

Mijn moeder zette nieuwe glazen op tafel. Het was mijn allereerste jenever. Ik dronk het glas in één teug leeg. Mijn hart gloeide al zo erg, en nu gloeiden ook nog mijn keel en mijn slokdarm. Ik begon te hoesten.

‘Niks gewend, dat kind,’ lachte mijn vader. ‘Schenk ze nog eens vol, Blondine!’

‘Nee,’ zei mijn moeder. ‘We gaan slapen. Theo, ik ga je naar huis sturen.’

Hij glimlachte naar haar en drukte een kus op haar wang. Hij zwaaide naar ons en vertrok. Jef verdween naar zijn kamer, mijn vader ook. Voor ik de trap op liep, zag ik hoe mijn moeder Remi heel voorzichtig opnam en weer een wiegend schip werd. ‘Welterusten,’ zei ze. ‘Over een paar uur is het weer morgen.’

Zo viel de mooiste dag van mijn leven midden in de oorlog. Mijn vader had gelijk, het leven was een raar ding.

Van die magische dingen

Onze dirigent kwam niet opdagen. Theo wist te vertellen dat hij was ondergedoken. Hij had zijn werk verloren en kon elk moment op de trein naar Duitsland worden gezet.

‘Jef, geen halve seconde zal ik voor de vijand werken,’ had hij ooit tegen me gezegd. En dat ze hun fabrieken in hun gat konden steken.

De fanfarezaal wordt in beslag genomen, zei Theo ook nog.

We wisten dat de Duitsers tegen de fanfares waren. Processies waren verboden, geen enkele fanfare mocht nog op straat verschijnen, de straat was van hun en hun parades. Nu mochten we zelfs niet meer binnenskamers spelen. Waar waren de Duitsers bang voor, dat het volk vrolijk zou worden van onze muziek?

We staarden naar de grond. De zeven die overbleven. Mijn vader, Renée, Ward, Theo, ik, en de twee oude broers die net als wij waren blijven komen.

Omdat we zo geen uren konden blijven zitten, kuchte ik luid. Ik was van plan te vragen of we nog iets gingen spelen, maar voor ik iets kon zeggen, stonden de twee broers op en zeiden bijna uit één mond dat ze ermee ophielden, dat een fanfare zonder dirigent nog minder voorstelde dan een huwelijk zonder vrouw. Mijn vader knikte en Theo ook al, en ze zeiden allebei dat ze hen helemaal begrepen.

Toen waren we nog met zijn vijven.

Mijn vader zuchtte zo hard als hij nog nooit gezucht had. Toen zei hij heel zacht: ‘Als het zo verder moet tot al mijn dagen op zijn...’

En hij bleef maar naar de grond kijken, zo lang en zo hard dat ik iets wilde zeggen, maar ik wist niet wat.

Ik kon Ward horen ademen, zo dicht zaten we bij elkaar. Heel rustig ging die adem, op en neer en op en neer. En toen zei hij: ‘We moeten iets doen, we kunnen het hier niet bij laten zitten. We mogen niet doen of we de oorlog verloren hebben.’

Mijn moeder zei ook van die dingen, van die magische dingen waarvan een mens gaat gloeien.

‘Drie trompetten, een hoorn en een saxofoon,’ zei hij, ‘daar kunnen we zeker wat mee beginnen.’

‘Ik weet een goede plaats,’ zei Theo.

We konden bij hen repeteren. Hun huis lag afgelegen, van de Duitsers hadden ze nog geen last gehad, en er was plaats genoeg. We konden er zoveel kabaal maken als we wilden. We zouden in de kelder kunnen repeteren, die was groot genoeg voor ons en onze instrumenten.

Café Den Bonten Os

Ik keek erg uit naar de volgende repetitie. We zouden ons amuseren én ik zou de hele avond Ward zien. Niet dat ik hem weinig zag. We bleven samen naar school fietsen. Ik had hem niet verteld dat ik het wist van zijn vader. Het had een paar keer op mijn tong gelegen, maar ik had me voorgenomen te zwijgen. Er zou wel een moment komen dat het opeens vanzelfsprekend werd om het erover te hebben.

Jef fietste altijd met ons mee. Hij deed zo zijn best om niet in de weg te lopen. Op de terugweg, als we bij het kerkplein kwamen, fietste hij alleen verder. Achter de kerk was nooit een kat rond vijf uur. Ik had altijd gedacht dat je lippen moe werden van lang kussen, nu, dat was dus niet waar.

Jef wachtte me op bij de hoek van onze straat, zodat we samen thuiskwamen. Tot mijn moeder van vier verschillende mensen hoorde dat haar dochter na school achter de kerk stond te kussen met die jongen van de winkel. Ik moest Jef naar huis laten rijden in plaats van hem een halfuur in de kou te laten bibberen omdat madame zijn zus haar lief niet gerust kon laten. Ze keek me zo bezorgd aan. Alsof ik gevaarlijke dingen deed met Ward. Maar dat deed ik niet, echt niet. Kind, zei ze toen, we weten dat Ward een goeie gast is. Maar kijk uit en doe niks stoms.

Wees maar gerust, zei ik.

Ze zuchtte luid. Wat straal je, zei ze, en haar mond gleed weer in die typische glimlach van haar. Toen sloeg ze haar armen om me heen, kneep me even fijn, drukte een kus op mijn haren en spreidde haar armen open zodat ik weg kon. Als ik dat gewild had.

Zo was mijn moeder. Vleugels gaf ze je, ook als je ze niet nodig dacht te hebben.

Die avond kwam Ward om iets voor zessen, we zouden samen naar Theo fietsen. Mijn vader reed voorop, wij volgden. We namen de weg door het bos.

Voor we konden aankloppen, zwaaide de deur wijd open. ‘Welkom,’ zei Theo, ‘goed dat jullie er zijn. Wie heeft er honger, iedereen? Dat komt goed uit, het eten staat al op tafel.’

Natuurlijk hadden we honger, in die tijd hadden we altijd honger.

Mijn vader had ons verteld dat Gust, de vader van Theo, vroeger een bouwonderneming had. Hij had gehoopt dat Theo hem zou opvolgen, zo bleef de zaak in de familie. Maar Theo wilde geen baas worden, en hij koos voor de mijn. Ook al eindigden de meeste mijnwerkers met stoflongen, ook al was het werk zwaar en gevaarlijk, in de mijn had hij echte vrienden, zei hij. Overal, op elk werk, liep er een lijn tussen de baas en de anderen. Hij stond liever aan de kant waar het meeste volk was.

Gust verkocht zijn zaak, en toen zijn vrouw stierf trok Theo met zijn gezin bij hem in. Ze hadden niks te kort en ze konden goed met elkaar opschieten, beter dan vroeger.

We zaten met zijn achten rond de tafel. Maria, de vrouw van Theo, zette de soep in het midden. Theo knikte naar zijn dochtertje. 'Jeanne, het gebed.'

Jeanne bad een onzevader en een weesgegroet en we mompelden allemaal mee.

'Amen,' zei Theo. 'Eet smakelijk.'

Er werd op de deur geklopt. Twee keer luid, twee keer zacht.

'Dat is voor mij,' zei Theo, 'ik ben zo terug.'

Hij bleef maar even weg. Na vijf minuten was hij er weer. Hij bleef in de deuropening staan. Hij zag lijkleek. Zijn bovenlichaam ging op en neer alsof hij naar Hasselt was gelopen en weer terug. Terwijl hij alleen maar de voordeur had geopend.

Maria stond op en liep naar hem toe. 'Wat is er gebeurd?'

Hij slikte en slikte. Keek ons allemaal aan. 'Jullie zullen het niet geloven,' zei hij.

'Vertel het toch maar,' zei Maria zacht.

'Ze hebben godverdomme Alfons opgepakt.'

'Alfons van de winkel?' vroeg mijn vader.

Theo knikte. Hij keek naar Ward. 'Je moeder heeft zijn zaak overgenomen.'

'De arme man is doodziek,' zei mijn vader. 'Ze gaan hem toch niet in hun fabrieken stoppen?'

Theo schudde langzaam zijn hoofd. 'Ze hebben zijn gezin ook opgepakt.'

Zijn vrouw en zijn vier kinderen.

‘Het is niet waar,’ zei Maria ontzet.

‘Het is godverdomme toch niet waar,’ zei mijn vader.

De Duitsers pakten mensen op, soms hele gezinnen. Omdat ze joods zijn, had mijn vader verteld, of omdat ze moeilijk deden tegen de Duitsers.

‘Als iemand mij nu eindelijk eens kan vertellen wat er aan de hand is?’ Gust had zijn stem verheven. Dat waren we niet van hem gewend, dus in één klap werd het muisstil.

‘Pa,’ zei Theo, ‘ze hebben Alfons en zijn gezin opgepakt. Ze zitten al op de trein.’

Hij had traag en duidelijk gesproken. Gust had alles begrepen. Hij schrok en greep de leuning van zijn stoel vast. ‘In godsnaam,’ zei hij. ‘Die man is zwaar ziek, ze moeten hem en zijn familie gerust laten.’

‘Ze zijn erachter gekomen dat Suzanne een joodse is. En Alfons is volgens hen een verrader, want hij is met een joodse getrouwd. Dus, allemaal op de trein naar Duitsland.’

‘Die smerige Duitsers,’ zei Gust, ‘dikke smeerlappen zijn het allemaal. Alfons en zijn familie oppakken, terwijl die mensen niks, maar dan ook niks verkeerd gedaan hebben. Hoe kunnen ze zo wreed zijn.’

‘En nu,’ vroeg ik, ‘wat gebeurt er met hen?’

‘Ze zullen hen in kampen stoppen,’ zei Theo, ‘dat doen ze met alle joden. Ze zeggen dat ze lui zijn, dat ze niet kunnen werken en dat ze dat in die kampen vanzelf wel zullen leren. Weet je hoe ze hen noemen? Ongedierte! Het is godgeklaagd!’

Ongedierte? Ik keek hem verbijsterd aan.

‘Het is niet te vatten,’ zei Theo. ‘Een mens snapt niks van die nazi’s. Ze willen een wereld zonder joden, dus roeien ze hen gewoon een voor een uit. Alsof het vliegen zijn. Waanzin is het.’ Hij balde zijn vuisten. ‘Ze zijn bang van de joden,’ zei hij zacht. ‘De joden zijn slim en handig, en verre van lui. En vooral, het zijn mensen zoals wij. Van vlees en bloed, godverdomme.’ Zijn ogen blonken.

Hij zweeg. We zwegen allemaal.

‘En dat een mens niks anders kan doen dan erbij te staan en het te laten gebeuren,’ zuchtte hij. ‘Ik word er nog zot van.’

gevoelen, zachtte hij. Ik word er nog wel van.

‘Ze zijn te sterk,’ zei mijn vader.

‘Ze zijn sterk,’ zei Theo. ‘Maar God de Vader zijn ze niet. Dat mogen we nooit toelaten.’ Hij keek de tafel rond. ‘Jullie zijn hier om te repeteren, laten we maar meteen beginnen.’ Hij nam zijn hoorn van de kast.

We volgden hem naar de kelder.

‘Als wij de moed opgeven, hebben zij gewonnen,’ zei Theo.

We zouden hen niet laten winnen. We zouden muziek maken, en ze zouden ons niet tegenhouden. Ik dacht aan Alfons en zijn gezin. Als hun maar niks ergs overkwam.

‘We spelen voor Alfons en Suzanne en hun kinderen,’ zei mijn vader.

We knikten heftig.

Het was zeven uur, we hadden twee uur om te repeteren. We keken allemaal naar Ward. Hij had vanavond nog niet veel gezegd, maar nu was het woord wel aan hem. Het was zijn voorstel geweest. Hij haalde een stapel papieren tevoorschijn en gaf ons elk een blad. ‘Dit heb ik deze week geschreven,’ zei hij, ‘voor de trompetten, de sax en de hoorn elk een andere lijn.’

‘Zelf geschreven?’ vroeg Jef. De stoom kwam zijn oren uit, zo groot was zijn bewondering.

Ward knikte. ‘Ik ken geen nummers voor enkel een sax, een hoorn en trompetten, dus dacht ik: laat ik ze maar zelf schrijven.’

‘Wel wel,’ mompelde mijn vader. ‘Je bent nog straffer dan ik dacht.’

‘Waar heb je dat geleerd?’ vroeg Jef, nog steeds met stoom uit zijn oren.

Ward lachte en tikte tegen zijn hoofd. ‘Hier hoor ik het,’ zei hij. ‘En ik heb een goede leraar.’

We speelden. Het klonk niet goed. De tweede keer ook niet. De derde keer ging het al beter. ‘Luister naar Renée,’ zei Ward tegen Jef en mijn vader. ‘Zij zit op de juiste toon.’

Jef en mijn vader keken me verontwaardigd aan. Alsof ik het kon helpen.

‘Speel eens,’ zei Ward tegen mij.

Ik speelde en ik speelde. Ik volgde de lijn die hij uitgeschreven had. Het was een andere dan die van mijn vader en Jef, en het leek haast een wonder dat het kon. drie tromnetten die allemaal iets anders sneelden. met daartussen

een hoorn en een saxofoon die elk ook nog eens een andere kant uit gingen. Maar het kon.

‘Godverdomme,’ zuchtte mijn vader na bijna twee uur. ‘Mijn lippen doen pijn en mijn vingers voel ik niet meer, maar het kan me niks schelen, want hoor eens hoe we klinken!’

‘Ik hoor het,’ zei Theo, ‘we horen het allemaal.’

Mijn vader knikte en bleef knikken. ‘We zijn echt goed.’

‘Niet te hard van stapel lopen, Sander.’

‘Wat vind jij, Ward?’ vroeg mijn vader.

Ward was de koning vanavond. Zonder hem hadden we hier nooit gezeten. Ik gloeide. Ik had een bijzonder lief.

‘Het klinkt goed,’ zei Ward. ‘Ik heb een voorstel.’

Het leek of hij twee levens had. Eén dat ik zag en één dat zich in zijn hoofd afspeelde. En in zijn hoofd had hij bedacht dat we een orkest zouden worden. En een orkest treedt af en toe op, dus hij was op zoek gegaan naar een café waar we mochten spelen. Over een maand, op een zaterdagavond.

‘Maar we mogen toch geen muziek meer maken?’ vroeg ik.

‘Wel als de cafébaas een vergunning heeft.’

‘Welk café?’ vroeg Theo.

‘Den Bonten Os,’ zei Ward.

‘Ik vertrouw het niet,’ zei Theo. ‘Een vergunning krijg je niet zomaar.’

‘Ze hebben er veel voor betaald. Ik heb met de waardin gepraat. Het volk moet af en toe vrolijk kunnen zijn, zei ze. Vooral in oorlogstijd.’

Stilte.

‘Doen we het of doen we het niet?’ vroeg mijn vader.

‘Ik vind van wel,’ zei Jef.

‘Jij hebt niks te vinden,’ zei mijn vader. ‘Ik vraag het aan Theo.’

‘Den Bonten Os is altijd een goed café geweest.’

‘Dus we doen het?’

‘We doen het.’

‘Als we over een maand goed genoeg zijn,’ zei ik.

‘Dat zijn we,’ zei mijn vader.

En zo gleden er vier weken voorbij. We vertrokken steeds vroeger naar het huis van Theo, zodat we langer konden repeteren. Het klonk steeds beter en dat was maar goed ook, want, zoals Ward gezegd had, er kwam veel volk naar Den Bonten Os.

De dag van het optreden kreeg ik geen hap door mijn keel. Mijn moeder zei dat ik moest ophouden met zeuren, ik leek wel een storm in huis. En wat als ik een noot fout zou spelen, zei ze, en wat als het er vijf zouden zijn, of tien, of honderd, de wereld zou echt wel blijven draaien. Er stond tenminste weer eens wat te gebeuren in het dorp en de mensen zouden die avond met een blij gezicht gaan slapen, zei mijn moeder.

Vijf fouten. Met vijf zou ik kunnen leven.

1945

Niks mooiers dan dit

We liggen naast elkaar in bed. Haar hoofd in mijn armholte, mijn arm om haar heen.

Ik denk aan vandaag. Lesgegeven, thuisgekomen, bomalarm. De hele avond in de schuilkelder, me rot verveeld. Bomalarm voorbij, naar boven, eten. Afwassen. Op verzoek sax gespeeld. Slapen. Ik op mijn kamer, zij op de hare. Soms, zoals vanavond, komt ze naar me toe, ook al willen haar ouders dat niet.

Ze ligt warm tegen me aan. Heb je zin, wil ik vragen. Ik zwijg. Niet alle vragen kun je stellen.

‘Martin,’ zegt ze opeens, ‘niet te veel nadenken.’

Ze loopt met haar vingers over mijn buik. Ik sluit mijn ogen. Isa, denk ik, zie me graag. Zie me zo graag dat alle vragen verdwijnen.

‘Je weet dat ze het niet willen.’ Fout, Martin. Andere woorden.

Ze duwt mijn arm weg, rolt op haar buik. Ze kust het puntje van mijn neus. ‘En dan,’ zegt ze, ‘we zijn oud genoeg.’

‘Het is hún huis.’

‘Ik woon hier ook. En jij nu ook.’

‘Ze kunnen alles horen.’ Nog fouter, Martin. Verdomme toch. Ik wil niet zeggen wat ik zeg.

Ze gaat rechtop zitten. Drukt het laken tegen haar borsten. Er is opeens te veel bloot tussen ons. ‘Zeg het dan gewoon. Dat je geen zin hebt.’

‘Isa,’ sus ik.

‘Nee,’ zegt ze.

‘Kom hier,’ zeg ik, en wil het laken van haar wegtrekken. Met één hand duwt ze me weg, met de andere klemt ze het laken nog dichter tegen zich aan. ‘Nee Martin.’

Het is een spel, denk ik, ik moet haar veroveren. Doe het dan, denk ik, ze

wacht op je. Maar mijn handen volgen niet en de rest van mijn lijf ook niet. Ik sluit mijn ogen.

‘Martin?’

Ik open mijn ogen en kijk haar aan. Een glimlach. Zolang ik haar ken heb ik haar kunnen betoveren met mijn glimlach. Ik sluit mijn armen om haar heupen. Druk mijn gezicht in haar schoot. Er zit een laken tussen ons, maar lang zal dat niet duren. Ik glij met mijn lippen over haar buik naar boven. Ze gaat weer liggen. ‘Martin,’ zegt ze zacht. Half gewonnen, denk ik. Ik kus haar tepels door het laken heen. Ik voel haar benen bewegen onder het laken. Nog even, denk ik, en ze smelt als boter. Mijn lippen kussen het kuiltje onder aan haar hals. Likken het kuiltje, drinken het kuiltje.

‘Oh Martin,’ zucht ze.

Ze laat haar armen om mijn hoofd glijden. Of ze in me wil kruipen, zo dichtbij komt ze, het laken is allang naar onze voeten verdwenen.

Ik ruik haar naaktheid. Ik voel haar dansen met me, ze is warm zo warm, ze jut me op, ze zweet me op tot ik niet meer kan, eerst zij, denk ik, zij eerst, en dan ben ik er alleen nog, ik hoor haar kreten in de verte, en ik voel me sterk, een vulkaan die niets anders kan dan uitbarsten en ik denk: er is niets mooiers dan dit, er is niets heerlijkers dan dit, dit is het allermooiste, bijna het allermooiste. Bijna. En dan vergeet ik even dat laatste woord, ik eet haar borsten op, vul het kuiltje onder aan haar hals opnieuw en opnieuw, haar schouders strelen mijn huid en nemen me mee en dan is het voorbij.

‘Nog even,’ zegt ze. Ze gaat op me liggen, beweegt haar lichaam op en neer, ik ruik mijn eigen zweet, ruik haar zweet, waar denkt ze aan, aan mij, echt aan mij, ze kust me, blijft me kussen, waar haalt ze al die adem vandaan, en dan is het echt voorbij.

Haar hoofd weer in mijn armholte.

‘Zie je wel,’ zeg ik, ‘dat ik zin had. Heel veel zin zelfs.’

Ze antwoordt niet.

‘Isa?’ Ik wil haar vaster tegen me aandrukken, maar ze duwt mijn arm weg. ‘Ik ga naar mijn kamer.’

‘Nog één kus,’ zeg ik.

Ze gaat schrijlings op me zitten. Streelt mijn armen. Haar haren hangen als een gordijn voor haar ogen. Ze is een film, denk ik voor de duizendste

keer. Ik glimlach. Ze kust het litteken aan de binnenkant van mijn linkerarm.
'Als je eens wist,' fluistert ze, 'hoe graag. En hoe lief.'

Ik knik. 'Ik weet het.'

'Nee,' zegt ze, 'je weet niets. Geen gram weet je.'

Ze staat op. Draait zich om. Bij de deur blijft ze nog even staan.

Ze huilt. Ik snap er niets van.

'Tot morgen,' zegt ze.

Ik knik. Morgen is alles weer anders. De nacht doet rare dingen met de mensen. Net als de oorlog. Hoe zou het zijn als ik haar in vreedstijd, enzovoort. Maar het is geen vreedstijd, het is oorlog en de vraag doet er dus niet toe.

Ooit moet ik het haar vertellen.

Kon ik het maar. Mijn saxofoon pakken, spelen tot mijn lippen gevoelloos worden, mijn vingers loodzwaar, mijn adem op. Ik zou me niet meer afvragen welke vraag er wel toe doet. Ik zou gewoon gelukkig zijn. Gewoon simpel eenvoudig onnozel gelukkig.

Morgen is een nieuwe dag. Wie weet is de oorlog opeens voorbij. Een oorlog begint, een oorlog eindigt. Morgen bijvoorbeeld.

Stel je toch eens voor.

Het paradijs zou er niets bij zijn.

De hemel (2)

Mijn moeder zet de pot op tafel en schenkt ons allemaal een bord vol.

‘Weet je het al,’ zegt Renée tegen mij, ‘de fanfare gaat Jef huldigen. Met speeches en zo. Jef op de eerste rij, en wij ook, schijnt het.’

‘Het is al goed,’ zegt Jef.

‘Echt op de eerste rij?’ vraag ik. ‘Ik ook?’

‘Ja, kleine, jij ook,’ zegt Jef.

‘Ik hoop dat tegen die tijd je medaille gevonden is,’ zegt mijn moeder. ‘Dan kun je hem opspelden.’

‘Ik ben niet zot,’ zegt Jef.

‘Waarom doe je zo raar,’ zegt Renée. ‘Het is toch geweldig dat ze je willen huldigen?’

Opeens staat Jef op. Zijn stoel valt achterover. ‘Ze kunnen allemaal de pot op,’ zegt hij. Hij draait zich om en loopt weg.

‘Hela manneke, dat gaat zo niet,’ zegt mijn vader luid.

‘Dat gaat zo wél,’ zegt Jef. ‘En ik ben geen manneke.’

Hij duwt de deur van onze slaapkamer open en slaat ze met een knal achter zich dicht.

Wat is het stil aan tafel. Niemand eet. Ik heb honger. Het eten wordt koud, wil ik zeggen. Ik durf het niet, zo stil is het.

‘Ik begrijp er niks van,’ zegt mijn vader opeens. ‘Helemaal niks. In plaats van blij te zijn kruipt hij in de grond. Straks ga ik nog denken dat hij zich schaamt.’

‘Zich schaamt?’ vraagt mijn moeder verwonderd. ‘Waarom zou hij zich schamen?’

‘Weet ik het,’ zucht mijn vader. ‘Hij is altijd al een rare geweest. Ik heb honger, laten we bidden. Voor spijs en drank, voor dagelijks brood, wij bidden u oh Heer, smakelijk.’

‘Smakelijk,’ zeggen we in koor.

‘Heb je het gehoord, Blondine,’ zegt mijn vader met volle mond. ‘Het proces van Hélène is voorgekomen, ze hebben haar vier jaar gegeven.’

‘Vier jaar,’ zucht mijn moeder, ‘alleen omdat ze die winkel had. De mensen zijn wreed.’

‘Ze heeft hem anders niet tegengehouden,’ zegt Renée kwaad.

‘Ze zal het wel geprobeerd hebben,’ zegt mijn moeder.

Ik hou me zo stil mogelijk. Hélène is de moeder van Ward. Misschien gaan ze nu over hem beginnen. Kom ik er eindelijk achter wat hij gedaan heeft.

‘Als ze haar al vier jaar geven,’ zucht mijn moeder. ‘Welke straf krijgt hij dan wel niet als ze hem vinden?’

‘Hij verdient een goede straf,’ zegt mijn vader.

‘Zo is dat,’ zegt Renée.

‘Waarom?’ Ik bijt op mijn tong, te laat. ‘Ik mag het weer niet weten, zeker,’ zeg ik kwaad.

‘Eet en zwijg, kleine!’ beveelt mijn vader.

Over mijn bord kijk ik naar Renée. Ze schudt haar hoofd, steekt een volle lepel in haar mond en knijpt haar lippen op elkaar terwijl ze eet. Zij zal ook niks zeggen. Toen Ward haar lief was zei ze veel meer.

Op een keer lagen we samen in het gras, op onze rug. Remi, zei ze, kijk toch eens hoe mooi.

De zon scheen fel tussen de wolken door, dus ik hield mijn handen boven mijn ogen terwijl ik omhoogkeek. Zij niet, ze had geen handen nodig. Ze had haar armen boven haar hoofd in het gras uitgestrekt, een lange magere vogel leek ze.

Het is om in te bijten, zei ze. Verliefd zijn. Het is echt om in te bijten.

Ik liet mijn benen zakken en kroop dicht tegen haar aan. Ze boog haar hoofd opzij naar me en glimlachte. Zal ik je vertellen hoe het voelt, zei ze toen. Alsof je vel te klein is geworden, terwijl je toch gewoon blijft ademen en bewegen.

Toen kietelde ze me. En ik kietelde haar terug, en we lachten zo hard en zo lang dat onze kaken er achteraf pijn van deden.

Na het eten loop ik naar onze slaapkamer. Voorzichtig doe ik de deur open. Het is donker in de kamer, Jef heeft de gordijnen dichtgetrokken. In de schemer zie ik hem op het bed liggen, zijn arm over zijn gezicht.

‘Kom hier, kleine. Het is ook jouw bed.’

‘Ik heet niet kleine.’

‘Vooruit, Remi. Kom hier.’

Ik ga naast hem liggen en strek mijn armen en mijn benen. Ik schuif zo dicht mogelijk tegen de kant, zodat hij zeker genoeg plaats heeft. Dan vraag ik het toch. ‘Waarom verdient Ward een goede straf?’

‘Hij moet maar voorgoed wegblijven.’

‘Waarom?’

‘Anders schieten ze hem dood.’

Ik ga rechtop zitten.

‘Gaan ze hem doodschieten? Waarom gaan ze hem doodschieten?’

‘Niet beginnen te huilen, manneke, daar kan ik echt niet tegen.’

Ik trek mijn neus op en veeg met mijn mouw over mijn ogen. Natuurlijk helpt het niet.

‘Ze zijn kwaad op hem, maar ze vergissen zich,’ zegt Jef. ‘En trouwens, ze kunnen hem niet doodschieten, ook al zouden ze het willen. Hij is op een veilige plek, ver weg van hier.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Ik weet dat gewoon. Ik voel dat. En als hij toch terugkomt, dan zorg ik er wel voor dat hij niet wordt doodgeschoten.’

‘Beloofd?’

‘Beloofd. En nu ogen dicht. Komaan, doe het dan.’

Ik sluit mijn ogen. Voel een schaduw over me heen.

‘Kijk maar.’

Hij zit voor me, zijn trompet op zijn knieën. ‘Pak aan,’ zegt hij, ‘ze is voor jou.’

Hoezo, voor mij? En hij dan?

‘Ik eten met spelen,’ zegt hij. ‘Ik heb het toch nooit ergoed gedaan. Altijd

Ik stop met spelen,' zegt hij. 'Ik heb het toch nooit graag gedaan. Alleen voor onze pa, voor ons ma, voor grootvader, voor de hele wereld. Nooit voor mezelf. Na al die jaren speel ik nog altijd niet goed. Maar ik denk dat het iets voor jou is, ik denk dat het in je vingers zit. Dus hier is ze.'

Ik neem ze vast. Ze blinkt zelfs in het donker.

'Ik heb ze goed verzorgd,' zegt Jef. 'Ik dacht altijd: als ik ze maar goed verzorg, dan lukt het me misschien ooit wel.' Hij klopt met zijn vuist op zijn borst. 'Hier moet het ook klinken,' zegt hij. Hij schudt zijn hoofd en glimlacht. 'Veel plezier ermee,' zegt hij, en gaat weer op zijn rug liggen.

'Het plafond is mooi in het donker,' zegt hij. 'De barsten lijken net wegen. Ik kies altijd een weg en dan vertrek ik. En kijk niet zo raar. Ga nu maar liggen en probeer het maar.'

Ik ga liggen, sluit de trompet in mijn armen.

'Je gaat wel naar de huldiging van de fanfare, hè Jef?'

'Hm.'

'Als ik een held was zou ik zeker gaan.'

Jef lacht. 'Misschien heb je wel gelijk, kleine.'

Kleine. Wanneer gaat hij dat woord vergeten? Ik sluit mijn ogen. Misschien blijft Jef altijd groter dan ik. Zouden helden blijven groeien? Of zijn er ook kleine helden? Ik moet hem dat dringend eens vragen. 'Jef?'

'Zwijgen en naar het plafond kijken.'

Een klop op de deur.

'Jullie slapen toch niet, hoop ik,' zegt mijn vader. 'Daarvoor is het nog te vroeg. Vooruit, opstaan.'

We sliepen echt. Snel glij ik uit het bed.

'Heb je het Remi verteld? Weet hij het al?'

Jef gaat meteen rechtop zitten en slaat met zijn hand tegen zijn voorhoofd. 'Vergeten, helemaal vergeten. Kleine, kom eens mee met mij.'

Ik volg hem naar buiten, mijn vader volgt mij. Jef loopt naar de stal, blijft in de deuropening staan. 'Kijk eens, helemaal voor jou.'

Het is donker in de stal, en toch zie ik hem blinken. Een grote fiets. Een echte mannenfiets is het.

‘Ik ben hem vanmorgen bij Gust gaan halen,’ zegt Jef.

Mijn handen glijden over het staal. Het is grijs, bijna zonder roest, en het blinkt als een spiegel. ‘Mijn fiets,’ zucht ik.

‘Hij is veel te groot voor je,’ zegt mijn vader. ‘Misschien moet je hem ruilen met...’

‘Oh nee,’ zeg ik snel, ‘hij is van mij. En hij is niet te groot.’

Ik hoor wel hoe ze achter mijn rug grinniken, maar ik kijk niet om. Hij is van mij, ik ruil hem met niemand.

‘Gust ziet je heel graag, Remi, dat kan niet anders. Zorg er maar goed voor.’

Mijn vader zet het zadel zo laag mogelijk, ik kan net bij de pedalen.

‘Flink eten,’ zegt mijn moeder, ‘zodat je snel groeit.’

Ik rij meteen een paar rondjes voor ons huis. Het lukt best.

Die nacht kan ik niet slapen.

Een echte mannenfiets. En een trompet.

Morgen ga ik de medaille opgraven.

Und jetzt ein Lied

Vandaag loopt Isa met me mee. Ze wil me zien lesgeven, zegt ze. Alsof er iets te zien is. Het is geen show die ik opvoer. Daar komt nog bij dat de bombardementen elke dag erger worden. De Amerikanen en hun bondgenoten zijn ons luchtruim binnengevallen en rukken op naar het oosten. Als Berlijn valt hebben zij de oorlog gewonnen. Maar een stad valt nooit alleen.

Tot nu toe bleef onze buurt gespaard. Er is geen enkele reden om onze wijken te bombarderen, er zijn geen wapendepots, geen wapenfabrieken, er is geen station, er verblijven geen soldaten. Misschien zijn de Amerikanen anders dan de Russen en gooien ze niet álles plat. Kunnen ze de Fransen en Engelsen tot rede brengen. Alsof een oorlog redelijk is. Misschien toch wel. Jullie schieten op onze mensen? Goed, dan schieten wij die van jullie dood.

Ik wil dat Isa thuisblijft. Haar moeder wil dat ook. Haar vader zegt dat we doorgaan met onze dagelijkse routine als de sirenes zwijgen. En dus mag Isa met me mee.

Mijn zeven leerlingen wachten voor het leslokaal. Vijf jongens en twee meisjes die allemaal saxofoon willen spelen. ‘Goedemiddag, Herr Lenz.’

‘Goedemiddag,’ antwoord ik. Ik stel Isa aan hen voor. ‘Mijn verloofde.’

‘Ik kom eens een kijkje nemen,’ glimlacht ze tegen de leerlingen. ‘Mag het?’

Ze knikken alle zeven.

Isa volgt me naar binnen, buigt zich naar me over en zegt in mijn oor dat ze me wil horen spelen.

Geen probleem. Ik knik. Ik speel altijd even met hen mee.

‘Zoals de échte Martin spelen kan.’ Ze geeft een tikje tegen mijn wang, draait zich om en gaat achteraan zitten. Ik haal mijn saxofoon tevoorschijn. Streel het koper. Ik voel haar blik op me rusten terwijl ik de muziekbladen voor me klaar leg. Ik kijk niet op. *Zoals de échte Martin.*

We spelen samen dezelfde melodie, minutenlang. Daarna speelt iedereen een stukje solo. Mijn handen trillen als ik aan de beurt ben. Belachelijk, denk

ik, ik ben de leraar en mijn handen trillen alsof ik voor de eerste keer voor het publiek sta. Maar dit is niet zomaar een test. Isa test wie ik ben.

Boven ons het dak van de bunker, boven het dak de lucht. De lucht is niet rustig. Maar de kinderen spelen hun nummers alsof de oorlog hun niet kan deren. Ik zorg immers voor hen. Ik, Martin Lenz, saxofoonspeler en verloofde van Isa.

Aan het einde van de les klappt Isa luid in haar handen. We lopen naar buiten, ik sluit het lokaal. Ik draai me om en kijk haar aan. Ze lacht niet. Ze schudt haar hoofd. Haar voorhoofd is gefronst. 'Te mooi, Martin, veel te mooi.'

Mijn best doen is dus niet goed genoeg.

'Dat je niet eens begrijpt wat ik bedoel,' zegt ze. 'Dat vind ik zo treurig.'

Ik hijs mijn sax op mijn rug en loop met haar naar buiten. Het is begin maart, maar het voelt als midden winter. Er was een tijd dat ik altijd de juiste woorden vond. Ik zoek in mijn hoofd of ik ze toch nog te pakken krijg, maar er hangt zoveel geraas in de lucht dat ik niet eens kan horen wat Isa tegen me zegt.

Ze trekt aan mijn arm en wijst naar boven. 'Het ziet er niet goed uit,' zegt ze bang. 'We moeten snel naar huis.'

Sirenes loeien en de straten stromen leeg. Overal worden de luiken voor de ramen geschoven, terwijl het volop dag is. Mensen vluchten naar de schuilkelders. Ik loop zo snel ik kan, maar het gaat veel te traag. Dat verdomde been ook. 'Vlugger, Martin.'

'We moeten hier ergens schuilen.'

'Ik wil naar huis, naar mijn ouders, Martin, samen veilig of niemand veilig.' Ze neemt mijn arm beet en trekt me met zich mee. 'Haast je, Martin. Toe dan.'

Ze begrijpt het niet. We móéten echt meteen schuilen. In een seconde kan het afgelopen zijn.

'Ik wil naar huis,' roept ze in mijn oor.

Goed dan, denk ik gelaten. Ik kan toch niet tegen haar op. 'Ik doe mijn best,' hijg ik. Ik voel een helse pijn in mijn been.

'Vlugger, Martin. Vlugger, vlugger.'

Ik weet niet meer. We lopen naar de kelders. Ze draait me om.

Ik antwoord niet meer. volg naar zo goed ik kan. Ze sleept me met zich mee als een zware last, zonder mij zou het sneller gaan. Ik kijk omhoog. De lucht ziet bijna zwart van de vliegtuigen. Het zal niet gebeuren. Ik heb niet de hele weg afgelegd om nu hier dood te gaan.

‘Martin, niet denken. Je best doen. Lopen.’

Ze moet haar mond houden, ze weet niet wat ze zegt, ik doe al de hele tijd mijn best en ik kan er niet meer tegen. Ik ruk mijn arm los en blijf staan.

‘Martin,’ zegt ze.

‘We moeten écht schuilen,’ hijg ik. ‘Hier ergens.’

‘Nee,’ zegt ze.

Er was een tijd dat iedereen luisterde naar wat ik zei. Dat niets van wat ik zei in twijfel werd getrokken.

De geluiden om ons heen zijn oorverdovend. De sirenes loeien door alle vliegtuiggeraas heen zonder een seconde op te houden. Ze grijpt mijn arm, ik schud me los. ‘Ren naar huis. Ik red me wel.’

Ze staat stil, grijpt mijn hoofd beet, rukt het naar zich toe. ‘Denk je dat ik het niet weet?’ schreeuwt ze in mijn gezicht. ‘Ik weet alles, Martin. En het kan me niets schelen, verdomme. En als je nu niet snel naar huis rent schop ik je naar huis.’

Ik voel de ontzetting in mijn lijf. Ze heeft me door. En niet nu, opeens, maar al die tijd al. En ze heeft het spel meegespeeld.

Ze grijpt mijn hoofd opnieuw vast. ‘Denk je dat ik achterlijk ben, Martin? Denk je dat ik het niet gehoord heb? Sinds we in Keulen zijn praat je zoals je daarnet speelde op je sax. Te mooi, veel te mooi. En je kust anders, Martin. Je kust plichtmatig. Niet omdat je zin hebt. Verdomme toch.’

Ik kijk haar zwijgend aan.

‘In het lazaret had je verdriet, Martin. Nu heb je niets meer. Dat is het grote verschil.’

We kunnen hier niet blijven staan. ‘Loop door, Isa.’

‘Ik heb je arm wel gezien. Ik ken dat soort wonden wel. Je bent niet zomaar een soldaat geweest.’ Ze neemt mijn hand en trekt me mee. Ik kijk haar aan. Ze schudt haar hoofd. ‘Dat je me nooit vertrouwd hebt, Martin. Dat je geen ene, geen enkele keer geprobeerd hebt om erover te vertellen. Waarom zwijg je erover? Heb je toch wat te verbergen? Ik kan het niet oeloven. Zo erø

zings je geven. Heb je toch niet te verbergen. En dan het niet geven. Ze sig kan het toch allemaal niet zijn.'

Ze heeft er geen idee van.

'Heb je wel ooit van me gehouden,' zegt ze. 'Echt van me gehouden.'

Dan gebeurt het. De straat voor ons ontploft. Mijn oren, denk ik. En: ik ga toch nog dood in Keulen. En dan niets meer. Ik vlieg.

Rood met oranje

In het bos vind ik moeiteloos de struik waaronder ik de medaille heb begraven. Ik ga op mijn knieën zitten en wroet in de aarde.

‘Wat ben je aan het doen?’

Mijn hart springt uit mijn keel van schrik. Baf, tegen de grond ga ik. Ik kijk omhoog.

‘Jeanne?’

‘Je hebt een slecht geweten. Anders schrik je niet zo.’

Ze staat voor me, haar armen gekruist, haar benen gespreid. Snel sta ik op, veeg mijn kleren glad, ga met mijn hand door mijn haren.

‘Ik zou ook schrikken,’ zegt ze dan. Ze glimlacht. Lap! Ik weet het zeker. Ik ben verliefd. Alsof je vel te klein is, heeft Renée gezegd.

‘Wat heb je daar?’

Ik kijk naar mijn handen. Een handdoek, wil ik zeggen, dat zie je toch? Een handdoek is niks bijzonders. Voor mijn fiets, bijvoorbeeld. De fiets van haar grootvader. Ik krijg niks over mijn lippen.

Ik frommel doek en medaille in mijn broekzak en kijk haar aan.

‘Heb je iets gestolen?’ vraagt ze.

Ze kijkt me aan alsof ik een moordenaar ben. Straks is mijn verliefdheid voorbij, als ze zo blijft kijken. ‘Ik ben geen dief,’ zeg ik luid.

‘Goed dan, ik geloof je.’ En of ze met me mee naar huis mag lopen. Als ik nee zeg vraagt ze het vast nooit meer. Dus zeg ik ja.

Ze volgt me over het paadje, door onze tuin, naar de achterdeur. De medaille brandt in mijn broekzak. Vannacht hang ik ze terug, zo lang kan het nog wel wachten.

Het is stil bij ons huis. Ik ga op de stoep zitten. Jeanne ploft naast me neer. Strijkt haar jurk glad over haar knieën.

Ik durf niet te vragen wat ze komt doen.

We zeggen een tijd niks.

Het duurt allemaal veel te lang. Wat zal ik eens voorstellen?
Verstoppertje? Zij verstopt zich en ik zoek haar. En daarna zoekt zij mij. Wie weet vind ik haar niet eens.

Haar rok komt onder haar jas uit. Ik kijk ernaar. Groen met gele bloemen. Ook haar benen zitten vol sproeten. Als er medailles bestonden voor de meeste sproeten, dan wist ik direct wie die kreeg. Haar knieën beginnen te wiebelen onder haar jurk. Straks staat ze op en verdwijnt ze.

De fiets. Ik zal over de fiets vertellen.

‘Ik ben blij met de fiets.’

‘Is hij niet te groot?’

‘Welnee,’ zeg ik.

Weer is het stil.

‘Hij mist hem niet,’ zegt ze dan. ‘Hij komt bijna nooit meer buiten.’

‘Is hij ziek?’

‘Nee. Ik denk dat hij veel verdriet heeft.’

‘Oh.’

‘De stoep is koud,’ zucht ze.

‘Zal ik een kussen voor je halen?’

‘Welnee,’ zegt ze. ‘Zo erg is het ook weer niet.’

Ze lacht. Ik lach ook. Even blijft het weer stil. Opeens ken ik de juiste vraag. ‘Kun je op je vingers fluiten?’

Ze kijkt me verwonderd aan. Nee dus.

‘Wil je dat ik het je leer?’

Ze knikt gretig.

Ik steek vier vingers in mijn mond en fluit. Het klinkt haarscherp. Geen wonder. Eén keer geleerd en je kunt het voor altijd. Wil ze een liedje? Hier komt een liedje.

‘Wat knap,’ zucht ze als het afgelopen is.

Ik knik. Op al mijn vingers kan ik het. Is niks aan. Ik laat het haar allemaal zien.

‘Nu ik,’ zegt ze. ‘Leer het me, Remi.’

Ik barst bijna van geluk. ‘Eerst met vier vingers,’ zeg ik. ‘Dat is het makkelijkst.’

Ik krul mijn tong, leg er vier vingers op. Twee wijsvingers, twee middenvingers. Ik doe het langzaam, zodat ze goed kan zien hoe het moet. Alles is belangrijk: hoe je je tong krult, hoe je je vingers erop legt, en hoe je dan lucht probeert te blazen. Ik doe het een paar keer voor. ‘Nu jij.’

Ze probeert te fluiten. Ik voel haar adem blazen in mijn gezicht. Ze lacht. ‘Wat is dát moeilijk.’

Ik lach terug. ‘Je mag het niet opgeven. Het lukt altijd, als je het maar blijft proberen, dat zei Ward wel honderd keer tegen me.’

‘Ward?’

‘Ward heeft het me geleerd,’ zeg ik trots. ‘Mijn vriend Ward.’

‘Ward? Ward Dusoleil? Is Ward jouw vriend?’ Het zijn haar woorden, maar het is niet haar stem. Alsof ze iemand anders is geworden. In twee seconden nog wel. Ik kijk haar bang aan.

‘Niet liegen, Remi.’

Ik wil dat ze weg is. Dat ze straks gewoon weer terugkomt. En dan met andere woorden.

‘Zeg het dan.’

‘Hij is mijn vriend.’

En ze zeggen dat hij iets ergs heeft gedaan, maar ze vergissen zich, zegt Jef, en Jef is een held en daarom geloof ik hem.

Maar voor ik dat kan zeggen geeft Jeanne me een harde duw, zo hard dat ik met een smak tegen de grond vlieg. Meteen staat ze op en schopt met haar schoen tegen de deur. Knikt naar me. Blijft knikken. Haar hoofd is rood met oranje. Alles is rood met oranje, zelfs haar armen, zelfs haar handen.

‘Fijne vriend heb jij.’

Dan draait ze zich om en loopt weg. Niet één keer kijkt ze om.

De deur gaat open.

‘Wat was al dat lawaai? Zat je tegen jezelf te praten?’

Ze denken echt dat ik simpel ben. Ik leg mijn hoofd op mijn knieën. sluit

— — — — — mijn armen om me heen. Alles is hun schuld. Als zij niet zo gezwegen hadden. Ze kunnen voor mijn part ontploffen.

Mijn moeder gaat links van me zitten, Renée rechts van me. Ze zwijgen. Ik voel hun rokken tegen mijn benen. De stof kriebelt, zo dicht zitten ze tegen me aan. Maar ik geef geen kik.

‘Wat scheelt er?’ vraagt mijn moeder.

Ze moeten niet denken dat ik antwoord geef. Ik hoor ze fluisteren tegen elkaar. Ik sluit mijn ogen, misschien helpt dat om beter te zwijgen.

Dan voel ik de medaille. Zij duwt in mijn broekzak, duwt mijn jas tegen mijn moeders rok, straks voelt ze het ook. Straks wil ze in mijn zak kijken. De hitte schiet door mijn lijf naar mijn kop. Ik wil opstaan. Hen alle twee wegduwen. Door de muur, weer naar binnen.

‘Ik ga koekjes bakken,’ zegt mijn moeder opeens. ‘Kom je me zo helpen?’

‘Misschien,’ zeg ik.

‘Aha,’ zegt mijn moeder, ‘je hebt je tong toch niet verloren.’

Ik hoor hoe ze glimlacht, ik hoor het gewoon, ook al maakt ze geen geluid.

‘Nee,’ zeg ik kwaad.

‘Tot zo,’ zegt mijn moeder. Ze staat eindelijk op. Ik voel de deur achter me open- en dichtgaan.

‘En,’ vraagt Renée, ‘wat scheelt er?’

Ik haal mijn schouders op.

‘Wat kwam ze doen?’

‘Wat is er met Ward?’

‘Remi...’

‘Iedereen weet hier alles, behalve ik. Jeanne is maar twee jaar ouder, maar zij weet wel alles. Waarom ik dan niet?’

Renée zucht. Ze legt haar arm om mijn schouder, maar ik duw hem weg.

‘Waar is hij nu? En komt hij nog terug?’

Ze zwijgt.

‘En wat heeft hij gedaan?’

En wat heeft hij gedaan:

Zwijgen tot we barsten

‘Ik weet ook niet alles, Remi. Onze Jef zal wel vertellen hoe het verlopen is.’

‘Jij weet wel alles. Jij denkt ook al dat ik nergens tegen kan.’ Hij kruist zijn kleine armen. ‘Ward heeft vast iets ergs gedaan. Heeft hij iemand vermoord misschien?’

Zijn stem bibbert. Ik moet iets zeggen.

‘Dat zeggen ze.’

Hij kijkt me geschrokken aan. ‘Dat geloof ik niet,’ zegt hij kwaad. ‘Ward doet zoiets niet.’

‘Toch is het zo,’ zeg ik op voorzichtige toon.

‘Jef zegt dat ze zich vergissen.’

‘Zegt hij dat?’

Hij knikt heftig. ‘Ik geloof Jef,’ zegt hij. ‘En jij? Wat denk jij?’

Ik zucht. ‘Ik denk niks.’

‘Dat je hem zomaar kunt vergeten.’ Hij heeft zijn armen nog steeds voor zijn borst gekruist en kijkt recht voor zich uit. ‘Ik niet,’ zegt hij. ‘Ik vergeet hem nooit. Ik zie Ward graag.’

Ik wend mijn hoofd af en vouw mijn handen in mijn schoot. ‘Misschien is het goed dat er nog iemand aan hem denkt,’ zeg ik.

Hij staat op, zonder nog iets te zeggen. Hij duwt de deur open en loopt naar binnen. De deur valt met een harde klap dicht. Ik blijf achter op de koude stoep.

Mijn vader zegt altijd: ‘Die kleine moeten we sparen.’

Kon ik het hem toch maar gewoon vertellen. Hij stelt zoveel vragen, ooit komt hij er toch achter. Maar wanneer begint ‘ooit’ en wie beslist daarover?

Ward, die kon pas zwijgen. Hij kon honderduit over alles en nog wat vertellen, en als je niet goed opleette zou je nog gaan geloven dat zijn hart op zijn tong lag. Maar dat was niet zo. We waren al weken samen en nog nooit was hij over zijn vader begonnen. Op een keer kon ik er niet meer tegen.

Het was op een zondagmiddag en we waren onderweg naar het bos. Ik wilde eindelijk weten hoe het zat, daarboven in zijn hoofd; of daar een plek was waar hij zijn vader verstopte, ver weg, ergens achteraan, met een grendel op de deur zodat hij er nooit meer uit zou kunnen. En ik vroeg me af of zijn vader soms op de deur beukte.

Ik zei tegen hem dat ik het erg vond, dat van zijn vader.

Hij stopte midden op het pad. Hij keek me aan maar hij keek me ook níét aan. Hij zat aan de andere kant van de wereld en ik vroeg me af of het ertoe deed wat hij ging zeggen. Als hij er tóch niet was.

Wat bedoel je, vroeg hij.

Toen werd ik even echt bang; als hij al niet wist waar ik het over had, ja, dan was het wel héél raar in zijn hoofd daarboven.

Ik weet hoe je vader is doodgegaan, zei ik, ik weet dat je hem hebt gevonden en ik kan me voorstellen hoe vreselijk dat wel moet zijn geweest.

Hij keek me weer aan met die rare blik en hij zei niks. Niks meer, zeker een minuut lang. Zestig lange stille seconden. Toen zei hij: kom, we lopen verder.

Ik pakte zijn hand vast.

Wat voorbij is, is voorbij, zei hij toen.

Ik liep samen met hem verder, het pad was breed genoeg.

Als ik sommige dingen niet probeer te vergeten, zei hij nog, dan word ik gek. Echt gek.

Ik dacht toen: misschien waren er echt wel mensen die niks zeiden, ook al brandde het vanbinnen. Mensen die zwegen tot ze barstten. Misschien was Ward zo'n mens.

Ik zie hem opnieuw voor me met zijn korte zwarte haar en die grijze ogen van hem en ik hoor hem weer praten; en die sax van hem, die vergeet ik in geen duizend jaar. Ik heb het echt hard geprobeerd. Ik moest wel. Want hij heeft me laten voelen dat ik het kon. Spelen als mijn grootvader, toveren als mijn moeder. Hij heeft me laten voelen dat ik geen trukendoos ben, en toen is hij vertrokken.

Mijn vader zegt soms: zoek een rijk lief. Ik denk niet dat hij dat meent, hij kán zoiets gewoon niet menen. Hij lacht dan altijd zo onnozel, zodat ik snap dat het maar om te lachen is. Maar waarom zeet hij het dan?

1942

Die smerige Duitsers

Elke dinsdag kwamen we samen bij Theo om het optreden in Den Bonten Os voor te bereiden. De andere dagen oefenden we thuis. Tot op straat kon je ons horen spelen. Niemand kwam zeggen dat het zachter moest, zelfs de Duitsers lieten ons voorlopig gerust. Ze wilden eerst wat anders van ons.

Op een keer stonden ze in hun glimmende uniformen op onze deur te bonzen.

‘Ze zullen toch niet voor onze Jef komen,’ zei mijn moeder bang.

‘Ze moesten eens durven,’ zei mijn vader. ‘Zolang onze Jef op school zit laten ze hem gerust. Renée, doe open voor ze de deur instampen.’

De grijns waarmee ze me aankeken. Wat als ze onze Jef toch kwamen halen? Niemand zou hen kunnen tegenhouden.

Het was onze koe die ze wilden.

We waren erop voorbereid. We hadden het zelfs voorzien, we hadden Astrid de laatste maanden net genoeg laten eten om te overleven. Het was wreed, maar het was om ons Astrid te redden, had mijn vader gezegd.

Hij zei tegen de Duitsers dat Astrid een ziekte had, en ziek vlees, daar moest een mens toch echt voor uitkijken. De Duitsers liepen mee naar de stal, ze wilden die zieke koe met hun eigen ogen zien. Remi was erbij en toen mijn vader zei dat ze aan het sterven was begon Remi zo hard te huilen dat de Duitsers elkaar bezorgd aankeken. Ik zag ze denken: hier gaan we met lege handen weg, maar toen liepen ze naar ons Astrid, betastten haar met hun vettige handen, keken in haar ogen, trokken haar mond open en knikten naar elkaar.

‘Er is niks mis met die koe,’ zeiden ze tegen mijn vader, ‘ze heeft gewoon honger.’ En als mijn vader het nog eens waagde om hun iets op de mouw te spelden, zouden ze hem meenemen, en hij kon erop rekenen dat het niet de mooiste reis van zijn leven zou worden.

‘Gaat ze dan niet dood,’ vroeg Remi verwonderd.

‘Kon houden kleine’ vloekte mijn vader, terwijl de Duitsers een touw om

Kop houden, Remi, vloekte mijn vader, terwijl de Duitsers een touw om de nek van ons Astrid gooiden en haar naar buiten leidden.

En Astrid liep gewoon met hen mee. Haar kop naar beneden, alsof ze wist dat er toch niks aan te doen was.

Terwijl ze van óns was. Ze trokken veel te hard aan het touw, zagen ze dan niet dat ze vanzelf wel meeging? Ze hadden niet eens door hoe vriendelijk ze was.

Mijn vader en Remi volgden hen tot aan de hoek van de straat. Ik was bij de stal blijven staan. Het leek of ik droomde. Een seconde geleden was ons Astrid er nog, en vanaf nu nooit meer. En we lieten dat zomaar gebeuren.

Opeens hoorde ik een raar geluid achter me. Ik draaide me om en zag mijn moeder naast me staan, haar gezicht één lelijke kramp.

‘Ma,’ zei ik zacht, ‘niet huilen.’

Ze haalde haar schouders op, ze zuchtte. Toen verdween de kramp een beetje en begonnen er tranen uit haar ogen te lopen. Het was zo ’n raar gezicht dat ik heel hard wilde wegrennen. Maar dat doe je niet als je moeder nooit huilt. Toen ze zag hoe ik naar haar blééf kijken nam ze een doek uit haar schort, droogde haar ogen af en snoot haar neus. ‘Dat hadden ze niet mogen doen,’ zei ze. ‘Astrid is van ons.’

Mijn vader stapte met grote passen naar ons toe, Remi moest hard lopen om hem bij te benen.

‘Ze zouden de gewone mens gerust laten, hadden ze beloofd. Ze weten godverdomme dat we die koe nodig hebben.’

‘Misschien brengen ze ons Astrid wel terug,’ zei Remi.

‘Ach Remi,’ zuchtte mijn vader. Hij sloeg zijn armen om mijn moeders schouders. Hij zuchtte opnieuw.

‘Pa,’ begon ik. ‘Ik zal werk zoeken.’

Hij schudde zijn hoofd en rechtte toen zijn rug. ‘Jij moet je diploma halen, kind. We laten ons leven niet dicteren door die smerige Duitsers.’

‘Maar...’ begon ik.

‘We vinden er wel wat op, we hebben er altijd nog iets op gevonden. Ik ken genoeg volk dat ons aan melk wil helpen.’

‘Echt waar?’ vroeg mijn moeder.

‘Jazeker,’ zei mijn vader.

‘Kunnen we geen klacht indienen?’ vroeg ik.

‘Maar Renée toch, alsof er iemand naar ons zal luisteren,’ zei mijn vader.

‘Als we niet terugvechten...’ begon ik.

‘We vechten niet terug,’ zei mijn moeder. ‘Als we niet meedoen kunnen we ook niet verliezen.’ Ze kneep zacht in mijn hand. ‘Kom,’ zei ze, ‘we gaan eens kijken wat we vanavond kunnen eten.’

Ik miste Astrid, maar ik zweeg. De Duitsers konden zoveel van ons afpakken als ze wilden, ons kregen ze niet.

Theo was in alle staten toen hij hoorde dat ze onze koe hadden meegenomen. Hij zei dat mijn vader dat niet mocht pikken, maar dat deed mijn vader wel. Alsof hij een keuze had, bleef hij maar tegen Theo zeggen. En Theo bleef maar antwoorden dat iedereen op elk moment een keuze had.

De Duitsers hadden meer gedaan dan onze koe meenemen. Ze hadden vergif in de lucht achtergelaten. De discussies tussen Theo en mijn vader, over ons dorp, over de wereld, op de duur over het kleinste onnozelste ding, werden almaar heftiger. Maar als we speelden, werd de lucht weer helder. En voor we het wisten was het zover. Ons eerste optreden.

Zaterdagavond, kwart voor acht. We hadden een klein hoekje gekregen om ons op te stellen. Gelach, gebabbel, langs alle kanten sloeg het me om de oren. De mensen zaten zelfs in de vensterbanken, zoveel volk was er. ‘Ik ben zenuwachtig,’ fluisterde ik Ward in het oor. ‘Dat is goed,’ zei hij, ‘dan ga je nog beter spelen.’

Ik schudde mijn hoofd. Mijn vingers zouden trillen en ik zou niks uit mijn trompet krijgen. Toen kwam mijn moeder binnen. Ze deed haar jas uit en ging zitten op de stoel die we voor haar gereserveerd hadden, helemaal vooraan, naast pastoor Vanhamel. Ze nam mijn vaders hoed van de stoel en legde hem op de tafel voor zich, knikte naar de mensen om zich heen, fluisterde de pastoor iets in zijn oor en keek toen onze kant uit. Ze glimlachte naar me. Ze stak haar hand op. Vijf gespreide vingers. Vijf fouten, dacht ik, vijf fouten is niet slecht. Ik voelde hoe ik rustiger werd. De pastoor zwaaide naar me en ik zwaaide terug.

Het werd acht uur. De waardin heette iedereen welkom en zei hoe blij ze was dat we er waren. Hoe dankbaar ze was dat dit kon. We moesten ons niet inhouden, zei ze, want ze had toestemming gekregen voor vanavond. Waren

we er klaar voor? We knikten alle vijf. ‘We gaan plezier maken,’ zei Ward zacht, ‘we gaan ons amuseren.’

Vijf nummers zouden we spelen. Mijn hart klopte in mijn keel. Ik knikte naar Ward. Hij knipoogde en zette zijn saxofoon aan zijn lippen. Toen gleden we in onze melodieën, en het klonk niet eens slecht. Er volgde een daverend applaus. Tijdens het derde nummer had ik een lange solo. Ik vergat dat ik vijf fouten mocht maken, ik kuste mijn trompet zoals ik ze kuste als ik alleen op mijn kamer speelde. Ik voelde hoe de mensen met mij meeademden, in en uit en in en uit, het was een geweldig gevoel. Het laatste nummer klonk als een feest, de sax had de leiding en wij vulden aan. Toen het afgelopen was wilde ik gewoon opnieuw beginnen, zo gelukkig voelde ik me. Iedereen juichte, stampte met zijn voeten op de grond, klapte in de handen. Mensen dansten op de stenen vloer, omarmden elkaar. Pastoor Vanhamel was de enige die nog op zijn stoel zat, maar hij klapte even hard met alle anderen mee.

‘Nog,’ gilde iemand.

‘Nog,’ gilde het hele café.

Toen ging de deur open. Het werd muisstil. Twee Duitse officieren kwamen binnen. Ze knikten naar iedereen en liepen naar een tafeltje. Twee mensen stonden meteen op om hun een stoel te geven. De Duitsers knikten vriendelijk. Zwaaiden naar de waardin, bogen voor pastoor Vanhamel en knikten naar ons.

Theo draaide zijn rug naar het café en keek ons aan. ‘Ze willen dat we spelen,’ zei hij. ‘Ik speel niet voor die ratten. Goed begrepen?’

‘Theo,’ suste mijn vader.

‘We doen of we niks doorhebben,’ zei Theo. ‘We pakken onze instrumenten in en we zijn weg.’

Maar zo vlug zouden we niet wegraken. Een van de officieren kwam naar ons toe. Hij had met de waardin afgesproken dat we bij uitzondering tot elf uur mochten spelen en het was nog niet eens negen uur?

Theo schudde zijn hoofd. ‘Ik ga naar huis,’ zei hij.

De officier keek ons niet-begrijpend aan. De mensen wilden plezier maken, zei hij, het was onze plicht om door te gaan.

‘Niks plicht,’ mompelde Theo. Hij pakte zijn hoorn in, deed zijn jas aan en verdween.

Ik zag mijn vader Theo nakijken. Mijn moeder kwam naar ons toe gesneld, met wapperende haren en zomerjurk in november. 'Spelen,' fluisterde ze, 'geen flauwekul nu.'

'Niet voor die klootzakken,' fluisterde mijn vader terug. 'Ben je al vergeten dat ze ons Astrid...'

'Spelen,' zei mijn moeder. 'Of ben je helemaal op je kop gevallen?'

Mijn vader zuchtte. 'We spēlen,' zei hij toen tegen Jef en Ward en mij. 'Het zal niet zo goed klinken zonder hoorn, maar we kunnen niet anders.'

We knikten alle drie opgelucht. We zouden spelen voor de mensen die gekomen waren, niet voor de Duitsers.

De officier keek tevreden. Hij draaide zich om en ging weer zitten.

De mensen in het café waren weer gewoon beginnen te praten, te lachen, te drinken. We speelden de vijf nummers opnieuw, zonder hoorn dit keer. Het applaus klonk er niet minder om.

Mijn solo duurde nu bijna dubbel zo lang. Normaal viel na een tijdje de hoorn in, nu moest ik alleen verdergaan. Het was een wonder hoe alles vanzelf ging. Opeens dacht ik aan wat mijn grootvader me altijd had verteld. Dat ik er op een dag zou achter komen. Of ik de trukendoos gebruikte of met het echte werk bezig was. Ik speelde geen spel, ik speelde. Punt. Ward had precies geweten wat ik kon vertellen met mijn trompet. Het waren zijn noten, maar het was mijn adem.

Toen ook het laatste nummer gespeeld was boog ik me naar hem over en gaf hem een kus. Er klonk een daverend applaus, voor de kus, voor de muziek, het kon me niet schelen waarvoor. De wereld was mooi, morgen was de oorlog voorbij en Ward en ik, dat was voor altijd. Al-tijd.

De Duitse officieren kwamen naar ons toe en vertelden ons hoe mooi het had geklonken, en of we nog meer kenden. Nee, zei mijn vader. Eén nummer nog, zeiden ze, iets dat iedereen kan meezingen. We zijn moe, zei mijn vader. Maar dat was niet het juiste antwoord.

Ward redde ons. Hij kende nog wel wat nummers. Wat wilden de Duitsers horen? Wat de mensen willen horen, zeiden ze, vanavond is het feest.

En toen Ward het café plat speelde met 'In de stille Kempen' en het hele café zong van 'hoe schoon nog de wereld, de zomerse hei', toen zag ik die Duitsers naar de vloer kijken, ik zag ze knikken en knikken tegen die tegels, ik zag hoe hun hand even over hun ogen gleed, hoe ze hun pet afnamen en

oorlog duurde. Het was het einde van ons orkest. Einde van onze optredens in Den Bonten Os.

Ward begroef zijn instrument niet, onder de grond is echt weg, zei hij. Het was Ward mét sax of geen Ward.

1945

De hel, jongen, de hel is het

Om me heen is het donker. Ik zie geen meter voor me. Is het al nacht, heb ik hier zo lang gelegen? Mijn keel, mijn ogen staan in brand. Mijn hoofd barst van de pijn. Ik tast met mijn handen om me heen. Waar is Isa? Stenen, brokken, gruis in mijn mond, mijn neusgaten, mijn ooghoeken, mijn oren. Ik probeer op te staan, duizel. Grijp mijn hoofd vast. Bloed. Ik moet Isa vinden. Ik kruip overeind. Ga op mijn knieën zitten. Lawaai, zoveel lawaai. Mijn oren fluiten door de bommen heen. Ik doe mijn jas uit, trek mijn hemd uit en scheur het in tweeën. Scheur de ene helft in repen, de andere frommel ik in mijn jaszak. Ik bind een reep om mijn hoofd. Voel even aan het verband. Het blijft voorlopig droog. Misschien valt de wond nog mee.

De huizen zijn verdwenen, de straten ook. Ligt het aan mijn ogen of is alles echt verdwenen? Geraas van vliegtuigen. Gekreun van mensen. Huizen die verder instorten. Huizen in brand. Bunkers in brand. De straat in brand. Dat stenen kunnen branden. Welke bommen hebben ze in godsnaam gebruikt? De rook snijdt in mijn longen. De oorlog klinkt, ruikt en smaakt overal hetzelfde.

Isa moet in de buurt zijn. Ze kan niet alleen verder gelopen zijn. Ik sta op. Mijn hoofd. Het lijkt of het breekt. Ik buig dubbel. Mijn maag keert zich om, keert zich naar buiten. Het is de rook, denk ik, het is mijn hoofd, het is mijn maag. Ik veeg mijn mond schoon met mijn mouw. Begin te hoesten. Ik bind een zakdoek voor mijn mond.

Ik struikel over een man, zijn rechterarm is weg. Hij roept iets als 'help me'. Wat kan ik doen? Niets toch. Ik loop verder, moet Isa vinden. Ik duizel weer. Haal de andere helft van mijn hemd uit mijn jas. Draai me om en loop terug naar de man. Buig me over zijn wond, verbind de plek waar de arm is afgerukt. 'Pijn,' zegt hij. Ik knik. Ik vraag of hij kan lopen. Hij schudt zijn hoofd. Ik zeg hem dat hij móét lopen, anders vinden ze hem nooit in dit puin, in deze rook. Hij knikt. Zegt dat hij het zal proberen. Ik loop verder. Ik hoor mensen huilen, gillen, maar geen enkele stem lijkt op die van Isa. Ik kijk even om. De man zonder rechterarm is weer gaan liggen. Ik loop terug naar hem. God, mijn hoofd. Ik voel aan mijn verband en kijk naar mijn hand. Rood. Ik

1 1 0 . . 1 1 . . 1 1 1 . 1 . . . 11 1 1 1 1

wankel. Op je tanden bijten, denk ik, je bent een taaie. Ik schud de man heen en weer. 'Opstaan,' zeg ik, 'als je blijft liggen ga je dood.' Ik herken mijn stem niet meer. Het ligt aan mijn oren. Ze suizen mijn stem weg. Ik hoop dat de man mij begrepen heeft. Zijn ogen kijken me wild aan. Niets rustige dood in de oorlog. Ik sluit mijn ogen even. Ik weet dat dit overgaat. Het gaat altijd weer over. Mag alleen niet té lang duren. Ik moet Isa nú vinden. Haar vader vermoordt me als ik zonder haar thuiskom.

Het blijft maar doorgaan, het geschut, het gebombardeer. Amerikanen of Russen, wat maakt het uit, ze willen Duitsland klein krijgen. Alles kapot, iedereen dood. Ik moet hier weg, en snel. Ik val bijna over een lange ijzeren staaf. Ik pak hem vast. Hiermee zal ik sneller kunnen lopen.

Ik ken deze straat bijna als mijn broekzak. Elke dag ben ik hierlangs naar het conservatorium gelopen. Nu is alles weg. Ik merk niet eens meer waar de weg ophoudt en waar een nieuwe begint. Ik zie mensen met natte doeken over hun hoofd, tegen de rook.

Die schoenen ken ik. Lichtblauwe smalle schoenen met een klein strikje op de neus. Mijn hart gaat rechtop staan, het springt uit mijn keel. Iemand heeft zich over haar gebogen. Ik ruk de man van haar weg. Hij balt zijn vuisten voor mijn gezicht. 'Rustig,' zeg ik, 'rustig man.' Hij heeft op mijn gezicht gelezen dat ze de allerliefste is, want hij laat zijn handen zakken. Schudt zijn hoofd. 'Ze is dood,' vormen zijn lippen. Zijn stem komt niet boven het lawaai uit, maar ik heb het begrepen. Natuurlijk is Isa niet dood. Ik weet dat je de oorlog goed moet kennen om een halfdode van een dode te kunnen onderscheiden. Het is overduidelijk dat ze alleen maar gewond is. Haar vader zal haar beter maken. Ik til haar op. Haar hoofd valt slapjes achterover. 'Voorzichtig,' zegt de man. 'Jazeker,' zeg ik rustig. 'Ik breng haar naar huis.' Even kijk ik naar haar gezicht. Haar ogen zijn gesloten, dat is een goed teken. Ze is bewusteloos, ze heeft vast een stevige klap gehad. Haar hoofd bloedt gelukkig niet. Ook haar benen zijn niet gewond. Er zit een beetje stof op haar schoenen. Met mijn mouw veeg ik het voorzichtig weg.

'Zal ik je helpen?' vraagt de man.

Ik zie hem naar mijn manke been gluren.

'Ik ben sterk,' zeg ik tegen hem.

Hij kijkt naar haar. 'Het is vanbinnen. Alles moet gebroken zijn.'

Ik glimlach. 'Ze komt zo wel weer bij. Ze is sterk. En dapper.'

De man kijkt naar me alsof ik ook ben, terwijl ik zeker weet dat hii het is

De man kijkt naar me alsof ik gek ben, terwijl ik zeker weet dat hij het is. Misschien is hij wel verliefd op haar en wil hij haar meenemen. Voor haar zorgen, ja ja, reddertje spelen. Niets ervan.

‘Ik moet verder,’ zeg ik. ‘Hou je taai.’

Hij kijkt me weer zo vreemd aan. ‘Jij ook,’ zegt hij dan.

Het is moeizaam stappen door de rook heen, door en over en langs alle puin. Ik probeer mijn oren te sluiten voor alle geluiden om me heen, en na een tijd houdt het echt op, het huilen en gillen, het gieren van de bommen, het fluiten in mijn oren; er is alleen nog mijn ademhaling die de maat aangeeft.

Ze is niet zwaar. Mijn hoofd doet geen pijn meer en mijn been is voorgoed genezen. Ik moet niet meer kokhalzen, ik hoef niet naar steun te zoeken, ik wankel niet meer maar blijf gewoon doorstappen, tot ik er ben.

Er is niets meer. Geen huizenrij, geen huis. Alles is neergehaald, verpulverd. Ik had niets anders verwacht. Het is oorlog, dan worden dingen weggeblazen. We moeten gewoon geduld hebben tot ze terugkomen.

Hier is het, ik weet het zeker. Om de hoek het eerste huis links. Alle hoeken zijn weg, en toch herken ik het. Dankzij de tuinkabouter. Vorige week kwam Isa’s moeder thuis met een tuinkabouter. Ze wou hem voor het huis zetten, tussen de twee struiken die ze daar ooit geplant heeft. Isa en haar vader lachten zich een ongeluk. Dat ze het niet kon menen, dat ‘stomme stuk gips’ voor hun huis. Isa’s moeder begon te huilen, dat een tuinkabouter geluk bracht, en dat we er veel nodig hadden. Toen lachte niemand nog en de tuinkabouter kreeg zijn plaats tussen de twee struiken.

Stukken gips liggen tussen het puin. Een rode neus, een rode punt van een muts, meer niet, maar het is genoeg. Ik stap over de drempel naar binnen. Mijn bruid en ik. Ik leg haar op het tapijt, kniel bij haar en streel het haar uit haar ogen. Voorzichtig kus ik haar ogen, haar slapen, haar mond.

Haar ouders zijn vast in de schuilkelder. Ze zullen zo tevoorschijn komen, ze kunnen niet zonder haar, ze zullen haar zeker zoeken nu het weer stil geworden is. Ik buig me over haar heen. ‘Mooi blijven liggen, meisje,’ zeg ik. ‘We moeten nog wat geduld hebben. En dat hebben we, niet?’

Ze glimlacht even. Mensen genezen in hun slaap. En tegelijk gaat de tijd voorbij. Ik voel opeens hoe moe ik ben. Ik laat me langzaam naar beneden glijden. Mijn ogen vallen dicht.

Mijn hoofd doet pijn. Mijn lichaam heeft het koud. Ik denk dat ik weer wakker ben. Dit is niet mijn kamer. Ik herinner me even. Mijn lichaam is en

wakker ben. Dit is niet mijn kamer. Ik beweeg me even. Mijn lichaam is op slot. Het is nacht geworden, maar dit donker is niet erg. En de vlammen houden ooit weer op. Ik wrijf in mijn ogen. Dat had ik niet mogen doen, ik was de rook vergeten. Alsof er naalden in mijn ogen gestoken worden, zoveel pijn doet het. Rustig blijven, rustig Ward. Het gaat wel weer voorbij. Voorzichtig probeer ik mijn ogen open te doen. Zie je wel, het is al minder. Ik probeer niet diep te ademen. Straks is alles weer gewoon als vroeger.

Isa.

Slaapt ze nog?

Een schaduw hangt over me en schudt mijn schouders. Isa's vader? 'Eindelijk,' zucht ik. Mijn hoofd, au mijn hoofd. Ik draai me om naar Isa en leg mijn hoofd beschermend op haar buik. Ik voel hoe rustig ze is. Het is een goed teken. Ik ga staan, zet een stap achteruit zodat hij bij haar kan. 'Hier is ze,' zeg ik. 'Maak haar alstublieft snel beter.' Mijn stem klinkt nog steeds of ze niet van mij is.

'Je kunt hier niet blijven,' zegt Isa's vader. Roept hij, over het gesuis van mijn oren heen. 'Het brandt overal. Straks zit je helemaal ingesloten. En er zullen nog meer bommen vallen. We zitten in de hel, jongen, midden in de hel.'

Zijn stem klinkt ook al zo vreemd. En hij kijkt niet eens naar haar om. Als ze doodgaat heeft hij wél geen kind meer. 'U moet voor haar zorgen,' zeg ik. 'Ze heeft een flinke klap gehad. Misschien heeft ze medicijnen nodig.'

Isa's vader zet een stap achteruit. 'Snap je het niet,' zegt hij.

Ik knipper met mijn ogen. Ze branden nog steeds. Er hangt al de hele tijd een waas voor. Wat snap ik niet, wil ik vragen, maar een hoestbui houdt me tegen.

'Je moet hier weg,' zegt hij.

Ik schud mijn hoofd, zo koppig als ik kan.

Hij draait zich om en loopt weg. Hij loopt wég. Zonder naar haar te kijken. Ik kan mijn ogen niet geloven. Ik neem mijn zakdoek van mijn mond en wil zijn naam roepen. Opnieuw begin ik te hoesten. Draai me om naar haar, met mijn zakdoek weer tegen mijn mond. Zal ik hem achternalopen, Isa? Mijn adem stukt in mijn keel. Zoals ze daar ligt, net een plaatje uit een boek met alleen maar mooie mensen. Stel je toch eens voor dat al onze kinderen haar trekken hebben. Ze ligt daar zo rustig terwijl ik mijn ziel uit

mijn longen hoest. Mijn God, ze ademt wel dezelfde lucht in. Dat kan niet goed zijn. Ik vouw mijn zakdoek open over haar mond.

‘Ik ben zo terug, Isa,’ fluister ik in haar oor. ‘Maak je geen zorgen, je vader komt er zo aan.’

Voor me zie ik donkere plekken die bewegen. Is het de rook of zijn het mijn ogen die van iedereen schimmen maken, ik weet het niet. Ik struikel ernaartoe. Hij is een van hen. ‘Meneer Hofmann!’ roep ik.

Hij staat gebogen over een hoop stenen. Ik tik op zijn rug. Hij draait zich om. Hij legt een arm op mijn schouder. ‘We mogen hier niet blijven.’

‘Meneer Hofmann,’ zeg ik. ‘U kunt haar niet zomaar achterlaten.’

‘Kijk naar me.’

Ik doe het. Met mijn brandende ogen, nog steeds achter een waas. ‘Meneer Hofmann, we moeten opschieten.’

Hij pakt me vast bij mijn schouders. Even voel ik hoe een lange zucht door hem heen gaat, het volgende moment geeft hij me een klap, zo hard dat mijn hoofd opzij slaat. Wat bezielt hem in godsnaam? Denkt hij dat hij me zomaar kan slaan? Ik bal mijn vuisten. Kom maar op, denk ik, lafaard die je bent. Je kunt beter voor je dochter gaan zorgen. Denkt hij soms dat het mijn schuld is dat ze bewusteloos is? Mijn God. Dat is het. Hij denkt dat het aan mij ligt. Maar wie zei ook weer dat ze met me mee kon naar de les? Wie? Heeft hij dáár al eens over nagedacht, de sukkelaar. Altijd maar blijven doen of hij God de Vader is. Mijn kaak brandt. Wacht maar, ik mag dan wel een manke poot hebben, ik kan knokken als de beste. De allerbeste. Ik haal uit, maar hij is me voor. Slaat met zijn vlakke hand tegen mijn andere kaak, nog harder dan daarnet. Ik wankel, maar hij vangt me op.

‘Excuseer,’ zegt hij. ‘Maar het móést.’

Dan zie ik het. Deze man is Isa’s vader niet. Ik wil het niet zien. Ik sluit mijn ogen.

‘Ik word gek,’ zeg ik.

‘De oorlog doet rare dingen met de mensen,’ zegt hij.

Ik begin te huilen. De man legt zijn arm om mijn schouders, maar ik duw ze weg. Isa. Ik moet voor haar zorgen.

‘Ik moet terug,’ zeg ik tegen de man.

‘Nee, je moet verder,’ zegt hij. ‘We kunnen samen vluchten. Ik geef je een

nee, je moet verder, zegt hij. we kunnen samen vechten. ik geef je een halfuur, als je dan niet terug bent vertrek ik. Voor het ochtend wordt moeten we hier verdwenen zijn, want morgen beginnen ze gewoon weer opnieuw. En ze zullen doorgaan tot er niemand nog is overgebleven.'

'Ik moet nu naar Isa,' zeg ik.

Brand

‘Is die plaats vrij, juffrouw?’

Oh nee. Hij weer.

‘Nee,’ zeg ik nors. ‘En het is niet juffrouw, het is Renée.’

Ik wil mijn instrumentenkist op de lege plek naast me leggen, maar hij is me voor.

‘Is de plaats echt niet vrij,’ vraagt hij.

Ik kijk hem recht in zijn gezicht en wel zo zuur als ik kan. Hij glimlacht naar me, die idioot snapt echt niks. Ik leg mijn kist op mijn schoot, sluit mijn armen eromheen, schuif zo dicht ik kan tegen het raam en kijk heel duidelijk naar buiten. Opeens voel ik zijn hand op de mijne. Heel licht, en heel even, een fractie van een seconde maar. Verontwaardigd kijk ik hem aan. Wat denkt hij wel.

‘Frederix,’ zegt hij. ‘Emile. Zo heet ik.’

Ik knik naar hem. ‘Emile, handen thuis.’

‘Excuseer me,’ zegt hij, ‘maar ik móést iets doen.’

Als dit zijn truc is om een gesprek te beginnen, dan moet hij vroeger opstaan.

‘Of de tram vliegt in brand,’ zegt hij.

‘Huh?’

‘Als je me kon neerbliksemen, dan deed je het, wed ik.’ Hij glimlacht.

‘Hou er maar mee op,’ zeg ik.

Hij kijkt me verbaasd aan.

‘Je hebt me wel begrepen,’ zeg ik, en ik draai mijn hoofd naar het raam.

Vandaag was het of ik alleen maar koper in mijn handen had. Ik denk dat Paesen het hoorde. Paesen is mijn leraar, hij is geweldig kritisch. Toch zweeg hij erover. En toen de les voorbij was vroeg hij of ik zin had om ook piano te leren. Ik moest er maar eens over nadenken of ik er niet mijn eerste instrument van zou maken. Met een piano kon ik meer kanten uit.

Ik hou van mijn trompet, zei ik.

Kom naast me zitten, zei hij, voel de toetsen maar eens. Hij liet me zien hoe ik mijn handen moest houden, hoe ik mijn vingers het best kon buigen. Hij sloeg een akkoord aan, ik deed hem na.

Toen stond hij op. Hij zette een partituur voor mijn neus. Het is een gemakkelijk nummer, zei hij, probeer het maar eens. En dat ik ongetwijfeld ook van de piano zou houden. Ik moest niet te snel wegen afsnijden voor mezelf. Misschien hoefde ik niet eens te kiezen, sommige muzikanten konden gewoon alles aan en misschien was ik wel zo'n muzikant. Dat zei hij allemaal. En tegelijk was Ward in één klap weer aanwezig. Ik begon hard op de toetsen te slaan, Paesen keek er vreemd van op. Je instrument met liefde behandelen, zei hij. Alsof ik dat al niet allang in de gaten had.

De man naast me kucht. Emile. Ik was zijn naam alweer bijna vergeten. Hij staat op, ik voel zijn schaduw over me glijden. 'Dag Renée,' zegt hij. 'Renée Claessen.'

Ik kijk hem verwonderd aan. 'Hoe ken je mijn...'

'Achternaam?' onderbreekt hij me. 'Gewoon. Hij staat op je kist. Wel Renée Claessen, tot de volgende keer.'

'Ik denk het niet,' zeg ik kort.

'Ik denk het wel,' zegt hij. 'Tenzij jij liever te voet gaat.'

Ik kijk hem na door het raam. Niet één keer kijkt hij om.

Ik ben een kreng.

Het is donker buiten. Ik zie mijn spiegelbeeld in het raam. Ik word mooier als ik lach. Dat zegt iedereen. Lach dan, denk ik, lach naar jezelf. Lach dan tenminste naar het raam. Het lukt niet.

Heb je het gehoord van Theo? vroeg hij opgewonden.

We hadden het gehoord.

‘De Duitsers zijn in de winkel geweest. Of mijn moeder wist waar hij was.’ Hij nam zijn pet af, streek zijn haren glad. Ze blonken, ze blonken altijd. ‘Natuurlijk wist ze dat niet. Omdat we familie zijn hoeven we nog niet te weten wat hij uitspookt.’

‘Wat spookt hij dan allemaal uit?’ vroeg mijn moeder.

‘Wel...’ begon mijn vader.

‘Eerst Remi naar bed brengen,’ zei mijn moeder.

‘Theo zit in het verzet,’ zei mijn vader toen mijn moeder terug was. ‘Hij zit in het Geheim Leger. Hij en zijn kameraden hebben dus eerst die trein gesaboteerd. Terwijl alle aandacht daar naartoe ging hebben ze vier Russische krijgsgevangenen helpen ontsnappen. Ze zijn richting Ardennen gevlucht en Theo heeft voor alles gezorgd. Vervoer, eten voor onderweg, een plek onder Luik om te schuilen. Nu zitten ze achter hem aan, natuurlijk. Ze hebben alle bossen in de omgeving uitgekamd, het huis aan het kanaal ondersteboven gehaald, maar geen Theo. Alleen Gust en Maria waren thuis. Gust hebben ze gerust gelaten, maar Maria hebben ze meegenomen.’

Mijn moeder sloeg haar handen voor haar mond.

‘Het is verschrikkelijk,’ zuchtte mijn vader.

‘Het kind!’ zei mijn moeder. ‘De kleine Jeanne! Hebben ze haar ook?’

‘Weet het niet.’

‘We kunnen hen dat kind niet laten meenemen,’ zei mijn moeder.

‘We moeten ons er vooral niet mee bemoeien,’ zei mijn vader, ‘stel dat ze denken dat we er ook bij betrokken zijn.’

Mijn moeder zei even niks. Ze zag er opeens doodmisselijk uit. Toen stond ze op en trok haar jas aan. ‘Ik ga naar Gust,’ zei ze.

‘Jij gaat de deur niet uit,’ brulde mijn vader.

Mijn moeder knikte. Ze knoopte haar jas dicht en zette haar muts op. ‘Wie weet hoe bang het kind is,’ zei ze zacht. De deur ging open en mijn moeder verdween.

Mijn vader keek ons allemaal aan. Het leek of hij aan het verdrinken was, zo keek hij naar ons. Ik draaide me om, ik kon er niet tegen.

Remi stond in zijn nachthemd bij de deur. 'Ik kan niet slapen.'

Even werd het heel stil in huis. Mijn vader kuchte lang. Toen haalde hij zijn pet van de haak en zette hem op zijn kop. 'Renée, stop die kleine terug in bed, ik ga met Ward je moeder achterna.'

'Ik ga mee,' zei Jef.

'Jij blijft thuis,' zei mijn vader.

'Oh nee,' zei Jef.

'Met drie vallen we te veel op,' zei Ward.

Mijn vader legde zijn hand op Jefs schouders. 'Iemand moet voor Remi en Renée zorgen.'

'Pa,' zei ik. 'Doe niet zo stom.'

'Stel dat er wat gebeurt. Een mens weet maar nooit,' zei hij ernstig.

Jef keek al even ernstig. 'Je kunt op me rekenen, pa.'

Ze vertrokken snel, Ward en mijn vader. De deur viel achter hen dicht. Remi was op de onderste tree van de trap gaan zitten.

'En nu?' vroeg ik.

'De kleine moet naar bed,' zei Jef.

'Ik bedoel: en daarna?'

'Daarna wachten we,' zei Jef. 'Tot ze terugkomen.'

Hij begon de tafel af te ruimen, voor de eerste keer in zijn leven. Hij stapelde de kopjes en borden op elkaar, veegde de kruimels van tafel. Ik stak de rest van het brood in de zak. Onze blikken kruisten elkaar. 'Een mens moet iets doen terwijl hij wacht,' zei hij.

'Jazeker.'

'Ward kan natuurlijk wel snel lopen.'

Ik knikte.

'Hij is ook veel sterker dan ik. Daar ben ik wel zeker van. Ik denk zelfs dat hij sterker is dan onze pa.'

'Hij zal onze pa wel verdedigen als het eropaan komt,' zei ik. 'En ons ma ook.'

‘Zeker weten,’ zei Jef. ‘Zo is hij. Hij laat nooit iemand in de steek.’

Hij liep met alle borden en kopjes op een stapel naar de keuken. Niet een liet hij vallen. Het was mij nog nooit gelukt om alles in één keer af te ruimen.

Dapper

Ik zou voor Remi en Renée zorgen. Een mens wist nooit wat er kon gebeuren, had mijn vader gezegd. Ik wist waar het pistool lag. Ik zou schieten als dat nodig was. Ook dat had ik me voorgenomen.

Het bleek niet nodig.

Mijn vader en Ward vonden mijn moeder onder een van de ramen van Gusts huis. Mijn vader fluisterde dat ze onmiddellijk mee naar huis moest, ze konden elk moment betrappt worden, en dán. Jeanne is daarbinnen, fluisterde mijn moeder terug, ik heb haar gezien.

Toen stond Ward op, en voor mijn ouders wat konden zeggen klopte hij op de achterdeur en ging meteen naar binnen. Na tien minuten kwam hij samen met de kapitein naar buiten. 'Meine Freunde,' zei hij terwijl hij naar mijn ouders wees. De kapitein knikte vriendelijk, schudde de hand van mijn vader, die van mijn moeder en toen die van Ward. Het was enkel Theo die ze wilden, daarom onderzochten ze nu het huis, en hadden ze Maria voor ondervraging meegenomen.

Ze hielden woord. Nadat ze alle kasten hadden opengetrokken, alle matrassen onderzocht, achter het behangpapier en onder alle tapijten hadden gekeken vertrokken ze, zonder één spoor van Theo te hebben gevonden.

's Anderendaags zaten we op een bankje op de speelplaats.

Dat hij zomaar het huis was binnengelopen. Ik had er geen woorden voor.

Zo'n held was hij nu ook weer niet, zei hij. Hij kende de kapitein, de man kwam vaak in hun winkel. En dat ze niet allemaal slecht waren.

Albrechts zei dat ook.

Hij gaf muziek aan de lagere klassen, geschiedenis aan ons. Elke les hingen we aan zijn lippen, zo boeiend kon hij vertellen. Ward kende hem nog veel beter dan ik, elke middag kreeg hij van hem muziekles.

De oorlog is een lelijk ding, zei Albrechts, en dat we bereid moesten zijn. Bereid waarvoor, we wisten het niet. Maar het klonk zo mooi dat we altijd hevig knikten bij dat woord.

Albrechts had het niet voor de Duitsers, maar we mochten ze niet

allemaal over één kam scheren. God ziet alle mensen graag, dat zei hij ook. Ik geloofde hem, ook al was Albrechts een pater en moest hij dat soort dingen wel over God zeggen.

‘Mijn vader heeft een pistool,’ zei ik tegen Ward. ‘Je mag het aan niemand vertellen.’

Hij was de enige mens op de hele wereld die ik vertrouwde als mezelf. Mijn geheim was zijn geheim. ‘Het is voor noodgevallen,’ zei ik.

Zijn grijze ogen blonken. ‘Gisteren was een noodgeval,’ zei hij.

‘Wel, bijna,’ knikte ik. ‘Als ik had moeten schieten. Ja dán.’

‘Ja, dán,’ herhaalde hij. Hij zuchtte. ‘Als je eens wist hoe ik me voelde toen alles goed was afgelopen. Alsof ik vleugels had gekregen en even boven de wereld zweefde.’

‘Ik zou doodsbang zijn geweest.’

‘Ik was ook heel bang.’

Ik keek hem verbaasd aan. ‘En toch ben je naar binnen gegaan.’

‘Natuurlijk.’

We zwegen weer.

‘De wereld staat in brand,’ zei hij opeens. ‘Dat zegt mijn moeder toch.’

Ik knikte.

‘En zie ons hier zitten, Jef. Te wachten tot het allemaal voorbij is. Wie weet gaat het nooit voorbij.’

‘Alles gaat voorbij, zegt mijn moeder.’

‘Er zijn oorlogen die honderd jaar duren. Ik heb maar één leven, Jef.’ Hij stak zijn armen voor zich uit. ‘De wereld ligt voor ons, Jef, en we kunnen er niet bij.’

‘We zitten ons maar te vervelen,’ zuchtte ik.

Hij keek me verwonderd aan. ‘Het is veel meer dan vervelen, Jef. Ik wil leven, echt leven. Maak jij je nooit zorgen over hoe lang die ellende zal duren?’

Ik knikte heftig. ‘Oh jawel.’

Ik zei het om hem te plezieren. Hij had het meteen door. ‘Ik wou dat ik

jou was,' zei hij. 'Ik lig soms nachtenlang wakker.' Hij zuchtte even. 'Misschien heeft het met mijn moeder te maken.'

'Je moeder?'

'Ze is bang. Het loopt niet goed af, zegt ze. En ze is bang van de mensen. Ze praten te veel. Als ze konden, timmerden ze de winkel dicht zodat er niet één Duitser meer in kan. Aan de gevolgen denken ze niet.'

'Ze is dapper,' zei ik.

'Zij wel.'

'Wie is dan niet...' Ik zweeg. Hij had het nog nooit over zijn vader gehad. Ik durfde mijn vraag niet af te maken.

Het bleef heel even stil. 'Ik zal nooit opgeven,' zei hij toen heel zacht. 'Ik niet. Echt niet.'

Ik wilde iets zeggen waardoor hij weer zou glimlachen. 'Zweven boven de wereld, dat gaan we doen, Ward.'

'Juist,' zei hij toen. 'Ze komen er gauw genoeg achter hoe dapper we zijn.' De Duitsers vonden Theo niet, hoe ze ook achter zijn vel aan zaten. Het verzet had blijkbaar goede schuilplaatsen voor zijn helpers.

Twee weken later werd het lijk van Maria gevonden naast de spoorwegberm. Er lag een klein tasje naast haar, een klein groen tasje dat Gust herkende. Drie kogels had ze in haar hoofd gekregen.

We konden niks doen. Het was wreed, zei mijn vader, maar we hadden geen keuze, de Duitsers kwamen overal achter en automatisch zouden we verdacht worden. Wie weet namen ze ons ook mee en kregen we drie kogels in onze kop.

De naam van Theo werd in ons huis niet meer genoemd. De muren hadden oren, zei mijn vader.

Het is de kou van de nacht

Isa ligt op de grond. Op de vuile grond! Waar is het tapijt gebleven waarop ik haar had gelegd, wie heeft het gestolen? Die smerige Amerikanen. Vulgaire dieven zijn het. Rotzakken. Niet zeuren nu. Zeuren heeft geen zin. Ik moet haar wakker maken. Ik ga op mijn knieën zitten, schud voorzichtig haar arm. Geen reactie. Een mens kan diep slapen, ik weet het. Ik kan haar altijd dragen, natuurlijk. Ze is echt erg licht. Ik merk dat haar schoenen opnieuw vuil zijn geworden. Ik veeg ze weer schoon. Ik glimlach even. Ze moest me eens bezig zien, haar schoenen poetsen terwijl ik zelf zo'n sloddervos ben. Behalve wat mijn sax aangaat. Waar is mijn sax. *Waar is mijn sax?*

Ik sta op en kijk om me heen. Ik overleef het niet als ze gestolen is. Dan weet ik het weer. Op mijn rug. Al die tijd al. Ik neem de zak van mijn rug, haal de sax eruit, bestudeer ze grondig. Niets te zien, geen schrammetje, helemaal niets. Ik begin te lachen, ik begin te brullen. De sirenes zwijgen, de vliegtuigen zwijgen, mijn oren suizen nog steeds als storm op zee. Voor de rest is het stil. Mijn lach buldert door de straten, het geluid gaat als een orkaan door me heen, harder en meedogenlozer dan de storm in mijn oren. De bommen slaan in, de straat wordt een kerkhof, maar mijn sax op mijn rug heeft niets. Wat een geluk toch. Ik moet het Isa vertellen. Kijk toch hoe ze daar ligt op de grond, onder het lichte gruis, wacht even, ik neem de zakdoek van haar mond en veeg het stof van haar kleren. Opeens wordt alle lucht uit mijn lichaam gezogen. Pure paniek overvalt me. Ik zak op mijn knieën tussen het puin. Sla mijn handen om mijn lendenen. Ik wil niet huilen, maar ik heb niets te willen. Moeder. Ach mijn moeder toch. Waar is ze, wat doet ze, mist ze me ook of is ze me al vergeten? Ik mag niet aan haar denken. Ik moet vooruit. Mijn leven is hier. Ik leg mijn handen op Isa's buik. Ik moet haar wekken, maar ik vind de moed niet meer. Laat ik eerst haar ouders vinden. Ik veeg mijn tranen weg. Ik moet me vermannen. Rustig worden. Rustig blijven helpt altijd. Misschien zijn ze dood. Dan moet ik hun lijken vinden.

Ik sta op. Mijn hoofd, mijn oren. Dit is de keuken. Rechts is de gang. Rechtdoor is de woonkamer. Misschien zaten ze hier toen het gebeurde. Omdat ze er altijd zitten net voor etenstijd. En net voor etenstijd zijn de bommen gevallen. 'Wil je iets drinken, schat?' 'Graag, schat.' 'Hetzelfde als

altijd?’ ‘Waarom niet?’ Een glimlach van hem naar haar en een van haar naar hem. Een hand die twee glazen en een fles neemt. En dan: bang! Zonder enige waarschuwing moet het geweest zijn. In duizend stukken vliegen ze uit elkaar. Ik mag blij zijn als ik er een paar vind. Maar ik vind niets.

De schuilkelder. Waar was ook alweer de schuilkelder. Achter het huis, dat geen huis meer is. Ik struikel verder door het puin. De bunker staat er nog. Zonder dak. Zonder muren. Ik val over het puin naar binnen. En dan zie ik haar bril. Naast haar bril een stuk van haar hoofd. Ik herken haar bruin geverfde haar. Het kleine moedervlekje onder haar oog. Ze was een mooie vrouw. Verder zie ik niets van haar. Een hand. Het moet de zijne zijn. Lang en slank, een doktershand, niet eens bebloed. De metalen stoelen liggen in stukken uit elkaar. Ik verleg stenen, ik schop ze weg, ik vloek ze weg, en dan vind ik hem. Zijn romp, de onderkant van zijn hoofd. Zijn baard zit vol bloed. Ik moet me vermannen. Bedwing die misselijkheid. Ademen, blijven ademen. Mijn maag in mijn keel. Ik slik ‘m weg. Al moet ik honderd keer slikken. Ik wikkel de doek van mijn hoofd en probeer het bloed uit zijn baard te wrijven. Het wordt alleen maar erger. Overal bloed nu. Mijn bloed, zijn bloed. Bloedbroeders. Hun huis was mijn huis, en ik mocht zomaar in hun leven komen.

Ik struikel naar Isa. Zoals ze daar ligt tussen het puin. Zo rustig. Ik zet de instrumentenzak naast me op de grond en buig me over haar heen. Opeens staat iemand naast me. Het is de man van daarstraks. ‘Het is tijd,’ zegt hij. ‘We moeten hier weg.’

‘Ze hebben het tapijt gestolen.’

‘Het tapijt?’

‘Waarop ze lag. Alles hebben ze gestolen. Die smerige Amerikanen.’

‘Er was geen tapijt.’

‘Hoezo: er was geen tapijt.’

‘Je hebt haar op de grond gelegd,’ zegt hij.

‘Maar waar...’

‘In je hoofd.’

‘In mijn hoofd?’

‘Het is de schok.’

‘Het is de schok,’ zegt hij. ‘De schok van het zien van het lichaam van een vrouw die niet meer is.’

Ik moet net naar vertellen, zeg ik. Dat ze allebei dood zijn. Haar ouders.

Hij knikt. Zet een stap achteruit. Ik buig me over haar heen. 'Isa. Wakker worden.'

Ze beweegt niet.

Ik trek voorzichtig aan haar arm. Ik knijp lichtjes in haar wang, blaas in haar gezicht, neem haar schouders vast en schud haar lichaam. Ze is niet meer zo zacht. Het is de kou van de nacht. 'Ze heeft het koud,' zucht ik.

'Ze is dood,' zegt de man naast me.

Ik schud mijn hoofd. Ik buig me weer over haar. Ik ga op haar liggen. Als ik haar verwarm met mijn lichaam wordt ze meteen wakker. Of ze wordt ze wakker van mijn gewicht.

'Ik vertrek,' zegt hij. 'Nu. Voor het licht wordt.'

'Ik blijf.'

Hij schudt zijn hoofd. 'Ze valt niet te redden.'

'Ik ook niet,' zeg ik.

Hij glimlacht. Hij glimlacht, verdomme! 'Wie weet,' zegt hij dan. 'Misschien niet. Misschien wel.'

Wat weet hij, niks, helemaal niks. Hij verdwijnt in het stof, ik zie hem al niet meer. Ik ga naast haar liggen, leg mijn arm om haar heen. Ze is zo koud. Ik wil haar vingers in de mijne leggen maar het lukt niet zo goed. 'Toe dan, Isa,' zeg ik. Ik probeer het opnieuw. Opeens, dat geluid. Knak. Hoog boven het gesuis in mijn oren. Geschokt kijk ik naar haar gezicht. Ze geeft geen krimp maar haar vingers zijn wel gebroken. Waarom breken haar vingers zomaar in mijn hand? En waarom geeft ze geen krimp?

Ze is zomaar, zonder mij, doodgegaan. Dat was niet de bedoeling. We zouden een huis bouwen met een tuin vol seringen, vijf kinderen krijgen, ontelbaar veel kleinkinderen, en samen doodgaan van ouderdom. Ik zou sax blijven spelen tot ik geen tanden meer had en zij, zij zou er altijd zijn.

De nacht trekt langzaam op. Ik kijk om me heen, mensen stappen aarzelend rond, zoeken naar andere mensen, ledematen, wie weet.

Ik ga op mijn knieën zitten, kus haar lippen. Zou ze ook van Ward gehouden hebben? 'Dat heb ik je al verteld,' zal ze zeggen, ze zal opstaan, en we worden toch nog honderd jaar, met seringen en minstens honderd kleinkinderen. Maar haar mond staat star en haar lippen zijn blauw. Haar

~~Ward Dusoleil staat haar mond open en haar lippen zijn blauw. Haar~~
wangen zijn ingevallen. Er ligt weer fijn gruis op haar huid. Helemaal grijs zal ze worden, en ik zal het niet kunnen tegenhouden.

Ik ook, als ik blijf.

Ik kom overeind, ik kán niet anders.

Ward Dusoleil stapt immers over alle puin heen. En Martin Lenz zal dat ook doen. Omdat hij al evenmin anders kan.

Ik kijk naar haar gebroken vingers. Niks kan haar nog schelen, de pijn niet, het gruis niet, dat ik opnieuw zit te huilen ook al niet. Ze moet wel dood zijn.

Dit is mijn straf.

En na deze komt er een nieuwe.

Martin Lenz, die meende dat het leven weer aan zijn voeten lag.

Ik doe haar schoenen uit. Kijk naar haar voeten. De dood is blauw. Blauw en koud. De dood kan niet verwarmd worden. Ik stop haar schoenen bij mijn saxofoon en stap over het puin de stad uit, de morgen in.

De kleine

De kleine naast me begint te bewegen, hij is wakker. 'Jef?'

Ik begin te snurken. De hele avond heeft hij aan mijn vel gezeten. Ik ben blijven zwijgen. Lang kan ik dat niet meer volhouden. Of ik nu kwaad word of vriendelijk blijf, hij blijft komen met zijn vragen.

'Slaap je, Jef?'

Ik blijf snurken.

'Hij slaapt echt,' hoor ik hem tegen zichzelf fluisteren.

Ik draai me voorzichtig op mijn zij. Tussen mijn wimpers door gluur ik naar hem.

Hij staat op, trekt de kastdeur open. Hij neemt er een trui uit. Wil hij naar buiten? Het is bijna middernacht, hij heeft nu buiten niks te zoeken. 'Remi?'

'Ho,' roept hij geschrokken. Hij draait zich meteen om naar mij, zijn trui tegen zich aan.

'Wat ben je van plan?' vraag ik.

'Euh... euh... niks,' stottert hij.

'Was je aan het slaapwandelen?'

'Euh...' zegt hij weer. Verder niks. Hij blijft me maar aanstaren, zijn ogen wijd opengesperd, alsof hij niet helemaal van deze wereld is.

'Kom maar snel weer in bed,' zeg ik zo vriendelijk als ik kan.

Hij knikt. Legt de trui weer in de kast, en komt naast me liggen. Hij trekt de deken tot aan zijn kin.

'Ik denk dat ik echt aan het slaapwandelen was.'

'Ik denk het ook,' zeg ik. 'Slaap nu maar.'

Even blijft het stil.

Dan: 'Ik kan niet slapen,' zegt hij zacht. Hij gaat rechtop zitten in bed. 'Ik moet maar aan Ward denken. Misschien vergissen de mensen zich niet.'

Ik ga ook rechtop zitten. Ik leg mijn arm om hem heen. ‘Goed dan,’ zeg ik. ‘Ik zal je vertellen waarom de mensen zo kwaad op hem zijn.’

‘Oh Jef,’ zegt hij. ‘Eindelijk.’ Hij buigt zich naar me toe en drukt een kus tegen mijn oor. De kleine geeft me een kus! Niet te geloven. Terwijl ik al die tijd tegen hem heb liggen blaffen.

‘Jij komt in de hemel,’ zegt hij opeens.

‘Wat zeg je nu?’

‘Dat jij in de hemel komt.’

Ik zal hem vertellen wat hij moet weten, daarna zal hij niks meer vragen. De huldiging overleef ik wel. Misschien houdt het daarna vanzelf wel op. Al het gezever over mij. En het gerommel in mijn hoofd.

Een slecht mens

‘Je weet dat hij naar Duitsland is getrokken,’ zegt Jef.

Ik knik.

‘En wat hebben de Duitsers de laatste jaren gedaan? Gevochten, Remi. Oorlog gevoerd, en met de hele wereld.’

‘Dat weet ik wel.’

‘En Ward heeft met hen meegevochten.’

‘Met de Duitsers?’

‘Met de Duitsers. En wie met de Duitsers heeft meegevochten, is een slecht mens.’

‘Maar Ward heeft mij verteld dat hij iets goeds ging doen. Iets voor ons allemaal!’

Jef zucht. ‘Hij is samen met de Duitsers tegen de Russen gaan vechten. Maar de Russen stonden wel aan onze kant. Hij heeft veel Russen doodgeschoten.’

‘Waarom heeft hij dan tegen mij gelogen?’

Jef haalt zijn schouders op. ‘Misschien dacht hij echt dat hij iets goeds ging doen.’

‘Dus de mensen vergissen zich niet.’

Ik zucht. ‘Ik zag hem ook graag, Remi. Maar we mogen niet vergeten wat hij gedaan heeft. Hij heeft mensen doodgeschoten. In een Duits uniform.’

Ik slik al mijn tranen in.

Het is stil geworden. We zitten nog altijd rechtop, nog altijd is de arm van Jef om me. Alleen onze adem. En mijn gedachten. Ik kan ze bijna horen. Eindelijk weet ik wat Ward gedaan heeft. Eindelijk ben ik groot genoeg. Ik kijk even stiekem opzij naar Jef. Zo groot als hij ben ik natuurlijk nog lang niet.

‘Ward is mijn vriend niet meer,’ zeg ik.

Als ik Jeanne tegenkom, zeg ik het haar. Dat ik het weet van Ward. Maar dat ik het vroeger niet wist. *Als* ik Jeanne tegenkom. Ik ga haar niet opzoeken. Verliefd ben ik allang niet meer. Mijn vel is allang niet meer te klein als ik aan haar denk.

‘Ga nu maar slapen, Remi.’

Hij buigt zich over me heen, trekt de deken tot aan mijn kin. Duwt mijn haren uit mijn gezicht.

Ik zal wakker blijven tot hij slaapt. Ik zal nog stiller opstaan dan daarnet. Want morgen hangt de medaille weer aan de muur.

Schuilen

De eerste avond schuil ik in een lege schuur. Ik ga liggen in het hooi. Ik ben moe, ik heb honger, ik heb het koud. Pijn doet mijn hoofd niet echt meer, al zit er nog steeds een lichte dreun in. Mijn been veroorzaakt meer last. Een van mijn spieren is permanent beschadigd, en het zal minstens een jaar duren voor ik een min of meer behoorlijk ritme heb gevonden. Maar ik heb geen jaar, ik moet nú verder.

Door de grote gaten in het dak van de schuur zie ik de sterrenhemel. Straks valt er nog een ster en ik heb niets om te wensen. Wat ik wil wensen kan toch niet uitkomen. Tenzij ze allemaal vallen. Duizend tegelijk, misschien lukt het dan wel. Ik knik tegen de lucht. Toe dan, val maar, de hele hemel naar beneden.

Naast me staat mijn instrumentenzak. Met de schoenen van Isa. De punten steken uit de zak, ze snijden mijn ogen uit mijn kop. Ik leg ze op mijn schoot. Er zit zoveel stof op, ik kan er niet tegen. Ik spuug op het leer, wrijf erover met mijn mouw tot het glimt. Ik had ze niet mogen meenemen. Zo zal ik haar nooit kunnen vergeten. En als ik haar niet vergeet ga ik dood.

Zo gauw gaat een mens niet dood. De stem van mijn moeder gonst door mijn hoofd. Moeder. Zwijgen. Maak het niet moeilijker dan het al is.

Maar ze zwijgt niet.

Als je verdriet hebt moet je dingen doen, Ward. Nooit met je vinger in je hart gaan roeren. Ik pak mijn saxofoon, ik maak mijn lippen zacht, blaas in mijn handen, laat mijn vingers even dansen. De eerste tonen klinken wat hees. Het lijkt of mijn longen nog vol rook zitten. Het gedreun in mijn hoofd is toegenomen. Ik stop even. Haal een paar keer diep adem. Wrijf met mijn vingers over mijn lippen, bijt in mijn lippen, lik mijn lippen, rol ze over elkaar tot ze zacht en warm zijn.

Ik begin opnieuw. Mijn schouders vouwen zich om mijn sax heen, mijn lippen omsluiten het mondstuk, ik voel hoe ik in één klap helemaal zacht word. Mijn armen, mijn handen, mijn vingers en lippen, mijn buik, mijn hoofd, mijn sax, niets bestaat nog alleen. En daar is Isa ook, Isa, lieve Isa, niets is eerlijk in een oorlog en ik ben een grote zot, de allergrootste zot, maar wat zei je ook weer, dat ik geen slecht mens was, ach Isa, als je eens wist.

Ik speel tot mijn adem op is. Voorzichtig leg ik mijn saxofoon naast me neer en ga in het hooi liggen. Ik dek me helemaal toe met hooi. De kou blijft.

Ik word wakker van het eerste licht. Ik heb nauwelijks geslapen, maar mijn hoofd voelt helder, de pijn is minder geworden. Ik klop het hooi van mijn kleren, kijk nog een keer om naar de schoenen van Isa en sjoer mijn sax op mijn rug.

Dagenlang stap ik verder, waar naartoe, ik weet het niet. Ik sluip over veldwegen, schuil in greppels telkens als de vliegtuigen komen, volg bosweggetjes tot waar ze ophouden, slaap in het bos, slaap in schuren van lege of platgebrande boerderijen.

Een mens die honger heeft is tot veel in staat. Klopt op gesloten deuren, kruipt over lage en hoge heggen, verwondt zich aan prikkeldraad en klautert toch verder, in de hoop dat niemand hem tegenhoudt op zijn zoektocht. Voedsel vergaat, vertel ik mezelf, dus ik mag het meenemen uit de lege huizen, zo dient het nog ergens voor. Kleren roof ik met alle gemak. De kou helpt me snel beslissen.

Ik ontdek piepkleine dorpjes waar de tijd nog onaangeroerd lijkt. Boerderijen zonder boer of werkkraft. De mannen zitten aan het front of zijn gesneuveld; vrouwen en kinderen, oude en zieke mensen zijn achtergebleven. Ik mag een paar dagen blijven, ik sterk aan. Ik ben goed volk, ik mag zo lang blijven als ik wil. Maar de onrust jaagt me verder. Als ik te lang blijf zullen ze vragen stellen. En verklikkers heb je overal.

Onderweg heerst pure chaos. Bange mensen, dodelijk vermoeide mensen, mager en ziek van honger en dorst, kruisen mijn pad. Of ik de streek ken, of ik weet waar het veilig is. Het is nergens veilig. In het westen rukken de geallieerden op. Ik kan het risico niet nemen dat ik hen tegenkom, ze zullen Martin Lenz, Duits soldaat, neerschieten, én Ward Dusoleil, landverrader.

Het oosten is al even bedreigend.

Overal zit de vijand.

En ondertussen blijven de bommen ons bestoken. Mensen vluchten in grachten langs de weg, vaak met twee, drie boven op elkaar, de kinderen eerst, de moedigste, of de grootste sukkel boven op de rest. En als er geen grachten zijn kruipen ze in de struiken, schuilen ze achter bomen, om even later samen ontworteld te worden.

Ik blijf mijn weg vervolgen langs boerderijen en schuil samen met de

Ik blijf mijn weg vervolgen langs boerderijen en schuur samen met de bewoners als de bommen vallen. Voor hen ben ik een oorlogsslachtoffer, een gerespecteerde Duitse burger. Martin Lenz uit Berlijn, enzovoort.

De wond aan mijn been begint weer te bloeden en de rustpauzes op de boerderijen worden broodnodig.

Misschien moet ik voorlopig onderduiken.

En als de oorlog allang is afgelopen, het gewone leven van Martin Lenz alweer een hele tijd aan de gang is, laten de geallieerden me wel gerust.

Ze kunnen toch niet alle Duitsers oppakken?

Het gat aan de muur

‘Opstaan,’ blaast Remi in mijn oor.

Hij kan op zijn kop gaan staan. Ik sta níét op. Ik moet vannacht werken, ik kan mijn slaap goed gebruiken. Ik trek het laken over mijn hoofd. Hij buigt zich over me heen, duwt zijn lippen tegen het laken.

‘Jef! Het gat is weg!’

Ik trek het laken van mijn hoofd en kijk hem aan. Die grijns op zijn gezicht. En waar heeft hij het in godsnaam over? ‘Welk gat?’

‘Het gat aan de muur. Waar de medaille hing!’

‘Huh?’

‘De medaille hangt er weer!’

Ik ga meteen rechtop zitten.

De deur vliegt open. Het is mijn vader. Hij straalt. ‘Ze hebben haar teruggehangen, Jef!’

‘Wie heeft dat gedaan?’

‘Euh... geen idee.’

‘Niet de eksters, denk ik.’

‘Het is me voorlopig een raadsel,’ zegt mijn vader. ‘Maar ze hangt er weer, dat is het belangrijkste. Kom toch kijken, je kunt later nog genoeg slapen.’

Mijn moeder en Renée staan naast elkaar naar de muur te kijken. Alsof ze een verschijning hebben gezien. Het is maar een blikken ding, denk ik, als het nu nog van goud was. Ze gaan opzij als ze me zien. ‘Kijk, Jef,’ zegt mijn moeder. ‘Daar hangt ze weer.’

‘Daar hangt ze weer,’ herhaal ik. Wat kan ik anders zeggen? Ik ben moe, ik wil weer mijn bed in, maar ik begrijp dat ik even mee moet juichen. ‘Wat een opluchting,’ mompel ik. Zo, nu heb ik gezegd wat ze willen horen.

‘Ik wil wel eens weten waar ze al die tijd is geweest,’ moppert mijn moeder.

‘Ik ook,’ zegt Renée. ‘De deur stond vanmorgen weer op een kier.’

Iedereen kan hier zomaar binnen als de deur 's nachts open blijft.'

'Ik weet zeker dat ik ze gisteravond gesloten heb,' zegt mijn vader.

'Het zal wel,' zegt mijn moeder, 'in het vervolg sluit ik alles af. De sleutel was ook uit het slot verdwenen, ik heb hem binnen op de mat gevonden. Rare dingen zijn dat.' Ze kijkt naar mij. 'Jij hebt ze toch niet weggenomen, Jef?'

'Waarom zou ik, in godsnaam?'

'Je vindt al die drukte toch maar niks?'

'Daarom ga ik nog niet mijn eigen medaille stelen. Ik kon ze ook gewoon van de muur halen.'

De kleine smeert zijn brood. Hij is wel erg stil geworden.

'Jullie daar,' zegt mijn moeder. 'Hebben jullie soms?'

'Welnee,' zegt Renée.

'Ik ook niet,' zegt Remi.

'Ik hou niet van liegen,' zegt mijn moeder.

'Ik lieg niet,' zegt Remi met volle mond en gebogen hoofd.

'Remi?' vraagt mijn moeder weer.

'Laat hem,' zegt mijn vader.

Remi gaat huilen, ik zie het aan zijn lippen. Ze trekken alle kanten op, het is geen gezicht. Bijna begin ik te lachen. Wat kan het mij schelen als die kleine het gedaan heeft. Hij zal wel wat jaloers geweest zijn. In elk geval heeft hij ze weer teruggehangen. Opeens snap ik het. Slaapwandelen, het zal wel. Bijna begin ik te glimlachen.

'Remi?' herhaalt mijn moeder.

Zijn ogen lopen helemaal over. Ocharme.

'Ik ga het nog één keer vragen en dan nooit meer. Heb jij die medaille weggenomen?'

'Nee,' zegt hij snel.

'Je weet toch wat er gebeurt met leugenaars?'

'De hel?' De kleine begint helemaal te bibberen.

'Niet direct de hel, maar wel het vagevuur. En daar kan het ook warm

zijn, Remi.'

Hij knikt tegen zijn bord. Klemt zijn lippen op elkaar. Hij zal niks meer zeggen.

'Ik ga nog een uur slapen,' zeg ik als Remi en Renée vertrokken zijn. Ik sta meteen op van tafel en loop naar de slaapkamer.

Ik hoor ze door de muur praten.

'Ik denk écht dat hij het gedaan heeft, Sander.'

'Ik hoop het bijna,' zegt mijn vader. 'Dan hoef ik tenminste dat slot niet te vervangen.'

'Ach,' zegt mijn moeder, 'ooit gooit hij er wel alles uit.'

Alsof die kleine zijn mond voorbij zal praten. Het is veel gemakkelijker om te zwijgen.

Les één

Ik denk dat ik elke dag een paar centimeter groei. Elke dag kan ik beter bij de pedalen. Sinds ik een fiets heb houden we na school wedstrijd. Het was mijn idee, en mijn vrienden vonden het geweldig. Wie het snelst bij de kerk is, wint. Wie wint krijgt een streepje achter zijn naam. Wie op het einde van het jaar de meeste streepjes heeft krijgt een prijs. Wat die prijs zal worden moeten we nog bedenken. We vinden wel iets.

Ik heb nog geen enkel streepje achter mijn naam, maar als ik zo blijf groeien gaan mijn vrienden nog wat beleven.

Vanaf de kerk fiets ik alleen verder.

Ik wil nog niet naar huis. Zomaar sla ik een straat in en daarna een andere straat. Ik fiets voorbij huizen en weilanden en huizen, tot ik weer op het kerkplein sta. De klok slaat vijf keer. Ze zijn nooit ongerust als ik te laat ben, ik kan best nog een uur blijven fietsen. Maar ik heb honger. Ik fiets naar huis. Als ze weer begint over de hel en het vagevuur klem ik mijn tanden op elkaar.

De hele dag heb ik met buikpijn in de klas gezeten. De meester vroeg wat er scheelde, maar ik kon toch niet zeggen dat ik naar het vagevuur zou gaan? Dan moest ik hem natuurlijk vertellen waarom. En dat ga ik niet doen. Echt niet.

Renée zit op de drempel voor ons huis. 'Je bent laat,' zegt ze.

'Boodschappen doen.'

Ik zet mijn fiets aan de kant en ga naast haar zitten. Een paar dagen geleden zaten we hier ook. Toen wist ik nog niks.

'Jef heeft me alles verteld over Ward.'

'Alles?' Ze kijkt zo geschrokken. Maar ook droevig. Ik denk dat ze hem toch nog niet vergeten is.

'Dat hij met de Duitsers heeft meegedaan, en tegen de Russen heeft gevochten,' zeg ik, 'dat hij ginder veel mensen heeft doodgeschoten. Alles.'

'Ja,' zucht ze. 'Ja ja.'

'Ja ja,' zucht ik ook.

Opeens slaat ze haar arm om me heen. 'Ik heb een idee. Vanavond geef ik je je eerste muziekles. Hoe hou ik mijn trompet vast.' Ze glimlacht even. 'Heb je er zin in?' vraagt ze.

Ik knik heftig.

'We gaan muziek maken, Remi. Muziek helpt.' Ze kijkt weer zo droevig.

'Je moet het wel proberen,' zeg ik.

'Wát?'

'Hem vergeten natuurlijk.'

Het blijft lang stil. Alsof ze diep over mijn woorden nadenkt.

'Een trompet klinkt veel mooier,' zeg ik opeens.

'Dan wát?'

'Dan een saxofoon. Ik vind een saxofoon maar onnozel.'

Ze kijkt me aan. Ze zwijgt even. Dan schudt ze haar hoofd. 'Niet waar, Remi. Een saxofoon is het mooiste wat er is.'

Die avond zitten we op haar bed. Ik ben al een halfuur aan het blazen.

'Opnieuw,' zegt Renée keer op keer. 'We houden er vandaag pas mee op als je drie tonen na elkaar juist geblazen hebt.'

Ik mag niet te hard blazen. Ward heeft dat ook gezegd toen hij me op mijn vingers leerde fluiten. Niet te hard, maar ook niet te zacht.

Renée zegt: zoals je een meisje kust, zo moet je blazen.

Alsof ik weet hoe dat is.

Ik kijk haar aan terwijl ik blaas. Ze straalt bijna. Alsof ze het heel mooi vindt. Terwijl het zo vals als een kater klinkt. Ik laat mijn trompet zakken.

'Wat is er?'

Ze glimlacht zo warm. 'Als jij er niet was,' zegt ze.

Ik kijk haar verbaasd aan. 'Hoezo?'

'Je bent een kleine held, Remi.'

Ik kijk nog verbaasder. Een held, ik?

'Speel nu maar,' zegt ze.

Volgende week ga ik het biechten. Dat van de medaille.

Katrina

Even buiten Olpe ligt een boerderij wat verlaten tussen de velden. Ik klop aan.

De deur zwaait open. Een grote, slanke vrouw staat in de deuropening. Ik schat haar een jaar of dertig. Ze kijkt me nieuwsgierig aan.

Of ze werkvolk nodig heeft?

‘Altijd,’ zegt Katrina.

Haar man vecht aan het oostfront. Al maanden heeft ze niks meer van hem gehoord. Ze wenste dat ze kinderen had. ‘Dan was ik hem niet helemaal kwijt,’ zegt ze, ‘want hij komt niet meer terug.’

‘Dat weet je niet zeker.’

‘Ach.’

Of ze haar gewaarschuwd hebben? Hebben ze een brief gestuurd?

‘Nee.’

‘Dan moet je blijven hopen,’ zeg ik.

‘En als er niemand meer is om een brief te schrijven?’ Ze krijgt mijn rugzak in de gaten. ‘Wat zit daarin?’

‘Mijn saxofoon.’

Ze knikt. ‘Mensen die muziek maken zijn goede mensen,’ zegt ze dan. En dat haar man pianospeelde. Dat ze de piano verkocht heeft om aan eten te komen. Haar man zou dat begrepen hebben.

Of ik een tijd kan blijven, de lente komt eraan, het land moet omgeploegd worden.

‘Hebben ze op je geschoten?’ vraagt ze op een ochtend.

We zitten aan het ontbijt. Spek met eieren, mijn lievelingseten. Ik knik met mijn mond vol.

‘Deed het pijn?’

‘Heel veel pijn. Ik was bijna dood.’

‘Ik wil dat hij terugkomt,’ zegt ze, ‘zonder armen, zonder benen, wat zou het me kunnen schelen. Als hij leeft komt het wel weer goed.’

Ik heb ze gezien, ik heb ze gehoord, de soldaten zonder armen, zonder benen. Het is geen leven. En het komt niet meer goed.

Elke dag na het ontbijt trekken we samen het veld in. ’s Avonds na het eten speel ik muziek voor haar. Katrina glimlacht, Katrina geniet. Katrina zegt dat ze de laatste maanden bijna dood was, maar nu niet meer. Dat die smerige oorlog haar niet kapot zal krijgen.

Op een avond, we zitten bij het vuur. Katrina zet de radio aan.

‘Tijd voor het journaal,’ zegt ze.

Nog geen seconde later krijgt Goebbels in onze oren dat de vijand te verslaan is en dat het Duitse leger vooral verder moet vechten. Terwijl verdomme heel Duitsland in brand staat, mensen op straat leven en het eten uit de muilen van de honden en de ratten stelen.

‘Goebbels is een gevaarlijke kerel,’ zegt Katrina. ‘Een heel gevaarlijke kerel.’

‘Ze zijn allemaal gevaarlijk,’ zeg ik dan. ‘Het hele circus in Berlijn.’

Ze zucht diep. ‘Het zijn geen mensen. Wat ze hun eigen volk hebben aangedaan.’

En wie met hen meedoet is even erg. Opeens beginnen mijn handen te trillen in mijn schoot, ik leg ze over elkaar, het helpt niet.

‘Wat hebben ze je toch allemaal aangedaan,’ zegt ze, zo zacht dat ik het bijna niet hoor. Maar ik hoor het wél. Eigen schuld, dikke bult, denk ik.

‘Niet enkel je been,’ zegt Katrina.

Ze staat op, neemt een pook en wakkert het vuur aan. ‘Als iedereen was thuisgebleven, was er geen oorlog geweest,’ zucht ze. Ze leunt met haar rug tegen de zijkant van de schouw. ‘Maar soms hebben mensen geen keuze. Alle jonge mannen moesten naar het leger. Hoe oud was je, zeventien?’

‘Achtien.’

‘Martin?’

‘Hm?’

‘Ben je wel een Duitser?’

Ik haal even diep adem. Beveel mijn handen tot rust. Het helpt.
'Natuurlijk.'

Ik wil niet tegen haar liegen, ik doe het toch. Ik móét wel.

'En je accent? Dat is niet echt Duits.'

Mijn verhaal. Ik kan het ondertussen van achter naar voren en weer terug vertellen. 'Mijn moeder was een Vlaamse, mijn vader een Berlijner. Ik ben in Berlijn geboren, maar kort na mijn geboorte zijn we naar Vlaanderen verhuisd. Mijn grootouders waren ziek, mijn moeder was hun enig kind en ze wilde hen verzorgen tot hun dood. We zijn er tien jaar gebleven. Ik heb er vooral de taal van mijn moeder gesproken. Daarna zijn we weer naar Berlijn verhuisd. En terwijl ik tegen de Russen vecht is de hele wijk waar mijn familie woont platgebombardeerd. Ik heb niemand meer, geen ouders, geen grootouders, geen vrienden, niemand. En vorige maand is mijn verloofde omgekomen in de bombardementen op Keulen, en haar ouders ook. Ik heb de rotste tijd van mijn leven aan het oostfront doorgebracht, en toen die voorbij was en ik dacht dat alles weer beter zou worden, werd het nog erger. Dat dat kan, dat wist ik niet. Een mens zou voor minder willen doodgaan.'

Enkel de laatste zinnen kloppen. Zal ik ooit weer met alle gemak over mezelf praten? Nooit meer mijn woorden, mijn gebaren, mijn stiltes moeten wikken en wegen?

Katrina legt haar hand op mijn arm. Streelt hem even, knijpt er zachtjes in. 'Je redt het wel, Martin,' zegt ze.

Ik slaag er niet in haar aan te kijken.

'Je hebt in je eigen been geschoten, is het niet,' zegt ze dan.

Sirenes beginnen oorverdovend te loeien. We haasten ons naar de schuilkelder. Hij ligt onder de schuur, dateert uit het begin van de oorlog, is niet zo stevig gebouwd als die van Isa. Er staan een tweepersoonsbed, een tafel en vier stoelen. Ruimte genoeg voor ons twee. We gaan aan de tafel zitten. De sirenes klinken luid, maar niet meer oorverdovend. De isolatie is niet zo slecht, denk ik met een zucht.

Ik durf haar niet aan te kijken. Ze zal haar vraag opnieuw stellen, ik moet haar vóór zijn. Haar vertellen wat ik Isa verteld heb. Over de vluchtelingen die ik naar Dresden moest begeleiden, bevel van hogerhand, het vuur dat op ons geopend werd, hoe ik in een lazaret terechtkwam, waar ik Isa ontmoette. Liefde op het eerste gezicht. Ik had geen papieren meer, maar de

.

getuigenissen van die eerlijke vaderlandslievende verpleegsters hebben me geholpen aan de nodige documenten.

Ik zal het vertellen, met de nodige aarzelingen en zuchten.

Ze zegt niets. Ik zwijg ook. We leunen achterover in de stoel, met gekruiste armen en onze ogen dicht, en we wachten. De sirenes, denk ik, te luid voor mijn verhaal. Als ik moet roepen lukt het niet.

Het is stil geworden.

‘Ja,’ zeg ik. ‘Ik heb in mijn been geschoten. En een soldaat die zichzelf verminkt krijgt zonder pardon de doodstraf.’

Ze kijkt me zwijgend aan. ‘Zal ik je wat vertellen? Ik hoop dat mijn man ook zoiets zal doen. Maar ik betwijfel het, hij wilde per se de oorlog winnen. Kom, we praten boven verder. Het onheil is weer even geweken.’

Maakt het nog uit als ik de rest verzwijg. Hoe ik soldaat ben geworden, en daarna Sturmman, hoe ik ben gaan moorden, en daarna heb leren vergeten, vergeten, vergeten?

Ze loopt voorop, voorzichtig doet ze de deur naar buiten open. Opeens een bom die uit het niets aankomt en alle geluid wegneemt. Ik word tegen de muur gekatapulteerd. Het is niet zo erg als in Keulen, denk ik, en dan is er niets meer.

Als ik bijkom zie ik haar gezicht over me gebogen. Bijna moet ik lachen om haar bezorgde blik.

Ze heeft me op mijn bed gelegd. Ze moet heel sterk zijn.

Het is donker in de kamer. Een kleine kaars brandt naast mijn bed, dat is alles.

‘Ik ben tegen je aan gevlogen, je hebt me opgevangen. Hoe is het met je hoofd?’

Ik richt me op, voel een dof gevoel in mijn hoofd, een vlamme pijn in mijn borst. Mijn ribben zullen wel gebroken zijn, voor de zoveelste keer ondertussen. ‘Het gaat wel weer over.’

‘We hebben geluk gehad,’ zegt ze. ‘Dat we nog beneden waren. Dat de bom niet op dit huis is gevallen. Alle ramen zijn gesneuveld. Morgen nagelen we er houten platen tegen en we kunnen weer verder. Maar je hebt een flinke klap gehad, het is het beste als je nog een tijd hier blijft,’ zegt Katrina. Tegelijk trekt ze mijn linkermouw omhoog, zodat het litteken bloot komt.

‘Wat is dit, Martin?’

Alles heeft ze gezien. Ik wil rechtop gaan zitten, maar mijn ribben houden me tegen. Ze neemt de kaars en houdt de vlam dicht tegen het litteken. ‘Het is nog vers,’ zegt ze.

Mijn mond is van steen. Ik krijg mijn lippen niet van elkaar. Maar het móét. ‘Mijn bloedgroep,’ zeg ik. ‘Ze hebben hem erop getatoeëerd, eerst bij alle ss-officieren, en later ook bij ss-soldaten, op dezelfde plek. Zodat we meteen geholpen konden worden als we in het gevecht bloed zouden verliezen. Vóór ik in mijn been schoot heb ik het eruit gesneden.’

‘Zodat ze je niet zouden herkennen,’ zegt Katrina zacht.

‘We zijn gevaarlijke jongens,’ zeg ik. Ik wil het als een grap laten klinken, maar het lukt niet. Het is niet grappig.

‘Ik ben niet gevaarlijk,’ zeg ik.

‘Het moet veel pijn hebben gedaan.’

Ik haal mijn schouders op.

‘Het is niet goed, zo’n oorlog.’ Ze neemt de natte doek die op mijn voorhoofd ligt weg. ‘Dat een mens kan denken dat de wereld daar beter van wordt. Het is niet te bevatten. Hoezeer een mens zich kan vergissen, bedoel ik.’ Ze kijkt me onderzoekend aan. ‘Ik kan geloven dat je het er niet gemakkelijk mee hebt.’

Ik wend mijn blik af.

De duivel zal me bespringen als ik te lang naar binnen kijk.

‘Het wordt tijd dat je weer eens gewoon gaat leven. En daarom moet je hier blijven.’

Alsof ik iets anders wil.

De helft van de wereld

Ik zit te grijnzen tegen mijn spiegelbeeld.

Vandaag mocht ik een solo spelen. Na de laatste noot keek Paesen me aan en knikte. Hij zei dat het nog beter kon, dat kon een kind horen. Toen glimlachte hij. Of het in de familie zat, vroeg hij toen.

We houden thuis allemaal van muziek, zei ik.

Zelfs onze Jef. Hij zal straks nogal opkijken als hij zijn lievelingsnummers hoort. We moeten nog wel veel oefenen, met dit onnozel kabaal kunnen we niet onder de mensen komen, had Victor gezegd. Tenzij we een circus wilden worden in plaats van een fanfare, maar dan deed hij niet meer mee.

Oh nee. Daar is hij weer.

‘Dag Renée.’

‘Ja, ga maar zitten,’ zeg ik.

Hij lacht. ‘Dat is goed.’

‘Kom je van je werk?’ Het is eruit voor ik het besef. Ik kijk recht voor me uit, naar de leuning voor me. Vanuit mijn ooghoek zie ik hem zijn hoofd schudden.

‘Ik volg avondles,’ zegt hij. ‘Drie keer per week. Ik ben boekhouder. Overdag werk ik op de mijn.’

Ik had het kunnen denken. Dat meneer niet de mijn in zou trekken. Daarvoor zijn zijn vingers te wit, zijn nagels te proper, zijn ogen te bleek.

‘Mijn vader en mijn broer werken onder,’ zeg ik.

‘Ik heb daar veel bewondering voor. Ik zou dat niet durven.’

‘Toch niet bang voor het donker?’

Hij kijkt even op en fronst. Ik lach hem uit, ik weet het en hij weet het. Maar wat moet ik anders? Hij heeft al te veel gezegd, ik heb al te veel gevraagd.

‘Juist.’

Dat hij dat zomaar toegeeft. ‘Dus ie bent boekhouder.’

‘Balansen opmaken, rekeningen uitwerken, allemaal veel te saaie dingen om uit te leggen.’

‘Saaie baan, dus.’

‘Nee hoor,’ zegt hij, ‘maar de helft van de wereld vindt dat wel.’

‘Ik ben niet de helft van de wereld.’

‘Dat had ik al door, ja.’

Hij blijft maar praten. Vanaf nu zwijg ik. Het raam, denk ik, kijk door het raam, dan snapt hij het wel. Maar het duister weerspiegelt hem. Ik zie zijn frons, ik zie hem zuchten.

Nog één halte.

‘Volg je muziekles in Hasselt?’

Ik knik tegen het raam. Wordt hij nooit kwaad? Ik kijk even opzij. ‘Twee keer per week.’

De tram stopt. Hier moet hij eruit.

‘Ik kan ook blijven zitten,’ zegt hij. Hij kijkt opzij, ik kijk niet terug. ‘Maar ik ga het niet doen. Tot volgende week.’

Ik kijk hem na terwijl hij wegstapt. Ook nu kijkt hij niet om.

Mirakelkind

Het is koud in de kerk. We zitten allemaal naast elkaar op dezelfde houten bank, alle kinderen van mijn klas en de meester. De meester zit op de hoek. Hij is als eerste geweest.

Nog twee jongens en dan ben ik aan de beurt.

Elke maand gaan we met de klas biechten. En elke maand zeg ik ongeveer hetzelfde: 'Vier keer gevloekt, vijf keer ruziegemaakt, zes keer gelogen.' Zoiets. Daarna mag ik terug naar mijn plaats en moet ik tien weesgegroetjes bidden. En dan is het opgelost.

Vandaag ben ik bang. Mijn hart klopt zo hard in mijn keel dat ik bijna zeker ben dat iedereen het hoort. Ik ga het hem vertellen. Dat ik de medaille van mijn grote broer Jef verstoppt had. Stel dat hij zegt: 'Dit is te erg voor God. God vergeeft echt niet alles, hoor. Wat denk je wel?' Daarop zal hij zo hard brullen dat de hele kerk ervan galmt en ik zal niet uit de biechtstoel durven komen, en de meester zal me eruit sleuren en iedereen zal me aankijken en niemand zal lachen en niemand zal nog met me willen spelen, want ook al is Jezus de Goede Herder die van al zijn schapen houdt, er zijn uitzonderingen.

Ik voel een tik op mijn schouder. Het is de meester. Dat ik aan de beurt ben, zegt hij.

Ik sta op, struikel over alle voeten die ik tegenkom.

'Claessen,' sist de meester. 'Gedraag je. Begrepen?'

Ik trek het gordijntje opzij en neem plaats in de biechtstoel. Het luikje voor het rooster is al opengeschoven. Ik kijk even door het rooster. De pastoor heeft zijn ogen gesloten. Ik hoop dat hij slaapt.

'Ja?'

Hij slaapt dus niet.

'Begin maar, in plaats van zo luid te zuchten.'

'Eerwaarde vader, ik heb gezondigd.'

'Ga verder.'

Ik haal diep adem. 'Vijfkeergevloekttweekeerruziegemaaktzeskeergelogen.'

‘Zo.’

‘En ik heb ook gestolen.’

‘Gestolen,’ herhaalt hij.

Hij gaat rechtop zitten. Hij laat zijn oor tegen het roostertje rusten. Zijn ogen zijn nog steeds gesloten. ‘Wat heb je gestolen, mijn zoon?’

Ik open mijn mond. Ik haal adem. Het lukt niet. Ik haal opnieuw adem.

‘Ik heb alle tijd, mijn zoon,’ zegt hij vriendelijk.

Minuten lijken voorbij te gaan. Niemand van ons zegt wat. Ik ben een slecht kind. God gaat me nooit vergiffenis schenken.

‘Nee,’ zeg ik.

Ik wil opstaan. Maar dan kijkt de pastoor opzij. Door het roostertje, naar mijn gezicht.

‘Remi Claessen,’ zegt hij, ‘zitten blijven.’

Ik knik. Bijt op mijn lip. Doe mijn mond open. ‘Ik zal het vertellen,’ zeg ik.

Hij kijkt weer voor zich uit. ‘God heeft het al gezien. Wat er is. Hij heeft me al verteld dat het niet zó erg is. Nu moet jij het me nog zelf vertellen. Je kunt niet álle werk aan God overlaten.’

Ik knik weer. ‘Het is wél erg. Het is de medaille. Ik heb ze gestolen.’

‘De medaille van je broer.’

Hij kent het hele dorp en hij weet alles.

‘Waarom heb je dat gedaan?’

‘Ik weet het niet. Ik was kwaad op Jef.’ Nóg een zonde.

‘Het zevende gebod, Remi Claessen. Vlucht het stelen en ’t bedriegen. Was je jaloers?’

‘Ik weet het niet.’

‘Zou je ook een medaille willen?’

Ik knik tegen het roostertje.

‘Het tiende gebod,’ zegt de pastoor. ‘En begeer nooit iemands goed.’

Alweer een zonde. Ik ga zeker een jaar lang boete moeten doen

‘Ik weet een zonde. Ik ga zeker een jaar lang boete moeten doen.’

‘Heb je er spijt van?’

Ik knik.

‘Ik wil het hóren.’

En opeens lukt het wel. ‘Eerwaarde vader, ik heb gezondigd, ik heb de medaille van onze Jef gepikt, maar ik heb ze allang weer teruggehangen.’

‘Aha. Ze hangt weer terug.’

‘Ik had schrik. Dat ik in de hel zou komen.’

‘Juist,’ zegt de pastoor. ‘Je weet dat heel stoute kinderen meteen naar de hel moeten. Geen vagevuur. Maar je hebt berouw getoond, dat is al veel.’

Ik knik vurig. ‘Ik zal het nooit meer doen.’

‘Je hebt nog een heel leven voor je, dat moet je proberen zuiver te leven.’

‘Ik zal heel erg mijn best doen.’

‘En weet je wat, als je goed geleefd hebt, mijn zoon, krijg je later van God een mooie plek in de hemel,’ zegt de pastoor.

Ik word opeens zo blij. Ik zal alles doen wat hij zegt.

Hij kucht even. ‘Vooruit, ga dan in vrede.’

Ik wacht op het vervolg, maar er komt niks.

‘Hoeveel moet ik bidden, meneer pastoor?’

‘Tien weesgegroeitjes zullen wel meer dan genoeg zijn.’

Niet meer dan tien weesgegroeitjes!

‘En doe je mond dicht, Remi Claessen. Het is geen gezicht.’ Hij sluit het luikje.

Met een grote glimlach loop ik weer naar mijn plaats. De meester kijkt me onderzoekend aan. ‘Alles in orde, Claessen?’

‘Alles in orde, meester,’ zeg ik opgewekt.

We fietsen naar huis met ons vijven. Ik win! *Ik win!* Voor de eerste keer in mijn leven met mijn nieuwe fiets!

‘Wat hijg je toch,’ zegt mijn moeder als ik binnenkom.

‘Ik heb gewonnen!’

‘Voorzichtig met die fiets, Remi. Hij is nog te groot voor je.’

‘Hij is niet te groot. Anders had ik toch niet gewonnen, ma.’

‘Dat is waar. Heb je honger?’

Ik knik.

‘Ik heb pap gemaakt. Eet wat voor je naar Gust vertrekt. Jef gaat niet mee vandaag. Hij is naar de mijn om iets te regelen,’ zegt ze.

Ik ga graag naar Gust. Gust wil altijd alles weten. Hoe het met Jef is. Of de fiets meevalt. Hij smeert mijn ketting en pompt mijn banden op. Hij vraagt of ik goede cijfers haal op school. En daarna gaan we schaken.

Ik heb hem verteld van de trompet. Als ik een paar liedjes kan spelen zal ik hem laten horen hoe het klinkt. Hij zal goed luisteren, heeft hij gezegd. Zo goed als hij kan.

Ik spring op mijn fiets en rij naar het bos. Nog een paar weken en dan wordt Jef gehuldigd. Ik mag die dag naast hem zitten. En Renée heeft beloofd dat als alles achter de rug is, ik eindelijk mee naar de repetities mag. In de fanfare ga ik veel leren, zegt ze, en dat ik dan snel vooruit zal gaan.

Ze zullen nogal opkijken als ze me horen, zegt ze, ze zullen allemaal achterover vallen, met hun gat op de grond en hun mond wijd open, en als de kerkklok dan juist twaalf slaat blijft hun mond voor altijd zo staan. Gelukkig beginnen de repetities al om acht uur.

Gust zit buiten op de drempel. Hij zwaait naar me en wijst naar de plek naast zich. ‘Kom naast me zitten, het is zo’n goed weer. Kijk toch eens naar de lucht, wat is ze blauw vandaag.’

Ik volg zijn wijsvinger naar boven. De lucht is een cirkel. En om de lucht de donkergroene kruinen van de dennenbomen. ‘Ze is wit,’ zeg ik in zijn oor, ‘niet blauw.’

‘Het is de zon,’ zegt Gust. ‘Ze maakt het blauw wit, zo fel schijnt ze. Je moet de zon wegdenken, dan zie je pas hoe blauw de lucht is.’

Ik sluit mijn ogen. Ik kan de zon niet wegdenken. Mijn ogen doen er pijn van.

‘Wat is er?’ vraagt Gust. ‘Zie je sterretjes?’

‘Duizenden,’ zeg ik.

Gust zwijgt lange tijd. Ik begin het koud te krijgen, maar ik zwijg ook.

Als Gust graag buiten zit, dan zitten we buiten.

‘Weet je waar ik maar niet aan gewend kan raken,’ zegt hij. ‘Dat de lucht zo leeg blijft. Bijna elke nacht word ik wakker van vliegtuiggeronk, ik sta op en ik gluur tussen de gordijnen naar buiten, maar altijd is de lucht leeg.’ Hij zucht.

Ik begin het nu echt koud te krijgen.

‘Je zit te rillen, kom, we gaan naar binnen, ik maak iets warmes voor je klaar.’ Hij staat op, ik volg hem. Bij mijn fiets blijft hij even staan. ‘Rijdt hij nog altijd goed?’

Ik vertel hem dat ik vandaag gewonnen heb. Dat het me eindelijk gelukt is.

‘Met mijn fiets,’ zegt hij blij, ‘dat zijn straffe dingen.’

We lachen allebei. Hij legt zijn arm om mijn schouder en zo gaan we samen naar binnen. ‘Je bent een mirakelkind,’ zegt hij opeens.

Een mirakelkind?

‘Jezus doet mirakels. Ik toch niet?’

‘Je hoeft Jezus niet te zijn om mirakels te kunnen doen,’ glimlacht hij. ‘De hemel zit vol gewone mensen die ooit een mirakel gedaan hebben. En daarna zijn ze allemaal heilig geworden.’

Welke mirakels doe ik dan wel? Winnen op de fiets, is dat een mirakel? Ik heb daar wel eerst hard voor moeten oefenen. Maar misschien heeft Jezus ook veel moeten oefenen? Ik denk dat je niet in de hemel komt omdat je goed kunt fietsen. Het moet voor iets anders zijn.

‘Ik zie de vragen op je gezicht staan, Remi. Ik zal je vertellen wat jij kunt: jij kunt toveren met kleine dingen. Voilà. Meer zeg ik niet, een mens moet niet alles vanaf het begin weten.’

Weg

Berichten over de concentratiekampen sijpelen onze huiskamer in. Katrina is in alle staten. 'Wat daar gebeurd is, daar zijn geen woorden voor.'

'Ik wist er niets van,' zeg ik.

Ze kijkt me lang aan. 'Mensen worden beesten in een oorlog. Er bestaat geen enkel excuus voor. Geen enkel.'

'Ik wist er echt niks van, Katrina.'

Er valt een grote stilte.

'Ik weet het,' zegt ze zacht. 'Maar alles heeft met alles te maken. Zonder soldaten was er geen oorlog geweest. En waren er ook geen kampen.'

'Ik móést vertrekken.'

Haar ogen blinken. 'Je bent zo'n goede jongen,' zegt ze zacht. 'Mijn man is ook altijd rechtdoorzee geweest, altijd kwam hij op voor de zwaksten onder zijn werkvolk. Toch dacht ook hij dat de oorlog een goede zaak zou zijn. En ik heb hem laten vertrekken. Ga maar, vecht maar, zo dapper als je kunt. Met die woorden heb ik hem uitgezwaaid.'

Ze wrijft over haar ogen. 'We zullen allemaal moeten leren leven met onze doden.'

Maar ik wil niet aan de doden denken. Martin Lenz wil aan een leven zonder oorlog beginnen. Hij is maar een gewone soldaat geweest. En hij had geen keuze.

Het blijft lang stil. Ze staat op en pookt het vuur aan. 'Speel eens wat,' zegt ze.

Speel eens wat? Ik ben echt niet in de stemming.

'Het zal niet lukken,' zeg ik.

'Ach ach,' zegt ze.

'Mijn ribben,' zeg ik. 'Ik zal niet kunnen blazen.'

'Je longen zijn wel wat gewend.'

Heeft ze er enig idee van hoe ik me vanbinnen voel? Ik kan echt niet

‘zomaar wat spelen’.

‘Martin?’

Ik kijk haar aan.

‘Hou op met dat zelfmedelijden.’

Ik zucht en pak mijn sax. Het doet verdomme wél pijn. Ik laat de sax rusten op mijn schoot en zoek in het kussen een steunpunt voor mijn rug. Ik haal het lint over mijn nek. Ik bijt even in het mondstuk, sluit mijn ogen. Mijn vingers zoeken hun positie. Ik blaas. Ik weet dat ik het kan. Ik heb nog gespeeld met gekneusde ribben. Avonden na elkaar. Toen ze hoorden dat ik sax speelde, moest ik meteen bij de band. We brachten vrolijke muziek, iedereen moest de oorlog vergeten als wij speelden.

Er komt zomaar een melodie in mijn hoofd, ik hoef hem maar te plukken. We speelden het die avond in café Den Bonten Os. Het vijfde nummer, mijn solo. Renée heeft nooit geweten dat ik het voor haar geschreven heb. Ik zal haar wel nooit meer zien.

Ze was zo kwaad toen ik vertrok. Ze zag zomaar wat er voor me lag, en ik, grote slimmerik, dacht het beter te weten. Nu kan ze beter wegblijven uit mijn hoofd. Want Martin Lenz uit Berlijn kent haar niet. Kent ook de anderen niet. Moeder. Ze hebben je toch gerust gelaten? Ik doe mijn ogen open. Ik stop met spelen.

Katrina kijkt me verwonderd aan.

‘Wat is er?’

Ik neem het mondstuk tussen mijn lippen en sluit mijn ogen weer. Ik mag haar niet toelaten. Niet nú. Maar daar is ze al. Nog geen haar is ze veranderd. We omhelzen elkaar. Wat ze je ook zullen vertellen, Ward, altijd je best blijven doen. Moeder, ik heb altijd mijn best gedaan. En het is niet goed gegaan.

Misschien leeft ze niet eens meer. Moeder van een overloper, voldoende reden om iemand op te pakken.

Ik mag zulke dingen niet denken. Ik moet ze verbannen naar de kant van mijn hoofd waar alles samengetroeft zit, alles en iedereen waaraan ik niet meer mag denken. Hij zit daar ook. Al vier jaar. Híj. Mijn vader, de grootste sukkel ter wereld.

Het nummer is afgelopen.

‘Wel wel,’ zegt Katrina. Ze drukt een kus op mijn voorhoofd. ‘Dat was ongelooflijk. Je bent een tovenaar.’

Ik kijk haar verbaasd aan. Ik was er niet eens met mijn gedachten bij.

‘Je kunt mensen blij maken met je muziek, Martin. Dat is niet niks, weet je dat?’

Ik glimlach even. Mijn ribben doen pijn, echt pijn, anders dan daarnet. Alsof mijn spieren zich te hard samenballen. ‘Het is al zo lang geleden,’ zeg ik zacht. ‘Bijna veel te lang geleden.’

Ze gaat naar bed. Ik blijf achter bij het vuur. Er zit te veel volk in mijn hoofd. Als ik nu in bed kruip nemen ze mijn nacht af.

Ik ben een tovenaar. Ze zegt het ook al. En ik ben het door hém. Want door hem ben ik muziek gaan maken.

Hij zit weer helemaal vooraan. Zijn tong hangt uit zijn mond, zijn ogen kijken alle kanten uit, ook al zien ze niks meer. De kots ligt overal, samen met nog meer troep, maar het zijn zijn ogen die me blijven achtervolgen. Zijn ogen, die genoeg hadden van ons. Een mens heeft maar één vader. Wat had hij verdomme gedacht, dat ik beter af was zonder hem?

Hij had zich in het bos kunnen ophangen, takken genoeg. Hij had onder een trein kunnen lopen. Per ongeluk, zouden we hebben gezegd. We zouden eerst de ogen uit onze kop gehuild hebben, daarna zouden we hem missen als geen ander mens ter wereld, misschien waren we heel even kwaad omdat hij per ongeluk, enzovoort. Na een tijd zou er nog enkel verdriet overblijven. Maar met verdriet zouden we kunnen leven.

En te bedenken dat ik wilde zijn zoals hij. Elke dag kwam hij wel met iets nieuws thuis. Dat kon van alles zijn, van een hoefijzer dat hij gevonden had, tot een verhaal over een zwaar treinongeval dat hij ergens onderweg had gezien. Hij ontdekte altijd de eerste meikever. En hij leerde me op al mijn vingers fluiten. Ik was de enige van mijn klas die het kon, en ik bleef de enige.

Het geluid dat uit zijn bombardon kwam, dat kon tellen. Mijn moeder kon er niet zo goed tegen als hij begon te oefenen, dan ging ze in een andere kamer zitten. Maar mij kon hij niet omverblazen. Hij knipoogde naar mij als mijn moeder, voor ze de kamer uitging, vroeg of hij alstublieft niet te luid wilde spelen, en als ze de kamer uit was, zei hij tegen mij met een brede glimlach: we zullen het mooiste lied van de wereld voor haar spelen, en zo luid als we kunnen. We zei hij altijd, terwijl ik alleen maar luisterde. Het

... en de laatste vers, zei hij mij, is mijn favoriet. Het mooiste lied, herhaalde ik dan, waarop hij knikte en zei dat ze niets minder verdiende.

Ik was een jaar of twaalf toen hij op een dag thuiskwam met een groot ding in zijn armen. Manneke, zei hij tegen mij, ik heb iets voor je meegebracht. Het was de eerste platenspeler die ik in mijn leven zag, ik wist niet eens dat zoiets bestond. En de muziek die daaruit kwam, die was om van omver te vallen, zo mooi.

Luister, zei hij op een keer, dat is nu Glenn Miller. En hij vroeg me wat ik hoorde en ik vertelde het hem. Hij liet het me opnieuw beluisteren en elke keer weer hoorde ik iets anders. Ik beschreef de klanken die ik hoorde, en hij zei welke instrumenten erachter zaten. Er waren klanken bij die ik pas hoorde nadat hij ze aangewezen had. Ik ontdekte dat er naast trompet, bombardon en bugel nog zoveel meer instrumenten waren. Ik vond ze allemaal mooi klinken, maar ik verloor mijn hart aan de saxofoon. En mijn vader zag het. Hij ging nog harder werken dan hij al deed, en op een dag kwam hij thuis met de allergrootste verrassing. Ik kreeg een saxofoon.

Hij was het die de eerste dag van de middelbare school met me meereed en aan de directeur vroeg of hij de muzikleraar kon spreken.

Dit is mijn zoon Ward, zei hij tegen pater Albrechts, hij is een muzikaal wonder. En of hij mij privéles wilde geven?

Ik wil eerst uw zoon horen spelen, zei Albrechts. Daarna beslis ik of hij uw geld waard is.

Na vijf minuten knikte Albrechts al. Ik was het geld van mijn vader waard.

De maanden na de begrafenis waren mijn vingers van hout. Niks lukte nog. Een oeverloos geduld had Albrechts met me. En op een keer zei hij: een mens breekt alleen als hij dat wil, Ward.

Ik breek niet, zei ik, ik ben mijn vader niet.

Speel dan, zei hij.

Albrechts wist vóór mijn moeder dat ik wilde vertrekken, vóór Renée, vóór iedereen. Wacht tot juli, zei hij. Eerst je diploma, dan de rest.

Zijn reactie stelde me teleur. Het was nú dat de wereld mij nodig had.

Je bent een dappere jongen, zei hij. Je hebt mijn steun en mijn zegen, voor nu en altijd. Maar heb nog een paar maanden geduld. Ward. Hou vol. Werk

... en mijn naam nog een paar minuten geen, ...
eerst af waar je aan begonnen bent. Je zult er later geen spijt van hebben.

Op een dag kwam hij niet opdagen voor de les. Hij had een belangrijke taak gekregen in een verre parochie, was de officiële mededeling. Er werd gefluisterd dat hij van school was gestuurd wegens zijn zagezegd verderfelijke invloed op de leerlingen.

Ze kenden hem niet. Ik wel. Pastoor Vanden Avenne kon me vertellen waar Albrechts verbleef. In een onooglijk klein gehucht, kilometers van ons vandaan, hadden ze hem in een klein kantoortje gestopt, waar hij de hele dag documenten mocht sorteren. Ik zocht hem geregeld op. Hij stelde dat zeer op prijs. Ze zouden hem nooit klein krijgen, vertelde hij me. Ik geloofde hem. En ik deed wat hij zei, ik wachtte tot juli voor ik vertrok.

Ik wilde een droom, hij gaf me er een. Hoe kan ik hem kwalijk nemen dat het fout liep?

Ik zál leren leven met de doden. Een mens breekt immers alleen als hij dat wil.

Canada

‘Ik heb twee zussen,’ zegt Emile.

We zitten in de tram naar huis. Natuurlijk zit hij naast me, hij zit altijd naast me.

‘En?’ vraag ik.

‘Ze spelen geen trompet.’

Ik haal mijn schouders op. ‘Ik ben nog altijd de enige in onze fanfare. Op de muziekschool spelen de meeste meisjes piano of viool.’

‘Mijn zussen spelen niets. Terwijl er thuis een piano staat. Mijn moeder kan er schitterend op spelen. Ze heeft alles geprobeerd om het hun te leren, maar ze wilden niet.’

‘Maar jij wel.’

Hij kijkt me verwonderd aan. ‘Hoe weet je dat?’

‘Gewoon. Het staat op je gezicht te lezen.’

Even kijkt hij me verward aan. ‘In elk geval heeft ze het me niet willen leren.’

‘Nee?’

‘Mijn zussen hadden altijd ruzie met mijn moeder. *Altijd*. Ik denk dat ze de moed niet meer vond om mij te leren spelen.’

Ik zwijg. Er komt nog meer.

‘In de oorlog zijn mijn zussen geëmigreerd naar Canada.’

‘Mis je ze?’

‘Soms wel. Vooral mijn moeder mist ze. Ondanks alle ruzies.’

‘En je vader, wat vindt die?’

Hij zucht hoorbaar, schudt zijn hoofd. ‘Die vindt niks.’

‘Hoezo?’

‘Gewoon. Niks.’

Het moet er wel erg stil in huis zijn. 'Bij ons is er altijd veel lawaai,' zeg ik.

Hij glimlacht even. Kijkt naar mijn instrumentenkist. 'Vallen de lessen mee?'

'Het schijnt dat ik elke les vooruitga. Dat zegt mijn leraar tenminste.'

'En jij?'

'Wat ik vind?' Ik haal mijn schouders op. 'Ik weet het niet.'

Ik moet nog veel oefenen, vooral op de hoge tonen, zodat ze echt zuiver worden. Het is een kwestie van evenwicht, zegt Paesen. Hard blazen heeft geen zin, maar fluisteren ook niet. In feite moet je beide dingen tegelijk doen. En dan klinkt het als fluweel.

Mijn handen glijden automatisch over de kist.

'Speel je graag trompet?' vraagt Emile.

Ik kijk hem ongelovig aan. 'Alsof ik anders twee keer per week naar Hasselt zou gaan.'

'Weet ik veel. Misschien moet je wel van thuis.'

'Ik moet niks,' zeg ik. Meteen begin ik te lachen.

'Wat is er?' vraagt hij.

'Het idee alleen al,' zeg ik.

Hij zwijgt. Hij denkt dat ik hem uitlach. Maar dat doe ik niet. Ik lach om mijn vader, die vals speelt; om Remi, die oefent tot we horendol worden; om Jef, die het liefst voor altijd in de mijn zou kruipen zolang hij maar niet gehuldigd hoeft te worden; om mijn moeder, mijn moeder, die zei dat ik lessen moest gaan volgen in Hasselt. Omdat ik er zo gelukkig uitzie als ik trompet speel.

Het donker

Ik fiets door het donker naar huis. Het is drie uur, mijn dienst zit er weer op. Ik werk het liefste 's nachts. Dan is het licht van ons. Als we onze lampen niet aanknippen, is het overal donker. Beneden en boven, één wereld is het dan.

In de mijn kan ik tegen álles. Een mens moet een ijzeren gestel hebben om het ondergronds uit te houden. Spieren om gangen te kappen en steenkool uit de rotsen te houwen, longen die niet kapotgaan van al het stof dat ingeademd wordt. Stalen zenuwen. Er is geen ruimte om te bewegen. Uren werken we lijf tegen lijf, onze poriën vol gruis en zweet.

Ik heb dat ijzeren gestel ondergronds.

In de mijn is er ook maar één weg: die naar beneden en daarna weer naar boven. De weg ligt vast, je hoeft er nooit over na te denken.

Boven, daarentegen.

Het ging net zo goed. Iedereen liet me weer gerust. Zelfs de kleine was gestopt met zijn vragen.

Tot gisteravond. Mijn moeder, net voor ik vertrok naar het werk. Dat ze een pak voor me laat maken. Speciaal voor de huldiging. Een pak met alles erop en eraan. Alleen het beste is goed genoeg, zei mijn moeder. We zullen er wel een boterham minder voor eten, zei mijn vader.

‘Pa,’ gromde ik. ‘Dat wil ik niet.’

‘Het is maar om te lachen,’ zei hij toen. ‘We hebben echt wel wat gespaard.’ Daarna grijnsde hij zo hard dat ik het wel helemaal door móést hebben. Dat het echt maar om te lachen was.

Alsof ik wil dat ze hun spaarcenten aan zo’n onnozel pak uitgeven.

Maar ik heb niks te zeggen. Ik ben weer gewoon Jef, schrikschijter, bang voor te veel aandacht.

Kon ik de klok maar terugdraaien.

Ik heb het me al honderd keer afgevraagd. En hoe meer ik erover nadenk, hoe zekerder ik word. Vanden Avenne en Albrechts. Zij zijn begonnen.

Rome of Moskou

Half januari ging pastoor Vanhamel met pensioen. We hadden hem graag. Elke zondag stuurde hij iedereen met een glimlach op het gezicht naar huis. Hij had het niet voor de Duitsers, wat hij duidelijk liet merken. Tijdens zijn laatste preek zei hij dat we ons niet op onze kop mochten laten zitten door de bezetter, en dat we altijd voor elkaar moesten blijven zorgen.

De nieuwe heette Vanden Avenne. Hij kwam van de andere kant van het land. Hij sprak anders dan wij. Zijn zinnen liepen niet zoals de onze, ze kwamen uit zijn mond alsof hij ze eerst gestreken had. Hij sprak Nederlands zoals ze dat op de radio deden. Alsof elk woord van levensbelang was.

Hij raadde de mensen aan om zo vaak ze konden naar de kerk te komen, want God en enkel God kon hen helpen in tijden van oorlog. En ondertussen bewoog hij zijn armen en draaide hij met zijn hoofd alsof hij op een podium stond, en liet hij zijn stem fluisteren en galmen. Wat hij precies zei hoorde ik in het begin niet zo, ik moest maar kijken naar die lange armen, hoe ze altijd weer opnieuw de lucht in gingen. Hij was ook nog erg groot. Als hij de preekstoel beklom moest hij zijn hoofd intrekken. En hij bleef maar praten, hij bleef maar woorden vinden, en dat waren we niet gewend. Vanhamel stopte wel eens tussendoor, die snoot wel eens zijn neus, krabde op zijn hoofd en zei dat hij het ook niet allemaal wist, maar dat we wel moesten blijven vertrouwen.

Alles zou goed komen, zei Vanden Avenne. Als we maar tot God bleven bidden en ondertussen heel hard ons best bleven doen. Wat 'ons best' dan precies inhield, daar hadden we geen flauw idee van. Maar God zou offers van ons vragen en dan moesten we bereid zijn, zei hij.

Bereid. Dat woord kenden we al van Albrechts.

Welke offers God van ons zou vragen? We zouden er snel achter komen.

Begin februari. De speeltijd was net afgelopen, de geschiedenisles zou beginnen. Albrechts kwam de klas binnen, legde zijn boekentas ongeopend op zijn lessenaar. Hij keek ons aan, seconden lang. Toen zei hij dat Stalingrad gevallen was, en dat de Russen in groten getale naar het westen oprukten.

Het klonk alsof de wereld was vergaan. We keken hem bang aan. Nog nooit hadden we van Stalingrad gehoord en opeens leek het alsof het ons verdere leven zou bepalen.

Albrechts nam zijn stok en liep naar de wereldkaart aan de muur. Duizenden kilometers hiervandaan, voorbij Duitsland, voorbij Polen, voorbij de Oekraïne, onderaan in Rusland, daar lag Stalingrad.

We keken hem nog banger aan dan daarnet. Wat hadden wij in godsnaam te maken met een stad die in onze ogen aan de andere kant van de wereldkaart lag?

Albrechts keek ons ernstig aan. 'We zijn in groot gevaar,' zei hij.

Het was oorlog, natuurlijk waren we in gevaar. Elke dag konden er bommen op onze daken vallen. Het was iets waarmee we hadden leren leven. Maar Albrechts bedoelde duidelijk een ander soort gevaar. Iets dat nog veel groter was dan een bom op ons huis.

Het was muisstil geworden. Albrechts leek te aarzelen om verder te gaan. Maar hij had a gezegd, hij kon nu toch niet zomaar ophouden?

Ik zat naast Ward op de laatste bank. 'Weet jij wat...' begon ik.

Hij gaf me een duw. 'Stil nu.'

Albrechts zuchtte diep. 'Ik heb er lang over nagedacht,' zei hij, 'of ik er tegen jullie over zou beginnen. Ik heb zelfs in mijn gebeden om raad gevraagd.'

Hij had God geraadpleegd, het ging dus echt wel om een heel ernstige zaak.

'Ik heb altijd veel respect voor jullie gehad, jongens,' zei hij. 'Ik heb jullie nooit als kleine kinderen behandeld. Ik zal dat zeker nu niet doen.' Hij wachtte even. Keek door het raam. Keek weer naar de klas. 'Jullie moeten weten wat er aan de hand is met de wereld,' ging hij verder. 'Jullie zijn grote jongens, jullie hebben de toekomst van de wereld in jullie handen.'

Hij zweeg even.

'De wereld staat in brand jongens, dat weten jullie toch.'

We knikten heftig.

'En ons volk lijdt mee.'

We knikten weer.

‘De toekomst van ons volk is in gevaar jongens, de situatie is zeer ernstig.’

Zijn woorden beklemden me. Waarom wisten we dat niet? Thuis zeiden ze dat alles voorbijging, zelfs de oorlog. Dat een mens altijd moest blijven hopen, zei mijn moeder.

‘Jullie schrikken van mijn woorden,’ zei Albrechts zacht. ‘Maar ik kan niet anders dan de waarheid vertellen. Jullie hebben recht op de waarheid.’

Sommigen begonnen op hun stoel te schuiven. Ik bleef zo rustig mogelijk zitten. Ward bewoog ook bijna niet. Wij zouden Albrechts laten merken dat we tegen de waarheid konden. Hij nam een stoel en ging voor ons zitten, zijn handen in elkaar gevouwen. ‘In de les hebben we het al gehad over het bolsjewisme.’

We knikten voor de zoveelste keer.

Hij had ons verteld over het onmetelijk grote Rusland met zijn miljoenen inwoners. Velen van hen waren net als wij in een christelijk geloof opgevoed. We hielden van dezelfde God, ook al waren er kleine verschillen, en waren wij katholiek en zij orthodox. Tot rond de eeuwwisseling het communisme opkwam, met als uitgroei het bolsjewisme. De bolsjewisten zagen de christelijke leer als vergif voor het volk, ze vertelden de mensen dat God niet bestond, dat Hij door de mensen was uitgevonden.

We hadden Albrechts heel verwonderd aangekeken. Waarom zouden ze zoiets beweren?

Het Kwade bestond, dat wisten we toch?

We wisten het. We hadden er over geleerd, en in de kerk werd erover gepreekt. We moesten uit de buurt van het Kwade blijven, dat wisten we ook. We probeerden ons hele leven al niks anders.

‘De grote meerderheid van de Russen is tot het bolsjewisme overgegaan,’ zei hij nu, ‘de arme mensen hadden geen andere keuze. Rusland wordt al jaren met ijzeren hand geregeerd door Stalin. Hij heeft een leger onder zich dat bestaat uit miljoenen soldaten. Ze hebben maar één doel voor ogen: de wereld in handen te krijgen. Eerst moet het geloof uitgeroeid worden. En daarna moeten alle mensen bolsjewisten worden, met Stalin als hun enige, grote leider.’

Hij zweeg even. Nam een grote zakdoek en veegde ermee over zijn voorhoofd. Hij keek de klas in. ‘Als jullie vragen hebben, stel ze gerust.’

Meteen ging een vinger de lucht in. 'Alle mensen, meneer, wij dan ook?'

'Inderdaad, wij ook,' zuchtte Albrechts. 'We geloven toch allemaal in God? Ja toch, jongens?'

We knikten heftig.

'Ze zijn des duivels,' zuchtte hij diep. 'Ze branden kerken plat, ze hangen katholieke priesters op of schieten ze neer. Ze zijn al jaren bezig met hun oorlog tegen de wereld, kijk maar naar Spanje. De bolsjewisten hebben er duizenden en duizenden priesters geëxecuteerd.'

We keken hem ontzet aan. Duizenden en duizenden priesters?

'Jazeker, jongens. Jullie waren nog kinderen toen het gebeurde, kinderen hoeven niet te weten dat de wereld in gevaar verkeert. Maar het is een feit dat de bolsjewisten onze Heilige Kerk willen uitroeien.' Weer ging hij met zijn zakdoek over zijn voorhoofd. 'Iedereen die een kruisbeeld in zijn huis heeft hangen, loopt gevaar. De bolsjewisten kennen geen genade, ze zullen niemand sparen.'

Mijn haren stonden rechtop in mijn nek. We hadden allemaal kruisbeelden in onze huizen.

'We hebben lang toegekeken, beste jongens, we hebben lang gedacht: we mogen geen geweld met geweld bestrijden. Maar we kunnen ons dapper volk toch niet zomaar laten uitmoorden? Dat kan God toch niet gewild hebben?'

We schudden heftig onze hoofden.

'Het Duitse leger vecht al een hele tijd tegen het bolsjewisme. Vorig jaar in augustus slaagde het erin Stalingrad te bezetten, wat een zware slag voor de Russen betekende. Ze zijn erg trots op die stad, niet enkel omdat ze genoemd is naar hun grote leider, ze is ook een strategisch punt op de weg naar Moskou. Geen wonder dat de Russen meteen terugsloegen.' Albrechts zuchtte weer. 'Ondertussen heeft de rest van Europa begrepen dat hulp meer dan welkom is aan het oostfront. Uit alle Europese landen vertrekken er soldaten naar ginder, vanuit Frankrijk, Nederland, Denemarken, noem maar op. Jazeker, ook uit ons eigen Vlaanderen.'

We keken hem verwonderd aan.

'Dat hebben jullie goed gehoord. Velen van onze mensen hebben de wapens opgenomen aan het oostfront. We vechten er samen met de Duitsers.' Hij zweeg even. 'Ik weet het, jongens, de Duitsers hebben ons land bezet. Maar in het oosten hebben we een gemeenschappelijke vijand. De Russen zijn

maakt in het oosten hebben we een gemeenschappelijke vijand. De Russen zijn zeer gevaarlijk, ze zijn niet enkel oersterk, ze zijn met miljoenen. Zij hebben ook nog eens veel meer wapens, én hun koude winter als bondgenoot. Ons leger heeft lang, heel lang standgehouden, maar ten slotte hebben we Stalingrad uit handen moeten geven.'

Niemand ademde. Niemand bewoog.

'Het is een zware klap voor ons allen, jongens. We kunnen blijkbaar niet tegen de Russen op.'

We hielden onze adem in. Hij zou het ons vertellen. Wat er nu ging gebeuren. De Russen konden toch niet zomaar ons land binnenvallen?

'Het hele westen is zich ondertussen bewust van het Russische gevaar,' ging Albrechts verder. 'Vanuit alle landen zijn op ditzelfde moment duizenden vrijwilligers op weg naar het oostfront. We moeten de hemel prijzen dat er nog zoveel moedigen zijn in deze bange oorlogstijd.'

Hij draaide zich om, keek even naar het kruisbeeld boven het bord, keek toen weer naar ons.

De bel ging. Hij knikte. 'Laten we de moed niet verliezen, jongens.' Hij vouwde zijn handen en sloot zijn ogen. 'Bid met mij voor alle moedige Vlaamse mannen die nu onderweg zijn naar het oostfront. Dat de kracht van de goede God hen moge vergezellen. Dat ze zullen volharden in hun Goddelijke taak, en dat ze na de overwinning gezond en wel terug mogen keren.'

'We bidden u, Heer, verhoor ons gebed,' zeiden we met gevouwen handen, gesloten ogen en als uit één mond.

'Amen.'

'Amen,' herhaalden we.

We openden onze ogen.

Albrechts knikte ernstig naar ons, nam zijn boekentas en liep de klas uit.

We keken hem na als een bende geslagen honden. De deur viel achter hem dicht. Meteen begon iedereen druk te praten. Ik was duidelijk niet de enige die zich zorgen maakte. Ik draaide me om naar Ward.

'En nu,' vroeg ik. 'Wat nu?'

Ward keek me ernstig aan. 'Ik weet het niet.'

Albrechts knikte ernstig naar ons, nam zijn boekentas en liep de klas uit.

‘Wat als de Russen hier morgen staan?’

De leraar van de volgende les kwam binnen. ‘Stilte, jongens,’ zei hij met luide stem.

‘Wat dan, Ward?’ fluisterde ik.

Hij zuchtte diep. ‘Ik weet het echt niet.’

‘Zwijgen op de laatste bank!’

We zwegen allemaal. We waren nog nooit zo stil geweest.

De school was uit, de woorden van Albrechts gonsden nog steeds door mijn hoofd. Ik volgde Ward over de speelplaats. ‘Ze zullen ons allemaal vermoorden,’ zei ik. ‘We gaan er allemaal aan.’

Ward zei niks terug. ‘Ward,’ begon ik.

‘Ja,’ onderbrak hij me, ‘als er niks gebeurt gaan we er allemaal aan.’

Ik wilde andere woorden horen. Dat ik me niet zo druk moest maken, bijvoorbeeld.

In stilte liepen we verder.

Rechts van ons verscheen pater Albrechts. Hij was niet alleen, iemand vergezelde hem. Net als Albrechts droeg hij een soutane. De man was groot en slank, stak meer dan een kop boven Albrechts uit. Ze waren druk aan het praten. In het midden van de speelplaats bleven ze staan. We kwamen dichterbij en knikten beleefd. Ze knikten terug. ‘Pastoor Vanden Avenne,’ zei ik verwonderd tegen de priester naast Albrechts.

Vanden Avenne lachte me vriendelijk toe. ‘Jongeman?’

‘Jef Claessen,’ zei ik. ‘U doet de mis in onze kerk.’

‘Ik dacht al dat ik je herkende,’ glimlachte Vanden Avenne.

Ward stak zijn hand uit, Vanden Avenne schudde ze. ‘Ward Dusoleil,’ zei Ward. ‘Ik woon ook in uw dorp. Mijn moeder heeft een kruidenierswinkel.’

‘Een mooie zaak,’ knikte Vanden Avenne.

Even bleef het stil.

‘Wel jongens,’ vroeg Albrechts opeens, ‘zijn jullie niet te hard geschrokken van mijn woorden?’

‘Toch wel,’ zei Ward.

Albrechts wendde zich tot Vanden Avenne. 'Confrater, ik heb hun vanmiddag in de les over Stalingrad verteld. Het zijn dappere jongens, ze zijn ons vertrouwen waard. Ik vond dat ze het moesten weten.'

Een paar jongens van onze klas liepen ons voorbij. 'Dag jongens,' zei Albrechts vriendelijk.

Ze bleven staan. 'Dag meneer.'

'Op weg naar huis?'

'Jazeker, meneer.' Ze keken nieuwsgierig naar Ward en mij.

'Zitten jullie in dezelfde klas?' vroeg Vanden Avenne aan ons.

Voor het eerst kon ik hem van dichtbij bekijken. Hij was echt wel de langste van ons allemaal. Hij liep ook nog eens rechtop en niet gebogen, zoals vele lange mannen. Zijn haren had hij zoals altijd achterovergekamd, ze wapperden als een banier om zijn hoofd, waardoor hij nog groter leek.

Alsof we tegen de lucht knikten, zo gingen onze hoofden op en neer.

'Wel kerels,' waaide Vanden Avenne met zijn haren en met zijn rechterhand naar ons alle vier, 'dan weten jullie nu alles van onze strijd tegen Moskou.'

We knikten weer tegen de lucht.

'Ik vind het allemaal zo vreselijk,' barstte Ward opeens los. Hij wendde zich tot Albrechts. 'Is er echt niks dat we kunnen doen?'

Albrechts zweeg even.

'Jullie zijn nog zo jong,' zei hij toen.

'U hebt net nog gezegd dat wij de toekomst in handen hebben!'

Albrechts zuchtte diep. 'Dat is zo, jongen.'

'Zouden we dan niet vertrekken?'

'Wat zeg je me nu?'

Ik keek Ward al even verbaasd aan.

'U heeft toch zelf gezegd dat ze ginder soldaten nodig hebben?'

Albrechts legde even zijn hand op de schouder van Ward. Hij schudde zijn hoofd. 'Jullie zijn scholieren, jongen, geen soldaten.'

'We kunnen het wel worden, pater.'

‘Haal nu eerst maar je diploma.’

‘Wat kan mij die school nog schelen.’

Albrechts zuchtte diep. ‘Ik had moeten zwijgen over Stalingrad. Het spijt me.’

Ondertussen was Vanden Avenne naast Albrechts gaan staan. Hij glimlachte even naar Ward. ‘Je lijkt me een dappere jongen.’ Hij zweeg even. Keek ons allen een voor een aan. ‘Jullie allemaal, denk ik.’

We knikten gretig.

‘Er zijn wel wat mogelijkheden.’ Zijn stem klonk zo geruststellend. Mijn hart sprong op. Vol verwachting keek ik hem aan.

‘Jammer genoeg heb ik nu geen tijd om alles uit de doeken te doen,’ zei hij. ‘Maar jullie hebben geluk. Vanavond is er een informatievergadering, speciaal bedoeld voor jonge mannen als jullie. Als jullie zin hebben...’

‘Waar is die bijeenkomst?’ vroeg Ward gretig. Zijn ogen blonken, hij was al even opgewonden als ik.

‘In het zaaltje achter café Den Bonten Os. Om zes uur begint het. Ik heb een paar sprekers uitgenodigd, samen zullen we jullie vertellen wat jullie willen weten.’

‘Ik kom,’ zei Ward.

‘Ik ook,’ zei ik.

De twee andere jongens knikten al evenzeer.

Vanden Avenne keek ons vriendelijk aan. ‘Ik verwacht jullie. Tot straks.’

We gaven hem allemaal een hand. Albrechts knikte naar ons. ‘Ga nu maar snel naar huis, jongens. Ach ja, nog even dit: vertel thuis nog even niks over ons gesprek. Wacht eerst de vergadering af, en vertel hun daarna alles. Eén ding staat vast, jongens: er wachten jullie spannende tijden.’

We fietsten naar huis. ‘Wil jij echt gaan vechten?’ vroeg ik.

Ward zweeg even. ‘Misschien. Jij niet dan?’

‘Ik weet niet eens hoe dat moet.’

‘Ik wel, zeker.’

‘Waar bleven jullie?’ begon Renée kwaad toen ik thuiskwam.

‘We konden niet eerder vertrekken,’ zei ik. ‘We moesten nog iets bespreken met Albrechts.’

Het was niet eens een leugen.

Het eten stond al op tafel. Ik at snel wat, stond op en trok mijn jas weer aan.

Waar ik zo dringend naartoe moest, vroeg mijn vader.

Iets voor school. Een werkstuk dat ik samen met Ward moest maken. Voor Albrechts.

Doe je best maar, zei mijn vader. En dat Stalingrad was gevallen. Of ik dat wist.

Op school gehoord, zei ik.

Het was een ramp voor de Duitsers, zei mijn vader, hun eerste grote nederlaag. Als ik straks weer thuis was, zouden we erop klinken.

Ik rook het. Hij had er al op geklonken, en al meer dan één keer. Niks snapte mijn vader van de oorlog. Wij blijven aan de kant staan, zei hij altijd.

Als alle mensen dat deden, zou het wel eens heel snel afgelopen kunnen zijn met de wereld.

De sterksten en de dappersten

‘Beste mannen,’ begon Vanden Avenne die avond zijn toespraak, ‘laat ik maar met de deur in huis vallen. We zijn hier omdat ons volk in gevaar is.’ Hij zweeg even en keek het volle zaaltje in. ‘Iedereen weet dat de Russen oprukken vanuit het oosten?’

We knikten.

‘Iedereen kent ondertussen de plannen van dit goddeloze volk om het westen te vernietigen?’

We knikten weer.

‘Dit kunnen we niet laten gebeuren, daarom zijn we nu allemaal hier.’

Hij zweeg even.

‘Als ik zo om me heen kijk, zie ik allemaal sterke jonge kerels,’ ging hij op zachte toon verder. ‘Kerels die wat willen met hun leven, kerels die bereid zijn aan hun toekomst te werken. Kerels die willen *lénen*.’

Hij zweeg even. ‘Of vergis ik me?’

We schudden allemaal ons hoofd.

Ik keek even stiekem opzij naar Ward. Hij was helemaal rechtop gaan zitten. Snel keek hij terug naar me, zijn wenkbrauwen een vraagteken, zijn mond een lichte glimlach. Toen keek hij weer voor zich.

‘Jullie zijn nobele jongens, dat heb ik al begrepen.’ Hij pauzeerde even en keek ons aan met een klare blik. ‘Nobele jongens uit een nobel volk. Een goed volk, een gelovig volk. Een volk dat door de eeuwen heen bewezen heeft hoe dapper, hoe sterk het is. Nooit in de geschiedenis hebben onze voorvaderen de moed opgegeven, grote namen zijn uit ons volk opgestaan, zij hebben ons een roemrijk verleden gegeven, een verleden waar we trots op mogen zijn.’

Hij had de woorden rustig uitgesproken, terwijl zijn ogen over ons heen bleven gaan.

‘Maar het is God die ons volk altijd gedragen heeft, jongens. God heeft ons al die eeuwen kracht gegeven en ons gemaakt tot de dappere mensen die wij zijn. En nu willen de Russen ons God afpakken. Dit kunnen we niet laten

gebeuren. Want zonder God zijn we nietiger dan de kleinste mier en banger dan de grootste wezel.'

Hij wachtte even.

'Zijn wij een gelovig volk, beste kerels?'

Natuurlijk waren we een gelovig volk.

Hij verhief zijn stem. 'De Russen behalen overwinning na overwinning op de Duitsers, en als ze de Duitsers hebben uitgemoord zijn wij aan de beurt.'

Je kon een speld horen vallen.

'Ze laten niemand gaan,' zei Vanden Avenne weer zacht. 'Ze vermoorden baby's, kinderen, vrouwen en daarna roven ze hun huizen leeg, en branden alles plat wat ze tegenkomen. Het zijn geen mensen. Geen wonder dat ze God niet kennen.'

Ik keek om me heen. Ik zag angst. Maar nog meer vastberadenheid.

'Wij kunnen, nee, wij móéten ons volk helpen, beste kerels. Want als ons volk geen toekomst meer heeft, hebben wij er ook geen. Vergeet niet dat jullie de toekomst van ons volk in handen hebben. Jullie zijn de sterksten van ons allen, en ik wed ook de dappersten.'

De sterksten en de dappersten? Hoorde ik daar ook bij?

'Ware gelovigen voelen nu hun hart gloeien door al het onrecht dat ons is aangedaan en ons nog zal worden aangedaan. Voelen jullie je hart gloeien?'

We knikten allemaal.

Vanden Avenne zweeg even. 'Ik heb twee sprekers meegebracht, ze zullen jullie vertellen welke mogelijkheden er zijn om ons volk te redden. Ze zullen jullie vertellen over hun vereniging, Het Vlaams Nationaal Verbond, kortweg het VNV genoemd. Jullie hebben ongetwijfeld al van hen gehoord. Grootse dingen zullen jullie samen kunnen doen. Want het zou een misdaad zijn als de Russen de oorlog wonnen. Het zou de hel worden, jongens, de hel op aarde.' Hij zweeg weer even. 'En we willen allemaal de hemel. Is het niet?'

Het was na acht uur, de vergadering was afgelopen. De sprekers hadden ons klaar en duidelijk de situatie aan het oostfront uiteengezet.

Hun woorden ronkten door mijn hoofd. Hun mooie gestreken zinnen, al even sterk en krachtig als die van Vanden Avenne.

De Duitsers smeekten om hulp tegen de Russen.

Ook wij konden hulp bieden. In ruil beloofden de Duitse leiders een mooie toekomst voor Vlaanderen.

Ik had verrast opgekeken. Dat laatste had Albrechts ons nog niet verteld. Nieuwsgierig had ik verder geluisterd.

De Duitsers waren Vlaanderen altijd goedgezind gebleven. Ze respecteerden ons volk, respecteerden onze taal. Het Duits en het Nederlands waren zustertalen, dat wisten we toch? Geen wonder dat de Duitsers van onze moedertaal hielden. Dat konden we niet zeggen van de Franstaligen, die ons nog steeds onder de plak hielden. We hoefden niet ver te kijken om voorbeelden te vinden van de minachting waarmee ze ons Vlaamse volk behandelden. De arrogantie van de Waalse ingenieurs in onze Limburgse mijnen, het was godgeklaagd. In hun eigen taal blaften ze onze vaders af alsof ze slaven waren. Onze vaders kenden geen Frans, hoe konden ze dan de ingenieurs begrijpen? De ingenieurs waren hier komen wonen, het was aan hén om de taal van onze streek te leren. Maar daar voelden ze zich veel te goed voor.

Onze vaders waren slim. Ze deden hun werk en zwegen tegen de arrogante Walen. Ze wisten maar al te goed dat ze ontslagen werden als ze hun mond opentrokken en zich kwaad maakten. Maar eerlijk was het allemaal niet.

‘Wist jij al die dingen?’ fluisterde ik tegen Ward.

Hij knikte. ‘De meeste. Albrechts vertelt er wel eens over.’

De warmte waarmee hij dat zei. Ik wilde dat ik ook iemand als Albrechts kende.

En ten slotte, zo hadden de sprekers er nog aan toegevoegd, waren we toch niet de vernederingen vergeten die de Franse officieren onze Vlaamse soldaten tijdens de vorige grote oorlog hadden doen ondergaan? Vernederingen die duizenden Vlaamse strijdmakkers de dood in hadden gejaagd?

De Duitsers zouden onze taal echter alle rechten geven die ze verdiende. Zo hadden ze ervoor gezorgd dat de Vlaamse soldaten aan het front vochten onder Vlaamse officieren.

Denk aan jullie vader, jullie moeder, jullie broers en zussen, jullie grootouders, hadden de sprekers gezegd. Denk aan jullie beste vrienden. Het zijn allemaal mensen die in God geloven, we mogen hen niet laten vermoorden door de Russische duivels.

Ik had ontzet mijn hoofd geschud.

Beste jongens, ons volk heeft weer helden nodig!

Ik zou een held zijn.

Waren er kandidaten voor het oostfront?

We zouden een goede opleiding in Duitsland krijgen, we werden niet voor de leeuwen gegoooid. Pas als we klaar waren zouden we naar het front vertrekken. Vanuit de achterhoede zouden we hulp bieden. We zouden nooit echt gevaar lopen, ze wilden immers dat we weer veilig thuiskwamen.

Aan het einde van de vergadering konden we lid worden van het vnv. Wekelijks waren er bijeenkomsten waarop we onder andere vernamen wat er aan het oostfront gebeurde. Wie wilde vertrekken moest zich eerst heel goed informeren, moest weten waar hij aan toe was. Enkel soldaten die met volle overtuiging vertrokken waren goede soldaten, besloot Vanden Avenne de vergadering.

Ward en ik schreven ons in als lid.

Bij het verlaten van de zaal gaf Vanden Avenne ons een bidprentje. *Heer, zegen onze Soldaten in hun strijd tegen het Bolsjewisme! Geef hen de moed om de Kruistocht tegen het Bolsjewisme aan te gaan!* Het stond in dikke letters op de voorkant te lezen. Van de sprekers kregen we een leeuwenvlagje aan een stokje. De leeuw stelde de grenzeloze dapperheid van ons volk voor, vertelden ze ons.

Ik maakte het vlaggetje meteen vast aan mijn fiets. Ze mochten de leeuw zien wapperen, ze mochten hem horen knarsetanden. Ward stak het in de binnenzak van zijn jas. 'Bang dat ik het verlies,' zei hij.

'Ze hebben ons ginder nodig,' zuchtte ik, op de fiets naar huis.

'Dat kun je wel zeggen,' zei Ward. 'Ik ga zeker naar hun vergaderingen, ik wil alles weten. En dan beslis ik wat ik doe. Vanden Avenne heeft het zelf gezegd: als we vertrekken moet het uit volle overtuiging zijn.'

We zwegen.

'Ik kan hier niet blijven zitten niksen terwijl het leven voorbijgaat, straks zijn we dood zonder dat we meegedaan hebben,' zei Ward. 'Ik kan die gedachte niet verdragen.'

'Ik ook niet,' zei ik.

“Hij had ontzet zijn hoofd geschud. Beste jongens, ons volk heeft weer helden nodig! Ik zou een held zijn. Waren er kandidaten voor het oostfront? We zouden een goede opleiding in Duitsland krijgen, we werden niet voor de leeuwen gegoooid. Pas als we klaar waren zouden we naar het front vertrekken. Vanuit de achterhoede zouden we hulp bieden. We zouden nooit echt gevaar lopen, ze wilden immers dat we weer veilig thuiskwamen. Aan het einde van de vergadering konden we lid worden van het vnv. Wekelijks waren er bijeenkomsten waarop we onder andere vernamen wat er aan het oostfront gebeurde. Wie wilde vertrekken moest zich eerst heel goed informeren, moest weten waar hij aan toe was. Enkel soldaten die met volle overtuiging vertrokken waren goede soldaten, besloot Vanden Avenne de vergadering. Ward en ik schreven ons in als lid. Bij het verlaten van de zaal gaf Vanden Avenne ons een bidprentje. Heer, zegen onze Soldaten in hun strijd tegen het Bolsjewisme! Geef hen de moed om de Kruistocht tegen het Bolsjewisme aan te gaan! Het stond in dikke letters op de voorkant te lezen. Van de sprekers kregen we een leeuwenvlagje aan een stokje. De leeuw stelde de grenzeloze dapperheid van ons volk voor, vertelden ze ons. Ik maakte het vlaggetje meteen vast aan mijn fiets. Ze mochten de leeuw zien wapperen, ze mochten hem horen knarsetanden. Ward stak het in de binnenzak van zijn jas. Bang dat ik het verlies, zei hij. Ze hebben ons ginder nodig, zuchtte ik, op de fiets naar huis. Dat kun je wel zeggen, zei Ward. Ik ga zeker naar hun vergaderingen, ik wil alles weten. En dan beslis ik wat ik doe. Vanden Avenne heeft het zelf gezegd: als we vertrekken moet het uit volle overtuiging zijn. We zwegen. Ik kan hier niet blijven zitten niksen terwijl het leven voorbijgaat, straks zijn we dood zonder dat we meegedaan hebben, zei Ward. Ik kan die gedachte niet verdragen. Ik ook niet, zei ik.

‘Ik wil iets moois doen, Jet. Iets goeds. Iets dat mij vleugels geeft.’

Ik glimlachte blij. ‘En dan gaan we zweven boven de wereld. Als echte helden, Ward.’

Ik wist alleen niet hoe ik het thuis moest vertellen.

Ik moest het goed aanpakken. Als ik hun vertelde wat Albrechts en Vanden Avenne ons verteld hadden, zouden ze misschien wel begrijpen waarom ik wilde gaan. Ze zouden trots op me zijn dat ik het land wilde redden, ze zouden blij zijn dat ik eindelijk wist wat ik wilde.

In juni was ik klaar met de middelbare school. Van mijn vader moest ik verder studeren. Hij zou dat ook willen als hij mij was. Maar hij was mij niet. En ik was hem ook niet. Ik had nooit graag tussen de boeken gezeten, ik was zo blij dat de middelbare school bijna achter de rug was. Als ik niet verder studeerde zat er maar één ding op: de mijn in trekken. Mijn vader zei dat hij gezond werk voor zijn kinderen wilde, desnoods deed hij twee ploegen na elkaar om mijn studie te betalen.

Ze zouden trots op me zijn. Want er wás moed voor nodig om te vertrekken. Ik had die moed. Bovendien zou ik geld naar huis kunnen sturen, hadden de VNV'ers verteld. Mijn ouders zouden niks tekortkomen als ik vertrok.

Het was donker toen ik thuiskwam. Ik verstopte mijn fiets zoals altijd in het hooi. Ik liep met het vlaggetje naar binnen. Mijn ouders zaten bij de kachel. Remi zat aan tafel te tekenen.

‘Ha pa,’ glimlachte ik. ‘Ik heb veel te vertellen.’

Hij glimlachte terug.

Opeens vertrok zijn gezicht. ‘Wat is dit? Godverdomme, wat is dát?’ Hij vloog overeind uit zijn stoel en rukte het leeuwenvlaggetje uit mijn handen. ‘Ik wil dit gezever niet in mijn huis. Is dat duidelijk?’ Hij brulde de woorden in mijn gezicht. ‘Ik dacht dat je oud genoeg was, Jef. Ik dacht dat je de wereld al een beetje kende. Nee dus. Verdomme toch.’

Mijn moeder was opgestaan. ‘Jef,’ zei ze verschrikt.

‘Pa,’ begon ik.

‘Hou je kop,’ zei mijn moeder. Haar arm ging de lucht in en haar vlakke hand sloeg tegen mijn wang.

‘Hé,’ begon ik, ‘wat...’

‘Zwijgen, Jef!’ zei mijn moeder.

Ik wreef over mijn wang. De klap was hard aangekomen. Waarom waren ze zo kwaad? Ik begreep er echt niks van. Ik keek naar de grond. Het was de enige richting die nog lukte.

Renée kwam de trap af gelopen. ‘Wat...’

‘Naar boven,’ beval mijn vader. ‘Dit is tussen hem en ons.’

‘Het gaat haar ook aan,’ zei mijn moeder. ‘Stel dat ze hier morgen ook komt aanzetten met zo’n onnozele leeuwenvlag.’

‘Ja maar,’ begon ik. Tegelijk draaiden ze zich om naar mij. Ze schoten me dood met hun ogen, zo keken ze. Ik slikte meteen de rest van mijn zin in.

‘Kijk hem daar nu staan,’ zei mijn vader. ‘Alsof hij in zijn broek gedaan heeft. De onnozelaar.’

De tranen sprongen me in de ogen.

‘Ik zal je eens laten zien wat wij hier in huis doen met zo’n prullenvlag.’ Mijn vader duwde mijn kin naar boven, keek in mijn ogen. ‘En durf eens te huilen,’ zei hij dreigend, ‘durf het eens te proberen.’

Ik slikte in één klap al mijn tranen in. Mijn vader zag het. ‘Goed zo,’ zei hij. Hij klemde zijn hand om mijn bovenarm. Hij sleurde me tot voor de kachel. Hij liet me los, opende het deksel en pookte even in het vuur, zodat het nog heviger ging branden. ‘Kijk,’ zei hij, en gooide het vlaggetje op het vuur. De vlammen laaiden even hoog op.

‘En nu: zitten en zwijgen,’ beval mijn vader.

‘Ik ben bang,’ zei Remi.

Even werd het heel stil. De kleine was in de verste hoek van de kamer gaan staan, met zijn handen tegen zijn oren.

‘Maar jongen toch,’ zei mijn moeder. ‘Er is niks om bang voor te zijn.’ Ze opende haar armen, maar Remi bleef staan.

‘Er is veel om bang voor te zijn,’ zei mijn vader. ‘Aan tafel allemaal. Maar eerst moet de kleine naar bed.’

‘Ik wil niet,’ zei Remi met een bibberstemmetje.

‘Niks te willen,’ zei mijn vader. ‘En oh wee als ik je kop zie verschijnen.’

Smerige oorlog

Ik ging tussen Jef en mijn moeder zitten. Mijn vader zat voor ons. Zo kwaad had ik hem nog nooit gezien.

‘Er is een smerige oorlog bezig,’ zei hij. ‘En wij doen daar niet aan mee. Wij blijven aan de kant staan. Ik wil geen voordelen van iemand die ons land bezet. En ook al winnen ze straks de oorlog, ik verraad mijn land niet.’

Jef opende zijn mond maar sloot hem weer. Hij zweeg.

‘We komen het toch te weten,’ zei mijn vader.

Ik zag Jef aarzelen. ‘Pater Albrechts heeft ons verteld dat Stalingrad is gevallen. Die van geschiedenis, pa. Hij zei dat...’

Mijn vader onderbrak hem. ‘Juist. Gingen we daar geen borrel op drinken?’

‘Maar pa toch,’ zei Jef. De tranen stonden opeens in zijn ogen. ‘Maar pa toch,’ herhaalde hij.

‘Wat zit je toch allemaal te brabbelen,’ zei mijn vader ongeduldig, ‘we mogen de hemel op onze blote knieën danken dat Stalingrad is gevallen, reken maar dat het een hele zware klap is voor de Duitsers.’

‘Ik weet het pa, ik...’

‘Hoezo, jij weet het?!’

‘Laat hem toch eens uitspreken, Sander!’

Mijn vader zuchtte. Toen knikte hij. ‘Vooruit Jef, geen gezever. Wat heeft Albrechts nog meer verteld?’

Jef haalde diep adem. ‘Hij eh... hij heeft ons verteld dat de Russen ons zullen vernietigen. Ze zullen alle geloof kapotmaken en alle katholieken vermoorden. En de Duitsers hebben volk nodig om tegen de Russen te vechten. En...’

‘Wát?! Heeft Albrechts dat allemaal gezegd? Zeg dat het niet waar is, Jef!’

‘Het is wel waar, pa. Het is toch geen geheim, pa?’

‘Het zijn godverdomme dikke leugens allemaal! Die Albrechts is een

regelrechte klootzak. Die brave jongens een oorlog aan hun broek praten, hoe durft hij!

‘Het is toch waar van de Russen,’ zei Jef.

Mijn vaders gezicht liep rood aan. ‘Je was toch niet van plan om je naam op te geven, Jozef Claessen?’

‘Maar...’

‘Héb je je naam al opgegeven, misschien?’

Als Jef ja zei, zou het huis ontploffen. Maar Jef zei nee.

We ademden weer.

‘Hoe kom je dan aan die leeuwenvlag?’

Jef zweeg. Hij boog zijn hoofd, keek naar zijn handen.

‘Ik wil het weten, Jef.’

‘Zomaar,’ zei Jef. ‘Gevonden.’

‘Ik wil de waarheid horen! En kijk me aan als ik tegen je praat!’

Maar Jef bleef naar zijn handen kijken. Hij haalde zijn schouders op.

‘Albrechts deelde ze toch niet uit?’

Jef schudde zijn hoofd. Opeens keek hij mijn vader weer aan. ‘Ik heb ze op school gevonden. Zomaar op de grond, pa.’

‘Ik zal eens dringend met de directeur van je school moeten praten. Albrechts heeft godverdomme jullie kop zot gemaakt. Hij heeft jullie zeker verteld dat de Duitsers het goed met ons menen? Dat ze ons, Vlamingen, graag zien?’

Jef boog zijn hoofd weer. Hij knikte.

‘Zal ik je eens vertellen wat de Duitsers willen, Jozef Claessen? Ze willen van Vlaanderen een Duitse provincie maken. Alles zal hier Duits worden, onze bazen worden Duits, onze taal wordt Duits, zelfs onze gedachten zullen ze willen. Maar we zijn geen Duitsers, Jef, we zijn Vlamingen en België is ons land. En ze blijven van ons land af, punt uit. Wat zouden we een provincie van Duitsland worden. Je grootvaders hebben aan het front gevochten voor België, en ze hebben er hun kameraden verloren en zelf verschrikkelijk afgezien, maar ze zijn blijven vechten voor ons land. En ze hebben gewonnen.’

‘Maar de Russen...’

‘Vergeet niet dat die aan ónze kant staan, Jef. De Russen vechten tegen de Dúitsers, Jef, niet tegen ons.’

‘Albrechts heeft gezegd dat ze álle gelovigen zullen uitmoorden.’

‘Albrechts is een dikke leugenaar!’

‘Sander! Schreeuw niet zo!’

‘Pa,’ begon Jef.

‘De Duitsers zijn de vijand, Jef. Ze liegen en bedriegen om ons aan hun kant te krijgen.’

‘Maar pa...’

‘Jef, luister goed. Het zal niet gebeuren dat ook maar één van ons zijn leven waagt voor die belachelijke oorlog. Toen ze ons Astrid afpakten, hebben we tegen elkaar gezegd dat wij niet meedoen met deze smerige, vuile oorlog. En zo is het altijd geweest tot nog toe.’ Hij zweeg even. ‘Ben je vergeten wat de Duitsers het gezin van Alfons hebben aangedaan? En ben je ook al vergeten wat er met Maria van Theo is gebeurd?’

‘De Duitsers zijn toch niet allemaal slecht, pa.’

Bijna had ik het niet gehoord, zo stil sprak hij.

Mijn vader zuchtte diep. ‘Je hebt gelijk, zoon. Maar de nazi’s wel. Iedereen die niet is zoals zij, niet denkt als zij, moet vernietigd worden. En wie naar het front vertrekt wordt één van hen. Ik zal het niet toelaten dat mijn zoon een nazi wordt.’

Jef sloeg zijn ogen neer.

‘Ward vertrekt misschien,’ zei hij toen.

Het werd even doodstil. Het kon niet wat hij zei. Oh nee, Ward liet zich niet inpakken door leugenaars als die pater Albrechts. Straks beweerde Jef nog dat Ward hem had omgepraat. Ik kreeg het er koud van. Ward was zijn vriend, en je vertelt geen leugens over je vriend. Ward zou nooit met de vijand meedoen. Hij was rechtdoorzee en eerlijk als goud. En hij was mijn lief.

‘Alsof Ward zo stom zou zijn,’ zei ik kwaad.

‘Luister goed,’ zei mijn vader toen. ‘Als Ward wel meedoet, dan kennen wij hem niet meer.’

1945

Spel

Zie mij hier staan. Midden in de keuken van de kleermaker, mijn benen gespreid, de kleine op een stoel naast me, de kleermaker op zijn knieën voor me terwijl hij de broek omspeldt. Ik heb alles moeten aantrekken. De broek, het vest, het hemd, de das, de jas. Alles blinkt alsof het van zilver is. Koning Jef. Nog een kroon en het plaatje is af. De kleine kijkt zijn ogen uit, hij vindt het schitterend. Wel, ik dus niet.

De kleermaker kruipt overeind en gaat voor me staan. 'En jongeman, wil je de jas kort of lang?'

'Weet ik veel.'

'Lang is mooier.'

'Maakt mij niks uit.'

Hij kruist zijn armen. 'Zo zo, het maakt je niks uit. Maar het kost je ouders wel een fortuin, en dat hebben ze ervoor over. Je bent een held, ze gaan jou huldigen. Het leven lacht je toe, jongeman.'

Wat zou het leven mij toelachen? 'Neem maar lang,' zeg ik, om van zijn gezeur af te zijn.

Ik hoor hem zuchten. Hij draait zich om en haalt een doos van een rek. 'En wat vind je hiervan?' Hij opent de doos, haalt er een hoed uit en geeft hem aan mij. 'Net aangekomen uit Brussel,' zegt hij. 'Van de beste hoedenwinkel van het land.'

'Wat mooi,' zucht Remi. 'Was ik jou maar.'

Opeens heb ik er genoeg van. 'Ik doe het niet,' zeg ik. 'Ik ga daar niet als een verklede aap op de eerste rij zitten, ik ben niet zot.'

Ik trek de broek uit, de jas, het vest, het hemd, de das, en gooi alles op tafel. 'Ziezo,' zeg ik, 'dat is dat.' Ik doe mijn eigen kleren weer aan en loop naar buiten. De achterdeur valt met een harde smak achter me dicht.

Remi loopt me achterna. 'De kleermaker vraagt of je ziek bent. En dat ik tegen ons ma moest zeggen dat ze de stof moet betalen, en het werk. Ook al

wil je het pak niet.'

'Ons ma moet juist niks betalen. Binnenkort sta ik voorgoed in de nachtploeg, dan ga ik veel meer verdienen. Ik heb dat geld gauw genoeg bij elkaar gespaard.'

'Ga je echt niet naar...'

'Nee.'

'Maar ze zijn zo hard aan het repeteren.'

'Ik wil niet gaan. *Ik wil niet*. Waarom heeft niemand dat door?'

'En waarom...'

'Dat zo is? Dat is allemaal veel te ingewikkeld.'

'Ik ben al tien.'

De kleine wil een antwoord. Ik ben zijn grote broer, ik ben Jef de held, Jef de koning. Een held en een koning doen niet zo raar als ik nu doe. Hij is de kluts kwijt, ik zie het wel.

'Soms is het beter om te zwijgen,' zeg ik.

We fietsen in stilte naar huis.

Ik heb een medaille gekregen, ik heb in de krant gestaan. Dat was al erg genoeg, maar ik heb het overleefd. En als ik denk: nu gaan we verder, begint het circus gewoon opnieuw.

Misschien moet ik maar gewoon ziek worden. Ik ben ook ziek, van de gedachte alleen al. Wat als het allemaal echt wordt, ik op de eerste rij zit en die ellendige fanfare voor mij speelt? Ik zal het podium op moeten komen, ze gaan me ongetwijfeld volhangen met bloemen; wedden dat ik daarna nog iets moet zeggen ook?

Over een week is het zover. Nog een paar dagen zal ik hún spel braaf meespelen. En dan word ik ziek. Ik ga zo erg ziek worden dat het eruitziet of het nog maanden kan duren. En zo lang zullen ze het niet uitstellen. Mijn ouders zullen in mijn plaats gaan. Ze zullen iedereen vertellen hoe erg ik het vind dat ik er niet bij kan zijn. En daarna zullen ze me allemaal eindelijk gerust laten. En een week na het optreden word ik weer gewoon beter.

Ik fiets terug naar de kleermaker.

Ik excuseer me. Ik had zo stom niet mogen doen. In plaats van blij te zijn dat ze me willen vieren. Mijn vader zegt dat ik me aanstel. Mijn moeder zegt dat

ze me willen weten. Mijn vader zegt dat ik me aanstel. Mijn moeder zegt dat ik er nog aan moet wennen.

Of hij mijn lengte toch nog wil aanpassen?

Hij kijkt me aan. Hij knikt. Hij laat me binnenkomen. Ik pas het pak opnieuw. Ik glimlach. Zeg dat ik me een koning voel. Hij glimlacht terug.

Nog een paar dagen.

Het is een spel. En een spel kan ik spelen.

Goed volk

Halverwege de les gaat de deur open, en daar staat Emile. Ik kijk mijn ogen uit mijn kop. Emile hoort op een bank in de tram, niet in de deuropening van de muziekklas.

‘Mag ik binnenkomen,’ vraagt hij.

‘Kom je les volgen?’

Emile glimlacht verlegen. Hij schudt zijn hoofd. ‘Ik wilde graag eens horen hoe het klinkt.’

Paesen kijkt hem aan met een frons op zijn gezicht. Niemand komt ooit luisteren hoe het klinkt. ‘Meneer,’ begint hij, ‘het is niet de gewoonte dat...’

‘Ik ken hem,’ onderbreek ik hem. ‘Hij is goed volk.’

Het gezicht van Paesen klaart op. ‘Aha,’ zegt hij, ‘jij kent hem.’ Hij wendt zich weer tot Emile. ‘U wilde eens horen hoe goed zij kan spelen?’

Emile knikt beleefd, waarop Paesen breed glimlacht. ‘Zij kan héél goed spelen,’ zegt hij, ‘u zult het meteen merken.’

Ik hoor twee jongens achter mijn rug gniffelen. Vanaf nu ben ik dat meisje met dat raar lief, en hoe ik ook zal beweren dat het niet waar is, ze zullen me toch niet geloven.

‘Neem een stoel,’ zegt Paesen, ‘wij gaan verder met de les.’

Uit zijn tas haalt hij een partituur die we al vaak gespeeld hebben. Het is een nummer dat geen enkele moeilijkheid voor me inhoudt, zo zal ik aan mijn zogenaamde lief kunnen tonen hoe goed ik wel ben. En na dit nummer komt een volgend nummer, en daarna weer een. Ik concentreer me zo goed mogelijk op de muziek. Ik laat me niet uit het lood slaan door meneer ginder.

‘Dat ging goed,’ zegt Paesen na de les tegen mij. Hij kijkt naar Emile. ‘Ze heeft zoveel talent, meneer.’

Emile straalt. ‘Bedankt,’ zegt hij.

We lopen samen naar buiten. Dat hij zomaar de les is binnengewandeld. Hij heeft wel lef.

‘Wat snel is mooi,’ zegt hij. ‘Ik ben blij dat ik het gehoord heb.’

‘Wat speel je mooi,’ zegt hij. ‘Ik ben blij dat ik het gehoord heb.’

Ik kijk hem verwonderd aan. ‘Waarom?’

‘Je bent zo bijzonder,’ zegt hij.

Bijzonder? Daar is onze tram. Natuurlijk gaat hij weer naast mij zitten.

‘Ben jij familie van die Claessen? Die Claessen voor wie ze zondag die huldiging houden?’

Ik kijk hem verbaasd aan. ‘Het is mijn broer. Hoe weet jij...’

‘Het heeft in de krant gestaan, ik heb je naam onthouden. Ik ben een boekhouder, weet je wel, ik heb een scherp geheugen.’

‘Ik ook,’ zeg ik, ‘ik speel een solo voor Jef en ik hoef niet één keer op mijn partituur te kijken.’

En ik vertel wat ik voor hem ga spelen, en we rijden voorbij zijn halte, en hij vergeet uit te stappen, en ik vergeet het hem te zeggen, en als we dat eindelijk doorhebben zegt hij: zie ons hier nu zitten met ons scherp geheugen.

We krijgen allebei tegelijk de slappe lach.

Het is lang geleden dat ik zo gelachen heb. Ik denk dat ik daarom vraag of hij geen zin heeft om zondag te komen luisteren.

En dat ik een beurs kan krijgen. Een beurs voor Brussel.

‘Hoezo, Brussel?’ vraagt hij verwonderd.

Ik leg het hem uit. In Brussel kan ik muziek studeren. Als ik door de toelatingsproef kom. ‘Op school zeggen ze dat ik een goede kans maak.’

‘In Brussel,’ zegt hij.

‘Wel ver,’ zeg ik.

‘Maar als je echt wil.’

Ik haal mijn schouders op. ‘Mijn leven hangt niet af van muziek.’

Hij kijkt me bevreemd aan. Hij begrijpt me niet. Op school begrijpen ze me ook al niet. Al dat gedoe over mijn zogenaamde talent. En wat als ik er nu gewoon geen zin in heb?

‘Het duurt vier jaar,’ zeg ik, ‘vier jaar alleen maar muziek, dat vind ik echt overdreven.’

‘Vier jaar is toch niks.’

‘Dan ben ik al drieëntwintig. En het leven moet nog beginnen.’

‘Het leven is allang bezig, Renée.’

‘Niet beginnen te preken,’ zeg ik.

‘Ik zou niet durven.’

We zwijgen tot aan de volgende halte. Hij staat op. ‘Tot zondag,’ glimlacht hij. ‘Ik kijk er nu al naar uit.’

Hij stapt uit. Hij draait zich om en zwaait.

Ik druk mijn neus tegen het raam. Over de velden hangt de avondschemering. Twee fietsers slaan een weggetje in.

Als Hasselt niet zo ver was, fietste ik er elke keer naar toe. Ik word altijd misselijk van de muffe geur in de tram.

Ik blijf mijn neus tegen het raam drukken. Het is eind april, ongetwijfeld ruiken de velden naar warme koeienmest.

Waarom zou ik naar Brussel gaan.

Hij wel. Hij zou gegaan zijn. Maar ik ben hém niet.

1943

Hoe graag ik hem had

De leugens die Jef vertelde. Alsof Ward naar het oostfront zou vertrekken. Dat Jef van die dingen zei om zijn vel te redden, lafaard die hij was. De rest van de avond liet ik hem links liggen, zo kwaad was ik op hem.

Voor ik ging slapen zei ik dat ik morgen na school Ward wilde zien. En alléén. En of hij het begrepen had.

Jef had het begrepen. De volgende dag stond Ward alleen bij de schoolpoort.

De vragen brandden op mijn lippen, maar zolang ik ze verzwegen, bestonden ze niet. Hij zweeg ook. Voor we bij het dorp waren sloegen we de velden in. Na een tijd werden we moe. We zetten onze fietsen tegen een groot Jezusbeeld en gingen met onze rug tegen de sokkel zitten.

Hij sloeg zijn armen om mij heen, drukte een kus op mijn haren. Ik sloot mijn ogen en leunde zo dicht ik kon tegen hem aan.

‘Renée,’ zuchtte hij opeens, ‘het gaat niet goed met de wereld. De oorlog blijft maar duren. Een doffe ellende is het.’

Zie je wel, dacht ik. Hij vindt de oorlog al even vreselijk. Wat zou hij willen meevechten.

Hij zuchtte diep. ‘We kunnen niet blijven toekijken, Renée.’

Al mijn haren stonden meteen overeind. Ik draaide me bruusk om, zijn ogen schitterden. ‘Wat ben je van plan?’ vroeg ik zo rustig als ik kon. Blijkbaar was het niet rustig genoeg.

‘Maak je niet zo druk,’ zei hij op sussende toon.

‘Ik maak me wél druk, godverdomme!’

‘Renée,’ begon hij.

‘Vertel dan wat je van plan bent!’

‘Je weet het blijkbaar al.’

‘Onze Jef heeft het ons verteld. Wat Albrechts jullie allemaal heeft

wijsgemaakt.'

'Wijsgemaakt?' Er verscheen weer een flikkering in zijn ogen. 'Albrechts is een goed mens,' zei hij kwaad.

Ik had een tere snaar geraakt.

'Je kent hem niet, Renée. Maar ik wél.'

'Toch vertelt hij allemaal dikke leugens.'

'Wie heeft je dat verteld?' vroeg hij. 'Je vader?'

'Juist. Mijn vader. En dan?'

'Je vader is God niet, hij weet ook niet alles.'

'Albrechts al evenmin.'

'Hij is echt niet de enige die vreest voor onze toekomst, Renée. Vanden Avenne zegt dat...'

'Vanden Avenne? Wat heeft die ermee te maken?'

Hij keek me verbaasd aan. 'Heeft Jef je dat niet verteld?'

Er was dus nog meer. Mijn vader had Jef te vroeg de mond gesnoerd.

'Gisteravond was er een vergadering in het zaaltje van Den Bonten Os, Jef en ik zijn ernaartoe gegaan. Vanden Avenne was er ook. Hij heeft ons de situatie aan het front uitgelegd. Hij maakt zich erg veel zorgen over onze toekomst, hij en zovele anderen. De Duitsers hebben ons ginder nodig, Renée.'

'Wat zeg je toch allemaal? Je kunt niet aan de kant van de Duitsers vechten!'

Hij legde zijn hand op mijn arm, en daar schrok ik zo van dat ik zweeg. Dat ik schrok van zijn hand op mijn arm.

'Ik zal het je allemaal uitleggen,' zei hij, maar ik trok mijn arm weg, zwaaide met mijn hand voor zijn gezicht en zei: stop. Stop, Ward. Dat hij aan het zeveren was, zei ik, en toen rolden er allemaal woorden uit mijn mond, en ze bleven maar rollen, terwijl ik dacht: ik ken die woorden, het zijn die van mijn vader en nu zijn ze dus ook van mij.

'Kijk naar mij,' zei hij zacht.

Ik kon het niet. Ik probeerde het, maar mijn ogen glipten telkens naar de verte achter hem. Hij zou alles lezen. Hoe graag ik hem had. En daarna zou

verte kentel hem. Hij zou alles lezen. Hoe graag ik hem had. En daarna zou hij zich omdraaien en me ineen laten krimpen tot ik alleen nog een hoop vel was.

Hij nam mijn gezicht tussen zijn handen.

‘Renée?’ Te zacht, die stem.

‘Wat als de Russen alles platbranden, wie gaat ons dan redden?’

‘Ward,’ begon ik.

‘En ze zullen ons land platbranden, Renée. Ze zijn wreed en ze hebben met niemand medelijden.’

‘Wie zegt dat?’

Hij antwoordde niet. Hij keek me alleen maar aan. Zijn handen voelden zo zacht tegen mijn wangen. ‘Ze zullen ons leven kapotmaken, Renée. En we gingen samen honderd jaar worden, weet je het nog?’

‘Maar de Duitsers...’

‘Renée, luister. De Duitsers hebben ons land bezet, en ze hebben hier lelijke dingen gedaan. Maar aan het oostfront hebben we dezelfde vijand.’

Het klonk zo aannemelijk wat hij zei. Toen hoorde ik weer mijn vader in mijn hoofd. De Duitsers waren de vijand, hoe konden we de woorden van de vijand geloven?

‘Je zult trots op me zijn, Renée.’

Hij glimlachte zo warm naar mij. Hij legde zijn armen om me heen en trok me tegen zich aan.

Ik zou niet trots op hem zijn.

Ik duwde zijn armen weg en zette een stap achteruit. Opeens wist ik welke woorden ik moest gebruiken. ‘Je wéét toch dat ze de joden ongedierte noemen?’

‘Omdat Theo dat beweert hoeft het toch nog niet zo te zijn?’

‘En wat ze zijn vrouw hebben aangedaan, dat telt niet, zeker? En het gezin van Alfons? Zomaar op de trein gezet naar wie weet waar?’

‘Smeerlappen heb je overal. Lang niet alle Duitsers zijn slecht, Renée.’

‘De nazi’s wel,’ zei ik.

‘Ik word geen nazi, Renée!’ Hij klonk fel. ‘De Vlamingen aan het front

hebben hun eigen leger. Ze vechten er voor ons eigen Vlaanderen.'

Hij keek niet weg van me. Hij loog niet eens tegen me. Zijn vastberadenheid gaf me kippenvel. 'Ik snap het niet, Ward. Waarom zou je nu opeens per se voor Vlaanderen vechten?'

Hij keek me heel verwonderd aan. 'Het gaat toch om ons volk?'

'Ons volk? Wie zijn dat dan?'

'Maar Renée toch. De Vlamingen, natuurlijk.'

Ons volk, dat waren níét de Vlamingen. Ons volk, dat waren mijn moeder en mijn vader, Remi en Jef, en Ward. Zij waren ons volk. Voor hen liep ik een brandend huis in zonder na te denken.

'We hebben alle overheersers overleefd, we zullen ons nu niet laten vernietigen door de Russen,' zei hij vurig.

'De Duitsers, Ward, zij zijn onze overheersers!'

'Ach Renée, snap het dan toch. We hebben veel meer gemeen dan de mensen weten. De mensen weten niks. Weten zij wel hoe nauw onze banden zijn? Onze talen zijn zelfs zusters talen, en de onze zal in ere hersteld worden als wij hen ginder helpen tegen de Russen.'

'Hoezo, in ere hersteld? Je gaat ook nog voor een taal vechten?'

Hij keek me alweer zo verwonderd aan.

'Je gaat dus mensen doodschieten in naam van een taal?'

Hij zuchtte. 'Laat maar, Renée.'

'Laat maar? Ik begrijp er niks van zeker? En jij alles? Kijk maar uit, Ward, ze spannen je voor hun kar, en je hebt er niet eens een idee van wat erin ligt.'

'Wie weet vertrek ik niet eens. Ik bespreek alles zeker met Albrechts,' zei hij.

De manier waarop hij dat zei. Alsof Albrechts echt God de Vader was. Hoe kon ik op tegen God de Vader? Toch móést ik wat zeggen. Het werd zijn dood als hij vertrok.

'Je mag niet doodgaan,' zei ik.

'Ik ga daar niet dood. En ik zal weer op mijn sax kunnen spelen, Renée.' Zijn ogen blonken. 'Soldaten mogen muziek maken, muziek is toch het mooiste wat er is, zo slecht kan het ginder niet zijn.'

Ik keek hem verbluft aan. Hoe kon hij nu in godsnaam over zijn sax beginnen. ‘Soldaten schíéten, Ward. Op mensen. Tot ze dood zijn.’ Mijn stem trilde van kwaadheid. ‘En ze hebben godverdomme onze koe meegenomen!’

Hij keek me zo verbaasd aan. ‘Jullie koe? Maar wat heeft dat in ’s hemelsnaam te maken met...’

‘Alles,’ brulde ik opeens, ‘alles heeft te maken met alles. Ze was van ons en niet van hen. Ze hadden het recht niet om haar mee te nemen.’

‘Renée...’

‘Zwijg!’ brulde ik in zijn gezicht. Ik duwde hem weg en sprong op mijn fiets. Nog één keer keek ik om. Hij zat op de grond, zijn hoofd lag op zijn armen.

Ze zouden ook hem van ons wegnemen. Ze hadden hem al.

Ik fietste verder de velden in. Ik zou me pas omdraaien als mijn ogen leeg waren.

‘Wat is er gebeurd?’ vroeg mijn moeder toen ik thuiskwam. Haar blik gleed over mijn lichaam. ‘Wat ben je laat thuis, kind. Ben je gevallen?’

Was ik maar gevallen. Ze zou me doekjes tegen het bloeden geven en alles zou weer goed komen. Ik schudde mijn hoofd.

‘Wel?’ zei ze.

‘Niks,’ zei ik.

Mijn ogen waren nog lang niet leeg. Ze sloeg haar armen om me heen. Ze rook naar de tuin, naar de was, naar de soep die te pruttelen stond, naar mijn vader, zelfs naar mijn grootvader rook ze. Ze rook naar alles wat ik kende.

‘Ward,’ zei ik alleen maar.

‘Hij vertrekt, is het niet,’ zei ze zacht.

Ik haalde mijn schouders op. ‘Ik denk het.’

‘Die moeder van hem,’ zei ze nog zachter. ‘Die is te lief voor de Duitsers.’

Ze zei niet dat ik nog zo jong was, dat er later wel betere jongens, enzovoort. Met haar twee armen trok ze me dicht tegen zich aan. ‘Hij is een goeie jongen,’ zuchtte ze. ‘Albrechts moet hem gerust laten. Die man is puur vergif.’

-

Ik sloeg mijn armen om haar heen en leunde tegen haar aan. Zo bleven we rechtop staan, in het midden van de kamer. Er waren vier muren om ons heen gebouwd, met daarin één groot raam waardoor we naar de rest van de wereld konden kijken.

Ward sloot zich aan bij de vnv-jongeren van Hasselt. Hij vertelde zo enthousiast over de vergaderingen dat ik er kotsmisselijk van werd. Hij zei dat hij dat niet begreep, waarop ik hem uitlegde waarom ik er niet tegen kon, waarop we ruzie maakten. Keer op keer opnieuw. En het hielp niet. Hij bleef enthousiast, hoe ziek ik ook van zijn verhalen werd. Toch bleven we elkaar zien. Mijn vader had Jef en mij nog eens opnieuw de les gelezen: we mochten niet meer met Ward omgaan. We deden het toch. Mijn vader hoefde niet alles te weten. Ik blééf hopen dat hij zich nog zou bedenken en niet zou vertrekken. Ik blééf denken dat hij niet stom was en wel op tijd in zou zien dat hij fout zat. Ik zag hem zo graag. Ondertussen was ik razend dat ik hem zo graag zag. Het kussen werd anders. Dwingender. Het was alsof ik hem probeerde aan me vast te zuigen. En hij liet zich aan me vastzuigen. Tegelijk lachte hij mijn vragen weg. Ik haatte die lach van hem. Alsof ik er niks van begreep, zo lachte hij dan.

Maar hij kon ook anders lachen. Alsof niks anders in de wereld ertoe deed behalve ik. En dan smolt ik.

De mannen van het verzet

Op een dag in mei, we kwamen net thuis van school, wachtte mijn vader ons op. Dat we als de bliksem moesten binnenkomen. 'Jij niet, kleine,' zei hij tegen Remi, 'ga met hem wandelen, Blondine.'

Mijn moeder verdween met Remi; Jef en ik kwamen binnen. Mijn vader deed de deur achter ons dicht. Er was iets heel ergs gebeurd, dat was wel duidelijk.

'Het moet afgelopen zijn met Ward te zien.'

'Maar,' begon Jef.

'Je hebt me gehoord. Jullie gaan niet meer met hem om. Jullie spreken niet meer tegen hem, jullie doen niks meer samen.' Hij keek naar mij. 'Verliefd of niet, het kan mij niks schelen. Er zijn nog meer jongens op de wereld.'

'Pa,' begon ik.

'Ze zijn hier geweest. Mannen van het Geheim Leger. Ja, schrik maar goed. Je moeder en ik dachten dat ons laatste uur geslagen had. Sander, zeiden ze, we weten wel dat je goed volk bent, maar die twee oudsten van je, die moet je beter in de hand houden.' Hij stopte en keek Jef aan. 'Jij bent naar vergaderingen van het vnv geweest?'

'Euh...' begon Jef.

'Durf niet te liegen! De mannen van het verzet weten alles, Jef, alles. Ze hebben overal hun spionnen.'

Jef knikte, zijn hoofd naar de grond gericht.

'Hoe kun je zo stom zijn, Jef! Het vnv staat aan de kant van de Duitsers, heb je dat nu nog niet door?'

Jef opende zijn mond om iets te zeggen. Sloot hem weer.

'Probeert Ward je om te praten? Je moet uitkijken met die kerel, Jef. Nu pas weet ik hoe gevaarlijk hij is. Het schijnt dat hij na de examens naar het oostfront vertrekt.'

'Schijnt,' zei ik, 'het is nog niet zeker.'

'Ach Renée,' zei mijn vader, 'maak jezelf toch niks wijs. Ze zeggen dat hij

‘Nee, zei mijn vader, maak jezelf toch niks wijs. Ze zeggen dat hij al een uniform heeft om te vertrekken.’

‘Ik heb hem al duizend keer verteld dat hij niet mag gaan, pa.’

‘En het helpt niet, hè kind?’

Ik beet op mijn lippen. ‘Nee,’ zei ik zacht.

‘Je gaat eraan kapot kind, ik zie wel hoe mager je bent geworden.’

Ik haalde mijn schouders op. Ik wist dat ik vermagerd was. De honger was al een tijd lang weg.

‘Jef,’ zei mijn vader, ‘kijk naar mij. Je bent toch niet van plan om Ward te volgen?’

‘Ward is mijn vriend, pa. Meer niet.’

Mijn vader zuchtte. ‘Je hebt goede vrienden en slechte vrienden, Jef.’

Jef zei niks.

‘Wie met collaborateurs omgaat, is er zelf een,’ zei mijn vader.

‘Dat is niet waar!’ zei ik.

‘Dat zeg jij,’ zei mijn vader. ‘Die van het verzet denken daar anders over. Jullie brengen ons allemaal in gevaar als jullie met Ward blijven omgaan. We moeten dat bezoek van vandaag heel ernstig nemen. Ik heb hen ervan kunnen overtuigen dat wij geen collaborateurs zijn. Ik heb hun verteld dat jullie niks slechts van zin zijn, dat wij niet wisten van de plannen van Ward, dat ik jullie streng zou toespreken, dat we ons als gezin buiten de oorlog houden en dat blijven doen, hoelang hij ook nog duren zal. En ze geloofden me.’

Hij glimlachte heel even. Toen keek hij weer ernstig. ‘Niet alleen omdat het de waarheid is wat ik zei, maar vooral omdat Theo erbij was.’

‘Theo?’ herhaalden Jef en ik tegelijk.

‘Theo,’ zei mijn vader, ‘is een van de grote mannen van het verzet geworden. Hij is razend op Ward. Dat zijn eigen neef zulke foute beslissingen kan nemen.’ Hij zuchtte weer. ‘Jullie blijven dus uit de buurt van Ward. We kunnen geen risico nemen.’

Toen hij de volgende morgen op ons stond te wachten reden we hem voorbij. Toen hij ons inhaalde zei ik dat we hem niet meer mochten zien. Hij vroeg of het voorbij was tussen ons. Ik antwoordde niet. Hij zei dat hij het begreep. Hij bleef aan de kant staan, Jef en ik fietsten verder. Ik keek om toen ik aan

de schoolpoort kwam. Heel in de verte fietste hij, honderden meters achter ons.

Heldenmoed

Het was zes uur 's ochtends.

We zaten bij de grote vijvers buiten ons dorp. De zon was net opgekomen, over een goed uur zou de nachtkou helemaal verdwenen zijn. Niet dat ik het koud had. We zaten dicht tegen elkaar, met een deken om onze schouders. Er zwommen al vijf karpers in onze emmer, ze zouden thuis tevreden zijn.

'Ik ga je missen, Jef,' zei hij.

Renée kon hem loslaten, ik niet.

Ik was zijn enige vriend geworden. Op school wisten ze dat hij zou vertrekken. Achter zijn rug werd er over hem geroddeld, in zijn gezicht werd er gezwegen. Als hij wilde praatte hij ze allemaal onder tafel. Maar hij zweeg ook.

Niemand legde hem een strobreed in de weg. Wie bij het vnv was had machtige vrienden. Dat was bekend.

Als iemand in de buurt was spraken we niet met elkaar. Op school hielden we contact via briefjes, die we stiekem uitwisselden. Alles stond erin, zijn plannen, de stappen die hij al ondernomen had, wat ze op de vergadering hadden gezegd, hoe zwaar de strijd aan het oostfront was en dat ze hem absoluut nodig hadden. En dat hij Albrechts miste.

Ik miste Albrechts ook. Maar niet zoals Ward natuurlijk, zo goed had ik hem niet gekend.

Ward had mij nu. Eindelijk bestond ik echt voor hem.

Over een paar dagen was het zover. Dan kregen we eindelijk ons diploma van het middelbaar onderwijs. Ik had al mijn examens behoorlijk afgelegd, ik was daar al even blij om als Ward straks met zijn cum laude.

Ik had mijn vader verteld dat ik in de mijn ging werken. Hij was razend. Om te studeren was karakter nodig, zei hij, en dat ik te weinig haar op mijn tanden had.

In de mijn zou ik keihard moeten werken, daar was ook karakter voor nodig.

Iedereen kruipt in de mijn, zei mijn vader daarop, de sukkelaars eerst.

Ward had zoveel meer geluk dan ik. Hij kon gewoon doen wat hij écht wilde. Vrijdag al vertrok hij, niemand die hem tegenhield.

Niemand wist dat we bij de vijvers waren. Ik wilde hem zien voor hij vertrok, hem zeggen wat ik hem wilde zeggen. Nu we hier zaten wist ik niet meer wat ik wilde zeggen.

‘Ben je aan het dromen?’ vroeg Ward.

‘Ik wilde dat ik mee kon,’ zuchtte ik.

‘Ik ga je missen,’ zei hij weer. ‘Ik zal je schrijven. En je moet terugschrijven.’

‘Ik schrijf zoveel ik kan,’ beloofde ik.

‘Zou ik Renée durven schrijven?’

Dacht hij nog altijd aan haar? Ze hadden elkaar al weken niet meer gezien. Ze zou hem niet terugschrijven. ‘Je kunt het altijd proberen,’ zei ik aarzelend. ‘Proberen kan geen kwaad.’

Zouden ze het thuis erg vinden als ik brieven van Ward kreeg? Met brieven konden ze misschien wel leven.

Verdomme toch. Al dat gedoe. Terwijl onze vriendschap echt was. Altijd kon hij op me rekenen. Hij wist dat. Hij waardeerde dat. Anders zaten we nu niet hier, dicht tegen elkaar, met een deken om onze schouders.

Er was niemand bij wie ik liever was.

‘Ik ga mee,’ zei ik.

Eindelijk had ik de moed gevonden. Niemand zou me kunnen tegenhouden. ‘Hoe laat vertrekken jullie vrijdag?’

‘s Morgens vroeg,’ zei hij. ‘Maar je kunt niet zomaar meegaan.’

Ik keek hem ontzet aan. ‘Hoezo, waarom niet?’

‘Je ouders zullen je dat nooit vergeven.’

‘Jouw moeder vond het eerst ook niet goed dat je zou vertrekken,’ zei ik.

Hij had het me verteld. Hoe ze hemel en aarde bewogen had, dat hij toch maar zou blijven.

‘Ze is bang dat ik doodgeschoten word. Maar de leiders van het vnv hebben ons verzekerd dat we niet in de vuurlinie hoeven te vechten. Ik heb haar dat honderden keren verteld, en ook waarom ik wil gaan. Ze vertrouwt me, ze vindt het goed dat ik iets voor ons volk wil doen.’ Hij keek me glunderend aan. ‘Wacht maar tot we de Russen hebben teruggedrongen. Het hele land zal trots op ons zijn.’

‘Ik ga mee.’

‘Je hebt wel alle voorbereidingen gemist.’

‘Mijn vader had me vermoord als ik was blijven komen. Maar voor mij waren die paar keren genoeg om te weten wat ik wilde.’

We zwegen. Keken naar onze hengels. Onbeweeglijk hingen de lijnen in het water.

‘Ik ga echt niet mijn hele leven alleen maar doen wat mijn vader goedvindt,’ zei ik.

Ward zuchtte. ‘Weet je wat,’ begon hij, ‘ik ga morgen even langs bij onze aalmoezenier, ga met me mee, hij zal je wel vertellen wat je moet weten. Dan kun je nog beslissen wat je doet. Het is een geweldige kerel. Hij reist met ons mee naar Sennheim. Daar zal hij ons overdragen aan de Vlaamse officieren. In Sennheim gaan ze ons opleiden tot echte soldaten, ik kijk daar zo naar uit, Jef, weet je dat.’

Ik slikte. ‘Ik ga mee,’ zei ik voor de zoveelste keer.

Hij keek me lang aan. Ik wendde mijn blik niet af. Hij mocht gerust zien dat ik het meende.

Toen glimlachte hij. ‘En nu gaan we verder vissen.’

Ik had hem willen omhelzen. Wilde een kus drukken op zijn mooie, blinkende haar. Er was moed nodig voor wat we van plan waren. Die moed hadden we. En later zouden ze zeggen dat ze dat altijd in ons hadden gezien. In hem én in mij. Heldenmoed.

De rest van de ochtend ving ik de ene vis na de andere.

Het vertrek (I)

Het was een stralende zomerdag. Ik liep met Remi tussen de velden door naar huis, de kruiwagen voor ons met twee kleine melkkruiken erop. We kenden een boer die ze voor ons met veel plezier vulde, stiekem, achter de rug van de Duitsers om.

In de verte fietste iemand onze richting uit. Als het maar geen Duitser was. Of iemand van de Zwarte Brigade. De boerderij lag heel afgelegen, maar de Zwarte Brigade zat overal.

‘Het is Ward,’ zei Remi blij. ‘Dat is lang geleden.’

Ward? Waarom kwam hij deze richting uit? Hij stopte voor ons. ‘Goed jullie hier te zien,’ lachte hij. ‘Ik zocht jullie, gelukkig wist Jef waar ik jullie kon vinden.’

Onnozelaar die Jef was. Ward mijn kant uit sturen. Ik mocht hem niet zien, zeker niet met Remi in de buurt.

‘Ik kan het nog,’ zei Remi.

‘Laat eens horen.’

Remi stak zijn vingers in zijn mond en floot. Het klonk helder en lang. Ward klapte in zijn handen. ‘Bravo,’ zei hij, ‘bravo, Remi! Hoe oud ben je nu, zeven? Ik kon pas fluiten toen ik tien was.’

‘Ik ben al acht,’ zei Remi.

‘Al acht,’ herhaalde Ward. ‘Het is heel knap. Ik wed dat je zus niet op haar vingers kan fluiten.’

‘Mijn broer ook niet,’ zei Remi. ‘Wanneer kom je nog eens langs?’

‘Ik kom niet meer langs,’ zei hij aarzelend.

Hij vertrok écht. Mijn maag kromp ineen. Het is de zon, zei ik tegen mezelf, de hitte van de velden.

‘Wanneer,’ vroeg ik.

‘Morgen.’

‘Nee,’ zei ik. ‘Je vergist je.’

‘Renée.’

Ik omklemde het uiteinde van de kruiwagen met beide handen.

‘Renée,’ zei hij zacht.

Al die weken had ik blijkbaar toch zitten hopen. Tegen beter weten in. Natuurlijk tegen beter weten in.

Remi trok aan mijn hemd. ‘Je doet zo raar,’ zei hij.

‘Ik voel me niet goed.’

‘Ga naar huis, Remi,’ zei Ward.

‘Blijf,’ zei ik. Ik sloeg mijn armen om Remi heen en trok hem tegen me aan.

‘Je kúnt niet vertrekken,’ zei ik tegen Ward.

‘Alles is geregeld.’

Ik keek hem ontzet aan. Ik stond nog steeds op de zandweg met Remi tegen me aan en Ward naast me, maar ik stond hier ook niet. Er was niks meer om op te hopen. Ik wist niet dat dat zo’n pijn kon doen.

‘Waar ga je naartoe?’ vroeg Remi.

‘Naar Duitsland.’

‘Daar vechten ze,’ zei Remi. ‘De meester heeft het verteld.’

‘Ik weet het,’ zei Ward. ‘Ik ga de mensen helpen.’

‘Ach, hou op,’ zei ik kwaad. ‘Wat een gezever.’

‘Mensen helpen?’ herhaalde Remi.

‘Ik ga iets goeds doen. Iets voor ons allemaal.’

‘Ga weg,’ zei ik. Ik liet Remi los en gaf Ward een harde duw, zodat hij bijna omviel. ‘We gaan naar huis,’ zei ik tegen Remi. ‘Loop jij al maar vooruit.’

Hij knikte ernstig. Die kleine snapte altijd alles.

‘Als je terugkomt ga je me saxofoon leren spelen. Je hebt het me beloofd. Toen je me op mijn vingers leerde fluiten. Ik moest nog groeien, heb je gezegd. Wie weet hoe groot ik al ben als je terugkomt.’

‘Wie weet,’ herhaalde Ward. Hij beet op zijn lip. Hij had het kwaad.
Goed zo

Goed zo.

Toen sloeg Remi zijn armen om het middel van Ward, hoger reikte hij nog niet. 'Goed op je vingers blijven fluiten,' zei Ward.

'Laat Remi gerust.'

'Vertrek nu maar,' zei Ward tegen hem.

En Remi vertrok.

Daar stonden we dan, de kruiwagen tussen ons in. Ik zou het hem vragen. Eén keer. En daarna nooit meer.

'Als je nu eens niet gaat? Als je nu toch hier blijft?'

Hij antwoordde niet.

Ik had verdomme moeten zwijgen. Ik nam de uiteinden van de kruiwagen beet en wilde vertrekken.

'Ik zal je schrijven,' zei hij. 'Schrijf je me terug?'

Hoe haalde hij het in zijn hoofd dat ik zou terugschrijven. Geen zin zou hij krijgen, niet eens een halve. Hij was mijn woorden niet meer waard.

'Ik vertel je alles. Het zal zijn of ik niet weg ben.'

'Maar je bent weg. En ik wil niet weten wat je ginder doet. Het kan niks goeds zijn. Elke keer weer lezen hoe stom je bent, ik heb daar echt geen zin in.'

'Ik ben niet van plan om stomme dingen te doen.'

Een grote woede liep opeens mijn lijf binnen, vulde al mijn poriën, ging zelfs achter mijn ogen zitten. Ik schrok. Zoiets heftigs had ik nog nooit gevoeld.

'Mensen gaan helpen. Schaam je je niet? Hoe kun je in godsnaam jezelf zoiets wijsmaken?'

'Me schamen?' Zijn verwondering klonk zo oprecht dat ik even mijn woede vergat.

Ik schudde mijn hoofd. 'Ik heb me zo vergist.' Ik nam de kruiwagen vast en begon te lopen.

'Renée,' riep hij.

Ik keek niet om. Geen blik meer, geen woord. Niks kreeg hij nog van mij. Ik hoorde zijn fiets door het zand achter me aan rijden. Daar was hij al.

‘Renée.’

Ik reageerde niet. Ik keek niet om en ging ook niet opzij. Toen ik aan het einde van de weg was reed hij me voorbij. Hij keek om. Hij zwaaide. Ik keek door hem heen. Ik zag hem al niet meer. Zo snel kan een mens iemand vergeten.

Het vertrek (2)

Ik kon niet slapen. De hele nacht had ik liggen denken. Dat een mens zoveel verschillende gedachten kon hebben. Om zot van te worden.

Ik ging rechtop in bed zitten. Klam van het zweet. De kleine naast me sliep nog. Ik mocht hem nu niet wakker maken. Als ik zou vertrekken, zou het in alle stilte zijn. Als een dief in de nacht. De enige manier die in dit huis mogelijk was.

Mijn broek lag op de grond. Er zat een briefje in. Een van de vele die Ward me gegeven had.

Ik herlas het voor de zoveelste keer. Het was een tekst van Reimond Tollenaere, een van de grote vnv-leiders. De man was aan het oostfront gesneuveld. In het heetst van de strijd tegen de Russen. We wisten dat onze soldaten konden sneuvelen. We waren niet naïef.

Kameraden!

We kunnen en willen niemand verplichten. We laten zelfs, tenzij in groote uitzonderingen, niet toe, dat vaders van kroostrijke gezinnen of militanten die een bediening hebben die zij onmogelijk kunnen verlaten, zich melden.

Gij zult allen in geweten uitmaken of gij U voor het Legioen aangeven kunt of niet. Gij dient U echter rekenschap te geven van de groote beteekenis van dit Legioen. Voor de eerste maal sinds eeuwen mag het Vlaamsche Volk zijn eigen soldaten hebben. Aangevoerd door Vlaamsche officieren, strijdend onder de Leeuwenvlag, zullen Vlaamsche jongens in de Steppen van Rusland getuigenis afleggen van den levenswil van ons Volk.

Wij mogen buitendien tegenover Duitschland niet in gebreke blijven. Wanneer wij thans met de daad bewijzen, dat wij bereid zijn om den gemeenschappelijken Europeeschen vijand die het Bolsjewisme is, te keer te gaan, dan zullen wij ook later in den opbouw van het nieuwe Europa recht van spreken hebben.

Wij willen als kameraden naast het Duitsche leger staan.

Uw toetreding tot het Vlaamsch Legioen is de schoonste daad die gij thans voor Vlaanderen stellen kunt.

Wij hopen dat velen zich voor deze daad zullen melden.

Het gaat om ons Volk.

Het gaat om de redding van Europa.

Het gaat om ons recht van spreken in deze tijd.

R. TOLLENAERE

Kommandant-Generaal

der Dietsche Militie – Zwarte Brigade

Voor de redding van Europa. Voor ons volk. Zo stil ik kon stond ik op, trok broek en hemd aan. Het briefje stopte ik weer in mijn broekzak.

Ik opende de deur. Ze kraakte. Ik keek nog één keer om. De kleine bleef verder slapen. Het was bijna een wonder, bij het minste werd hij altijd wakker.

Niks zou me nog tegenhouden. Ik kon gewoon vertrekken.

Ik opende de buitendeur. Ik ging op de drempel zitten.

De schoonste daad.

Ze zouden er thuis niks van begrijpen. Wie weet zouden ze me verstoten. Maar Ward begreep me. Dat volstond.

‘Jef?’

Het was niet waar. De kleine was wakker. Nu moest ik vertrekken. Nú.

‘Jef?’

‘Ja, kleine?’

‘Staan we nu al op?’

‘Kom maar even bij me zitten.’

Ward vertrok zonder mij.

Mijn vader had gelijk. Ik had te weinig haar op mijn tanden.

Ik was een platbroek. Een schrikschijter van de bovenste plank.

1945

Allemaal poppenkast

Ik ben toegelaten tot de nachtploeg. Voortaan zal ik overdag slapen en 's nachts de gedachten uit mijn lijf zweten. Maar nu ben ik ziek. Ze zullen er niet mee kunnen lachen. Maar ze zullen begrijpen dat een mens niet zomaar ziek wordt. Ze hebben gelijk. Ik zal zo ziek als een hond worden omdat het móét.

‘Wat scheelt er?’ vraagt Renée.

‘Alles,’ zeg ik. ‘Alles doet pijn.’

‘Hoelang al?’

‘Een uur. Sinds ik wakker ben geworden.’

De dokter wordt erbij geroepen. ‘Probeer eens op te staan, Jef.’

Mijn vader verschijnt. ‘Sta op, Jef!’

‘Rustig, Sander,’ zegt de dokter.

‘Hij kan nu niet ziek worden.’ Ik hoor de wanhoop in zijn stem. ‘Niet nu, verdomme.’

Mijn moeder steekt haar arm door die van mijn vader en trekt hem de kamer uit. Over een kleine week zal ik weer beter zijn. Zo lang moeten ze maar geduld hebben.

‘Wel?’ vraagt de dokter als we alleen zijn.

‘Mijn benen,’ begin ik.

‘Wat is er met je benen?’

‘Alsof ze van papier zijn.’

Ik heb geoefend. Hoe het is met benen van papier. Ik moet me gewoon inbeelden dat ik geen knieën heb.

‘Probeer eens te staan.’

Ik probeer overeind te komen en ga op de rand van het bed zitten. De dokter pakt mijn arm vast en probeert me overeind te trekken.

‘Ho,’ zeg ik, ‘niet zo snel.’

Waarop ik door mijn knieën naar beneden zak.

Hij helpt me op mijn bed en knijpt in mijn vel. ‘Voel je dat?’

‘Ja.’

‘Vreemd. Ga weer eens op de rand zitten? Wacht, ik help je even.’

Hij trekt me weer overeind, haalt een hamertje uit zijn koffer. ‘Even kijken,’ zegt hij en slaat ermee tegen mijn rechterknie. Meteen springt mijn rechteronderbeen naar voren.

‘Je reflexen zijn prima,’ mompelt hij, ‘ik snap er nog minder van. En je hebt geen pijn?’

Ik schud van nee. Opeens herinner ik me mijn hoofd en mijn buik. ‘Niet in mijn benen,’ zeg ik snel, ‘maar mijn hoofd doet heel veel pijn, en mijn buik ook.’

‘Hm. Ga maar weer liggen.’

Hij trekt mijn hemd naar boven en duwt op mijn buik. ‘Au,’ roep ik, ‘au au au.’

Hij kijkt me onderzoekend aan. ‘Doet het al lang zoveel pijn?’

‘Sinds vanmorgen,’ zucht ik. ‘Sinds ik in bed lig. Ik heb nog niks kunnen eten vandaag.’

‘En je hoofd, wat is daarmee?’

‘Steken,’ zeg ik, ‘van die hele felle. Soms zie ik niks door de hoofdpijn.’ Iemand op het werk had me dat verteld. Dat hoofdpijn zo erg kon zijn dat je niks zag.

‘Heb je nu hoofdpijn?’

‘Nu gaat het. Maar daarnet, oh dokter, dat deed zo’n...’

‘Ik ga je rust voorschrijven,’ onderbreekt hij me. ‘Rust en lichte voeding. Als het na een week niet beter is moeten we verder onderzoeken.’

‘Moet ik in bed blijven?’

‘Zolang je benen niet mee willen zal er niks anders opzitten,’ zegt hij.

‘Ik maak me zorgen, dokter.’

‘Een mens zit vreemd in elkaar, Jef. De dingen komen en gaan, zonder dat

we erom vragen, laat staan dat we het begrijpen. Misschien is het morgenvroeg weer voorbij. Ik hoop het voor je.'

'Ik hoop het ook, dokter,' zucht ik.

Morgen zal het nog niet voorbij zijn, morgen zal het alleen maar erger zijn. Ik voel hoe ik elke seconde vrolijker word. Ik trek mijn mondhoeken naar beneden en frons mijn voorhoofd, zodat ik er ongelukkig uitzie.

De dokter knikt naar me en trekt de deur zacht achter zich dicht. Meteen spring ik uit bed en leg mijn oor tegen de deur.

'Misschien is het de mijn,' hoor ik hem zeggen, 'misschien kan hij dat werk niet aan.'

'Onze Jef is niet zo sterk,' zegt mijn vader.

Hoe durft hij dat te zeggen! Ik ben wél sterk. Anders hadden ze me allang ontslagen. En dan hadden ze me zeker niet in de nachtploeg gezet.

'Hij kan nu niet ziek worden,' zegt mijn vader. 'Zondag wordt hij gehuldigd. Tegen die tijd is hij toch beter?'

'Ik betwijfel het,' zucht de dokter. 'Hij is echt niet in orde. Maar wie weet, een mirakel komt meestal als een mens er niet op bedacht is.'

'Het is een ramp,' zegt mijn vader. 'Een grote ramp. Victor zal woest zijn.' Alles zal volgens plan verlopen.

Een simpel liedje

‘Kom Remi, je mag vanavond mee,’ zegt mijn vader.

Hoezo, ik mag mee? Ik mag nooit mee.

‘Kleed je warm aan,’ zegt mijn moeder tegen me, ‘de avonden kunnen nog koud zijn begin mei.’

Ik knoop mijn jas dicht en volg Renée naar buiten.

Mijn vader bindt zijn instrumentenkist achter op zijn fiets, terwijl hij zijn hoofd naar Renée buigt. Hij fluistert iets in haar oor. Ik sluip zo stil ik kan dichterbij.

‘Het komt niet goed met onze Jef,’ hoor ik hem zeggen. ‘Als er geen mirakel gebeurt kan hij zondag niet naar zijn eigen huldiging.’

‘Dat zou erg zijn,’ zegt Renée.

‘Vanavond wil je moeder eens rustig met onze Jef praten.’

‘Waarom wil ze met onze Jef praten?’ vraag ik.

‘Hou je neus er maar buiten, kleine,’ zegt mijn vader.

De kleine mag het weer niet weten. Daarom mag de kleine mee naar de repetitie, zodat mijn moeder met Jef kan praten over zijn ziekte. Onze Jef heeft een mirakel nodig? Wel dan, de kleine zal een mirakel doen, en Jef zal zondag op de eerste rij zitten.

Ik spring op mijn fiets en rij als eerste de straat uit.

‘Remi,’ brult mijn vader.

Ik doe of ik hem niet hoor. Vanaf nu ga ik heel hard aan mijn mirakel denken. Ik ga iets heel moois doen. Ze gaan opkijken, allemaal, en het zal afgelopen zijn met mij kleine te noemen. Voorgoed gedaan. Voorgoéd.

Ze halen me in. Ze hijgen. Ik hijg niet.

‘Kleine,’ hijgt mijn pa.

‘Ik heet Remi.’

‘Remi,’ hijgt hij nog harder dan daarnet, ‘we vertellen tegen niemand over

~~~~~

onze Jef, begrepen?

‘Zwijgen is liegen,’ mompel ik.

‘Dan liegen we maar,’ zegt mijn vader. ‘Om ieders bestwil. Begrepen?’

Ik zeg niks.

‘Begrépen?’ Hij komt naast me fietsen. Ik hoor hem hijgen. Ik hoor dat hij kwaad is. Ik hoor het aan de vloeken die in zijn keel blijven steken. *Zweer niet ijdel, vloek noch spot*, denk ik. Ik fiets zo snel ik kan. *Vader, moeder zult gij eren*. Ik zal zwijgen en niks zeggen over Jef. Maar ik denk wat ik wil.

De dirigent is de kleinste van allemaal, maar hij heeft de luidste stem en de langste armen. Met zijn luide stem zegt hij dat ik welkom ben, en met zijn lange armen wijst hij me een plaats aan, vooraan, op de eerste rij in de zaal.

Al de muzikanten gaan op het podium zitten. Ze zetten de muziekbladen op een ijzeren ding voor hun neus en beginnen allemaal door elkaar te blazen. Het klinkt zo vals dat ik bijna begin te lachen. Ik sla mijn handen tegen mijn mond, zodat er geen geluid uit komt, want ik had beloofd dat ik stil zou zijn.

Ik voel een hand op mijn schouder. Geschrokken laat ik mijn handen zakken. De dirigent komt naast me zitten. ‘Straks klinkt het echt veel beter,’ zegt hij. Hij glimlacht vriendelijk naar me. ‘Jij bent Remi, geloof ik. Ik ben Victor. Speel je ook een instrument?’

‘Trompet,’ zeg ik, ‘gekrege van mijn broer Jef.’

Oei, ik heb zijn naam gezegd. Als de dirigent nu maar niets gaat vragen. Hoe het is met Jef en zo.

‘Het zal een mooi feest worden, zondag,’ zegt hij.

Als mijn mirakel lukt, denk ik.

‘Jammer dat hij niet meer wil spelen. Dus jij neemt de fakkel over.’

Ik knik.

‘Je hebt me nieuwsgierig gemaakt,’ zegt Victor. Hij staat op. ‘Maar nu is het tijd voor die heren daarboven. Pardon, heren en dame.’ Hij gaat voor het podium staan, klapt in zijn handen, steekt zijn armen stijf in de lucht. ‘Is iedereen klaar?’ Hij draait zich even om naar mij. ‘Klaar?’ vraagt hij ernstig. Alsof ik meetel. Ook al doe ik niks.

‘Ja,’ zeg ik, waarop hij zich naar het podium keert. ‘We spelen eerst het programma door, en daarna hernemen we de nummers die nog niet goed

zitten. Ik wil dat iedereen zich concentreert en zo goed mogelijk zijn best doet. We zullen vanavond elke seconde nodig hebben.'

Iedereen knikt. Mijn vader zie ik niet, die zit ergens achteraan. Renée zit helemaal vooraan, in het midden, vlak voor Victor. Haar krullen blinken onder de lampen boven het podium.

Na een halve minuut klapt Victor twee keer in zijn handen. De muziek valt stil, iedereen laat zijn instrument zakken. 'Zachter,' zegt Victor. 'Het moet veel zachter. Straks blazen jullie Remi nog de zaal uit.'

Ze spelen verder.

De muziek klinkt zo mooi. Het is net of de zee op het podium is. Ik heb al foto's van de zee gezien. Zoveel water bij elkaar is de zee, en dat water maakt allemaal golven, kleine, hoge en hele hoge. De zee op het podium maakt ook golven. De golven worden zinnnetjes, en er is één zinnnetje dat altijd terugkomt. Ik kan het zo meezingen.

Opeens gaat Renée staan en alles om haar heen valt stil, tenminste, toch bijna alles. Bijna alsof de zee leegloopt. Ze blaast een lange toon, en dan nog een, een beetje hoger en nog zachter dan daarnet.

Victor zwaait zacht met zijn armen en de golven komen terug, sst, sust Victor, zacht, heel zacht, niet te snel, niet te hevig, en daar is het zinnnetje weer, dat ene zinnnetje, en het klinkt opnieuw en opnieuw, en nu blaast Renée ook dat zinnnetje, en het gaat heel hard en heel hoog nu, en straks vlieg ik nog over alle stoelen naar buiten, over de velden door de lucht de hemel in. Wat een mirakel, zullen ze zeggen.

Het is voorbij. Muisstil is het opeens.

'Zo moet het klinken,' zegt Victor. Hij draait zich om naar mij. 'En?' vraagt hij.

'Zo mooi,' zucht ik.

Hij glimlacht. Iedereen glimlacht naar mij. Dan draait Victor zich weer om. Hij tikt met zijn stokje tegen het ijzeren ding voor hem. 'We gaan verder.'

Het is laat als de repetitie is afgelopen. De muzikanten bergen hun instrumenten op. Victor staat nog even te praten met mijn vader en Renée. 'De eerste rij is voor jullie gereserveerd,' hoor ik hem zeggen. 'En voor de burgemeester, de pastoor, en nog een paar genodigden.' Ik zie mijn vader knikken. 'Het zal feest zijn, zondag,' zegt Victor.

~~..... Het zal nooit zijn, zolang, zegt Victor.~~

‘Jazeker,’ zegt mijn vader. Terwijl onze Jef doodziek is. Goed dat ik een mirakel ga bedenken. Maar ik heb er nog altijd geen gevonden.

Victor klopt op mijn schouder. ‘Je hebt ervan genoten, is het niet? Wil je bij de fanfare?’

Ik knik heftig.

‘Hij is nog maar tien,’ zegt mijn vader.

‘Hij heeft veel talent,’ zegt Renée.

‘Ik ken al drie liedjes.’ En ik kan ook op mijn vingers fluiten, op ál mijn vingers.

‘Als je vader het goedvindt,’ zegt Victor.

‘Pa?’

‘Hm. We zien wel.’

‘Pa!’

Mijn vader lacht naar me. ‘Het is goed. Als je wil mag je het proberen. Maar je houdt het wel een jaar vol, afgesproken?’

‘Natuurlijk, pa,’ zeg ik. Ik wil hem een kus geven, zo blij ben ik, maar hij heeft zich al omgedraaid en loopt met zijn instrumentenkist naar de deur.

‘Sander,’ roepen een paar mannen, ‘geen pinten vandaag?’

‘Nee,’ roept mijn vader terug, ‘vanavond niet. Ik moet de kleine naar huis brengen.’

‘Ik ga wel met Renée mee,’ zeg ik.

‘Ik wil weten hoe het met Jef is,’ zucht mijn vader. ‘Kom, we vertrekken.’

We lopen naar buiten. Ik kijk toe hoe Renée haar instrumentenkist vastbindt op haar fiets. Opeens hoor ik dat ene zinnetje weer. Het klinkt zo sterk dat ik het wel móét zingen. Renée kijkt op. Ze begint te lachen. ‘Dat je dat onthouden hebt. Hé pa, hoor eens, wat een geheugen heeft onze Remi! Zing het nog eens?’

Ik zing. Het zinnetje en het volgende zinnetje. Ik zing de zachte toon, de zee die ze speelde. Als ik niks meer weet stop ik met zingen.

Ze kijken me aan, allebei. Ze zeggen niks. Ze zwijgen te lang.

‘Niet normaal,’ zegt mijn vader dan. ‘Je bent een klein wonder, weet je

‘Niet normaal,’ zegt mijn vader dan. ‘Je bent een klein wonder, weet je dat?’

Klein wonder?

‘Het is een heel speciaal nummer,’ zegt Renée. ‘Victor heeft het zelf geschreven. Voor onze Jef. Het gaat over onze Jef. En over de oorlog. Hoe smerig de oorlog is geweest. Victor heeft veel meegemaakt in de oorlog. Hij is blij dat mannen als Jef hun nek hebben uitgestoken. Het is een moeilijk nummer om te spelen. En jij zingt het zomaar, of je het net zelf hebt bedacht.’

Ze slaat haar armen om me heen. Ze ruikt naar bloemen. Ik wist niet dat Renée naar bloemen rook. Ze drukt een kus op mijn hoofd. ‘Kom pa,’ zegt ze, ‘we gaan naar huis. Misschien is onze Jef ondertussen weer gewoon beter, wie weet.’

‘Wie weet,’ zegt mijn vader.

Waarop ze allebei tegelijk naar mij kijken en breed glimlachen. Als de klok nu twaalf slaat, blijft hun gezicht voorgoed zo staan.

‘Hoe laat is het?’ vraag ik.

‘Half twaalf,’ zegt mijn vader. ‘Half twaalf! Remi, Remi, als jij morgen maar op tijd uit je bed kunt!’

‘Ik ben nooit moe,’ zeg ik.

Hij heeft Remi gezegd, denk ik, en nog wel twee keer na elkaar.

En opeens weet ik welk mirakel ik zal doen. Ik ga een liedje voor Jef maken, een simpel liedje, want ik kan nog niet zóveel, maar Gust zei dat een mirakel ook simpel mag zijn.

Na vijf minuten zijn we thuis, zo snel hebben we gefietst.

Mijn moeder huilt als we binnenkomen.

‘Ga slapen,’ zegt mijn vader tegen Renée en mij. Maar Renée blijft onder aan de trap staan. Ik ga tegen haar aan staan en probeer geen enkel geluid te maken. Mijn moeder huilt, en mijn moeder huilt nooit.

Ze zit aan tafel met haar rug naar ons toe. Mijn vader slaat zijn arm om haar heen. ‘Blondine toch, mijn liefste Blondine, wat scheelt er?’

Onze Jef, snikt mijn moeder, en dat hij zoveel pijn heeft. Dat we allemaal hard moeten bidden, of het komt misschien nooit meer goed met onze Jef.

Waarop mijn vader zich omdraait naar ons en zegt dat als we nu niet naar

ons bed gaan, ja dán.

Ik sluip mijn kamer binnen en glijd zo zacht ik kan naast Jef in bed. Jef slaapt, want hij snurkt. Ik zal morgen heel goed oefenen, want Jef heeft een heel straf mirakel nodig.



Er bereiken me verhalen over opgepakte oosttrontstrijders die de kogel krijgen. In Duitsland of in eigen land. Ik hoor over foltering, over levenslange dwangarbeid.

's Avonds val ik nooit meteen in slaap.

Want 's avonds overvallen ze me, de spoken, ze beuken tegen mijn longen, ze willen naar buiten maar ze kunnen niet. Ze blijven steken in mijn keel, ze nemen mijn adem weg, mijn lakens worden nat van mijn zweet, ik daver op mijn bed en mijn bed daver met me mee, bijna stik ik. En dan is het weer voorbij. Ik val in een diepe slaap, en word uren later wakker met dezelfde gaten in mijn geheugen.

Ik heb zoveel geluk. En het blijft maar duren.

# Koppige kleine

Zondagmorgen. Ons huis staat op zijn kop. Mijn moeder zit bij Jef op bed, mijn vader staat in de voordeur al zijn vloeken te vloeken, onze Remi zit aan de ene kant van de tafel zijn trompet warm te blazen voor god weet welke reden, en ik zit aan de andere kant met het pak van Jef over mijn knieën. Het pak dat hij over een uur moet aantrekken, en liefst nu al.

‘Stop ermee, kleine, hou er in godsnaam mee op! Het is nu niet het moment om de artiest uit te hangen!’

Remi buigt zich dieper over zijn trompet en blijft verder blazen.

‘Als ik zeg dat je ermee ophoudt, dan hou je ermee op, begrepen!’

Remi kijkt even op. ‘Nee,’ zegt hij en blaast verder.

Mijn vader slaat met zijn vuist tegen de deurpost. ‘Koppige kleine,’ zegt hij. De woorden ontploffen uit zijn mond. Hij loopt naar Remi en zijn arm neemt een aanloop in de lucht. Een harde klap volgt. Remi stopt met spelen. Zijn linkeroor is vuurrood, zijn linkerwang ook. Hij kijkt naar mijn vader. Ik zie hem een seconde aarzelen, en dan zegt hij: ‘Ik móét, pa.’ En opnieuw zet hij de trompet aan zijn lippen. De arm van mijn vader zwaait weer de lucht in.

‘Pa,’ roep ik.

Mijn moeder komt de kamer van Jef uit gevlogen. ‘Wat is dat hier allemaal? Is het allemaal nog niet erg genoeg? Laat die kleine gerust!’

Mijn vader laat zijn arm zakken en zucht diep. ‘Gisteren zag het er zo goed uit, hij had alleen nog maar een beetje hoofdpijn, en hij kon lopen. Het ging langzaam, maar het ging. En vanmorgen, verdomme toch.’ Hij wrijft met zijn hand over zijn ogen.

‘Dan halen we toch de rolstoel,’ zeg ik.

De rolstoel was mijn moeders plan. Ze heeft hem van pastoor Vanhamel mogen lenen en we zouden hem gebruiken als het vandaag niet beter zou zijn met Jef. Het is een eind naar de fanfarezaal, maar als we allemaal om de beurt de stoel duwen lukt het wel.

‘Het is zijn maag,’ zegt mijn moeder, ‘en zijn hoofd. Hij zegt dat elke beweging pijn doet. Het zal niet lukken.’

Geen huldiging. Geen feest.

‘We hebben nog zo geoefend,’ zeg ik.

‘Ik weet het, kind,’ zegt mijn moeder. ‘Als hij maar ooit beter wordt.’

‘Verdomme,’ zucht mijn vader weer.

Het is stil. Remi is gestopt met blazen. Ik hoor hem ademhalen, ik hoor dat hij iets wil zeggen. ‘Zingen is tweemaal bidden en blazen is tweemaal zingen,’ zegt hij, staat op en loopt met zijn trompet naar zijn slaapkamer.

‘Val Jef nu niet lastig,’ zegt mijn vader. ‘Je weet dat hij barst van de hoofdpijn.’

‘Ik weet het,’ zegt Remi. Hij neemt de deurknop in zijn hand en duwt de deur open.

# Het mirakel (I)

Voorzichtig doe ik de deur achter me dicht.

Het is warm in onze kamer. 'Jef?'

'Hm?' Hij heeft het laken over zijn hoofd getrokken. Zijn stem komt van ver, alsof hij niet op maar ónder de matras ligt. Het laken beweegt niet. Het hoofd beweegt ook niet.

'Jef?'

'Nee!'

Ik wacht even. Mijn handen zweten. Dat is zeker van de zenuwen. Ik mag nu niet zenuwachtig zijn, anders klinkt het vals. Ik zet de trompet aan mijn mond. Ik zal zo zacht blazen als ik kan.

De eerste toon, de tweede. Jef trekt het laken van zijn hoofd. Ik stop met spelen en kijk naar zijn rode kleur. Vuurrood ziet hij. Misschien heeft hij ook nog heel veel koorts. Daar kun je dood van gaan. Laat ik maar gauw verder spelen. Ik blaas opnieuw de eerste toon.

'Kleine!'

'Remi,' zeg ik.

'Wat ben je in godsnaam van plan?'

Ik zeg niks. Ik moet spelen. Ik blaas verder.

'Kleine!'

De vierde, de vijfde toon.

Er wordt op de deur geknopt. 'Wat is dat daar?' klinkt mijn vader aan de andere kant.

'Laat hem!' roept Jef.

Ik wacht even. Mijn vader roept niks terug.

'Hoe is het met je hoofd?' vraag ik.

'Au,' zegt Jef. 'Doet pijn.'

'Doet het pijn als ik speel?'

‘Hm.’

‘Ja of nee?’

‘Je hebt wel een grote mond gekregen,’ zegt hij, maar hij glimlacht. Hij glimlacht! Ik speel snel verder.

‘Wat ben je eigenlijk van plan?’

‘Een liedje. Voor jou. Het heet “Voor Jef”.’

‘Aha. Waarom in godsnaam?’

Als ik begin over een mirakel lacht hij me uit, en dan werkt het zeker niet.

‘Het is dus voor mij.’

Ik knik.

Hij gaat rechtop zitten in bed, duwt zijn kussen achter zijn rug en legt zijn armen achter zijn hoofd. ‘Zelf gemaakt?’

Ik knik weer. Ik zie opeens hoe groot zijn ogen zijn, groot en donker. En ze glinsteren. Hij ziet er echt heel ziek uit. Als ik nu niet aan mijn mirakel begin is het straks te laat.

‘Jij bent me een straf manneke,’ zegt hij dan. Heel zacht zegt hij dat. Of hij ook al niet goed meer kan praten. ‘Een heel straf manneke. Speel jij maar.’ Hij legt zijn handen in zijn schoot en doet zijn ogen dicht.

Ik speel mijn liedje. Ik heb twee strofen en een refrein bedacht, het zijn twaalf lijnen in totaal. Ik heb er lang naar moeten zoeken. De hele donderdag na school heb ik in het bos zitten oefenen. Vrijdag en zaterdag ook.

Mijn handen zweten, mijn buik doet pijn en mijn hoofd ook al. Voor Jef, denk ik. Mijn allereerste liedje is voor hem. En opeens zweet ik niet meer en doet er niks meer pijn. Ik blaas de ene lijn na de andere, en ik denk aan de zee want ik wilde een liedje als de zee maken, maar het wordt niet de zee het wordt het kanaal hoor ik, het kanaal tussen twee muren en ik wil dat Jef over de muren klimt of dat de muren uiteenvallen en ik weet niet waarom ik dat wil; als Jef kan lopen is dat al goed genoeg, klimmen hoeft niet maar misschien heeft het met de muren te maken dat ik dat wil.

Ik leg de trompet in mijn schoot.

Hij heeft zijn ogen nog altijd dicht. Ik tik op zijn arm. ‘En?’ vraag ik.

Hij schudt zijn hoofd, nog steeds met gesloten ogen. ‘Even wachten,’ zegt

hij, zo zacht dat ik het bijna niet hoor.

Het blijft even heel stil. Ik wacht. Ik zie hoe hij zijn handen tegen zijn wangen drukt, hoe hij zijn hoofd vasthoudt alsof hij bang is dat het van zijn lijf zal vallen. Hij ziet er zo treurig uit. Mijn hart klopt hard in mijn keel. Het is mislukt. Zijn hoofdpijn is nog erger geworden. Stommerik die ik ben. Ik had mijn liedje moeten neuriën.

‘Maar Remi toch,’ zegt hij dan. Hij heeft zijn ogen geopend. Ze glinsteren nog meer dan daarstraks.

Hij kijkt naar de deur. Het is stil aan de andere kant. Zo stil is het nooit. ‘Het doet nog een beetje pijn, niet zoveel meer.’ Hij zucht diep. ‘Heb je het helemaal zelf gemaakt? Niemand heeft je geholpen?’

Ik schud mijn hoofd. ‘Kun je lopen?’ vraag ik.

‘Even proberen,’ zegt Jef.

Hij gooit het laken van zich af. Draait zijn lichaam, zodat zijn benen over het bed hangen. Langzaam zet hij zijn voeten op de grond. *Sta op, neem je bed op en wandel*, zei Jezus. Maar ik ben Jezus niet. Jef zal platliggen van het lachen als ik doe of ik Jezus ben. Hij zal zeggen: het is de kleine in zijn kop geschoten. Of hij wordt kwaad en zegt: het is een doodzonde te denken dat je God bent. Terwijl ik goed genoeg weet dat ik God niet ben, bijlange niet. Maar ik denk het toch: sta op en wandel, sta op en wandel (niet dat van dat bed, zijn bed mag hij laten staan), ik denk dat tien keer, vijftien keer, heel snel denk ik dat, want hoe meer hoe beter. En als ik het zou zingen is het maal twee en blazen is nog eens maal twee. Ik zing het snel in mezelf, tien, vijftien keer tot Jef vraagt: ‘Wat ben je toch aan het neuriën?’

‘Iets,’ zeg ik. En: ‘Lukt het?’ Terwijl ik verder zing: sta op en wandel, sta op en wandel. Maar Jef ploft weer neer in zijn bed. Hij schudt zijn hoofd. ‘Kom eens naast me zitten,’ zegt hij dan.

Hij slaat zijn arm om mijn schouders en trekt me tegen zich aan. Hij ruikt niet naar bloemen zoals Renée, hij ruikt naar zweet. Maar ook al stinkt hij als een varken, als hij opstaat en wandelt, zal ik zo blij zijn. Zo blij.

‘Niet huilen, kleine,’ zegt hij weer.

‘Ik huil niet,’ zeg ik luider dan daarnet. ‘En het is Remi. Voorgoed. Voor altijd.’

‘Het is Remi,’ zegt hij dan, ‘ik zal het vanaf nu altijd zeggen. Voorgoed en voor altijd. Dat heb ik echt medelijden. Het was zo’n mooi liedje.’

voor altijd. Dat heb je echt verdiend. Het was zo'n mooi liedje.

‘Maar het helpt niet?’

Hij schudt zijn hoofd. ‘Het heeft wel een beetje geholpen, mijn hoofdpijn is weg en mijn buikpijn ook, maar mijn benen, Remi, mijn benen, daar kan geen liedje wat aan doen.’

‘We hebben een rolstoel,’ zeg ik opeens. Hoe kon ik de rolstoel vergeten!

‘Een rolstoel?’ vraagt hij verbaasd.

‘Jazeker,’ zeg ik blij. Ik trek de deur van de woonkamer open en kijk in drie gezichten. Ze zitten nog steeds aan tafel en kijken allemaal naar mij. ‘Het is gelukt!’ zeg ik.

‘Wat is er gelukt?’ vraagt mijn moeder.

‘Mijn...’ Mirakel wil ik zeggen. ‘Mijn liedje.’

‘We hebben het gehoord,’ zegt mijn vader. ‘Het was de moeite.’

‘Het was prachtig,’ zegt mijn moeder.

‘Waar is de rolstoel? Hij heeft nergens nog pijn!’

‘Het is niet waar,’ zucht mijn moeder.

‘Wel waar,’ zeg ik blij. Maar ze heeft me niet gehoord, ze is al opgestaan en de slaapkamer in gelopen.

‘Waar is de rolstoel,’ vraag ik nog eens.

‘Zal niet nodig zijn.’ Mijn moeder trekt de slaapkamerdeur zacht achter haar dicht. Ze kijkt zo treurig, straks valt haar mond van haar gezicht. Ik voel een klomp in mijn buik. Een grote zwarte klomp klei, en hij wordt met de seconde groter.

‘Hij heeft nog heel veel pijn,’ zegt ze zacht. En dat zijn hoofd op ontploffen staat. Dat ze hem nu even gerust moeten laten, de deur van de kamer moet dichtblijven, want alle licht doet pijn aan zijn ogen. Dat hij bijna doodgaat, zoveel pijn doet het.

‘Nee,’ zeg ik. ‘Hij liegt. Echt waar. Hij liegt dat hij zwart ziet.’

‘Hij heeft het voor jou gedaan,’ zegt mijn moeder, nog treuriger dan daarnet, en ik denk even: nu valt haar mond er helemaal af, en het kan me niks schelen als dat zou gebeuren, niks kan me nog schelen, ook niet als ons huis opeens in de grond zakt en wij allemaal direct begraven worden, zand en modder in mijn neus en oren en ogen en mond en mijn buik, het zou me

moeder in mijn neus en oren en ogen en mond en mijn buik, het zou me allemaal niks kunnen schelen. Want Jef liegt. En wel heel hard. Denkt hij echt dat God zoiets niet ziet?

‘En nu?’ vraagt mijn vader.

‘Wij zullen er zijn,’ zegt mijn moeder beslist. ‘Wij zijn familie.’

## Het mirakel (2)

De kleine zegt dat ik in de hemel kom. Maar God heeft zijn grenzen. Trouwens, ik wil niet eens in de hemel. Allemaal pilarenbijters en pastoorsaanbidders daarboven. Een heel leven lang Jezus van zijn kruis af bidden. Alsof het leven niet meer is dan dat.

Jazeker. Ik heb ook pastoors graag gezien. Ik was een snotneus, ik wist niet beter. Ook niet toen ze werden weggestuurd. Eerst Albrechts. Een tijd later Vanden Avenne. Vanden Avenne verdween na het geval met de kerkklokken. Op een zondag zei hij dat ze voor de Duitsers waren. Heel veel mensen stonden op en liepen de kerk uit. Wij zijn blijven zitten. Beminde gelovigen, zei Vanden Avenne, en hij legde uit wat hij bedoelde. De Russen waren veel te sterk en niet alleen de Duitsers hadden meer munitie nodig, ook de Vlamingen aan het front. En daarom hadden ze onze kerkklokken nodig om er kogels van te maken. Toen de mis uit was ben ik niet bij de schreeuwers gaan staan. Mijn vader ook niet, maar dat was van schrik. Hij zei: laat Vanden Avenne de klokken maar afgeven, want als hij ze niet geeft komen die Duitse smeerlappen ze met geweld halen, maar God in de hemel zal Vanden Avenne straffen omdat hij zijn preekstoel misbruikt heeft om de Duitsers te helpen.

Mijn vader heeft dus gelijk gehad. De Duitsers hebben verloren. Vanden Avenne hebben ze opgepakt, en wie weet, Albrechts ook. Ward en ik zijn idioten geweest, dat we hen zomaar geloofden. Maar dat ze Ward zullen doodschieten als ze hem vinden, dat verdient hij niet.

En die huldiging vandaag is één dikke komedie. Ik ga het hun niet vertellen. Moeten ze maar niet zo stom zijn.

Ik geloof mijn oren niet.

Ik hoor fanfaremuziek.

Het is niet waar. Ze komen hier naartoe. Ze zijn helemaal zot geworden.

Ik trek snel een broek aan, loop naar de woonkamer, gluur van achter het gordijn naar buiten. Ze zijn al in onze straat, Victor voorop, de mannen erachter, de instrumenten in de lucht, en maar blazen. Ons Renée in het midden, heel geconcentreerd, ze kijkt niet op of om.

Ik zie mijn moeder, mijn vader, onze Remi, allemaal in hun zondagse

kleren, mijn vader zonder pet, zijn haar vol brillantine, onze Remi ook al met zijn kop vol brillantine. De burgemeester en de nieuwe pastoor. De oude pastoor Vanhamel is er ook al, de dokter staat naast hem en heeft zijn arm in die van Vanhamel gehaakt.

Victor steekt zijn armen in de lucht en het wordt stil. Hij wijst met zijn stokje naar mijn vader en mijn vader zet in. Glenn Miller. Mijn lievelingsnummer. 'Moonlight Serenade'. Verdomme toch. De eerste solo in zijn leven. En hij speelt dat goed. Bijna helemaal zuiver. Renée staat naast hem, haar trompet aan haar mond, klaar om te spelen.

Dan laat mijn vader zijn trompet zakken. De rest valt in. Heel rustig klinkt het, heel ingehouden. Ik blijf maar naar mijn vader kijken. Hij ziet er zo gelukkig uit. Ik zie hoe zijn ogen over ons huis glijden. Ze blijven hangen op het raam. Ik weet dat hij me niet kan zien, maar ik ga toch wat verder aan de kant staan. Met één oog gluur ik naar buiten. Lang kan ik hier niet blijven staan, maar het is zo'n mooi nummer, ik wil het zo graag horen.

Dan gaat de voordeur open. Het is onze Remi. Zijn ogen in mijn ogen. Mijn hart staat stil. 'Deur dicht!' Kleine, wil ik eraan toevoegen, maar dat zou ik nooit meer zeggen.

Hij is van steen geworden.

'Remi! Deur dicht!' sis ik.

Hij zet een stap achteruit en duwt de deur dicht. Hij blijft ertegen staan. Buiten klinkt 'Moonlight Serenade', binnen ook. Ik moet iets zeggen. Maar ik vind geen woorden.

Opeens breekt zijn gezicht open in een geweldige glimlach. 'Het is toch gelukt,' zegt hij. Hij kijkt zo blij. Zelfs aan mijn komedie zijn er grenzen. 'Ja,' zeg ik. 'Het is gelukt.'

Hij wil zich omdraaien, wil de deur opentrekken en ik ben er zeker van dat hij het door de hele straat, het dorp, de wereld wil laten galmen, dat onze Jef weer beter is, helemaal beter. Ik hou hem tegen. 'Remi.'

Zijn blik vol verwachting.

'Wacht nog even.'

'Wat is er? Je moet naar buiten komen, Jef, ze zullen zo blij zijn. Doe snel het pak aan. Ik zal wel helpen.'

De deur gaat open. Mijn moeder. Ze kijkt. En kijkt. Ze zucht zo hard als

ik nog nooit iemand heb horen zuchten. En dan glimlacht ze.

‘Ik ben bijna genezen,’ zeg ik. ‘Straf, hè.’

Ze schudt haar hoofd. ‘Jozef Claessen,’ zegt ze. ‘We spreken elkaar nog. Kom nu maar snel naar buiten.’ Ze blijft in de deur staan, nog steeds met een brede glimlach op haar gezicht.

‘Mijn benen doen nog pijn,’ zeg ik.

Ik voel me of ik vijf ben. Nee, drie. En het onnozelse schaap van de wereld.

‘Dat komt door in bed te liggen,’ zegt ze. ‘Weet je wat, ik zal een stoel in de deuropening zetten en dan ga je daar maar op zitten, anders denken ze buiten dat er echt een mirakel is gebeurd en dan komen ze hier elke dag bidden en daar heb ik geen zin in.’

‘Het is toch een mirakel?’ hoor ik Remi zacht zeggen.

‘Natuurlijk,’ zegt mijn moeder, ‘maar dat hoeven ze daarbuiten niet te weten. Het blijft ons geheim, goed?’

Hij knikt gretig.

‘Ga nu maar vertellen dat onze Jef eraan komt.’ Ze drukt een kus op zijn wang. ‘En Remi, je hebt dat heel goed gedaan.’

Hij knikt nog harder, gaat door de voordeur naar buiten en sluit ze weer. Nu komt de volle laag, denk ik. Maar er komt niks. In plaats daarvan helpt ze me snel mijn pak aantrekken, zet een stoel klaar en duwt me erop. Bijna haal ik opgelucht adem, tot ik voel hoe haar handen mijn schouders omklemmen. Het doet pijn, maar ik zwijg. Het is niks in verhouding met wat ik verdiend heb.

Buiten klinkt er een geweldig applaus.

‘Luister,’ zegt mijn moeder, ‘dit is voor jou.’

‘Ik ben geen held, ma.’

Ze schudt haar hoofd, laat haar greep los en drukt een kus op mijn haren. ‘Ik zie je zo graag, Jef, en ik wil dat je weer gelukkig wordt.’

‘Ik ga mijn best doen, ma.’

Ze loopt naar de deur, kijkt nog even naar mij. ‘Soms denk ik dat er iets heel anders aan de hand is,’ zegt ze zacht.

Nu, denk ik. Nu is het moment er. Ik haal twee seconden lang adem. Te lang, want ze schudt haar hoofd. ‘Ach,’ zegt ze, en het moment is voorbij.

Ze gooit de deur open. Opnieuw klinkt er een geweldig applaus. Ik schrik van al die blije gezichten. Mijn moeder steekt haar arm door de mijne, schuift de stoel tot in de deuropening en laat me dan voorzichtig op de stoel zakken. Met haar hand strijkt ze de haren uit mijn gezicht. ‘Zo,’ zegt ze heel zacht, en enkel ik kan het horen, ‘zie ik er bezorgd genoeg uit?’ Dan verdwijnt ze in de menigte.

Mijn vader knikt naar me. De opluchting straalt van hem af.

Alle deuren van de huizen staan open. Uit de huizen komen stoelen, overal zie ik stoelen en mensen, met in het midden de fanfare. Dan komen de woorden. Ze zijn oprecht mooi, want mensen pakken massaal hun zakdoek, vrouwen én mannen. De oorlog doet ook de mannen huilen. Helden doen mannen huilen.

Ik huil niet. Als ik huil ben ik verloren.

Renée komt vooraan staan. Victor geeft haar een klein teken: ze mag beginnen. Maar voor ze begint kijkt ze even in mijn richting. Ik herken de schrik in haar ogen. Ze houdt mijn ogen vast, terwijl ze haar vingers goed zet, haar lippen tuit, haar rug recht. Heel even kijkt ze naar Victor en dan weer naar mij. Ze blaast een lange toon naar mij toe. Hij klinkt niet helemaal zuiver. Haar ogen flitsen van mij naar Victor. Ik zie hem knikken naar haar. Hij houdt zijn hoofd rechtop terwijl zijn handen heel rustig door de lucht bewegen. Ze kijkt weer naar mij. De schrik is er nog, maar er is ook iets anders. Ze speelt een nieuwe toon en dan de volgende, en daarna weer een en alles lijkt opeens vanzelf te gaan. En ondertussen blijft ze maar naar mij kijken. Haar ogen blinken hard. Dan zie ik het. Hoe graag ze me ziet.

Opeens, midden in haar solo beginnen de mensen achteraan te praten. De muzikanten kijken om, mensen roepen sst en ‘zwijgen alstublieft’, het helpt niet. Het kabaal wordt groter en groter. Ik kan Renée niet eens meer horen. Ze stopt met spelen. En iedereen pakt iedereen vast en er wordt geroepen en gehuild en gelachen. Een man komt naar Renée, pakt haar vast en kust haar op de mond. Ze kust hem een seconde terug. Kijkt dan heel verbaasd naar hem, dan begint ze te lachen. Ik denk eerst: ze heeft een nieuw lief, vervolgens: waarom heeft niemand me dat verteld? Maar ik wil vooral eindelijk weten wat er aan de hand is.

De kleine heeft dat begrepen. Hij loopt naar mij toe, pakt mijn handen

vast, trekt mij uit mijn stoel. Daar sta ik dan. Opeens helemaal gezond. Niemand die het ziet.

‘Hitler is dood,’ zegt Remi, roept Remi, want het lawaai in de straat is opeens zo groot geworden dat hij moet roepen of ik versta hem niet, ook al staat hij vlak voor mijn neus. ‘Hitler is dood,’ roept hij, ‘iedereen zegt dat de oorlog nu echt voorbij is. Voorgoed. Voor altijd!’ Hij pakt me weer vast rond mijn middel. Ik wil niet dansen. Ik ben vier dagen lam geweest, een lamme danst niet meteen weer als hij opstaat. En mijn vader heeft altijd gezegd dat die klootzak van een Hitler het niet waard is om te leven, hoe moet het dan nu met mij, ik ben ook een grote ellendige klootzak. En dan begin ik toch te huilen.

Het feest voor mij wordt een groot feest voor iedereen. De straat blijft de hele dag nog vol mensen. Nooit meer oorlog, zeggen ze tegen elkaar, dat ze nu wel hun les hebben geleerd. Als de Duitsers gewonnen hadden, dan zou Ward een held geweest zijn.

En dan beslis ik dat het vanaf nu afgelopen moet zijn met *wat áls*.

Vandaag ben ik een held geweest omdat ze een held nodig hadden. Ik heb gemerkt hoe snel ze vergeten. Vandaag zijn ze me al vergeten. En dat is heel goed. Want vandaag begint er een nieuw leven.

# Deel II

1947

## Genoeg

De meubelmaker bij wie ik al twee jaar in dienst ben, wordt ziek. Hij heeft me bij zich geroepen en me gevraagd om zijn zaak over te nemen.

Mijn eigen zaak. MARTIN LENZ, MEUBELMAKER.

Benieuwd wat Katrina ervan zal vinden. Ik zal niet bij haar kunnen blijven wonen. De mensen roddelen al twee jaar over ons. Een man en een vrouw die samenwonen zonder getrouwd te zijn? Het heeft ons nooit wat kunnen schelen. In een dorp als het onze wordt er nu eenmaal geroddeld, over de beste mensen het eerst.

Maar geroddel over de baas is nooit goed voor de zaak.

Ze zal het niet prettig vinden als ik vertrek. Ik zal haar missen. Alleen is maar alleen.

Tenzij.

Tenzij we trouwen. Alle geroddel zal meteen stoppen. En misschien is het niet eens moeilijk om verliefd te worden.

De gedachte laat me niet meer los.

Katrina is in de keuken bezig.

‘Wat geweldig,’ zegt ze als ik haar over het voorstel van mijn baas vertel. Ze legt haar hand op mijn arm. Ze glimlacht. Dat doet ze altijd als ze blij is. Haar hand op mijn arm en glimlachen. Zo is Katrina. Mijn kameraad, mijn makker.

We eten.

‘Het is lekker,’ zeg ik.

‘Dank je wel.’

Nu is het moment. ‘Trouw met mij,’ zeg ik.

Ze kijkt me ontzet aan. Zo vreemd is die vraag toch niet, we kunnen toch goed met elkaar opschieten?

‘Maar Martin toch ’

‘Waarom niet,’ begin ik.

Haar ogen haken zich vast in de mijne. ‘Het zijn de mensen, is het niet?’

‘Ze roddelen.’

‘En dán,’ zegt ze kwaad, ‘ze roddelen over iedereen.’ Haar stoel klettert tegen de grond als ze opstaat. Langzaam loopt ze achteruit tot ze met haar rug tegen de muur aan botst. ‘Hoe kun je me dit vragen.’

‘Zo erg is het toch niet?’

‘Erg?’ Ze klinkt zo verbaasd. ‘Trouw met mij, hoe kom je er in godsnaam bij?’

Mijn verwarring wordt steeds groter. Ze ziet me toch graag, waarom is ze niet gewoon blij?

‘Een mens trouwt niet om roddels te stoppen, Martin. Als een mens trouwt is het met elke vezel van zijn lijf, met elke druppel van zijn bloed.’

Ik moet sussende woorden vinden, en wel nú. Ik open mijn mond, ik sluit hem weer. Als ze maar niet zo ongelukkig keek. Dan zouden ze vanzelf van mijn lippen rollen.

‘Trouw met mij,’ herhaalt ze. Ze zwijgt. ‘Als je eens wist,’ begint ze. Ze wendt haar blik af. ‘Je ziet me niet eens graag. Niet zó graag. Een mens voelt die dingen, Martin, mij maak je niets wijs. Je speelt al zo lang een spel, maar nu ben je te ver gegaan.’

Wat zegt ze toch allemaal? Ze weet toch dat ik haar gelukkig wil maken?

‘Ik weet dat je je moeder mist,’ zegt ze.

Hoezo mis ik haar? Ik praat nooit over haar, ik ken haar gezicht niet eens meer, hoe kan ik haar dan missen?

‘Kijk niet alsof je er niets van begrijpt,’ zegt ze. ‘Je roept zo vaak haar naam in je slaap. Ik heb zo vaak aan je deur gestaan, ik heb zo vaak willen binnenkomen, om je wakker te maken, je te troosten. Ik heb het nooit gedurfd. Ach Martin toch. Wat maak je jezelf allemaal wijs. En de taal waarin je haar naam roept is de onze niet. Wie ben je toch?’

Ze staat op, slaat haar armen om zich heen, draait zich om en loopt naar buiten.

Ik volg haar. Ik kijk om me heen. Ik zie niemand. Ze is verdwenen.

Geduld, Martin. Straks is ze er weer. Ze komt terug, want ze ziet me graag. En ik zal dit keer de juiste woorden vinden én gebruiken, ik zal haar overtuigen dat ik het goed meen met haar. En voor de rest van mijn leven.

Het zal niet moeilijk vallen om haar te beminnen.

Martin Lenz kan dat. Hij wikt en weegt, en dan voelt hij.

Zonder enige waarschuwing draait mijn maag helemaal om in mijn lijf. De kots stijgt naar mijn hoofd, komt in mijn mond, ik sla mijn beide handen tegen mijn lippen, maar het is te laat. Ik draai me om en loop het lege huis in. Ik struikel naar mijn kamer, val op het bed, krul mijn lichaam tot een bol en huil en hoest en kots tot mijn lijf helemaal binnenstebuiten gedraaid is.

Ik moet hier weg. Ik moet uit mijn vel stappen en erachter komen. Wat er is overgebleven. En of het nog een leven waard is.

Ik moet weer naar huis.

En als ik er eenmaal ben, zullen ze me niet geloven. Dat ik naar huis móést. Ze zullen me een verrader noemen, ze zullen zeggen dat ik laf ben omdat ik twee jaar gewacht heb. Dat ik maar al te goed weet dat ik de kogel had gekregen als ik meteen was teruggekomen. Ze zullen misschien nog kwader worden dan ze eerst waren, en omdat ze zo kwaad worden gaan ze me misschien toch nog de kogel geven.

En waarschijnlijk verdien ik niet beter.

Maar nu is het genoeg geweest.

Ik vertrek vanavond nog. Voor ik me bedenk. Lafaards zijn immers niet te vertrouwen.

# Met mijn ogen dicht

De weg van de winkel naar huis ken ik met mijn ogen dicht. Geen wonder, ik rij hem nu al twee jaar zes keer per week.

Victor zoekt iemand om hem te helpen. Je bent goed in tellen en je bent goed voor de klanten, zei hij al na één week. Renée, wat ben ik blij met jou.

Naast mijn baas is hij ook nog altijd onze dirigent, nog altijd even bezeten. Zoals hij kan opgaan in muziek.

Hij is bijna veertig, dat is bijna zo oud als mijn moeder, maar hij ziet er niet oud uit. Ook al heeft hij veel meegemaakt. Victor zegt: woede is een vergif voor de mens, maar dat een mens soms kwaad moet zijn om te overleven. Als er iemand kwaad mag zijn, dan is het Victor. Terwijl hij onderdook ging zijn vader in het verzet. Zijn vader was al zestig, hij had gevochten in de Eerste Wereldoorlog, en hij had er te veel meegemaakt om nu aan de kant te blijven staan. Hij werd koerier voor verschillende verzetsdiensten. Hij heeft niemand verraden, geen bom gelegd, geen trein helpen ontsporen. Hij was gewoon koerier, en dat was hij geworden omdat hij een fiets had.

Een paar mannen van de Gestapo hebben hem opgepakt, ze hebben hem gefolterd tot zijn vel uiteenviel van de brandwonden. Had ik het geweten, zegt Victor soms, had ik het geweten. Maar hij wist van niets, hij zat veilig op een boerderij tussen de varkens. En wat had hij kunnen doen, als hij het geweten had?

De Gestapo is zijn moeder komen vertellen hoe haar man gekermd heeft. Bij de voordeur, op de stoep. Ze heeft hen niet binnengelaten. Ze heeft alleen heel beleefd 'dank u voor het bericht' gezegd. Het schijnt dat ze niet wisten hoe ze het hadden. Ze zijn maar weer vertrokken. Maar ze hadden haar hart gebroken. De volgende morgen vonden de burens haar dood in bed.

Hoe ik dat allemaal weet? Het is gemakkelijk om over alles te praten met blikken bonen of zakken meel in je armen.

Soms zegt Victor: 'Hier zit ik nu, in het huis van een zwarte.'

In het huis van Ward, denk ik dan.

In het begin zag ik Ward in alle hoeken en gaten. Zo raar is dat, dat zo iets

In het begin zag ik vaak in alle hoeken en gaten. Zo taal is dat, dat zo iets overgaat. Ik heb dat Victor allemaal verteld. Hoe het eerst was en hoe het toen overging. 'Een mens kan meer dan hij denkt,' zegt Victor wel eens. En dat het goed is dat ik er niet van ben weggelopen. En hij ook niet.

Paesen is slechtgezind omdat ik nog maar één keer per week les volg. Een mens moet goed voor zijn talenten zorgen, en of ik te bang ben en daardoor op de rem ga staan? Daar moet ik eens goed om lachen. Waarvoor zou ik in godsnaam bang zijn? Ik ben voor niks of niemand bang.

Na elke les geef ik Remi de partituren die ik gekregen heb, en hij probeert ze na te spelen. Hij doet dat bijna beter dan ik. Remi heeft een speciaal oor, zegt Victor, hij hoeft maar één keer een melodietje te horen en hij kent het al. En dat dat een groot geschenk is voor een muzikant.

Victor is streng voor mij als ik speel, hij zegt dat ik net als Remi overloop van talent en dat ik dat niet mag verspillen. Maar ik speel alleen trompet omdat ik graag speel. Punt uit.

Net als mijn vader. Hij begrijpt me. Dat ik werk heb gezocht en niet naar Brussel ging. Hij heeft me ook al honderd keer gezegd wat een goeie jongen ik uitgekozen heb. Maar Emile heeft mij uitgekozen, zo is het gegaan. Bijna had ik hem weggejaagd met mijn gegrommel. Nu kunnen we erom lachen.

Emile werkt al een jaar of vijf. Hij heeft al wat gespaard, als we ooit trouwen zullen we geen problemen hebben.

Ooit, maar nu nog niet. Ik wil zelf nog een paar jaar sparen. En dan wil ik vijf kinderen. Emile heeft al gezegd dat ik de namen mag kiezen.

Victor vraagt wel eens: wat wil je met je leven, Renée? Dan zeg ik altijd: dít. En dan zegt Victor elke keer weer: is dat zo? Ik kijk hem nooit aan als hij dat soort vragen begint te stellen. Hij doet dat altijd als we de winkel hebben afgesloten. Mijn hart gaat dan altijd veel te hard kloppen, zo hard dat ik dan nooit meteen naar huis fiets, maar een omweg maak door de velden. Het is een hele omweg, maar het móét.

Ik ben eenentwintig, en ik weet echt wel waar ik mee bezig ben.

Ik zou het gewoon eens moeten uitproberen. Of het me echt zou lukken: naar huis fietsen met mijn ogen dicht.

# Stront

Het grootste stuk van de weg kan ik per trein afleggen. Het is donker als ik in Bonn uitstap. Niet ver van Bonn ligt een Belgische kazerne. Dat zijn van die dingen die je één keer hoort en daarna nooit meer vergeet.

Ik heb wat kleren bij elkaar gezocht, mijn papieren en wat geld op zak gestoken, mijn saxofoon op mijn rugzak gebonden. Op de keukentafel heb ik een briefje voor Katrina achtergelaten. Dat ik haar nooit genoeg zal kunnen bedanken, dat ik haar een lang en heel gelukkig leven toewens, en dat ik nu op zoek ga naar wat er nog overblijft van mij. Ik heb met *Ward* ondertekend. Ward Dusoleil, met tussen haakjes Martin Lenz. Zodat ze het helemaal begrijpt.

Mijn hart klopt in mijn keel en in mijn rechterbeen, op de weg van Bonn naar de kazerne. De weg is langer dan ik denk, te lang voor mijn been, maar ik blijf stappen tot ik er ben. Gedachten gonzen door mijn hoofd over wat me te wachten staat, maar ik weiger ernaar te luisteren. Ik concentreer me op de weg voor me, de putten, de plassen, het geklop in mijn been. Ik zoek een liedje dat past bij elke stap, ik vind er een. 'Auf der Heide blüht ein kleines Blümelein'. En dat dan een keer of honderd opnieuw, tot ik er ben.

In de kazerne kijken ze verwonderd op van die man met zijn rugzak en zijn mankend lijf. Ze lachen een beetje. Ze denken dat ik een of andere zwerver ben met een paar gaten in zijn hoofd, iemand die zich per ongeluk op gevaarlijk terrein begeeft. Ze zeggen in het Duits dat ik moet verdwijnen. Ik antwoord in het Nederlands dat ik mezelf kom aangeven. De woorden voelen vreemd in mijn mond. Ze zullen snel genoeg de mijne weer worden, want ik ben Ward Dusoleil, Vlaming. Ik kan niet meer terug. Ze hebben mijn taal gehoord, ze weten dat ze me niet kunnen afwimpelen.

Ze komen met zijn vieren rond me staan. Ze begrijpen er niets van. Wie waagt zich nu in het hol van de leeuw? Ze nemen er een stapel papieren bij. Ik zie honderden namen staan. Ward Dusoleil, herhaal ik. Dat ik er niet tussen sta, zeggen ze verwonderd. Toch is het mijn naam, zeg ik. Ze kijken me weer zo verwonderd aan dat ik me begin af te vragen of ze wel goed wijs zijn. Ik haal mijn schouders op. Ik wil naar België, zeg ik.

'Meneer wil naar België,' zegt een van de vier. Ik hoor de minachting in

zijn stem. 'Hoelang is meneer in Duitsland geweest?'

Zoek het op, wil ik zeggen, maar ik zeg iets anders. 'Vanaf 1943. Eerst in Sennheim, daarna meteen richting Rusland.'

Ik wil niet vertellen dat ik in Olpe heb gewoond, ik mag Katrina hier niet bij betrekken.

'Keulen,' ga ik verder. 'Ik ben in Keulen ondergedoken.'

'Waar?'

'Weet ik niet.'

'Geheugenverlies zeker,' zegt de dikste van de vier smalend.

Ik haal mijn schouders op.

'Ach,' zegt de dikste al even smalend als daarnet, 'en opeens kwam het terug en wilde je naar België.'

'Zoiets.'

Of ik zeker ben dat ik Ward Dusoleil heet.

'Zo zeker als wat.'

'Geboortedatum?'

Mijn geboortedatum. 1925. Maar welke dag? Er zit te veel Martin Lenz in mijn kop. Ik schrik ervan dat het zoveel is. De lente. Maart. Altijd rond Pasen, altijd in de vasten. 'Achttien maart,' zeg ik. Zeker ben ik niet, maar te lang aarzelen deugt nog minder.

'Dat duurde lang,' zeggen ze.

Ik knik maar eens. 'De zenuwen.'

Ze vinden het schitterend dat ik bang ben. Ik ben niet bang van hen. Dat ik niet meer met zekerheid weet wanneer ik geboren ben, ja, daar word ik bang van.

Er valt een lange stilte. Ze kijken me alle vier aan met gekruiste armen. Ze wachten op mijn verhaal.

'Na Keulen ben ik gaan zwerven.'

'Na Keulen,' herhaalt de kleinste.

Ze geloven me niet.

Een van hen wijst naar mijn rugzak. 'Je bent muzikant,' zegt hij

een van hen wijst naar mijn rugzak. Je bent muzikant, zegt hij.

Dat is het. 'Ja,' zeg ik gretig, 'ik speel saxofoon. Ik ben van dorp naar dorp getrokken, nergens lang gebleven, heb mijn brood verdiend met wat optredens hier en daar.'

'Alsof de mensen geld hebben om een muzikant te betalen,' grijnzen ze vals.

Ik kreeg eten en een dak boven mijn hoofd. Dat hadden ze ervoor over, in ruil voor wat muziek. Ik heb ook lesgegeven.

'Waar dan?'

'Overal.'

'Overal ligt niet op de landkaart.'

Ik zwijg weer. Ik kan zo gauw niets meer bedenken.

'We komen er wel achter,' zegt de dikste weer. 'Wat was je rang in het leger?'

'Sturmmann.'

'Ach, Sturmmann. Sturmmannetje. Ooit ervan gedroomd om kolonel te worden?'

Ze lachen weer. Ik antwoord niet.

Opeens grijpt de kleinste mijn linkerarm vast. Ik kan hem met gemak neerslaan als ik zou willen.

Hij stroopt mijn mouw op, wrijft met zijn hand over het litteken aan de binnenkant. 'Aha,' zegt hij triomfantelijk. Hij toont het litteken aan de andere drie.

'Een schampschot,' zeg ik.

'En nog liegen ook,' brult de kleinste. 'Zal ik je eens wat vertellen? Hier zat een ss-tatoeage. Die heb je eruit gekrabd, want wat zouden ze gedaan hebben, de geallieerden, als ze het na de oorlog ontdekt hadden? De kogel had je gekregen, en zonder proces. Dat wist je maar al te goed, niet? Ook slim van de nazi's om al hun soldaten te markeren.'

Zijn gezicht plakt bijna tegen het mijne. Ik ruik zijn zure adem, ik zie slaapresten aan zijn wimpers plakken. Nu gaat hij slaan, denk ik, en ik mag niet terugslaan. Hij haalt uit en slaat keihard met zijn vuist tegen mijn slaap. Ik wankel. 'De waarheid, vuile mof,' brult hij, 'we komen er toch achter!'

Ik wrijf met mijn hand tegen mijn slaap, knik dat ik het begrepen heb. Zijn vuist gaat weer de lucht in. 'Excuseer,' zeg ik snel, 'er zat inderdaad een ss-tatoeage.'

'Zie je wel,' zegt hij triomfantelijk tegen de anderen. 'Dikke smeerlappen zijn het, allemaal, en wedden dat meneer hier nog kolonel wilde worden ook?'

Ik schud mijn hoofd.

'Niet liegen,' brult hij. 'Willen we niet allemaal kolonel worden?'

Ik haal mijn schouders op.

Antwoord!

'Ja,' zeg ik. Als ik nee zeg, krijg ik slaag.

'Aha. En was je een dappere Sturmman?'

'Ik kon goed met de jongens overweg,' zeg ik.

'Ha! Zo noem je dat. Hier heet dat oorlog voeren.'

Zijn arm gaat weer naar achteren, en weer gaat hij me slaan. Ik wil me bukken, maar ik weet dat hij me dan nog harder zal aanpakken.

'Ophouden,' zegt opeens een stem.

Er staat een grote man in de deur. 'Kolonel,' klinkt het uit één mond. De vier springen in de houding en salueren.

'Al goed,' zegt de man. Hij kijkt naar me. 'Wat hebben we hier?'

'Een landverrader,' zegt de dikste met de grootste minachting.

'Daar beslissen wij niet over,' zegt de kolonel. 'Leg uit.'

De dikste haalt diep adem. 'Wel,' begint hij, maar de kolonel snoert zijn mond met één zwaai van zijn hand en wendt zich tot mij.

'Zeg jij het maar.'

Ik vertel hem wat ik hun verteld heb.

De kolonel bekijkt me even. Wijst dan naar mijn slaap. Wat dat te betekenen heeft.

'Niks,' zeg ik.

Hij draait zich naar de kleinste. 'Jij weer, zeker? Dat betekent uitstel van verlof.'

‘Maar...’ begint de kleinste.

‘Niks te maren.’ De kolonel kijkt weer naar mij. ‘En nu de waarheid,’ zegt hij vriendelijk.

‘Olpe,’ zeg ik. ‘Van 1945 tot nu. Ze wisten van niets, meenden dat ik een gewonde Duitse soldaat was. Ik heb me twee jaar lang dienstbaar gemaakt in het dorp.’

‘We doen navraag,’ zegt de kolonel. ‘De waarheid doet minder pijn dan je denkt, is het niet,’ zegt hij al even vriendelijk als daarnet.

Ik knik nog maar eens.

‘En nu wil je naar huis.’

Achttien maart, mijn geboortedatum. Opeens weet ik het met zekerheid.

‘Het is genoeg geweest,’ zeg ik.

‘Je zult gestraft worden. Zwaar gestraft.’

Ik knik.

‘We zullen je verhaal nagaan,’ zegt de kolonel. ‘We zullen je identiteit in Brussel laten controleren. Tot die tijd blijf je in een van onze cellen. Sluit hem op, mannen. En gedraag jullie.’

Hij verdwijnt meteen weer. De vier salueren tegen de gesloten deur.

Ze duwen me een smalle gang in. Op het einde is er een deur. Ze duwen me met mijn rug tegen de deur, draaien me om en spuwen me in het gezicht.

‘Zo doen we dat met landverraders,’ zegt de dikste. ‘En dit is nog maar een begin.’

‘De doodstraf, wed ik,’ zeggen ze tegen elkaar.

‘De doodstraf,’ herhalen ze tegen mij. Het leedvermaak druipt van hun lippen.

‘Waarom?’ vraag ik omdat ik niet anders kan.

‘Waarom wát?’

‘Doen jullie zo.’

‘Hoe doen wij dan?’

Er is geen verweer mogelijk. Ik voel hun woede, als ik nu te veel mijn mond roer ga ik er zwaar van langs krijgen.

‘Geef antwoord,’ bevelen ze.

‘Ik ben me vrijwillig komen aangeven,’ probeer ik nog, en besef meteen dat dat nergens op slaat. In hun ogen ben ik een grote smeerlap. Waarschijnlijk zou ik dat ook vinden als ik in hun schoenen stond. Ik weet het niet. Een mens kan pas weten hoe het is om in iemands schoenen te staan als hij er echt in staat.

‘Wacht maar manneke,’ zeggen ze. ‘Denk maar niet dat ze in het vaderland blij zullen zijn omdat de verloren zoon naar huis komt.’

Ik slik hard.

‘Naar beneden,’ juichen ze, ‘naar de stront, klootzak, daar is je plek.’

Ze schoppen met hun laarzen de deur achter me open, ze schoppen in mijn buik, ik verlies mijn evenwicht en val in het donkere gat achter me naar beneden.

Mijn hoofd bonst. Dat betekent de zoveelste hersenschudding. Deze zal ik ook wel overleven. De geur is erger. De stank is bijna niet te harden. Het is een strontgeur, en hij haalt alle zuurstof uit de lucht.

Ik duw mijn zakdoek tegen mijn neus en mijn mond. De geur wordt een beetje minder, zo hou ik het wel even uit. Opeens voel ik een schaduw over me heen. Gaan ze me weer schoppen en slaan? Ik rol me in een bolletje en blijf de zakdoek tegen neus en mond houden, maar niemand raakt me aan. Toch vertrouw ik het niet. Seconden lang blijf ik opgerold liggen, tot opeens een stem vraagt of het gaat.

‘Het gaat,’ zeg ik voorzichtig.

Het blijft weer stil. Ik wil weten van wie de stem is, maar ik zie niemand. Het is te donker voor mijn ogen. Ik merk wel dat ik tegen een muur lig, dicht bij de laatste trede. Ik voel mijn rugzak naast me, mijn saxofoon er nog steeds aan vastgebonden. Ze hebben mijn spullen zomaar de kelder in gegoooid. Ik ga overeind zitten en voel meteen de duizeling in mijn hoofd. Ik grijp de sax beet, glijd met mijn vingers over het koper en voel een kleine deuk. Ik vloek hardop. Zo gauw ik een smid tegenkom vraag ik hem om me te helpen.

Ik zal in jaren geen smid meer tegenkomen, misschien wel nooit meer. Mijn sax zal nooit meer helder klinken. Er zal kattengejank uitkomen, oudewijvengekerm. Een grote woede overvalt me. Ze hebben me in dit hok gegoooid, die sukkels van hierboven, ze hebben me mijn liefste bezit

~~~~~

argenomen en ik zal doodgaan van de stank die er hangt. Ik sluit de sax in mijn armen en begin te snikken.

‘Zelfmedelijden haalt niets uit,’ zegt een stem.

Ik schrik op. De schaduw maakt zich los uit een hoek en komt naar me toe. Hij is lang en graatmager en veel ouder dan ik.

Wie ik ben? Waar ik vandaan kom? En of ze me hebben opgepakt? Maar voor ik kan antwoorden vertelt hij dat hij van Gent is, vrijwillig naar Duitsland is getrokken om in een van hun wapenfabrieken te werken – thuis hadden we niks, jongeman, het was dit of van honger omkomen, en dat begrijpen ze hier niet, ze zeggen dat ik dik geprofiteerd heb van de oorlog en dat ik in België zwaar gestraft zal worden.

Hij kijkt nieuwsgierig naar mij. Waarom ze mij hebben opgepakt?

Dat ik aan het oostfront gevochten heb, en nu mezelf heb aangegeven.

‘Dat je dat zomaar gedurfd hebt,’ zegt hij verschrikt.

‘Het is dit of doodgaan van alle leugens.’

Hij kijkt me aan of ik wartaal spreek. ‘Je bent gek,’ zegt hij dan.

‘Misschien wel.’

Even blijft het stil. Ik klem mijn sax dicht tegen me aan. Het koper is koud.

‘Hoop doet leven,’ zeg ik opeens. Dat zei Renée ook altijd. Ik voel een glimlach op mijn gezicht verschijnen. Dat ik nu aan Renée moet denken.

‘Dat is waar,’ zegt de man. ‘Als er geen hoop is, is er niks.’

‘Desnoods liegen we de hoop,’ zeg ik en voel mijn glimlach groeien.

‘Het is niet grappig.’

‘Ik weet het,’ zeg ik.

‘Speel eens wat,’ zegt de man.

‘Nee,’ zeg ik. ‘Ze heeft een deuk gekregen.’

‘Ze?’

Ik kijk hem verwonderd aan. Ik noem mijn sax altijd ‘ze’.

‘Alsof het een vrouw is,’ zegt hij spottend.

Ik haal mijn schouders op. Dan lacht hij me maar uit. Wat kan het me

nog schelen.

‘Maak je niet druk,’ zegt hij. ‘Het klinkt gewoon grappig, meer niet. Speel eens wat,’ herhaalt hij.

‘De klank zal niet meer zuiver zijn.’

‘Alsof er nog iets zuiver is,’ zegt hij. Hij zwaait met zijn arm naar het donker. ‘Daar slapen we,’ zegt hij.

Midden in de stank. Een grote moedeloosheid overvalt me.

‘Alles went,’ zegt de man, ‘zelfs de stank.’

Ik zal geen adem kunnen halen. Om te spelen heb ik lucht nodig.

‘Laat me die saxofoon zien,’ zegt hij. ‘Waar zit die deuk?’

Alsof hij me kan helpen.

‘We hebben hier geen licht,’ gaat hij verder, ‘maar ginder in de hoek zit een klein raampje en overdag komt daar meer dan voldoende licht door. Alles went, zei ik al, zelfs hier beneden, zelfs het duister.’

Hij heeft gelijk. Mijn ogen zien zelfs meer dan ze willen zien. De schimmel op de muren, het vuil in de hoeken. Broedplaatsen voor ongedierte. Wat had ik gedacht, dat ze me in een paleis zouden opsluiten?

Hij bekijkt de sax. ‘Ik zal zien wat ik kan doen, morgen, als het dag is.’ Een glimlach verschijnt op zijn gezicht. ‘Voor ik naar Duitsland vertrok heb ik met auto’s gewerkt. Auto’s van de rijken opgelapt, deuken uit carrosserieën geklopt. En toen werd het oorlog, en de zaak ging failliet. In Duitsland was er werk voor mij. Ik heb vijf kinderen en die moeten eten. Heb jij kinderen?’

‘Ik ben tweeëntwintig.’

‘Toen ik zo oud was had ik al twee zonen.’

‘Ik ben moe,’ zeg ik.

Ik volg hem in het duister.

Er liggen twee strozakken op de grond, ongetwijfeld vol luizen. Naast de strozakken staat een pot, tot aan de rand gevuld met stront. Daar komt dus die verschrikkelijke geur vandaan.

‘Kunnen we de strozakken niet verschuiven?’

‘De geur is overal,’ zegt hij.

Ik sleur de zakken naar de andere hoek van de ruimte. Hij volgt me. 'Het went echt,' zegt hij.

Ik ga naast hem liggen en sluit mijn ogen. De geur is om te kotsen. Ik druk mijn mouw tegen mijn neus en mijn mond. Ik stik bijna, maar liever bijna stikken dan de hele nacht kokhalzen.

'Hoe ga je de deuk eruit kloppen,' vraag ik midden in de nacht. 'Je maakt me niet wijs dat je hier gereedschap hebt.'

Hij is ook nog wakker.

'Met de hak van mijn schoen,' zegt hij.

Ik kan de slaap niet vatten. Terwijl de man naast me snurkt probeer ik zo rustig mogelijk te blijven liggen, mijn mouw tegen neus en mond. En als het ochtend wordt ruik ik de stront niet meer.

Lief

‘Onze Jef heeft een lief nodig.’

‘Sander toch. Wees blij dat hij zo goed zijn draai gevonden heeft in de mijn. Dat lief komt wel. En praat wat zachter, de jongen heeft zijn rust nodig.’

Ze eten verder. Even blijft het stil.

‘Het is een goeie jongen, Sander.’

‘Dat is hij. Als hij nu nog een lief...’ Ik hoor hem tot in mijn kamer zuchten. ‘Een mens wil altijd het beste voor zijn kinderen, Blondine.’

‘Zwijg nu maar en eet.’

Het beste voor zijn kinderen. Dat is dus een lief voor mij. Het is niet omdat Renée nu al zo lang haar Emile heeft, dat ik óók moet. Trouwens, die Emile. Goeie gast. Knappe gast ook. Maar zo stil. Je zou hem zo tegen de muur plakken als schilderij. Wedden dat hij nog blijft hangen ook.

Mijn vader moet zo niet zeveren. Hij kan beter met zijn verbouwingen beginnen. Dan heeft hij tenminste iets serieus om over na te denken. Jazeker, meneer wil verbouwen. Eerst wil hij een wasruimte mét wasmachine voor mijn moeder. Daarna gaat hij van de zolder een duivenhok maken. Zijn vader had dat ook, zegt hij. Dús.

We gaan nog lachen. Mijn vader heeft nog nooit een steen op een andere gemetseld. Hij moet niet denken dat ik hem ga helpen. Ik heb mijn rust overdag nodig. En als hij me te veel op mijn kop gaat zitten ben ik weg. En direct. En ik weet al waar naartoe. Ze kunnen denken wat ze willen van mijnwerkers, maar niemand heeft betere kameraden. Nicola is de beste van allemaal. Ze zijn hem in Italië gaan halen omdat ze volk te weinig hebben. Ik heb hem verteld dat mijn vader zo kan zaniken. Dat ik daar soms zot van word. Hij heeft me in zijn gebroken Nederlands gezegd: bij ons is altijd plaats. Ik heb zijn hand stevig vastgepakt. Grazie. Dat heb ik tegen hem gezegd. En toen ben ik naar huis gevlogen. Als ik in een koers had gereden, had ik ’m gewonnen.

Naar huis

Op een ochtend word ik uit het kelderhok naar boven geroepen. Drie rijkswachters uit Brussel komen me halen. Hoeveel dagen heb ik hier gezeten? Langer dan een week, minder dan een maand, vermoed ik. De uren zijn voorbij gekropen, en zonder mijn vriend hier waren ze blijven stilstaan. De eerste dagen waren de hel. Elk moment verwachtte ik een van de vier bewakers met een of andere verschrikkelijke strafmaatregel. Tot mijn verwondering is er nooit een van hen de trap afgedaald.

Elke morgen en elke avond werd er boven aan de trap een bord eten voor ons neergezet, niet eens het allerwalgelijkste. In het begin at ik enkel omdat ik sterk moet blijven, maar na een tijd krijgt een mens honger, ondanks de stank van stront en zweet.

Ik neem afscheid van mijn vriend. We omhelzen elkaar lang. Ik zal nooit vergeten hoe geduldig hij te werk is gegaan met mijn saxofoon. Uren en uren heeft hij zitten kloppen om de deuk eruit te krijgen, heel voorzichtig, alsof mijn saxofoon van porselein is. Het is hem bijna gelukt ook.

Ik loop de trap op naar boven. Iemand staat wijdbeens in het deurgat. Ik zie zijn silhouet tegen het licht van de dag.

‘Opschieten,’ zegt het silhouet.

Ik omklem mijn sax met mijn beide handen terwijl ik tree na tree naar boven stap. Als ik boven ben zegt het silhouet dat hij een Belgische rijkswachter is en dat hij me naar huis zal brengen, samen met zijn twee collega’s. Dat ik niet moet denken aan ontsnappen, bij dergelijke flauwekul zullen ze meteen schieten. Of ik dat begrepen heb.

‘Ja,’ zeg ik. ‘Ik heb me vrijwillig aangegeven, ik ben niet van plan om weg te lopen.’

‘Een mens kan van gedachten veranderen,’ zegt de rijkswachter. Of ik besef dat ze in België niet blij met me zullen zijn?

Met een taxi rijden we naar het station van Bonn. Voor ik in de auto stap worden mijn handen op mijn rug gebonden. De rijkswachters vragen of het pijn doet. Dat doet het niet. Van Duitsland gaat het per trein naar Brussel. De reis verloopt vlot, ondanks de vele blikken van de medepassagiers. Zodra

we de grens over zijn is er geen houden meer aan. Ik word van kop tot teen bestudeerd, en als ze aan me konden komen, zouden ze me doodslaan. Het vuil van de straat ben ik, ondanks de propere kleren die ik vlak voor het vertrek gekregen heb. Alsof er een zwart kruis op mijn voorhoofd brandt, het zwarte kruis van aswoensdag. Uit stof zijt gij geboren, tot stof zult gij wederkeren.

‘Het ergste hebben we gehad,’ zegt de rijkswachter voor me. Hij wijst naar mij of ik er niet ben. ‘Deze hier gaat misschien nog geluk hebben. Ze denken tegenwoordig na voor ze schieten.’

‘Niet altijd,’ zegt de grootste, rechts van me. ‘Ik ken een geval, het enige wat de man had gedaan was brood verkopen aan de Duitsers. Ze hebben hem na de oorlog zonder pardon doodgeschoten.’

‘Die Duitsers hadden natuurlijk ook honger,’ zegt de kleinste, die links van me zit. ‘Wie weet stonden ze wel met hun geweer in zijn bakkerij. *Bakken of we schieten.*’

Waarop ze alle drie zuchten.

Hun woorden bezorgen me rillingen. Mijn moeder. Mijn moeder en haar winkel met haar Duitse klanten en haar zoon die naar het front vertrok.

‘Er zijn erge dingen gebeurd in de oorlog,’ zegt de grootste. ‘Maar ook erge dingen na de oorlog.’

‘De mensen waren bang,’ zegt de kleinste, ‘je mag hun dat niet kwalijk nemen.’

‘Er zitten smeerlappen aan beide kanten,’ zegt de grootste weer. ‘Dat zeg ik ervan.’

‘Toch liever een witte smeerlap dan een zwarte,’ zegt de rijkswachter voor me.

En, zonder dat ze het afgesproken hebben, kijken ze alle drie tegelijk naar mij.

Schuldbewuste blik. Zachte stem. En dan zeggen: ik weet het. Het is een knop die automatisch aanspringt. ‘Ik weet het,’ zeg ik schuldbewust, en met zachte stem.

Het blijft lange tijd stil. Voor de eerste keer voel ik hoop. Als ik de juiste woorden blijf vinden, kan ik mezelf misschien redden. Wie weet brengen ze zelfs mijn moeder gewoon naar me toe.

Meteen walg ik van mezelf. Ik ging toch geen nummertjes meer opvoeren?

‘Spijt dat je je aangegeven hebt?’ vraagt de kleinste.

Ik schud mijn hoofd. ‘Dat niet.’

‘Het zal niet simpel worden.’

Ik knik. Het wordt stil. Ik kijk opzij, door het raam. Ik ben geen deel meer van wat ik zie. Ze zullen me opsluiten, als ik geluk heb zal ik door een raam naar buiten kunnen kijken.

Moonlight Serenade

‘Remi,’ zegt zuster Melanie. ‘Je bent laat.’

‘Ik heb zo hard gereden als ik kon.’

‘Dat is niet hard genoeg. Je weet dat hij je verwacht.’

Ze weten toch dat ik nu naar het college ga? De lessen duren er langer en de school ligt niet in het dorp. Ik heb het ze al honderd keer verteld.

‘Ik kan nooit voor vijf uur hier zijn. De school is pas uit om half vijf, vandaar.’

Ze zucht even diep. ‘Je hebt je trompet toch meegebracht?’

Ik breng altijd mijn trompet mee. ‘Natuurlijk, zuster.’

Ze glimlacht, trekt haar kap recht en kijkt door het raam naar buiten. ‘Gelukkig is het weer nog goed. Hij zit bij de vijver. Ga maar gauw naar hem toe.’

Achter het klooster ligt een groot grasveld. Er staan vele bankjes op het gras, onder de bomen, bij de bloemenperken, langs het pad dat naar de vijver leidt. Als de zon schijnt zitten de bankjes vol met bejaarde mensen. Gust zit altijd bij de vijver. De vijver doet hem aan het kanaal denken, zegt zuster Melanie.

De vijver is het kanaal niet, Gust weet dat heel goed. Ook al kan hij niet meer praten, zijn verstand werkt nog altijd op volle toeren. Hij kan knikken, wijzen, glimlachen, kwaad kijken. Hij kan ook heel triestig kijken. Bijvoorbeeld als het dagen aan één stuk regent. Dan rijdt hij zijn rolstoel zo dicht mogelijk bij het raam, zodat hij toch nog wat van de lucht kan zien, ook al is het van dat ellendige grijs daarboven. Die dagen zit er geen licht in zijn ogen, zegt zuster Melanie. Behalve als het een vrijdag is. Vrijdag is zijn lievelingsdag, zegt zuster Melanie, dan maakt het weer niet uit, dan wordt hij vroeger wakker, neemt twee keer ontbijt, rijdt de hele ochtend met zijn rolstoel door de gang en dan lacht hij tegen iedereen die voorbij komt.

Wat een geluk dat ik op vrijdag langskom en niet op een andere dag.

Ik hoop dat Gust nog lang blijft leven. Vorig jaar, op een van mijn vrijdagen in het huis aan het kanaal, heeft hij plotseling iets gekregen. Iets in zijn hersenen, zegt mijn moeder, een bloedklonter die was blijven steken in

zijn aderen. Gelukkig ging Gust niet dood. Maar hij kon niks meer, hij voelde ook niks meer. In het ziekenhuis hebben ze heel veel oefeningen gedaan met zijn benen en zijn armen, elke dag opnieuw en opnieuw en gelukkig maar, want zijn armen zijn weer bijna zo goed als vroeger. Jammer dat zijn benen zo slap als een vod gebleven zijn.

In het ziekenhuis hadden ze meteen gemerkt dat hij potdoof is. Ze lieten hem een gehoorapparaat uitproberen. En nu hoort hij meer dan alle geluiden bijeen die hij de laatste jaren gehoord heeft.

Misschien komen die benen ooit nog goed, zei de dokter toen Gust naar huis ging, en Gust keek hem aan en je zag dat hij wilde zeggen: maak me niks wijs, dokter, ik ben niet achterlijk. Maar hij zei niks.

Zijn verstand is nog goed, zegt mijn moeder, tenminste dat denk ik.

Ik wéét dat zijn verstand nog goed is. Want we schaken elke vrijdag, en bij schaken moet je diep nadenken. Ik heb dikwijls hoofdpijn na het schaken, zo hard probeer ik na te denken. Maar ik verlies altijd. En Gust maar lachen.

Hij praat bijna nooit meer. Ze hebben geprobeerd hem wat woorden aan te leren, maar dat hebben ze snel opgegeven. Hij kan alleen een paar geluiden maken maar die klinken als een jankende hond, en iedereen schrikt daar zo van dat Gust helemaal opgehouden is met praten. Soms probeert hij tegen mij te praten, omdat hij weet dat ik daar niet van schrik. Het is zo moeilijk om hem te verstaan. De tranen staan hem wel eens in de ogen omdat ik maar 'wablief' blijf zeggen. Maar ik kan toch niet zeggen dat ik het begrijp als ik dat niet doe. 'Het is goed, Gust,' zeg ik dan, ik neem mijn trompet en dan probeer ik hem alles te laten vergeten behalve het kanaal en de lucht.

En daarom breng ik elke vrijdag mijn trompet mee.

'Zullen we om de vijver heen wandelen?' vraag ik. Ik vind wandelen een mooier woord dan duwen. Hij schudt zijn hoofd en wijst naar de trompet op mijn rug. 'Aha,' zegt hij weer, en ik weet dat het dit keer 'blazen' betekent.

'Het is goed,' zeg ik. 'Heeft meneer een voorkeur?'

Gust lacht weer. Hij stoot wat klanken uit en aan het aantal hoor ik dat het 'Moonlight Serenade' kan zijn.

'Moonlight Serenade?'

Hij knikt weer en legt zijn handen in zijn schoot.

Ik heb de partituren van Renée gekregen. Mijn vader vindt het een

wonder dat ik het al zo goed kan. Jef wil niet dat ik het speel. Dan moet hij te veel denken aan de tijd dat hij zo ziek was en ik dat mirakel deed. Dus voor de lieve vrede speel ik dat nummer niet als Jef thuis is.

Sinds mijn mirakel heb ik veel minder schrik om in de hel te komen. Ik heb mijn mirakel gedaan, punt uit. Ik doe nu maar gewoon mijn best zoals alle mensen dat doen, want iedereen wil in de hemel komen.

Af en toe zie ik Jeanne. Toevallig, als ik bij Gust ben. Ze heeft nog meer sproeten dan vroeger. Dat dat kán. Toen Gust nog goed kon praten, zei hij wel eens dat Jeanne niet gelukkig is, dat je dat aan haar gezicht kunt zien. 'Ze heeft een mirakel nodig,' zei Gust, 'een mirakel om weer te lachen.'

Nee, dacht ik toen, ik ga me daar niet mee bezighouden. Ten eerste doet Jeanne nog altijd raar tegen mij, maar veel kan het me niet schelen want met haar sproeten is ze toch wel lelijk, en ten tweede, ze moet maar voor haar eigen mirakel zorgen.

Ik krijg een duw tegen mijn arm. 'Ehe,' zegt Gust, en ook dat versta ik. Ik zal spelen, Gust. Wat je wil, zolang je wil.

Sneeuw

De drie rijkswachters leveren me 's avonds af in Brussel. Na een kort verhoor word ik opgesloten. De volgende morgen al brengen ze me over naar de gevangenis van Hasselt. Daar pakken ze mijn rugzak af en mijn saxofoon. Mijn naam wordt genoteerd. Of ze kunnen uitzoeken of mijn moeder nog leeft? Kunnen ze haar waarschuwen dat ik hier ben? Ik vraag het zo vriendelijk als ik kan. Ze lachen me in mijn gezicht uit. We zullen voor jóú eens ons best doen, moederskindje. Iemand moet toch weten dat ik hier ben, probeer ik nog. We zullen zien, Dusoleil, we zullen zien. En dat ik niet te hoog van de toren moet blazen.

Ik word in een cel gestopt. De ruimte is amper drie meter bij drie. Het stinkt er naar stront en zweet. We zijn met zijn negenen en we slapen op de grond, lichaam tegen lichaam, sommigen gehurkt tegen de muur. We zitten veel te dicht op elkaars vel en toch maken we geen ruzie. Het zijn de bewakers die ons het bloed van onder de nagels vandaan pesten. Ze sarren ons, ze jennen ons, en oh wee wie zich laat gaan, dan gaat de deur van de cel open en daar is de man met de zweep en de zware laarzen, en die zal wel eens vertellen hoezeer we verdiend hebben wat we krijgen.

Ze smijten ons de hele oorlog in het gezicht. Landverraders zijn we. En dat we met onze vuile zwarte poten van de witten hadden moeten afblijven. Dat we dikke lafaards zijn. Dat de concentratiekampen wel het allerergste zijn, dat we er niets aan gedaan hebben en dat we om op te kotsen zijn.

Ik mis mijn saxofoon. Toch is het goed dat ik ze niet bij me in de cel heb. Ze zouden haar voorgoed van me kunnen afpakken. Stel dat ze erachter komen hoezeer ik niet zonder kan.

Ik mag niet te veel nadenken. Als ik te veel nadenk ga ik opnieuw verhalen bedenken. Er zit zoveel dood in mijn gedachten, en als ik er te veel aan denk, ga ik de dood misschien wegliegen. Hoeveel dood kan een mens in zijn gedachten hebben?

Aan het front zeiden we wel eens tegen elkaar: als we de Russen aankunnen, kunnen we de wereld aan. We hebben het geprobeerd. We hadden het níet moeten doen. Want de Russen hebben de wereld niet om zeep geholpen, ze hebben onze kerken niet in brand gestoken, ik heb de

kerktorens wel gezien op weg naar huis.

Ze waren meedogenloos, de Russen aan het oostfront, duivels waren ze. Ze hadden de opdracht ons te vermorzelen en dat hebben ze gedaan. Doodsbenauwd waren we. Want voor elke dode Rus kwamen er tien terug, en we bleven maar schieten en we konden niet anders dan schieten en we dachten niet meer na, nadenken was doodgaan, en om te lachen waren onze loopgraven, tien centimeter diep bij wijze van spreken, idioten waren we, dat we daarin gingen liggen, maar als we niet gingen liggen schoten ze ons zeker dood. En we rukten knopen van onze uniformen en staken ze in onze mond en we zogen op die knopen tot we geen honger meer hadden, want de bevoorrading bereikte ons vaak niet vanwege de sneeuw en we aten sneeuw, we dronken sneeuw, en onze ogen mochten niet tranen, want dan vrozen onze oogleden meteen dicht, maar wat zouden onze ogen tranen, schieten moesten we en kauwen en slikken. En bidden. Voor ons volk, maar vooral voor onszelf.

De sneeuw was onze wereld, we kenden geen andere wereld, we hadden nooit van een andere wereld gehoord dan die van: vooruit kameraden, ruk op naar het oosten en verpletter de Rus, en er kwam niemand om ons van een andere wereld te vertellen, niemand zei tegen ons: mannen, mannen toch, waar zijn jullie mee bezig? In godsnaam. In vredesnaam. Hou op.

We zouden niet opgehouden zijn. De handen in de lucht stond voor een kogel door de kop.

En na de winter kwam de lente, en de sneeuw smolt en we trokken terug, want de Russen bleven komen, en ze waren te sterk, dus we zouden ons een poos gedeisd houden, in de modder die na de sneeuw bleef liggen en altijd maar erger werd. En we hoopten dat er een wonder zou gebeuren, dat de Russen zich zouden overgeven bijvoorbeeld, maar ze wonnen bijna elke slag, en als wij Russen waren geweest en bijna elke slag wonnen zouden we ook niet opgeven. Dus het wonder gebeurde niet, maar we bleven hopen op een ommekeer, iets waardoor we weer voor altijd rechttop konden lopen, zonder ogen aan alle kanten van ons lijf en zonder geweer, met onze handen in onze zakken, een liedje fluitend omdat de zon was gaan schijnen, onze kleren eindelijk droog raakten en we weer gewoon naar huis konden. We bleven hopen omdat er niets anders opzat.

In mijn hoofd was leegte of hoop. Ik overleefde op leegte en hoop.

Dit was mijn wereld. Van een andere wereld wist ik niets. Ze kunnen me toch niet veroordelen voor een wereld waar ik niets van afwist? Kunnen ze zoiets

met verstand en voor een wereld waar ik niets van afwist. Kunnen ze zoiets doen?

Ik zal hun alles vertellen.

Ik zal hun zeggen hoe ik er eindelijk achter kwam. Achter die andere wereld. En dat ik toen gestopt ben. Niet met de handen in de lucht, want dan kwam de kogel door de kop. En misschien, misschien zullen ze het begrijpen.

1944

Helder, uit volle borst

Ze hadden het ons beloofd: we zouden ter versterking dienen, goed betaald en goed verzorgd worden. Aan het oostfront bleef niet veel over van die belofte, maar ik was altijd blijven hopen. *Ooit komt de dag dat.* En ondertussen deed ik wat van me gevraagd werd, zo goed als ik dat kon. Of ik geen Sturmmann wilde worden, mijn eigen mannen aanvuren? Dat wilde ik graag, heel graag zelfs.

Ons legioen sloot zich in Breslau aan bij andere legioenen, Duitse en Europese, en zo trokken we oostwaarts, tegen de storm in. Uiteindelijk strandden we in de Oekraïne, niet al te ver van de grens met Rusland. Van hieruit moesten we de hel tegenhouden. Terwijl we er al de hele tijd midden in zaten. Want de Russen verpletterden ons. Hun soldaten, hun tanks rolden gewoon over ons heen. Er was allang geen onderscheid meer tussen de Duitse soldaten en ons, de kleine Vlamingen, zoals ze ons in het begin spottend noemden. We knapten allang niet meer de rotste klussen op. Ze hadden ons immers meer dan nodig.

Er kwam een nieuwe lichting Vlamingen aan, ik snapte niet dat men hen nog liet vertrekken. De meesten waren nauwelijks zeventien, ik durfde te wedden dat ze nooit eerder een geweer hadden vastgehouden. En hadden ze een opleiding gekregen? Misschien een week, twee weken? Dat kon toch niets voorstellen. Waarom hadden hun ouders hen niet tegengehouden?

Ik moest hen welkom heten. Dit is de hel, jongens, wilde ik zeggen, je mag de hemel op je blote knieën kussen als je hier levend vandaan komt. Maar ik zei iets anders. Welkom, en: we geven niet op, en we doen ons best, en we staan er niet alleen voor. Ik moest kotsen van mijn eigen woorden.

Op een dag lag ik op mijn bed. Ik had twee uur gekregen om te slapen. Ik probeerde mijn ogen te sluiten, het lukte niet. Ze schoten telkens weer open, alsof ze onder hoogspanning stonden.

Een van de officieren kwam naar me toe gesneld. 'Net bericht gekregen,' hijgde hij. 'De Russen hebben een volgende stelling van ons ingenomen. We moeten hulp bieden aan de bevolking, hen helpen stand te houden.'

Standhouden. Godverdomme, wat een klotewoord. Als de stelling al was ingenomen, hoe konden we dan nog standhouden?

We vertrokken meteen. De jongens in ons midden. We liepen over de veldweg. Rechtdoor. Altijd rechtdoor. In de ochtendschemering. Hoofd rechtop, borst vooruit. We waren niet de enigen onderweg. Aan de overkant liepen mensen van alle leeftijden, de andere kant uit. Ze wilden allemaal naar het westen. Sommigen reden hun spullen in een kruiwagen voor zich uit, anderen torsten zware zakken, sommigen droegen kinderen, sommigen niets. Hun blikken kwamen uit de hel.

En wij liepen hen voorbij. Marcheerden hen voorbij. Iemand stak zijn hand op. Iemand zwaaide zijn vuist naar ons. Maar toen: de snotneuzen begonnen te zingen. Helder, uit volle borst. Duitse marsliederen waren het, en ze klonken foutloos en keurig in de maat. Waar ze ze geleerd hadden, ik wist het niet. Ze klonken zo oprecht enthousiast, van in het leger daar was het goed, en de vijand die ging eraan, zolang we samen bleven en samen vochten. Mijn hele lijf stond vol kippenvel. Gingen zij me tonen hoe ik verder moest gaan, zij die niets van de oorlog kenden? Ik kon niet anders dan hen volgen. Ik was het aan hen verplicht.

Even keken ze op, de mensen die ons voorbijliepen, hun blikken verrast, verbijsterd. De Duitse soldaten die met ons mee marcheerden wisten niet hoe ze het hadden. Niemand glimlachte, niemand glunderde. Behalve onze Vlaamse jonge vlinders. Welke verhalen hadden ze gehoord, welke leugens had men hun aangepraat?

Ontbinding

De winter overviel ons in volle hevigheid. De kou van het oosten trok door onze beenderen. Warm hadden we het nooit meer.

Ik had hier al een winter meegemaakt, ik dacht dat ik er deze keer op voorbereid was. Het klopte niet. Je kunt je niet oefenen in kou lijden. De nieuwe jongens al helemaal niet. Hun rillen ging niet meer over, zelfs in hun slaap klappertandden ze. Slaap, nu ja. De minuten dat ze sluimerden. Slapen was een woord dat hier niet bestond.

We trokken verder. Voorbij brandende dorpen, brandende velden, gaten in de grond, dode mensen, levenden die alle kanten uit vluchtten. De gezangen werden minder helder, maar ze bleven galmen. Zolang we geen weerstand ondervonden, bleven we lopen. En als er weerstand dreigde, schuilden we. We namen ons geweer en we schoten. We rustten een paar uur per dag, onze lichamen dicht tegen elkaar.

Al dagenlang zaten we onder de luizen. Overal waar we het nog een beetje warm hadden, kropen ze, groeiden ze, plantten ze zich voort. In onze haren, onder onze oksels, in de boord van onze hemden, in onze schaamharen, we krabden ons te pletter, maar ze bleven komen.

Er werd ons verteld dat de luizen vlektyfus overbrachten en dat je van vlektyfus doodging. We ontluisten ons zo vaak we konden, maar het hielp niet veel. Er werd ons verteld dat de Russen immuun waren voor vlektyfus. Weer iets dat ze voor hadden op ons.

De Russen hadden hun eindoffensief ingezet, en iedereen en alles wat op hun weg lag moest eraan.

Hoe moest het nu met ons? Met de nieuwe jongens? We mochten hun niets vertellen, bevel van hogerhand. Ze zouden te snel de moed verliezen, de kinderen die ze nog waren. Maar hoe keek je hun in de ogen en vertelde je hun dat alles nog haalbaar was, zeker de overwinning, zolang we ons maar bleven inzetten? Verdergaan kon sterven betekenen. Maar terugkeren evengoed.

De nacht viel. En met de nacht rolden Russische tanks ons kamp binnen.

De ravage was groot. Het aantal slachtoffers ook. We legden de doden in

een droge zijarm van een beek. We bedekten ze met hun eigen deken. De Russen die we gedood hadden lieten we liggen.

‘We gaan verder,’ zei onze Obersturmführer. ‘We geven het niet op. Maar we moeten voorzichtig zijn, de vijand is nu overal. We moeten aan het volk blijven denken. We mogen het nu niet in de steek laten. We geven niet op als het moeilijk wordt. En moeilijk zal het worden. Daarom gaan we in kleine groepjes verder, groepjes van twee, hoogstens drie man. We proberen door de omsingeling te breken.’

Ik maakte mijn rugzak klaar. Mijn sax ging bovenin. Ik draaide me om en merkte drie jongens achter me. Ze salueerden alle drie tegelijk.

‘Sturmmann?’

‘Hm?’

‘Wat gaat u doen?’

‘Verder trekken.’

‘Mogen we met u mee?’

Ik keek hen een voor een aan. Ik aarzelde.

‘We willen de oorlog winnen,’ zeiden ze.

Of ik mezelf hoorde. De rillingen liepen over mijn rug. Twee van de drie waren bijna zo groot als ik, maar zo slank als riet. Eén keer duwen en ze vielen om.

‘Jullie namen?’

‘Vervoort, Jansen, Verbeeck.’

‘Voornamen bedoel ik.’

‘Jan, Hendrik, Leon,’ wees de middelste.

‘Leeftijd?’

‘Zeventien.’ Uit één mond.

‘Uit dezelfde klas, hetzelfde dorp?’

Verbaasde blikken. ‘Hoe weet u dat?’

‘Het gebeurt wel vaker dat jongens uit dezelfde klas naar het front trekken.’

Ze glimlachten naar elkaar.

‘Hoe oud ook alweer?’

‘Zeventien.’

‘En nu de waarheid.’

Ze keken me aan. Zwegen. Vlamden met hun ogen naar elkaar. Ik wist dat ze het me zouden vertellen. Het was enkel een kwestie van geduld.

‘Vijftien.’

Vijftien. Niet te geloven.

‘Hoe komt dat jullie zo stom zijn om, nog wel met drie tegelijk, naar de oorlog te trekken?’ Mijn stem schoot de hoogte in. Ik zag hen schrikken van het geluid. Ze keken naar elkaar.

‘Ze hadden ons nodig. Is ons gezegd,’ zei Jan.

‘Mijn broer is ook hier naartoe getrokken,’ zei Hendrik. ‘Als ik ging zou mijn pa trots zijn, zei hij. En mijn grootvader ook.’

‘En je moeder?’ vroeg ik.

Hij boog het hoofd. ‘Niet zo,’ zei hij stil.

‘Mijn moeder wel,’ zei Jan. ‘Oh ja, die was blij!’ Zijn gezicht lichtte helemaal op.

‘Maar eerst waren we met zijn zessen,’ zei Hendrik weer. ‘Niet met drie.’

‘Zes van dezelfde klas?’

Ze knikten alle drie.

‘Zo.’

Ze zeiden niets. Keken naar de grond.

‘En die andere drie?’

‘Hebben we gisteren begraven. Nu ja, begraven.’

‘Zo gaat dat hier.’ Ik klonk ruwer dan ik bedoelde.

‘Dus jullie paspoorten waren vervalst.’

Weer die hoofden naar beneden.

‘Je weet dat je minstens zeventien moet zijn. En kijk me aan als ik tegen jullie spreek.’

De hoofden gingen weer omhoog. De angst sprong door hun ogen naar me toe.

‘En, denk je dat ze jullie hier nodig hebben?’

Ze keken naar elkaar, naar de grond, naar mij, weer naar elkaar.

‘Maar nu zijn we hier,’ zei Jan.

‘Niks aan te doen,’ zei Hendrik. Een glimlach verscheen. De angst was even weg.

Leon was de enige die nog niets gezegd had.

‘Waarom ben jij hier?’ vroeg ik hem.

Licht als een pluimpje leek hij. Volgens mij viel hij omver als hij zijn geweer droeg. Ik begreep niet dat hij door de selectie was gekomen. Of was die er niet meer en was men gewoon blij met elke vrijwilliger?

Hij zei wat. Ik verstond het niet. ‘Luider.’

‘Het leek me spannend.’

Niet te geloven. ‘En vind je dat nu nog?’

Hij keek me bang aan. ‘Ja,’ fluisterde hij.

Bijna legde ik hem over mijn knie, bijna gaf ik hem een pak rammel, nam ik zijn hoofd tussen mijn handen en trok ik zijn oren eraf. ‘Wel wel,’ zei ik. ‘Spannend nog wel.’ Ik haalde diep adem. ‘We hebben al te lang getreuzeld. Als jullie met mij meewillen moeten jullie goed kunnen lopen. En zwijgen. Zingen trekt de vijand aan.’

Ze knikten.

‘En jullie doen alles wat ik zeg. Echt álles, begrepen?’

Ze knikten heftig.

‘Goed. We vertrekken.’

Leon trok aan mijn mouw. ‘Sturmmann?’

‘Ja?’

‘Hebben we verloren, Sturmmann?’

‘Ik weet het niet. En zolang ik niets met zekerheid weet ga ik door.’

‘Wij ook!’ Ze juichten bijna.

Ik schudde mijn hoofd. 'Het is niet om te lachen, jongens. En misschien ben ik wel gek.'

'Dan zijn wij dat ook,' zei Jan.

'Jullie zéker,' zei ik.

Ik wilde niet glimlachen, maar het gebeurde vanzelf.

Je n'ai plus de feu

Er hing sneeuw in de lucht. Het zou niet lang duren voor er een dik pak zou vallen. De tocht zou er niet gemakkelijker op worden. We trokken verder, zo snel we konden. De jongens deden precies wat ik hun opdroeg. Ze volgden de wegen die ik aangaf, kopieerden mijn gebaren. Een kleine misstap en we waren gezien. Bij valavond bereikten we het eerstvolgende Duitse kamp. Toen we vroegen of ze ons konden gebruiken, werden we uitgelachen. Ik had niets anders verwacht. Maar de jongens kregen een nieuw geweer in handen, en Leon viel niet om toen hij het op zijn schouder hees.

We kregen onze instructies, te allen tijde alert blijven en schieten zonder aarzelen. Iemand trok aan mijn mouw. Het was Leon.

‘Wat moet ik nu precies doen, Sturmman?’

Rennen, jongen, zo snel je kunt, naar huis.

‘Standhouden,’ zei ik.

Hij keek me aan met een frons tussen zijn ogen. ‘Standhouden,’ herhaalde hij ernstig.

En schieten, wilde ik zeggen. Op elke Rus die je in je vizier krijgt. Maar ik zweeg. Als er geschoten werd waren zij de eersten die sneuvelden, niet de Rus die voor hen stond. Dit was geen plaats voor hen, dit had geen zin. Als vlooien zouden ze vertrapt worden.

Een grote man liep onze richting uit. Hij keek me onderzoekend aan. ‘Wie ben jij?’

Hij klonk als een hogere officier, ook al ontdekte ik geen insignes. ‘Dusoleil,’ zeg ik, ‘Ward.’ Ik voelde zijn blik op het ss-teken op mijn jas. Liet mijn arm de lucht in zweven. ‘Heil Hitler.’

‘Ja ja, al goed.’ Hij wuifde mijn gebaar ongeduldig weg. ‘Edgar Friedrich. Sturmbannführer.’

Ik dacht het al. Een hoge officier. Maar dan zonder insignes, vreemd. Mijn arm ging weer de hoogte in.

‘Stop daarmee,’ zei hij. ‘Dat wás ik. Sturmbannführer. Nu niet meer. Lang verhaal. Voor later misschien, wie weet. Nu moeten we opschieten. Die

kereltjes gaan we niet voor de Russen gooien. Kom jongens, volg me. En jij ook, Dusoleil.'

'Wat wilt u dan dat we doen?'

'Daar kom je zo wel achter. En zeg maar Friedrich, zoals iedereen hier.'

We volgden hem.

Ondertussen begon het te sneeuwen. De modder zoog nog meer aan onze laarzen, aan onze voeten, trok ons hele lijf naar beneden. Ik hoorde de jongens hijgen.

'Het sneeuwt hier harder dan thuis,' fluisterde Leon.

'Ja natuurlijk,' zei ik. 'Wat had je dan verwacht?'

Hij keek me aan met een bange blik. 'Ik heb honger, Sturmman,' fluisterde hij.

Friedrich draaide zich om. 'Straks mag je wat eten, eerst werken.'

Leon kreeg een kleur. 'Neemt u me niet kwalijk,' zei hij.

'Het geeft niet, jongen.'

We ploeterden voorbij stukgeschoten tanks, tot aan de laatste tent.

Friedrich zwaaide het zeil van de tent opzij. Een geur van ether overviel ons. Ether vermengd met bloed. Hier lagen de gewonden op veldbedden naast elkaar. Een paar verpleegsters liepen af en aan. Er klonk gekreun, er werd gegild. De jongens deinsden even achteruit. 'Prettig zal het hier niet zijn,' zei Friedrich, 'maar hier kunnen we jullie wél gebruiken. Handen te kort om iedereen te verzorgen.'

Jan wilde zijn helm afzetten, maar Friedrich trok zijn arm ruw naar beneden. 'Op houden. Ook hier. Je moet altijd paraat blijven en jezelf zo goed mogelijk beschermen. Je hebt maar één leven.'

Hij riep een van de verpleegsters. 'Ik heb volk gevonden om jullie te helpen.'

Ze keek hem hulpeloos aan, alsof hij haar iets onmogelijks had gevraagd.

'Ze zijn pas aangekomen,' zuchtte hij. En ze kunnen niets, zag ik hem denken. Meer nog: ze lopen in de weg.

Ze knikte naar hem, ze had het begrepen. 'Volg me maar,' zei ze tegen de jongens. 'Ik heb wel een werkje voor jullie.'

‘Niet te vlug praten, hun Duits is niet zo goed,’ zei Friedrich.

‘Dat leren ze snel genoeg,’ glimlachte de verpleegster. De jongens liepen haar achterna de tent in.

‘Jij blijft bij hen,’ zei Friedrich tegen mij.

‘Ik ben hier om te vechten.’

‘We hebben allang verloren. Dat jullie nog niet naar huis zijn, niet te geloven. Wat zijn jullie, Belgen, dacht ik?’

‘Vlamingen.’

‘Ach ja.’ Hij schudde zijn hoofd. ‘En waar ligt Vlaanderen? Buiten België soms?’

Ik haalde mijn schouders op. Had geen zin in een discussie. ‘Waarom ga jij niet naar huis, als alles toch al verloren is?’ Ik klonk bitser dan ik bedoelde.

‘Ik kan niet. Ik heb een plek vooraan.’

‘Welke plek?’

‘De ergste. In de loopgraven. Daar hebben ze me naartoe verbannen. Blijf bij hen, ze hebben je nodig als het helemaal fout loopt. En het zal fout lopen.’

Ik liep tussen de bedden met lichamen door. Ze zagen er vreselijk uit, allemaal, zonder één uitzondering, met hun open wonden, hun bebloede lakens, hun verkrampte gezichten. Het allerergste waren de geluiden. Er werden geen woorden meer gehuild, gebruld, gejammerd; het waren nog louter klanken. Een soldaat wenkte me, zijn blik was wanhopig. Ik bleef bij zijn bed staan. Er lag een laken over zijn lichaam, met halverwege grote bloedvlekken. Hij had geen benen meer. ‘Heb je mijn moeder gezien, ze moet hier zijn, ze kan niet ver weg zijn, godverdomme, waar is ze toch?’

Hij sprak Frans, een geluk dat ik hem verstond. Ik boog me over hem heen.

‘Ze zei dat ze níét weg zou gaan,’ fluisterde hij, ‘en dan doet ze het toch. Ik snap het niet. Ik snap het echt niet.’ Hij greep mijn linkerhand. Voorzichtig ging ik naast hem op het bed zitten. Met mijn rechterhand streek ik zijn haren uit zijn gezicht. Hij werd er niet rustiger van, integendeel, zijn bovenlichaam bewoog naar alle kanten en zijn hand kneep de mijne helemaal fijn.

Een verpleegster kwam bij me staan. ‘Hij heeft net een beetje morfine

Zen verproegde kwam bij me staan. Hij heeft het een beetje morfine gekregen, lang niet genoeg voor de pijn. Alles is kapot vanbinnen.'

'Kan hij niet een klein beetje extra...'

'Onze voorraad is bijna op. We moeten heel zuinig zijn met alles wat we hebben.'

'Is er hier een dokter?'

'Er wás er een.'

Ik had het al eerder gezien, de veldbedden, de gewonden. Maar nooit eerder op de rand van een bed, nooit eerder een hand die de mijne er bijna af kneep. Hij had mijn leeftijd, hij kon niet veel ouder zijn.

'Kunt u hem echt niet wat meer geven?'

'We moeten de morfine voor de levenden bewaren.'

Ik keek haar ontzet aan. Ze knikte me toe en liep verder.

De man begon te huilen. 'Als mijn moeder terugkomt...'

'Ze komt terug,' zei ik. 'Ze is maar even weg.'

Even hield hij op met huilen. Verrast keek hij me aan. 'Ze komt terug,' zei hij. Zachtjes begon hij te snikken. Zijn ogen gleden over het plafond. 'Het is niet mooi.'

'Wat is er niet mooi?'

Hij rukte aan mijn arm. 'De hemel,' zei hij, 'de hemel is zo lelijk.' Zijn ogen gleden steeds gejaagder over het plafond.

'Hoe heet je?' vroeg ik zacht.

Hij keek niet meer naar me, leek me ook niet meer te horen. Zijn ogen raakten verloren in het plafond, schoten heen en weer, straks rolden ze nog uit hun kassen.

Mijn sax. Als ik mijn sax eens haalde en voor hem speelde. Zijn hand omklemde mijn arm nog steeds. Ik probeerde zijn greep losser te maken, maar het lukte niet. De jongens stonden met teiltjes water gebogen over de gewonden, elk naast een ander bed. Ik riep Jan. 'Haal mijn rugzak, bij de veldkeuken. En haast je.'

Meteen was hij terug.

'Haal mijn saxofoon eruit.'

‘Saxofoon?’ vroeg hij verwonderd.

Hij reikte ze me aan. Met één snelle beweging rukte ik mijn arm los. Ik bevestigde het mondstuk aan de sax. Blies even. De man had me al die tijd niet meer aangekeken, zijn ogen dwaalden maar rond over het plafond. Ik moest iets spelen dat hij kende. Ik bladerde in gedachten door al mijn partituren. Ik was op zoek naar iets Frans, iets dat hem vertrouwd was en ik dacht niet dat ik ooit een Frans nummer... Toch wel! ‘Au clair de la lune’. Even de tonen zoeken. Ik probeerde mijn vingers warm te wrijven, het lukte niet erg. Ik blies de eerste toon aan. Een halve hoger en ik zat goed.

‘Wat bent u van plan?’

De verpleegster van daarstraks. ‘U gaat toch niet hun rust verstoren?’

‘Rust? Welke rust bedoelt u precies?’

Ze haalde haar schouders op. ‘Ach, speelt u maar een liedje, wie weet helpt het.’ Ze draaide zich om en wilde weglopen.

‘Ik wil u nog wat vragen, kent u zijn naam?’

Ze bleef staan, draaide zich half om. ‘We kennen hier enkel lichamen.’ Ze haalde haar schouders weer op. ‘Wat maakt het ook uit,’ mompelde ze nog en liep weer naar de andere kant van de tent.

De man voor me had zijn ogen gesloten, maar zijn bewegingen waren nog altijd onrustig. Alsof er een grote vogel in zijn lijf zat, een die alle kanten uit wilde. Ik begon te spelen. Zijn lippen bewogen. Ik hoorde flarden van woorden. Hij was er telkens iets te laat mee, maar ze bleven wel komen. Toen ik stopte met spelen, ging hij gewoon verder. ‘Au clair de la lune, mon ami Pierrot, prête-moi ta plume, pour écrire un mot. Ma chandelle est morte, je...’ Zijn stem stokte. De greep om mijn been verslapte, de lijnen om zijn mond werden zacht. Dit is het, dacht ik, nu gaat hij dood.

‘Je n’ai plus de feu, ouvre-moi ta porte, pour l’amour de Dieu.’ Kleine Leon stond naast me. ‘Zo klinkt het einde van de eerste strofe,’ zei hij verontschuldigend. ‘Ik dacht, misschien wil hij het graag weten, hoe het afloopt. Het liedje, bedoel ik.’

‘Au clair de la lune, Pierrot se rendort. Il rêve à la lune...’ De woorden kwamen stamelend uit de mond van de man. Hij opende zijn ogen. Knikte naar Leon. Hij wist dat hij doodging. ‘Zing maar,’ fluisterde ik tegen Leon.

‘Il rêve à la lune, son cœur bat bien fort, car toujours si bonne, pour l’enfant tout blanc, la lune lui donne son croissant d’argent.’

Levant tout blanc, la lune lui donne son croissant d'argent.

‘Son croissant d’argent,’ stamelde de man.

‘Hij gaat dood, hè,’ zei Leon.

‘Ja.’

‘Misschien wil hij wel dat ik nog een keer...’ Leon ging aan de andere kant van het bed staan. ‘Zal ik zijn voorhoofd even deppen met een natte doek? Het helpt misschien een beetje.’

Waartegen, wilde ik vragen. Tegen doodgaan? Ik veegde snel met mijn rechterhand over mijn ogen. Ik hoorde het klagen niet meer van de mannen in de veldbedden, de sussende woorden niet meer van de verpleegsters. Ik had in dit bed kunnen liggen als ik even pech had gehad. Weg Ward, afgelopen ermee. En waar had ik dan naartoe gemoeten want de hemel was lelijk.

1947

Het zijn geen toeren

‘Daar ben je,’ zegt zuster Melanie.

Ze staat buiten, voor de kloosterpoort. Het lijkt of ze op mij staat te wachten. En ze lijkt kwaad.

Er is iets met Gust.

Ik zet mijn fiets tegen de kant, neem mijn trompet van de bagagedrager en loop naar haar toe.

‘Hij is niet goed, Remi. De dokter is bij hem. Zijn familie is gewaarschuwd. Ze zijn op weg hiernaartoe, ik sta hen op te wachten.’

‘Ik ga naar hem toe.’

Ze komt me achterna. ‘Je kunt niet zomaar naar binnen, Remi.’

‘Ik wel. Hij is mijn vriend.’

Ik loop door de grote poort. Ze probeert me bij te benen. ‘Hij is erg ziek, Remi,’ hijgt ze, ‘en loop niet zo snel.’

‘Hij gaat toch niet dood?’

Ze zucht. Ze hijgt. ‘Niet te snel,’ zegt ze weer, ‘ik ben geen twintig meer.’

Ik probeer trager te lopen. De gang is veel te lang vandaag, pas aan het einde is zijn kamer.

‘De mens wikt, maar het is God die beschikt,’ zegt ze opeens.

‘Beschikt?’

‘*Beschikt* betekent “beslist”. Het is God die beslist.’

Ik blijf staan. ‘Zuster Melanie,’ begin ik kwaad, ‘God wil toch niet dat Gust doodgaat?’

‘We weten niet wat God wil. Gods wegen zijn ondoorgrondelijk.’

‘Zuster Melanie, in de Bijbel staat toch wat God wil!’

Ze kijkt me verrast aan. ‘De Bijbel is door mensen geschreven, we kunnen

alleen maar raden wat God wil.

‘Hoe weten we dan wat we moeten raden?’

Ze kijkt me aan en zucht diep.

‘Hoe weten we dat dan,’ vraag ik weer.

‘Soms zegt een mens dingen om zichzelf te troosten. Ik hoop dat God goed beschikt, Remi, ik hoop dat we Gust nog lang bij ons mogen hebben.’

De deur van Gusts kamer is dicht.

‘Wacht op de gang,’ zegt ze. ‘Ik moet eerst aan de dokter vragen of je naar binnen mag.’

Ik zet mijn trompet en mijn boekentas tegen de muur en wacht. Een halve minuut later komt ze naar buiten gestormd. Ze snelt me voorbij, loopt de gang door. Wat is er, wil ik haar achterna roepen, maar ik kan niet roepen, ik mag hier niet roepen. Ik ren haar achterna, en trek aan haar arm. ‘Zuster Melanie,’ begin ik.

‘Nee,’ zegt ze. Ze rukt haar arm los en snelt al verder, als een losgeslagen zwart schip. Op het einde van de gang houdt ze stil voor de kapel. Voorzichtig duwt ze de houten deur open en sluipt naar binnen. Ik volg haar. Zou ze gaan bidden voor Gust? Is het zo erg met hem dat ze voor hem moet bidden?

‘Zuster Melanie,’ begin ik weer.

‘Sst,’ zegt ze, ‘er is een mis bezig voor een zieke. De familie heeft erom gevraagd. Daar zitten ze, helemaal vooraan. Blijf hier staan.’

Op de eerste rij zitten vier mensen. Achter het altaar staat pater Wilfried, zijn armen wijd gespreid, te zingen van in de eeuwigheid amen.

Zuster Melanie knikt tegen de vier op de eerste rij, loopt hun voorbij en trekt pater Wilfried aan zijn mouw. Ze fluistert iets in zijn oor. Zijn gezicht krijgt honderd rimpels. Hij knikt naar haar en kijkt vervolgens naar de eerste rij stoelen. Hij slaat zijn handen tegen elkaar en kucht. ‘Mensen,’ zegt hij, ‘het spijt me, maar ik moet gaan.’

De vier zwijgen verbluft. Ze volgen hem met hun blikken terwijl hij eerst iets uit zijn tabernakel haalt, en meteen daarna mijn richting uit snelt, zuster Melanie achterna.

‘Pater Wilfried!’

~~~~~

‘We hebben voor een hele mis betaald!’

De priester blijft even staan en draait zich om naar hen. ‘God heeft me dringend nodig,’ zegt hij. ‘U moet dat begrijpen.’

Ik hoor de vier vloeken. Dat zal God niet fijn vinden, denk ik, terwijl ik de houten deur achter me dichttrek.

Pater Wilfried en zuster Melanie zijn al halverwege de gang, zo snel lopen ze. Maar ik ben sneller en na twee seconden heb ik hen al ingehaald. Ik hoor hen hijgen. Ze hebben ook zoveel kleren aan.

‘Zuster Melanie,’ zeg ik als we voor de deur van Gust staan.

‘Wij blijven buiten wachten. Pater Wilfried wil met Gust praten.’

‘Ik zal echt heel stil zijn, zuster Melanie.’

‘Pater,’ zucht ze, ‘leg het hem eens uit.’

Pater Wilfried laat de knop van de deur los en legt zijn handen op mijn schouder. ‘Remi,’ zegt hij, ‘nu moeten we heel sterk zijn.’

Zijn stem klinkt alsof ze honderd kilo weegt. Gust gaat dood. ‘Nee,’ zeg ik.

‘Zo sterk als we kunnen, Remi,’ zegt pater Wilfried.

Ik schud mijn hoofd. ‘God moet hem helpen.’

‘God kan niet alles,’ zegt hij zacht.

‘Niet huilen,’ zegt zuster Melanie.

Ik blijf niet op de gang staan terwijl Gust binnen doodgaat. En ik huil wél.

‘Ik ga nu naar binnen,’ zegt pater Wilfried zacht. ‘Ik ga hem de biecht afnemen en ik ga hem zalven, zodat hij in de hemel komt.’

‘Gust komt vanzelf wel in de hemel,’ zeg ik door mijn tranen heen, ‘Gust heeft uw zalf toch niet nodig.’

‘Remi,’ zegt de pater weer, ‘we hebben niet veel tijd meer. Als ik hem gezegend heb roep ik je naar binnen. Beloofd.’

‘Pater Wilfried!’ Zuster Melanie klinkt geschrokken.

‘Jazeker,’ zegt de pater rustig, ‘Remi is geen kind meer, zuster Melanie.’  
Ik ben geen kind meer.

Pater Wilfried doet de deur open en sluit ze meteen weer achter zich. Zuster Melanie geeft me een zakdoek. ‘Snuut je neus en veeg je gezicht droog,’ zegt ze. ‘Voor we naar binnen gaan.’

‘God heeft niet goed beschikt.’

‘Ach Remi toch,’ zucht ze. ‘De dokter zegt dat het zijn hart is. Dat zijn hart gebroken is.’

‘Is het weer door een klonter?’

‘Geen klonter, Remi. Het is de oorlog die zijn hart gebroken heeft. Er zaten veel te veel barsten in.’

‘Waarom heeft God daar niks aan...’

‘God is geen tovenaar, Remi.’

‘God is God en God kan alles!’

Ze zucht weer.

Opeens schiet me iets te binnen. ‘God is wél een tovenaar,’ zeg ik, ‘Lazarus heeft hij weer levend gemaakt.’

‘Hou daarmee op, Remi.’

‘Zo staat het toch in de Bijbel?’

‘Remi!’ Haar gezicht is helemaal rood geworden. Op dat ogenblik gaat de deur open. ‘Kom maar binnen,’ fluistert pater Wilfried.

In het midden van de kamer staat een bed en daarin ligt Gust. Zijn ogen zijn gesloten. Hij ziet er veel te bleek uit. Mijn hart slaat over. Hij is toch niet dood?

Aan de linkerkant van Gust staat een lege stoel. ‘Ga jij daar maar zitten,’ zegt pater Wilfried.

Zuster Melanie buigt zich even over Gust heen, trekt zijn lakens recht, strijkt een paar plukken haar uit zijn gezicht. Niemand zegt dat hij dood is, dus hij leeft nog.

‘Hij is moe,’ zegt pater Wilfried, ‘hij is heel erg moe. Hij heeft een beetje willen praten, maar het gaat zo moeizaam. Verstond ik hem maar.’

‘Zijn hart is op, zijn geest is op, het zal niet lang meer duren,’ zegt de dokter zacht.

“ . . . . . ”

Ik moet een mirakel doen. Het móét gewoon.

‘Laten we een weesgegroet bidden,’ zegt zuster Melanie. ‘Wees gegroet Maria, vol van...’

‘Sst.’ Ik schrik van mijn luide stem, en zij ook denk ik, want ze houdt meteen op met bidden.

‘Remi,’ sist ze.

‘Ssst,’ zeg ik smekend.

God, geef me een mirakel, bid ik, voor Gust alstublieft, alstublieft lieve God. Ik hou even mijn adem in. En dan doet Gust zijn ogen open. Hij kijkt naar me, hij blijft naar me kijken, en hij kijkt zo blij, zo gelukkig, dat ik denk: het mirakel is toch gebeurd, en ik beloof God dat ik honderd, nee duizend onzeveraders zal bidden.

‘Remi,’ zegt zuster Melanie zacht, ‘kijk naar hem.’

Maar ik kijk toch naar hem en ik zie hoe zijn ogen blinken. ‘Gust,’ zeg ik, en mijn stem springt bijna uit mijn keel van blijdschap, ‘Gust, ik ga nog vele vrijdagen liedjes spelen. Beloofd.’ Ik neem zijn linkerhand vast en voel hoe koud ze is, maar met mijn beide handen wrijf ik ze tot ze weer helemaal warm wordt. En al die tijd houdt hij zijn ogen in de mijne vastgehaakt. Opeens voel ik een heel zacht kneepje in mijn handen. ‘Oe aa eh,’ fluistert hij.

‘Wat zegt hij?’ vraagt pater Wilfried.

‘Moonlight Serenade. Eerst beter worden, Gust, en dan ga ik voor je spelen.’

‘Uuu...’

Ik draai me om naar de anderen. ‘Hij wil dat ik nu speel,’ zeg ik.

‘Doe het maar,’ zegt de dokter, ‘het zal de laatste keer zijn.’

Ik wil niet ‘de laatste keer’ spelen. Ik wil nog duizend keer voor Gust spelen. ‘Nee,’ zeg ik, ‘nee. Volgende vrijdag, Gust, bij de vijver. Beloofd.’ Lucht, denk ik, lucht of ik stik, maar de lucht is dik, te dik voor mijn keel.

Opeens vliegt de deur open en een oude vrouw komt de kamer in gevlogen, gevolgd door een meisje met lelijke sproeten. Jeanne. De vrouw moet de zus van Gust zijn. De tante van Jeanne.

‘We proberen u al de hele dag te bereiken,’ zegt zuster Melanie.

De vrouw snelt naar het bed. neemt de hand van Gust vast. ‘Voilà.’ zegt ze

kwaad. 'We zijn te laat. Hij is dood.'

Hoezo, hij is dood. Zijn ogen zijn niet eens dicht.

Waarop pater Wilfried zich over Gust buigt en hem een kruisje geeft. Waarop zuster Melanie hetzelfde doet. De dokter sluit de ogen van Gust. Even blijven ze dicht, maar dan glijden ze langzaam weer open. Zie je wel dat hij nog niet dood is.

'Het zijn geen toeren,' moppert de tante van Jeanne luid, 'hij is zonder zijn familie doodgegaan, dat heeft hij echt niet verdiend.'

'Het is misschien een magere troost,' zegt zuster Melanie, en ze praat zo kalm als ik haar nog nooit heb horen praten, 'maar hij is heel zacht gestorven, hij is als een kaarsje uitgedoofd, met zijn beste vriend naast hem. Dat is een dood waarvoor vele mensen willen tekenen.'

'Welke beste vriend?' De tante kijkt van de zuster naar de pater naar de dokter en dan naar mij. 'Hij daar toch niet?'

Even blijft het stil. De lucht is nog steeds te dik om goed te kunnen ademen. Ik sta met mijn rug tegen de muur, zo hard leun ik, nog even en er is een gat en ik val door het gat naar buiten. Eindelijk durf ik weer naar Gust te kijken, en ik merk dat zijn ogen nog steeds halfopen zijn, maar ze blinken niet meer. Het is donker daarbinnen. 'Hij is dood,' zeg ik in de stilte.

Jeanne draait zich om en kijkt me aan. 'Natuurlijk is hij dood,' zegt ze. Alsof het haar allemaal niks kan schelen.

Iemand slaat een arm om me heen. Pater Wilfried.

'Zuster Melanie heeft gelijk,' zegt hij, 'Gust is een mooie dood gestorven.'

'Ik vind er niks aan,' zeg ik kwaad.

'Heeft hij nog geprobeerd om iets te zeggen?' vraagt de tante van Jeanne.

'Moonlight Serenade,' zegt zuster Melanie.

'Het zal wel. Dat hij dat gezegd heeft.'

'Hij heeft dat tegen Remi gezegd,' zegt zuster Melanie, 'en Remi begreep hem.'

'Ik speel trompet,' zeg ik zomaar.

'Ik heb ervan gehoord.' De tante kijkt minder kwaad dan daarstraks. 'Ze hebben zijn hart gebroken,' snikt ze opeens.

Zuster Melanie legt een hand op haar arm en geeft haar de zakdoek waarmee ik daarstraks mijn gezicht en mijn neus heb afgeveegd. 'Kom,' zegt ze, 'ik heb iets om het hart te versterken in deze tijden.' Waarop de tante van Jeanne nog harder begint te snikken.

'Tante, hou op,' zegt Jeanne.

'Als een mens verdriet heeft dan heeft hij verdriet.' Haar tante probeert haar arm om Jeanne heen te leggen, maar Jeanne duwt hem meteen weg en kruist haar beide armen voor haar borst. 'Ik huil nooit,' zegt ze, waarop ze iedereen met grote stappen voorbijloopt, de hoek om en de gang in verdwijnt. Er valt een grote stilte in de kamer.

'Nu heeft ze niemand meer. Behalve ik, maar ik ben veel te oud voor dat kind. Ze heeft haar ouders veel te vroeg verloren. Dat God zoiets toelaat, ik snap dat toch niet.'

'Wie kent Gods plan met de mensen,' zucht zuster Melanie.

Even blijft het stil in de kamer.

Ik durf niks te zeggen. Ik heb al genoeg gezegd over God.

Voor we de gastenkamer in gaan, houdt zuster Melanie me tegen.

'Misschien moet je Jeanne af en toe maar eens opzoeken,' zegt ze.

Ik moet haar verkeerd verstaan hebben.

# Ondersteboven

Ik trek mijn werkkleren aan. Het is hoog tijd om de aardappelen te rooien, zei mijn vader gisteren. Ik zal hem laten zien dat ik mijn handen uit de mouwen kan steken.

Vandaag heb ik de energie van tien werkpaarden.

Want vannacht, oh vannacht. Na het werk. We hadden ons net gewassen. Zoals altijd liepen Nicola en ik samen naar buiten. Wacht eens even, vroeg hij, ik wil je wat vragen. Er komt een kamer vrij in mijn huis, en of jij geen zin hebt.

Ja wat dacht je, zei ik, machtig veel zin.

Ik ben pas tegen de ochtend in slaap gevallen. Van pure blijdschap. Ik ga die kamer nemen. Een mens moet zijn leven met zijn beide handen vastpakken. Het is me al zo vaak gezegd. Wel, ik zál mijn leven vastpakken.

Ik haal een riek, een schop en een kruiwagen uit de stal. Eerst maar een put graven om de aardappelen in te bewaren. Het werk in de mijn heeft me oersterk gemaakt. Nu de aardappelen blootleggen, en rooien. Het zweet loopt langs mijn rug naar beneden en ik vind het geweldig. Ik heb geen dorst, ik heb geen honger, de eerste kruiwagen raakt snel vol. Ik kieper hem in de put. Nu de volgende lading.

Dan zie ik hen aan de overkant van het veld. Mijn moeder en mijn vader. Ze staren naar mij. Ze wenken. Ik loop naar hen toe.

‘Wat ben je aan het doen?’ vraagt mijn vader.

Dat hij dat niet zít. Of hij blind is, wil ik hem vragen, maar ik lach. Ik heb het graag gedaan. Ik zal doorwerken tot het achter de rug is.

‘Aha,’ zegt mijn vader. ‘Daar ben ik blij om.’

Maar ze kijken niet blij. Ik vraag niet wat er scheelt, anders krijg ik ongetwijfeld weer een of ander rampenverhaal over een zieke die bijna dood is en die ze bezocht hebben. Dat doen ze wel eens: de zieken bezoeken. Ik glimlach naar hen. ‘Ik ga verhuizen.’

Ze kijken me aan of ze niet goed wijs zijn.

Hoezo, verhuizen, zegt mijn vader.

‘Verhuizen,’ herhaal ik.

‘En waarom,’ zegt mijn moeder.

Ze kijken veel te somber. Ze moeten blij zijn voor mij. ‘Het is tijd om op mijn eigen benen te staan,’ zeg ik.

‘Aaah, hoor onze professor eens bezig.’ Mijn vader lacht, maar niet van harte. ‘En waarom is het tijd?’

‘Gewoon,’ zeg ik.

‘Heb je een lief,’ vraagt mijn vader.

‘Hoezo, een lief?’

‘Ik ben thuis pas vertrokken toen ik ging trouwen,’ zegt hij. ‘Eerder niet. Een mens is niet gemaakt om alleen te wonen.’

Maar ik ga niet alleen wonen. ‘Nicola woont dicht bij de mijn, er komt een kamer vrij in zijn huis, of ik ze wilde huren. Meer niet.’

‘Wie is die Nicola in godsnaam?’

Díé Nicola. Hij vertrouwt het weer niet. Wat denkt hij wel. Dat Nicola een misdadiger is? En waarom zegt mijn moeder nu niks? ‘Ma?’ zeg ik bijna smekend.

‘Wie is die Nicola?’

‘Een van mijn beste vrienden, ma.’

‘Is het een goeie gast?’

‘Ik ken hem allang, ma. En als je iemand onder de grond kunt vertrouwen, dan kun je hem overal vertrouwen.’

‘Dat is waar,’ mompelt mijn vader. ‘Maar ik snap nog altijd niet dat je geld voor een kamer wil betalen als je hier álles...’

‘Pa! Ik ben tweeëntwintig, ik werk al vier jaar, ik weet echt wel wat ik wil.’

‘Ik was vijftientwintig en ik werkte al negen jaar ondergronds toen ik...’

‘Jij bent mij niet, pa.’

‘Ik blijf het niet goedvinden. Doe als iedereen en zoek toch een lief.’

Ik moet kalm blijven, want als ik ontplof, ontploft hij ook. ‘Het is gewoon tijd, pa. Ik kan hier toch niet altijd blijven wonen.’

Mijn moeder legt haar arm op die van mijn vader. 'We praten er straks verder over,' zegt ze.

'Ik kan geen wasruimte bouwen, en ik kan zeker geen wasmachine installeren als hij vertrekt.'

'Ik zal wel een deel van mijn loon blijven afstaan,' zeg ik zo kalm ik kan.

'Goed idee,' zegt mijn vader, 'of we redden het niet.'

'Wij zijn geen arme sukkelaars,' zegt mijn moeder opeens kwaad. 'Laat Jef zijn geld maar op een spaarboekje zetten. Hij zal het later nog nodig hebben.'

Oh ma, wil ik zeggen, en ik wil lachen en huilen tegelijk. Ik ga verhuizen! Ik wil hen allebei omhelzen, zelfs mijn vader. Als ik verhuisd ben zal hij zien hoe goed ik alles geregeld heb.

Ik wil dat ze lachen, dat ze vrolijk zijn voor mij. Maar ze kijken nog altijd even somber. 'Er scheelt wat,' zeg ik dan toch maar.

Ze knikken allebei. Tegelijk. Naar elkaar. Naar mij.

'Ze hebben Ward opgepakt,' zegt mijn vader. 'Hij heeft zich in Duitsland aangegeven en ze hebben hem naar de gevangenis van Hasselt overgebracht. Hij zit daar nu al meer dan een week, schijnt het.'

Het is niet waar.

'Ward?' Mijn stem bibbert al even hard als mijn lijf. 'In Hasselt? En nu?'

'Zijn proces komt binnenkort voor.'

'Waarom is hij in godsnaam niet weggebleven?'

'Heimwee, denk ik,' zegt mijn vader. 'De meesten komen na een tijd terug.'

Ward is terug. *Ward is terug*. Ik word zot.

'Het is toch ook wel moedig van hem,' zegt mijn moeder. 'Hij weet ongetwijfeld dat ze hem zwaar zullen aanpakken, en toch heeft hij zich aangegeven.'

'Vanmorgen zijn ze hier geweest,' gaat mijn vader verder, 'met een oproep voor jou om te getuigen. We zijn net terug van het gemeentehuis, om meer uitleg over wat er van je verwacht wordt. De openbare aanklager zal je willen ondervragen.'

'Niet.'

‘Je hebt het meest met hem opgetrokken, je kent zijn gedachten het best, en bovendien weet je wat hij uitgespookt heeft. Maak je niet te veel zorgen, je moet gewoon de waarheid vertellen.’

‘Nee,’ zeg ik. ‘Echt niet.’

Mijn moeder schudt haar hoofd. ‘Ach, Jef toch. We hebben er ook liever niks mee te maken. Ik hoop vooral dat Renée het zich niet al te erg aantrekt. Ik zit er zelf al de hele dag aan te denken. Als ze hem maar niet doodschieten.’

Als hij blijft leven, zal ik nooit meer gerust zijn. En zeggen dat ik hem zo graag gezien heb.

‘Niet huilen, Jef. Het komt wel goed,’ zegt mijn moeder.

‘Het komt níét goed.’

Ze slaat haar arm om me heen en trekt me tegen zich aan. Nu begin ik natuurlijk harder te huilen. Alsof me dát iets kan schelen.

‘Ik weet dat hij altijd je beste kameraad is geweest,’ zegt ze zacht, ‘en als we ervoor konden zorgen dat je niet tegen hem moet getuigen, dan zouden we het zeker doen.’

‘Niet dat we het niet geprobeerd hebben,’ zegt mijn vader.

‘We hebben het echt geprobeerd,’ knikt mijn moeder. ‘Maar ze wilden niet luisteren. Jef is een kroongetuige, hebben ze gezegd.’

De tranen blijven maar komen.

‘Misschien moet je even wachten met dat verhuizen,’ zegt mijn vader. ‘Tot alles achter de rug is.’

Ik haal mijn schouders op, terwijl ik blijf huilen. Zolang ik huil hoef ik niks te zeggen. We lopen met zijn drieën naar binnen. Mijn moeder duwt me op een stoel, schenkt ons alle drie een borrel in. ‘Een beetje warmte vanbinnen kan nu geen kwaad,’ zegt ze.

We zwijgen een hele tijd. Er volgt nog een borrel. Ik drink met kleine teugen. Ik wil nu niet dronken worden. Wie weet wat ik er dan allemaal uitflap.

‘Het is me wat,’ zegt mijn vader opeens.

‘Wat?’ vraagt mijn moeder.

‘Het leven, *tiens*. Soms kan een mens niks anders dan zwemmen of verzuipen.’

Hij heeft gelijk. Ik wil niet verzuipen.

‘Gaat het alweer wat beter?’ vraagt mijn moeder.

Ik knik.

‘Hier, snuit je neus,’ zegt ze en ze geeft me een grote zakdoek.

Opeens vliegt de deur open. Remi en Renée staan in de deur, haar arm om zijn schouder, allebei ook al met dikke ogen van het huilen.

‘Gust is dood,’ zegt Renée. ‘En onze Remi was erbij.’

# Niet meer van ons

Onze Jef, gisteravond. Op mijn kamer, naast me op het bed.

Jef komt anders nooit op mijn kamer.

Of ik het erg vond dat Ward terug was?

Erg Jef? *Ik?* Welnee, ik sta te springen van plezier. Morgen fiets ik langs het kanaal naar Hasselt. Ik wil hem zien, ze gaan me niet kunnen tegenhouden.

Hoe meer ik zei, hoe groter zijn ogen werden. Nog even en ze sprongen uit hun kassen.

Renée!

Hm?

Niet naar Ward gaan.

De manier waarop hij me aankeek. Alsof ik me in het grootste ongeluk ter wereld ging storten. Helemaal bleek was hij geworden. Ik gaf hem een duw. Hij viel bijna van het bed.

Maar Jef toch. Het was maar om te lachen. Alsof Ward mij nog maar iets kan schelen. En nee, ik ga hem niet bezoeken in Hasselt. Het idee alleen al. Nee Jef, zelfs niet om hem uit te schelden.

Zijn ogen begonnen te blinken. Hij zuchtte zwaar. Om te lachen, zei hij.

We zwegen allebei.

Het is niet om te lachen, zei hij toen.

Ik knikte. Maar denk nu maar niet dat ik om hem ga treuren. Hij zit in de gevangenis door zijn eigen dikke schuld.

En als ze hem de doodstraf geven, vroeg Jef.

Ze moeten hem maar zwaar straffen, zei ik. Ze doen maar wat ze willen, Jef. Ward is allang niet meer van ons.

We keken elkaar aan. We knikten tegelijk.

Ik ben bang voor het proces, Renée. Hij is wel mijn vriend geweest.

En mijn lief, zei ik.

Ze gaan me het hemd van mijn lijf vragen, zuchtte hij.

Waarover zat hij zich toch druk te maken? Hij was een held,  
godverdomme. Na twee jaar nog altijd. Helden gaan niet zo gauw voorbij.

Die nacht sliep ik als een roos.

Geen één seconde van mijn gedachten is hij me nog waard.

# Propere mensen

Vandaag gaan we allemaal naar de begrafenis van Gust. ‘Gust verdient dat,’ heeft mijn vader gezegd, ‘we gaan hem niet alleen laten vertrekken.’

Remi gaat mee, heeft mijn moeder gezegd. Ze is op mijn school gaan vragen of het mocht.

Het mocht.

Victor sluit zijn winkel deze ochtend. Hij komt ook naar de begrafenis, en hij komt niet alleen. De fanfare zal er zijn. Want we gaan voor Gust spelen.

De dienst is in de kapel van het klooster. Het is een kwartier lopen en daarom vertrekken we een halfuur van te voren.

‘Het is te hopen dat Jef zijn bed uit kan komen,’ zucht mijn moeder terwijl ze de deur achter ons dichttrekt.

‘Hij heeft gezegd dat hij er zal zijn. Ik neem hem op zijn woord,’ zegt mijn vader.

Zij lopen voorop, Renée en ik volgen. Als we er bijna zijn, vliegt iemand ons voorbij op zijn fiets. Het is Jef. ‘Ik ben eerst,’ roept hij uitgelaten.

Jef woont nu al bijna een week bij de Italianen.

‘Het zijn geen propere mensen,’ had mijn vader gezegd.

Het was de dag van de verhuizing. We zaten samen aan tafel, na het eten zou Jef vertrekken. Jef had mij verteld dat hij in het huis van zijn beste vriend Nicola ging wonen en dat onze kamer vanaf nu voorgoed mijn kamer zou zijn. En dat ik me nooit iets moest aantrekken van het gezever van onze vader, dat hij dat ook nooit deed, dat ik gewoon mijn eigen weg moest gaan.

Maar toen onze pa aan tafel zei dat Italianen geen propere mensen waren, zag ik dat Jef dat niet deed, zich niks aantrekken van wat mijn vader zei. Want Jef sprong op, zijn stoel kletterde tegen de grond. ‘Oprapen,’ zei mijn vader, ‘doe het zelf,’ brulde Jef, en dat hij niemand kende die stommer was dan mijn vader met zijn achterlijke opmerkingen.

Toen stond mijn moeder op. Ze greep Jef bij zijn kraag en trok hem achteruit. ‘Stil maar,’ zei ze, en ze keek naar Jef tot hij stil werd, zijn vuisten

het zakken en een stap achteruitzette.

Daarop ging mijn moeder voor mijn vader staan. Ze kruiste haar armen voor haar borsten. 'In dit huis zien we alle mensen even graag. Durf nog één keer van die dingen te zeggen en ik zal de hele wereld vertellen dat Sander Claessen geen propere vent is.'

Mijn vader keek haar geschrokken aan. 'Stink ik soms?'

'Ach man, stel je niet aan,' zei mijn moeder. Ze begon de tafel af te ruimen en iedereen hielp haar, wat anders nooit gebeurde. 'En je helpt Jef zijn spullen verhuizen,' zei ze tegen mijn vader.

Ze had nog een tafeltje met twee stoelen gevonden, en op zolder had ze extra lakens bewaard.

Iedereen hielp Jef om zijn spullen op de kar te laden.

'Het is een heel eind,' zei mijn vader tegen Jef, 'ik ga wel mee, dan kunnen we elkaar onderweg aflossen.'

Jef haalde zijn schouders op. Hij keek naar ons en wij keken terug. 'Tot ziens dan maar,' zei hij.

'Niet op die manier,' zei mijn moeder, en ze sloeg haar armen om Jef heen en drukte hem bijna plat. 'Wees maar gelukkig,' zei ze.

Mijn vader liep samen met Jef naar buiten. Ik volgde hen.

'Je had dat niet mogen zeggen, pa, over de Italianen,' hoorde ik Jef zeggen.

'Ik weet het, jongen.'

'Het zijn fatsoenlijke mensen, zeker zo fatsoenlijk als wij.'

Ik zag mijn vader knikken.

'En ze zien mij graag, pa.'

'Ach Jef,' zei mijn vader, 'ik ben zo'n idioot.'

Nog even keken ze om en zwaaiden. Toen waren ze de hoek om. Vanaf nu was onze kamer van mij. Ik draaide me om. Mijn moeder en Renée stonden achter me.

'Waarom maken Jef en onze pa zoveel ruzie?' vroeg ik.

'Ach Remi toch,' zuchtte mijn moeder. 'Het is dat ellendige proces. Dat het maar gauw voorbij is. En zwijg er nu maar over.'

Ik mocht weer niks vragen. Maar ik wist het toch al. Ward is terug en hij

Ik moet weer niks vragen. Maar ik wil het toch al. Ward is terug en hij krijgt misschien de doodstraf, want hij heeft veel mensen doodgeschoten.

Hij zal zich wel heel ellendig voelen in de gevangenis.

Niemand mag hem zien, behalve zijn familie. Wij zijn geen familie. Mijn vader zegt: zelfs al waren we familie, wij willen hem niet zien, wij hebben niks met Ward te maken.

Ik zeg dat al de hele week tegen mezelf: wij hebben niks met Ward te maken. Wij hebben niks met Ward te maken. Helemaal niks met Ward te maken. Het helpt niet.

# Straffe dingen

Ik word uit de cel gehaald. 'Waarom?' vraag ik.

Ze geven nooit antwoord. 'Volg ons en hou je rustig,' is het enige wat ze zeggen. Ze zijn altijd met zijn tweeën, voor het geval iemand probeert te ontsnappen.

Ik word een piepkleine kamer binnengeleid. 'Tien minuten,' zeggen ze en verdwijnen.

En dan ben ik helemaal alleen. Tien minuten rust, denk ik, tien minuten zonder de heksenketel van de cel. Het kan niet de reden zijn waarom ik hier ben. Wat zou hun de rust in mijn hoofd kunnen schelen.

In de smalle muur voor me zit een lang stuk glas. Het lijkt een grote spiegel, maar dat is het niet, want ik kan erdoorheen kijken. Er staat iemand aan de andere kant. Gaan ze me nu ook al observeren? Dan zie ik wie het is. Haar haren zijn grijs geworden, haar jas slobbert om haar lichaam. Ze kan toch niet zó mager zijn?

'Moeder,' zeg ik. Mijn benen beginnen te trillen. Kon ik maar gaan zitten en naar haar kijken, maar ze hebben niet aan een stoel gedacht. Ze willen dat we vallen en dat we in onze val alles breken, zodat we vanzelf doodgaan, dan hoeven al die processen niet meer, al die veroordelingen, al die opsluitingen, dan raken de cellen leeg en kan iedereen weer ademen.

Ze leeft, én ze heeft me gevonden.

'Mijn lieve jongen,' zegt mijn moeder. 'Mijn allerliefste jongen.'

Haar stem klinkt dof door het glas, maar ik heb elk woord herkend. Mijn hart klopt als een razende. Ze drukt haar gezicht tegen het glas. Haar lippen vormen een grote roze vlek, haar adem is een grote witte wolk waarin haar neus en haar ogen verdwijnen.

'Moeder.'

Ik hoor een paar klanken, meer niet. Opeens verschijnen twee witte vlekken tegen het glas. Haar handen. Ze glijden van boven naar beneden over het glas, en weer naar boven, alsof ze het glas wil wegvegen. Maar het glas blijft. Nog negen minuten, denk ik.

Met mijn vuisten bons ik op het glas. Ik hoor haar schrikken, ik zie haar achteruitdeinzen. En dan zie ik haar echt.

Ik heb weer een moeder. Ze is oud, ze is veel te mager, en ze straalt.

‘Ward,’ zegt ze door het glas heen. ‘Ik ben zo blij je te zien.’

Ik moet maar naar haar kijken. Mijn hart klopt tegen tweehonderd per uur. Hoe heb ik haar ooit willen wegdenken.

Nog acht minuten.

‘Gaat het een beetje?’ vraagt ze.

Nee, het gaat niet. Maar als ik dat zeg ben ik verloren. Ik knik.

‘Dat is goed,’ zegt ze. ‘Hou vol, Ward.’

Ik knik weer. Ik zwijg, zij zwijgt ook. Zeven minuten.

‘Zeg eens iets. Ik wil je stem horen.’

Drie jaar zonder moeder. Wat doet een mens allemaal om zichzelf te redden. Maar ik ben niet gered. Ik ben een puinhoop. Zes minuten. De bewakers hebben al tientallen keren gedreigd dat ze me gaan doodschieten. Ze menen dat niet, zeggen de anderen in mijn cel, ze zeggen dat maar om te treiteren, dat ze het die eerste weken ook tegen hen zeiden, maar dat er de laatste maanden nog niemand is doodgeschoten. Dat ze niet meer zo snel schieten.

Ik weet hoe het gaat. Ze binden je vast aan een paal met je rug naar hen toe, zodat je hen niet kunt aankijken. Ze doen je ook nog een blinddoek om, en daarna lossen ze met twaalf man tegelijk één schot. Op die manier is het snel voorbij en voel je bijna niets. Maar wie zegt dat je niets voelt? Wie weet brand je vanbinnen, met twaalf kogels in je lijf, is dat de ergste pijn, en blijft die duren ook al klopt het hart niet meer?

Er zijn er in mijn cel die zeggen: laat ze maar schieten, dan ben ik ervan af.

Maar ik wil nog niet dood. Ik wil honderd jaar worden.

Nog vijf minuten.

Ook als ik die honderd jaar in de gevangenis moet doorbrengen?

Ook dan.

Nog vier minuten.

Wat ik niet begrijp is dat ze iemand die ze willen doodschieten vastbinden met zijn gezicht tegen de paal, en hem dan nog een blinddoek om doen ook. Er is niets laffer dan iemand in de rug schieten. Je moet je vijand altijd zijn blik gunnen. Iemand doodschieten mag nooit gemakkelijk gemaakt worden.

‘Ik heb nooit iemand zomaar doodgeschoten, moeder.’

‘Ik weet het.’

Je weet niets, moeder.

‘En ook nooit iemand in de rug geschoten.’

‘Stil maar, jongen.’

‘Het was altijd zij of ik. Ik moest wel.’

Nog drie minuten.

Ik veeg driftig mijn tranen weg. ‘En dat ze ons bedrogen hebben. Bedrogen en belogen. Vanaf het begin. En toen konden we niet meer terug.’

Ze knikt.

‘Ik kon de jongens niet alleen laten, moeder.’

‘Ik begrijp dat allemaal wel.’

Niemand kan dat begrijpen.

Ze knikt heftig. ‘De tijd is bijna om, Ward. Ik wil nog iets...’

Nog twee minuten.

‘Aan het front kun je niet denken, moeder. Als je denkt, ga je dood, het is heel simpel en heel ingewikkeld tegelijk. Als een mens maar eens kon denken aan het front, het zou snel afgelopen zijn met al die miserie.’

‘Ja jongen. Ik...’

‘Ze hadden nog zo gezegd dat we onze hemel gingen verdienen. Voor ons volk en voor God. Het was...’

Nog één minuut.

‘Ik heb een advocaat voor je gevonden.’

‘...de hel, moeder.’ Dan pas hoor ik wat ze net heeft gezegd. ‘Een advocaat?’

‘Jazeker. Zonder advocaat maak je weinig kans, Ward.’

De deur achter mijn moeder gaat open. Een van de bewakers verschijnt. 'Het is tijd, mevrouw.'

'Kijk eens wat ik hier heb,' zegt ze, ze bukt zich en haalt een grote tas tevoorschijn. Met een gezicht dat glundert van hier tot in China haalt ze er een groot voorwerp uit. Ik zie meteen wat het is. Mijn sax. Mijn God, hoe is ze daarin geslaagd?

'Moeder,' zeg ik.

'Ze hebben me je spullen laten zien en ik heb gezegd dat ik je saxofoon mee naar huis wil nemen, ik weet hoe kostbaar ze altijd voor je is geweest en ze hebben gezegd dat het goed was.'

Ik kijk haar zwijgend aan. 'Hoe erg is het allemaal geweest, moeder?'

'Het is nú tijd, mevrouw.'

'Jazeker, meneer. Binnenkort komt de advocaat langs, Ward.'

'Is het heel erg geweest?'

Ze zegt niets. Zo erg dus.

'Tot over een maand, jongen.'

Zo lang hou ik het echt niet uit.

Haar kus tegen het raam, mijn handen tegen het glas. Ze draait zich om, hangt de tas met mijn saxofoon aan haar schouder. Een seconde later is ze verdwenen.

Ik sla het raam kapot, ik ren haar achterna, ik leg mijn hoofd in haar schoot, haar armen omklemmen me en net als vroeger zegt ze: wij twee. Wij redden het wel.

Misschien is één kopstoot genoeg om het glas te breken, maar daarna zullen zij me neerschieten. En dat gun ik hun niet.

De deur achter me gaat open. Een bewaker komt naar binnen. Hij is alleen. Met zijn wapen op zak hoeft hij mij niet te vrezen. En zonder wapen ook niet. 'Dusoleil,' zegt hij.

'Ik weet het,' zeg ik, 'terug naar de cel.'

Ik loop naast hem de gang in. Ik voel zijn linkerarm, zo dicht lopen we tegen elkaar. Hij heeft me niet geboeid, ik kan toch niets anders doen dan de gang uit lopen naar de volgende, waar onze cellen zijn.

Opeens voel ik een hand op mijn schouder. Ik schrik ervan, ik blijf staan.

‘Doorlopen, Dusoleil,’ zegt hij.

Ik loop door.

‘Het zijn altijd de moeders die eerst komen,’ zegt hij. ‘Nooit de vaders.’

‘Ik heb geen vader meer.’

‘De oorlog?’

‘Zelfmoord. Aan het begin van de oorlog.’

Hij neemt zijn hand van mijn schouder. Ik voel zijn blik op me rusten, maar ik kijk niet terug. Nog even en ik ben in mijn cel.

‘Er zijn er nog naar Duitsland vertrokken om ginder geld te verdienen. Ik begrijp dat soms wel. Als je het thuis niet breed hebt.’

‘Ik ben niet naar ginder vertrokken om geld te verdienen. En ik kwam thuis niets tekort.’

‘Je hebt het voor de goede zaak gedaan.’ Ik hoor de lach wel in zijn keel.

‘Voor ons allen,’ zeg ik.

‘Ach Dusoleil toch.’ Hij glimlacht nu voluit, slaat me op de rug alsof ik een goede grap verteld heb. Heeft hij gedronken? Zijn adem ruikt niet naar het bier, zijn ogen zijn niet bloeddorlopen. ‘Jonge jonge,’ zegt hij. ‘Het zijn allemaal straffe dingen.’ Hij vermant zich. ‘Ik kan me voorstellen dat je bang bent.’

We zijn bijna bij de cel.

‘Je bent een goeie gast, Dusoleil, ik heb dat allang gemerkt. Laat ik je één raad geven: vertel over je vader op het proces. Het zal je helpen om strafvermindering te krijgen. Een vader mag zijn zoon niet achterlaten.’

Hij loopt voor me uit en opent de celdeur. Ik loop hem voorbij, de cel weer in. Waarom zou ik over mijn vader vertellen? Mijn vader heeft hier niets mee te maken. Hij was al minstens drie jaar dood toen ik vertrok.

De bewaker laat de deur met een zware klap achter me dichtvallen. Ik hoor de sleutel in het slot. Opeens gaat het luik in de deur open. Zijn gezicht verschijnt. ‘Bekkers is de naam. Voor het geval je je dat afvroeg.’

Dan kijkt hij langs me heen de cel in. ‘Hou jullie koest daarbinnen,’ zegt hij met harde stem. ‘Over een uur komt er eten. Zorg ervoor dat jullie het

verdiend hebben.'

Er gaat een pijnscheut door mijn rechterbeen als ik tussen de anderen tegen de muur ga zitten. Ik heb hier veel last van mijn been. Elke dag mogen we heel even wandelen op het binnenplein, en elke dag lijkt het strammer geworden. 's Nachts word ik wakker van de kramp, het is soms om gek te worden, zoveel pijn doet het.

'En?' vraagt de man naast me.

'Mijn moeder,' zeg ik.

Meteen schieten zijn ogen vol tranen. 'Je hebt geluk.' Hij veegt zijn ogen droog met zijn mouw. 'Ze kunnen veel verdragen,' zegt hij zacht.

Ja, wil ik zeggen. Maar mijn keel zit opeens dicht.

'Meer dan mogelijk is,' zegt hij.

We zwijgen lang.

'Die van mij is dood.' Hij zucht diep. En dan nog eens. Zo zitten we daar een tijd, op de grond, tegen de muur, met zeven celgenoten om ons heen, die praten, zwijgen, hangen, liggen, zitten, met open ogen, met gesloten ogen, met veel geduld, met weinig geduld, zonder geduld. Maar allemaal kunnen we niets anders doen dan wachten.

En hoe dicht ik ook tegen mijn celmaat naast me zit, hoe warm zijn lichaam ook aanvoelt, hoe vriendelijk hij ook voor me is, wachten doen we allemaal alleen.

# Een klant

De zon schijnt niet, het waait niet én het regent niet: ideaal weer voor de ramen. Ik zet de ladder tegen de voorgevel en klim naar boven met mijn emmer.

‘Renée?’

Een klant. Ik moet nog één hoekje doen en ik ben klaar. Maar de klant is koning. ‘Ik kom, mevrouw,’ roep ik opgewekt en klim naar beneden.

Ik schat haar een jaar of vijftig. Ze is graatmager, ze draagt een beige regenjas, heeft een rood sjaaltje om haar hoofd geknoopt. Eén pluk grijs haar komt tevoorschijn, de rest zit keurig verstopt. Ik veeg mijn natte rechterhand af aan mijn natte schort en ga even door mijn natte haren.

Hoe weet ze hoe ik heet?

‘Kan ik u...’ begin ik. Mijn adem stukt in mijn keel. Er is geen twijfel mogelijk. Ik herken haar ogen, ik herken de manier waarop ze haar hoofd een beetje schuin houdt. Ze is minstens twintig kilo vermagerd. Wat de gevangenis doet met een mens.

Ik wil dat ze nú verdwijnt.

‘Dag mevrouw.’

‘Zeg maar Hélène.’

Dat zei ze vroeger ook al. Het is Hélène, zei ze vanaf het begin, niks mevrouw.

We kunnen hier niet tot in de eeuwigheid blijven staan. ‘Even dit opruimen,’ zeg ik tegen haar en pak de ladder vast.

‘Zal ik je helpen,’ vraagt ze.

Voor ik kan antwoorden heeft ze de emmer al opgepakt en volgt me naar binnen. Door de winkel loopt ze me achterna naar de ruimte achteraan waar al de schoonmaakspullen staan.

Waarom verschijnt Victor niet, waarom komt hij niet even kijken, waarom komt hij niet vragen of er al volk over de vloer is geweest? En dan zal ik zeggen: één klant hebben we, Victor, hier staat ze, neem haar mee.

Alstublieft. Maar Victor verschijnt niet.

We lopen de winkelruimte weer in, ik loop voorop, zij een meter achter me aan, en we lopen in bijna volstreekte stilte, met alleen het getik van onze schoenen op de houten vloer.

Ik ga achter de toonbank staan. Ik kijk haar aan. 'Kan ik u helpen.'

'Jullie hebben er iets moois van gemaakt,' zegt ze.

Ik doe of ik de tranen in haar ogen niet zie. 'Ja hè,' zeg ik, zo licht als ik kan. 'We hebben ons best gedaan. Ik bedoel: vooral Victor heeft zijn best gedaan.'

Ze knikt en snuit haar neus. Dan knoopt ze het rode sjaaltje los en frommelt het in haar jaszak. Haar grijze haren steken alle kanten uit. 'Ik hou zo van al dat wit,' zegt ze, 'de ruimte is er niet enkel veel frisser, maar ook groter door geworden.'

'Jazeker,' zeg ik zo opgewekt mogelijk.

Haar kapsel is een puinhoop en ze is magerder dan een bezemsteel geworden, maar haar ogen schitteren nog harder dan voorheen.

Ik sta hier maar mijn best te doen om te glimlachen, terwijl het allemaal niet om te lachen is.

'Ward heeft je veel pijn gedaan, is het niet,' zegt ze zacht. 'Ik begrijp dat wel. Mij ook, Renée.'

Ik voel de rekken in mijn rug, verder naar achteren kan ik niet meer.

'Ik heb veel verdriet om hem gehad,' zegt ze. 'Al van voor de dag dat hij vertrok.'

'Het zal wel.'

Ze zwijgt. Ze schudt haar hoofd. 'Ik weet wat ze gezegd hebben, wat ze nog altijd zeggen. Dat hij een kind van zwarten was. En dat ik hem opgestookt heb. Alsof ik hem zou opstoken. Ik wist dat het alleen maar slecht kon aflopen. En toch is hij gegaan.'

Als ze niet zo oud was zou ik haar uitschelden, ik zou brullen tegen haar dat ze niet zo belachelijk moet doen, natuurlijk had ze Ward kunnen tegenhouden, ze was zijn móéder. Onze Jef heeft toch ook andere gedachten gekregen nadat mijn ouders heel kwaad op hem geworden zijn.

'Niet kwaad worden, Renée.'

Ga weg, denk ik. Maar ze blijft gewoon staan, met haar tranen in haar ogen, haar handen in elkaar alsof ze elkaar gaan doodwrijven.

‘Zij hadden honger en wij hadden honger. Als ik hen niet binnenliet hadden ze me eruit gesleurd, en wie weet wat ze nog allemaal gedaan hadden. Ze hebben altijd voor hun waren betaald, Renée, ze hebben nooit een of ander voordeel gekregen omdat ze Duitsers waren.’

‘Oh nee? Wij moesten onze voedselbonnen sparen, we moesten daar heel zuinig mee omgaan, ik wed dat zij met hun Duits geld bij u gewoon alles konden kopen, wat ze wilden, én hoeveel ze wilden.’

Ze knikt, en ze knikt en ze knikt. Ze krimpt in elkaar bij elke knik. ‘Ach kind.’ Ze kijkt me aan alsof ik er niks van begrijp. ‘Ze hebben me ervoor gestraft.’

Alsof ik dat niet weet.

Ze hadden haar hoofd kaalgeschoren, haar armen op haar rug gebonden en haar voor hun auto uit gejaagd, de hele Dorpsstraat door. Toeteren dat die mannen deden, en zij maar lopen, zo hard ze kon. En iedereen langs de kant maar schreeuwen dat ze haar moesten platrijden, die vuile moffenhoer. Ik kwam net van school, ik zag haar lopen of de duivel haar achternazat.

‘Twee jaar heb ik gezeten. Ze hebben me opgepakt en toen weer vrijgelaten. Zonder een woord uitleg.’

Zwijg. Verdwij. Nú.

‘Hij was zo’n dromer, Renée. Ik vraag God elke dag om vergeving omdat ik hem niet heb kunnen tegenhouden.’

En God erbij halen, ook dat nog.

‘Het is me niet gelukt,’ fluistert ze.

‘Maar u hebt het wel geprobeerd?’

‘Ik heb het geprobeerd.’

‘Hoe hard?’

‘Renée.’

‘Hoe hard?’

‘Zo goed en zo kwaad als ik dat kon.’

‘Niet goed genoeg dus,’ zeg ik.

niet goed genoeg dus, zeg ik.

Ze zet een stap achteruit, ze slaat haar armen om zich heen, ze priemt haar ogen in de mijne. 'Wat is er met jou gebeurd,' zegt ze dan. 'Wat is er in godsnaam met jou gebeurd.'

'Eén keer raden,' zeg ik.

'Als hij dit allemaal geweten had,' begint ze.

'Dan had hij het nog gedaan,' zeg ik.

Ze knikt. De tranen zijn weg. 'Het heeft geen zin,' zegt ze dan. Ze knoopt haar regenjas dicht en trekt de riem vast om haar mager lijf. 'Het ga je goed, Renée,' zegt ze, ze draait zich om, loopt naar de deur en stapt naar buiten.

Ik volg haar en blijf in de deuropening staan. 'Wat heeft geen zin?' vraag ik.

Ze draait zich om naar mij. 'Je zult wel niet willen getuigen,' zegt ze aarzelend.

'Waarom zou ik in godsnaam?'

Ze kijkt me aan zonder iets te zeggen. 'Ik begrijp het,' zegt ze dan. 'Ik dacht nochtans...' Ze schudt haar hoofd. 'Ik heb me vergist. Excuseer dat ik je lastig heb gevallen, Renée.' Ze knoopt haar sjaaltje om haar hoofd, duwt al haar lokken weg, zodat het is of ze geen haar heeft. Ze kijkt naar links, de kant vanwaar ze gekomen is, dan weer naar mij. En dan naar de winkel. 'Wat blinken de ramen,' zegt ze.

Ik volg haar blik. Ze heeft gelijk, ze blinken echt.

Ze draait zich om en stapt weg, de straat uit. Ze kijkt niet één keer meer om. Ik volg haar tot ze de hoek om is. Dan zucht ik diep. Voorbij, denk ik, voorbij. Eindelijk.

Ik loop de winkel weer in. De bel klinkt luid als de deur achter me dichtvalt. Ik leun tegen de deur, ik kijk naar de frisse witte muren, de vele blikken op de rekken, allemaal mooi geschikt van klein naar groot, soort bij soort. Ik sla mijn handen tegen mijn gezicht en ik begin te huilen zoals ik nog nooit gehuild heb.

# Geel en rood als de zon

Jef heeft zijn fiets tegen de haag voor het klooster gezet en wacht ons op bij de ingang. Hij slaat zijn armen om mijn moeder en tilt haar op. 'Mámma mía,' zingt hij.

'Jef,' zegt mijn moeder kwaad, 'zet me op de grond. We gaan niet naar een feest.'

'Jongen toch.' Mijn vader schudt zijn hoofd. 'Gedraag je toch. Voor één keer.'

'Dag pa, dag ma.' Jef blijft maar glimlachen. 'Ha kleine.'

'Remi,' zeg ik.

'Natuurlijk,' glimlacht hij. 'Remi.'

Ik zie de kwaadheid van mijn moeders gezicht af glijden. 'Je ziet er goed uit, jongen. Maar haal nu even die grijns van je gezicht.'

'Excuseer,' zegt Jef. Hij draait zich om en knipoogt naar me. Ik durf niet terug te knipogen. 'Gust was mijn grootste vriend,' zeg ik, terwijl we samen het pad voor het klooster in slaan.

'Ik weet het,' zegt Jef.

'Het is de schuld van de oorlog.'

'Ik weet het.'

Zuster Melanie staat bij de ingang van de kapel. 'Ga maar helemaal vooraan zitten,' zegt ze tegen ons, 'achter de familie.'

*De familie* bestaat uit twee mensen: Jeanne en haar tante. Ze zitten op de eerste rij. Ik hoop dat ik meer familie heb als ik doodga.

Ik zit tussen mijn moeder en Renée in. Achteraan zitten mensen van de fanfare en mensen die er net zo oud uitzien als Gust. Dat zijn zeker allemaal vrienden van hem, want ze kijken allemaal triestig. Maar zij leven nog. Misschien konden ze beter tegen de oorlog dan Gust. De oorlog is erger dan alle ruzies bij elkaar, zei Gust toen hij nog gewoon kon praten, en dat ik nog te klein was om te begrijpen hoe erg dat dan wel is. Maar ik begrijp het wél. Ik kan er niet tegen als Jef en mijn vader tegen elkaar schreeuwen. En tegen

kwaad kijken kan ik al helemaal niet.

De kist waarin ze Gust gelegd hebben staat voor het altaar. Daarnaast staan twee vlaggen: de vlag van de fanfare en de vlag van België. Op de kist heeft zuster Melanie een grote krans met witte bloemen gelegd.

Pater Wilfried gaat achter het altaar staan. Hij wijst naar de vlaggen en naar de bloemen. Zo was Gust, begint hij, hij hield van muziek, van bloemen en van België. Daarna vertelt hij nog meer over de goede mens die Gust was, en dat we moeten bidden voor zijn ziel, zodat die in de hemel komt en zich bij God mag vervoegen. En bij Theo, denk ik. Ik denk dat Gust het liefste van al bij Theo wil zijn als hij daarboven in de hemel aankomt. Natuurlijk zal hij ook wel bij God willen zijn, maar God is van alle mensen en Theo alleen van Gust. God moet zich al met iedereen in de hemel bezighouden.

In de hemel zal Gust natuurlijk weer kunnen praten en lopen als vroeger. Zo gaat dat boven. De lammen zullen weer lopen, de blinden weer zien, de doven weer horen, de stommen weer praten.

Op elke ziel zit wel een vlekje, zegt pater Wilfried aan het einde van de mis, maar Gust heeft de laatste twee jaar zoveel boete gedaan dat die vlekjes zeker verdwenen zijn. God zal hem met open armen ontvangen in zijn koninkrijk.

Ik zucht diep.

‘Sst,’ fluistert Renée en geeft me een duw.

‘Gust gaat direct naar de hemel,’ fluister ik veel te luid.

Pater Wilfried zwaait met zijn wierookvat over de kist en we staan allemaal op. Vanuit mijn ooghoeken zie ik hoe alle hoofden meezwaaien, van links naar rechts en weer terug. Mijn hoofd zwaait niet mee, want voor mij staat Jeanne. Ik laat mijn ogen glijden van haar haren over haar zwarte jas naar haar zwarte schoenen, en weer terug naar haar haren. Jeanne moet een rode jas dragen, denk ik opeens, of een gele jas, geel en rood als de zon. Ik vraag me opeens af of God wel van zwart houdt. Jezus en Maria droegen nooit zwarte kleren.

Opeens draait Jeanne zich half om naar mij, alsof ze mijn ogen voelt prikken in haar rug. Meteen kijk ik omhoog naar het wierookvat dat maar blijft zwaaien. ‘Kijk voor je,’ hoor ik de tante sissen, en dan kijk ik toch, en dan zie ik dat Jeanne niet kwaad kijkt. Ik geloof mijn ogen niet, dus ik blijf kijken om zeker te zijn dat ik zie wat ik zie. ‘Kijk voor je,’ sist de tante weer, terwijl ze aan de mouw van Jeanne trekt. ‘Laat me gerust,’ sist Jeanne tegen

haar. Dan knikt ze heel kort naar mij en draait zich weer naar voren.

‘Gust is jarenlang lid geweest van de fanfare,’ zegt pater Wilfried. Toen de Duitsers in de oorlog alle fanfares verboden, stelde Gust zijn huis ter beschikking voor Ons Verlangen, want Gust geloofde in de kracht van muziek. De fanfare is hem daar eeuwig dankbaar voor en wil Gust op gepaste wijze uitgeleide doen met zijn twee lievelingsnummers. De leden van de fanfare mogen naar voren komen.’

We zijn met een stuk of tien muzikanten, we kunnen niet met zijn allen vooraan staan. We gaan de hele middenrij opvullen, heeft Victor gezegd. En dat doen we. Renée staat naast me, want we spelen samen.

Victor staat voor ons. Hij zwaait met zijn armen naar ons. Heel even probeert iedereen zijn instrument en dan zwaait Victor opnieuw met zijn armen.

Oh dierbaar België. Oh heilig land der vad’ren.

De hele kerk veert overeind. Wij spelen, de mensen zingen, de muren galmen alsof het feest is. Het klinkt als de dag dat de fanfare Jef kwam vieren, een heilige dag was dat, een feest dat maar bleef duren. Maar Gust is dood. Het is geen feest.

Het nummer is afgelopen, maar het applaus blijft duren. Ik draai me om, we draaien ons allemaal om naar de mensen. Hou op, denk ik, genoeg. Dan zie ik het. Iedereen huilt. Het is geen gezicht, al die huilende mensen. Ik kijk opzij naar mijn vader. Hij huilt ook al.

Opeens hoor ik een hard getik. Het is hoog en fel en het komt van Victor achter ons. We draaien ons om naar hem en tegelijk wordt het weer stil in de kerk.

‘Heb je dat gezien,’ fluister ik tegen Renée. ‘Al die huilende mensen.’

‘De mensen huilen omdat ze van België houden,’ fluistert Renée terug. ‘De oorlog is afgelopen en België bestaat nog. België is gered. De mensen zijn daar heel blij om.’

‘Ze huilen dus omdat ze blij zijn,’ zeg ik kwaad. ‘Het is wél Gust zijn begrafenis.’

‘Gust zal dat niet erg vinden,’ sust Renée.

‘Maar ik wel.’

‘Moonlight Serenade,’ zegt Victor.

Omdat Gust dat zo graag hoorde. Renée speelt samen met mij de solo. Ik span mijn lippen al. Ik kijk naar Renée. Ze knikt naar mij. Het zal goed gaan, betekent dat. Ik blaas de noten de lucht in. Het klinkt net zacht genoeg. Geen enkele noot mag harder dan de andere klinken. Ik voel het zelfs in mijn vingers, hoe zacht de tonen zijn. Ik zie Gust voor me, ik zie Gust knikken. Goed zo manneke, zegt hij.

Maar het klinkt zo anders dan gisteren op de repetitie.

Ik open mijn ogen en kijk opzij. Renée speelt niet mee. Haar trompet rust tegen haar buik. Ze kijkt naar mij en ze glimlacht. Dan valt iedereen in en samen eindigen we het nummer. Weer klinkt er een applaus.

‘Deze keer huilen de mensen omdat jij zo mooi hebt gespeeld,’ fluistert Renée in mijn oor. ‘Ze denken nu allemaal aan Gust, en ze missen hem.’

‘Wist Victor dat jij niet mee zou spelen?’

‘Natuurlijk. Hij zou me vermoord hebben als ik het hem niet verteld had.’

Ondertussen hebben vier mannen de kist op hun schouders gehesen. De mannen zijn zo mager en zo oud dat ik bang ben dat ze door hun benen zullen zakken en de kist uit hun armen laten glijpen. Iedereen volgt de kist naar buiten, eerst pater Wilfried, Jeanne, haar tante en zuster Melanie; daarna volgen wij.

Achter het klooster ligt een kerkhof. Hier zal Gust begraven worden. Er is al een groot gat gegraven in de grond. De vier oude mannen laten voorzichtig de kist zakken. Ze buigen diep voor het gat en gaan opzij voor pater Wilfried. Die zegent de kist en daarna bidden we nog één keer voor Gust. Ik ga vanaf nu gewoon blij zijn dat hij in de hemel is. Pater Wilfried heeft zelf gezegd dat God zijn armen al wijd open heeft gespreid om Gust op te nemen.

Ik ga hem zo missen.

Iemand trekt aan mijn mouw. Ik kijk opzij. ‘Dag Remi,’ zegt Jeanne.

‘Ben je nog kwaad?’ vraag ik.

‘Hm,’ zucht ze.

Ontplof dan maar, ik heb geen zin in kwaad.

Ze trekt weer aan mijn mouw. ‘Je hebt mooi gespeeld.’

‘Vind je?’

‘Echt mooi. Weet je nog dat je me op mijn vingers zou leren fluiten?’

‘En toen werd je zo kwaad.’

‘Dat was jouw schuld niet.’

‘Waarom liep je dan weg?’

‘Het was ook wel jouw schuld. Je zei dat Ward je beste vriend was. Weet je het nog?’

Ik knik.

‘Is hij dat nog steeds?’

‘Hoe kan hij dat nog zijn, hij heeft mensen doodgeschoten.’

‘Aha,’ zegt Jeanne. ‘Je bent erachter gekomen. Dat hij een moordenaar is.’

Wie mensen doodschiet, is een moordenaar. Ik knik.

‘Dan kunnen we weer vrienden zijn. Als jij dat wil.’

‘Mij goed,’ zeg ik.

‘Dan is het goed,’ zegt ze. Ze buigt zich naar me en drukt zomaar een kus op mijn wang. Ik zet verschrikt een stap achteruit. ‘Bah,’ zeg ik. Ze begint te grinniken, draait zich om, rent naar haar tante en dan is ze weg. Ze is nóg lelijker geworden. Ik denk dat ze ondertussen wel een miljoen sproeten verzameld heeft. Ik ga absoluut níét met haar trouwen.

# Moeders

‘Ze is wel zijn moeder,’ zegt Emile. ‘Moeders doen van die dingen. Jouw moeder zou ook op haar knieën kruipen om jou te helpen. En zeker als je in de gevangenis zat.’

‘Denk je?’

‘Maar Renée toch!’ Hij begint luid te lachen. ‘Dat je daaraan kunt twijfelen. Jouw moeder zou vooraan in de kerk gaan staan, op het oksaal, nee, op de preekstoel, als dat jou kon helpen. En mijn moeder al evenzeer. Als de nood het hoogst is doen ze alles om het tij te keren.’

Hoe hij soms praat. Alsof hij van karton is.

Ik wil hem door elkaar schudden, het stijfsel uit zijn kleren. Maar ik doe niks, ik fiets gewoon verder naast hem. We zijn onderweg naar zijn huis. Zijn moeder heeft me uitgenodigd. Ik zie Renée zo weinig, had ze tegen Emile geklaagd. Terwijl hij bijna elke zondag naar ons komt.

We moeten de kerk wat meer in het midden houden, zei Emile.

Welke kerk, had ik bijna gevraagd. Ik had gezwegen. Hij kan er niet zo goed tegen als ik hem plaag. We zullen het proberen, had ik gezegd.

We zetten onze fietsen tegen de gevel van zijn huis. Ik kam snel mijn haren. Ik zie dat hij hetzelfde doet. Zijn mama zal tevreden zijn.

De voordeur gaat open. ‘Aha,’ zegt een stem, ‘eindelijk. Ik dacht al.’

‘Dat we niet meer kwamen? Natuurlijk wel,’ zegt Emile. ‘Dag mama.’

‘Dag mevrouw,’ zeg ik.

We volgen haar naar binnen.

Emile woont in een groot huis, wel vier keer groter dan dat van ons. Er zijn zelfs twee woonkamers.

‘Ik heb taart en koffie,’ zegt zijn moeder.

We gaan alle drie aan tafel zitten. Er is voor vier gedekt.

‘Je vader rust,’ zegt ze tegen Emile. ‘Hij komt zo.’

Maar na drie stukken taart, een lijf vol koffie en verhalen die nergens over

gaan zitten we nog steeds met zijn drieën aan tafel.

‘Misschien moet je hem maar wakker maken,’ zegt ze.

‘Het is altijd hetzelfde, mama. Het kan hem nooit iets schelen.’

Ze zegt niks terug. In plaats daarvan buigt ze haar hoofd over haar bord alsof daar iets heel lekkers ligt.

‘Mevrouw?’

Ze kijkt verwonderd op. ‘Ja?’

‘Emile heeft me verteld dat u zo ongelooflijk mooi piano kunt spelen.’

Haar gezicht plooit open tot één grote verwonderde glimlach. ‘Heeft hij dat echt verteld?’

Ik knik. Ze blijft maar glimlachen. ‘Ik wil het zo graag horen,’ zeg ik. Ik voel de blik van Emile op me rusten, maar ik kijk niet terug. Ik blijf naar zijn moeder kijken, ik wil opeens echt horen hoe mooi ze wel kan spelen. ‘Ik speel zelf trompet,’ zeg ik.

‘Waarom heb je me daar niks van verteld,’ zegt ze bijna kwaad tegen Emile.

‘Ja, waarom heb je dat niet verteld?’ vraag ik hem plagerig.

Bijna krijgt hij een kleur. ‘Ik dacht, ik wist niet...’ begint hij, maar ze onderbreekt hem. ‘Kom,’ zegt ze tegen mij, ‘ik ga wat voor je spelen.’

In de hoek van de kamer staat een piano, met een zware deken erover. Zijn moeder zwaait de deken in één beweging op de grond en gaat op het bankje voor de piano zitten. ‘Kom,’ zegt ze en tikt op de plaats naast haar, ‘kom naast me zitten.’

Ze legt een stapel partituren voor zich en begint te spelen. Met gesloten ogen, met open ogen, soms beweegt ze haar lichaam, soms is ze heel stil. Alsof ze de muziek bedenkt terwijl ze speelt, alsof elke noot van haar is. Ward kon dat ook. Hij kon dat echt zo goed. Hij zal er ook ginder wel iedereen mee betoverd hebben. Maar de oorlog heeft hij er niet mee gewonnen.

Dat ik weer aan hem zit te denken, hier, op het bankje voor de piano, terwijl Emiles moeder speelt.

Als Hélène niet was langsgekomen.

Die avond, na haar bezoek, zag mijn moeder meteen dat er iets was. Wat

kon Ward me nog schelen, niks toch, zei ik, maar Hélène was maar blijven doorgaan, alsof ik geen hart in mijn lijf had.

Ach kind, zei mijn moeder, je hebt een hart zo groot als de wereld. Diep ademen en verder lopen, zei ze ook nog. Alleen wie stilstaat versteent.

Mijn moeder en haar uitspraken, ze helpen nog steeds. Want ik wil niet verstenen, ik wil zo graag gewoon gelukkig zijn. Niet kwaad, niet triest, gewoon gelukkig.

Even kijk ik opzij. Emile leunt tegen de muur en glimlacht voor zich uit. Dit is mijn nieuwe leven. En het is een goed leven. Daar kan geen mens aan twifelen.

Het is donker buiten, Emile fietst een eind met me mee.

‘Ongelooflijk hoe goed je moeder kan spelen,’ zeg ik.

‘Hm.’

‘Beter dan je moeder kan bijna niet. Waarom heb je haar niet verteld dat ik trompet speel?’

Hij kijkt even opzij. ‘Ik dacht dat ze niks van trompetmuziek wilde weten.’

‘Heb je het haar ooit gevraagd?’

Hij schokschoudert. ‘We praten niet zoveel samen.’

We fietsen in stilte verder. Voor we het dorp in rijden houdt hij me tegen. ‘Wacht eens even.’

We springen tegelijk van onze fiets en botsen bijna tegen elkaar. Ik wankel. ‘Hola,’ zeg ik, ‘voorzichtig, straks vallen we nog.’

‘Nee hoor,’ zegt hij.

Hij is zenuwachtig, ik hoor het aan zijn stem. Hij kucht luid. En dan nog eens.

‘Zeg het maar,’ help ik hem.

‘Zouden we ons niet verloven?’

Ooit zullen we trouwen, en v  r trouwen komt verloven. Waarom schrik ik dan zo?

‘Ik heb al een beetje gespaard,’ gaat hij aarzelend verder. ‘En we zien elkaar toch graag?’

IK KLIK.

‘Waarom zouden we dan niet?’

Hij durft het woord niet eens meer uitspreken. Hij is bang dat ik nee zal zeggen. Terwijl ik al twee jaar ‘ja’ in mijn hoofd zeg. Maar er is een verschil met hardop. En daar schrik ik van.

‘Ik zou echt met niemand anders willen,’ begint hij. Hij bijt op zijn lippen en kijkt over mijn hoofd heen de straat in.

Hij is zo eerlijk. Geen komedie, geen spelletjes. Hoe stijf zijn woorden er soms ook uit komen, het zijn wel zijn woorden. Opeens loop ik helemaal over van warmte voor hem.

‘Mijn moeder mag je heel erg,’ zegt hij bijna onhoorbaar. ‘En mijn moeder ziet de mensen niet zo graag.’

‘Dus, omdat je moeder mij graag ziet,’ zeg ik plagerig.

Hij zucht. ‘Ik had moeten zwijgen, Renée. Ik fiets maar weer naar huis.’

‘Je moet het me wel vragen.’

Hij kijkt me verbluft aan.

‘Vraag het dan,’ herhaal ik geduldig.

Opeens klaart zijn gezicht op. ‘Ah,’ zucht hij en glimlacht. Hij slaat zijn armen om me heen en drukt een kus op mijn haren. ‘Lieve Renée, wil je...’

‘Ja,’ zeg ik.

‘Ik heb nog niks gevraagd.’

‘Het is al goed,’ lach ik.

Hij lacht terug en kust me. Ik kus hem terug. Dan duw ik hem weg. ‘Ik moet naar huis,’ zeg ik, ‘het is donker, ze verwachten me.’

Ik zwaai naar hem en hij zwaait terug. Hij zal wachten tot ik de hoek om ben.

‘Van verloven komt trouwen,’ zegt mijn vader. ‘Wel.’ Hij kucht. ‘Ik vind Emile een goede kerel.’

Als het aan hem lag trouwde ik morgen al. Betrouwbare jongen, kind. Vriendelijk. Goede baan. Wat kan je meer willen?

Wat kan ik inderdaad meer willen? Als het maar niet opeens zo stil was geworden in de kamer. Alleen de klok tikt. Sinds kort hebben we een staande

klok. Remi heeft ze van Gust geërfd.

Vijf tikken. Tien tikken.

‘Niet te snel beslissen,’ doorbreekt mijn moeder de stilte. ‘Wacht tot ná het proces. Je zit nu met andere dingen in je kop, je zult nog tijd genoeg krijgen om aan verloven en trouwen te denken.’

‘Alsof het proces me iets kan schelen,’ zeg ik. Meteen sta ik op en loop naar de trap. ‘Ik ga slapen. Het is al laat.’

‘Waarom begin je nu over het proces,’ zegt mijn vader. ‘Ze is net zo gelukkig.’

‘Ze is niet gelukkig,’ zegt mijn moeder. ‘Zie je dat niet?’

Ze zegt het terwijl ik al naar boven loop, ze zegt het zacht maar niet zacht genoeg.

Ik ben wél gelukkig. Wél.

# Feestjaren

Ik ben hier graag. Ik zie hen graag, zij zien mij ook graag. Vijf Polen, vijf Italianen en ik. De Polen op de bovenste verdieping, de Italianen beneden. Ik woon bij de Italianen. Er staan twee bedden op mijn kamer. Ik heb ze tegen elkaar geschoven, zodat ik één groot bed heb.

Mijn vader sprak me aan na de begrafenis van Gust. Zoveel mannen bij elkaar zonder één vrouw, dat kon niet goed gaan, zei hij. En waarom dan niet, vroeg ik. Omdat dat zo is, zei hij. Dat dat wel een heel zwak antwoord was, zei ik daarop, en of hij al ooit met alleen maar mannen in één huis had gewoond? Nee? Waarover had hij het dan? Toen zweeg hij. Het was zelfs beter met alleen maar mannen in een huis, zei ik. Met een vrouw erbij, dat zou wat geven. Je zou die mannen nogal een gang zien gaan. Hij knikte. Hij zei dat hij iets anders bedoelde. Wat dan, vroeg ik.

Hij antwoordde niet. Hij zuchtte alleen maar heel diep. En hij zei dat hij me vertrouwde. Ik was oud genoeg om te weten wat ik wilde en níét wilde.

We hebben de rest van de middag gekaart. We hebben zelfs gelachen. Ik heb nog nooit veel vrienden gehad. Een groep om mee op te trekken? Het interesseerde me niet. Samen stoer achter iets aan hollen, ik vond er nooit iets aan.

Ward was ook nergens bij. En toch was hij graag gezien op school. Je hebt van die mensen die geen groep nodig hebben om te schitteren. Mensen als Ward. Ik heb lang gewild dat ik hem was.

Hij moet geweten hebben dat ze hem hier in de gevangenis zouden stoppen. En toch komt hij terug. Zomaar recht zijn ongeluk tegemoet lopen, ik snap dat niet. Maar mij zal hij niet met zich meesleuren.

Er wordt op mijn deur geklopt. Of ik kom ontbijten, vraagt Nicola.

Ik kom, zeg ik.

Nicola is geweldig. Omdat we in dezelfde ploeg zitten, eten wij tweeën altijd samen. Hij kookt altijd. Hij zegt dat hij bijna niks liever doet. Soms eten er anderen mee, het ligt eraan hoe hun werkuren zijn. De meesten werken overdag, daarom zien we elkaar niet zoveel. Als we vrij zijn vinden we elkaar in de keuken. Een plezier dat we dan hebben. Er zijn altijd wel een

cirkaal in de keuken. Een plezier dat we daar hebben. En zijn altijd wel een paar flessen Italiaanse wijn, en de Polen zorgen voor wodka.

Ik was me snel in de badkamer.

Ik keek nogal mijn ogen uit toen ik de eerste keer dit huis binnenkwam. Een keuken en een badkamer. Met stromend water. We hebben geluk dat we in een nieuwe wijk wonen, niet alle huizen van mijnwerkers zijn zo goed uitgerust. En we betalen niet meer dan de anderen.

Ze zeggen altijd dat geluk niet blijft duren. Ze zeggen dat alleen maar om een mens bang te maken. De ellendige jaren zijn voorgoed voorbij. De feestjaren komen eraan.

Ik kom, Nicola. Ik ben er zo.

# Bielen

‘Mijn naam is Bielen. Meester Bielen.’

Hij ziet eruit als midden dertig. Kort bruin haar, bruine ogen, brilletje. Zwart pak. Lange, bleke vingers. Ze hebben me verteld dat hij me mag bezoeken zo vaak hij maar wil, en gelukkig niet achter glas.

Ik schud zijn uitgestoken hand. ‘Ward Dusoleil,’ zeg ik nogal overbodig.

Hij gaat aan de andere kant van de tafel zitten, zet zijn aktetas naast zijn stoel, haalt er een pen uit en een kافت, die hij openslaat. Hij vouwt zijn handen over de bladzijde met mijn naam, en glimlacht naar me. ‘Je moet heel veel groeten hebben van je moeder. Ze heeft me van alles meegegeven voor je. Eten, zeep, onderbroeken.’

De dingen van elke dag. Ik voel een krop in mijn keel. ‘Hoe is het met haar?’

‘Ze is doodsbenuwd.’

Ik schrik van zijn woorden. Kent hij haar wel? Ze is veel sterker dan hij denkt. ‘Mijn moeder...’ begin ik.

Hij onderbreekt me. ‘En ze heeft reden om bang te zijn.’

Ik zwijg. Kijk naar mijn handen in mijn schoot. ‘Werkt ze?’ vraag ik hem.

‘Natuurlijk,’ zegt hij, ‘ze moet toch eten.’

En dat ze in Hasselt woont, dat ze in verschillende huizen gaat schoonmaken, dat ze dat niet tegen haar zin doet. Hij vertelt het me allemaal. Ik had het haar zelf moeten vragen.

‘We gaan ons nu met jou bezighouden,’ zegt hij dan. ‘Ik wil je hele leven horen. En misschien vind ik verzachtende elementen. We hebben tijd, maar niet alle tijd. Over een maand kom je voor de rechtbank, dat is vrij snel.’

De moed zakt me in de schoenen. Er is zoveel te vertellen, en tegelijk weet ik nu al dat ik nooit zal kunnen zeggen hoe het echt is geweest. Ik zucht diep.

‘Je bent naar Duitsland vertrokken,’ zegt hij. ‘Vertel me maar eens waarom.’

Het klinkt niet als een verwijt. Het klinkt alsof hij het echt wil weten. Voor de eerste keer in lange tijd is iemand gewoon benieuwd naar mijn antwoord op die vraag.

‘We gingen tegen de Russen vechten.’

‘Je was net achttien geworden, Ward. Hoe komt een jongen van achttien op het idee om tegen de Russen te vechten?’

‘De Russen wilden ons vernietigen. Iedereen had het erover, op school, in de kerk, op straat, ook in onze winkel werd erover gepraat.’

Hij bladert in zijn notities. ‘Juli ’43 ben je dus vertrokken. Naar Sennheim.’

Ik knik.

‘Hoe ging dat?’

‘De reis, bedoelt u?’

‘Vertel maar alles,’ zegt hij. ‘Alles wat je je nog herinnert.’

Ik zucht diep.

‘Vertel maar,’ herhaalt hij rustig. ‘We hebben de tijd.’

Het begin was simpel. We zouden in Hasselt op de trein stappen en ons in Brussel aansluiten bij een groep van twintig man. We zouden samen naar Sennheim reizen, waar we een degelijke opleiding zouden krijgen voor we naar het front mochten. En we zouden niet alleen reizen, de aalmoezenier van onze afdeling ging mee. In Sennheim zou hij ons overdragen aan Vlaamse officieren.

Het was een warme dag, de zon scheen volop en de mensen in het station wuifden naar ons. ‘We zijn nu al helden,’ lachte een van ons.

‘Wees daar maar zeker van,’ glimlachte de aalmoezenier.

We zagen hem allemaal graag. Bij elke twijfel was hij er geweest om ons moed in te spreken. We wisten dat vele mensen ons niet begrepen, we wisten dat er achter onze rug gepraat werd. Onze aalmoezenier vertelde ons keer op keer dat je nooit iedereen voor dezelfde zaak kon winnen, de geschiedenis had ons dat maar al te vaak duidelijk gemaakt. Hij zei ook dat we niet voor onszelf vochten, we zouden vechten voor het hele volk, ook voor het deel dat nu nog niet begreep dat wij het bij het rechte eind hadden.

De ... ..

De maanden ervoor waren we tientallen keren samengekomen; we naadden leren marcheren, we hadden marsliederen geleerd, we hadden een goede fysieke training gekregen, zodat we in Sennheim niet te veel zouden afzien. We wisten dat de opleiding daar spartaans zou zijn, maar we begrepen de noodzaak. De Russen waren echte oorlogsmachines, als we hun goed weerwerk wilden geven, moesten we minstens even sterk zijn, liefst veel sterker.

Ik stond naast de aalmoezenier op het perron, mijn handen om mijn instrumentenzak geklemd. 'Je zult weer kunnen spelen,' zei hij vriendelijk.

Ik lachte naar hem. 'U moest eens weten hoe blij ik daarom ben.'

'En als het even tegenzit, zullen jij en je saxofoon iedereen weer moed geven.'

'Daar zal ik voor zorgen,' zei ik.

De aalmoezenier wachtte tot de laatste was ingestapt. Vanuit de trein wenkten we hem. 'Haast u, eerwaarde.'

Hij keek ons allen aan. 'Het ga jullie goed,' zei hij. 'Hou de eer van Vlaanderen hoog. God zegene jullie.'

'Hoezo? U reist toch mee?'

'In Brussel worden jullie opgevangen. Maak je geen zorgen, alles komt goed.' Hij draaide zich om en verdween.

'Hij verdween?'

Ik knik naar Bielen.

'Jullie moeten nogal geschrokken zijn.'

'Dat kunt u wel zeggen. Niets klopte van wat ons verteld was. We werden in Brussel opgevangen door Duitse officieren die ons naar Sennheim begeleidden. Ginder was de omgangstaal Duits, we werden in het Duits bevolen en uitgelachen. Vlaamse boeren, zo werden we genoemd. We kregen het zwaarste regime, al dat Vlaams moest eruit, we moesten door de modder kruipen op de meest onmogelijke uren van de nacht, en soms moesten we zingen terwijl we kropen, allemaal in de maat, in cadans en zo luid als zij dat wilden. En reken maar dat dat luid was.'

'Van een Vlaams legioen was er geen sprake?'

'Dat was ondertussen opgeheven wegens te veel doden en gewonden. Een paar maanden voor onze komst werd er een nieuwe eenheid ongericht met

aan hunnen voet en ze konst niet of een mede eenheid opgeven, met nieuwe en overgebleven Vlaamse oostfronters uit alle windstreken en legerdivisies. De eenheid kreeg de naam Sturmbrigade Langemarck en stond onder leiding van Duitse officieren.'

'De VNV-top moet dat toch geweten hebben,' zegt hij.

'Ze hebben het voor ons verzwegen.'

'Je moet je nogal bedrogen hebben gevoeld.'

'Ik begreep het niet,' zeg ik. 'Ik had onze aalmoezenier graag, ik vertrouwde hem. En dan laat hij ons zomaar achter?'

'Waarom hielden jullie er niet gewoon mee op?'

'Ik ben geen lafaard.'

'Wat heeft dat met lafheid te maken? Ze hadden je belogen.'

'Ik loop niet weg.'

Hij kijkt me gefronst aan.

'We hadden nog steeds een gemeenschappelijke vijand,' zeg ik.

'De Russen.'

'Ze werden steeds sterker, we waren ginder broodnodig.'

'En vervolgens?'

'Toen kwam de dag dat we uit Sennheim vertrokken om ons aan te sluiten bij Langemarck. In Breslau moesten we de Hitlereed afleggen. We weigerden eerst. We hadden het spel van de Duitsers wel door: door de Hitlereed in te voeren, maakten ze ons nog eens extra duidelijk dat zij het voor het zeggen hadden.'

'Hoe reageerden jullie?'

'We protesteerden natuurlijk. Maar kregen meteen te horen dat we geen optie hadden. Dus we gaven toe. Ja, ik ook. Wat kon die eed me schelen, ik zou voor Vlaanderen vechten, Duitsland kon de pot op.'

Een grote moedeloosheid overvalt me. 'Ik zal het u nooit kunnen vertellen en u zal nooit helemaal kunnen begrijpen hoe het was. Er was geen keuze meer op dat ogenblik.'

'Heeft een mens niet op elk ogenblik een keuze?' zegt hij. Zijn glimlach is weg. 'Je had kunnen weten dat de Duitsers niet te vertrouwen zijn.'

Ik krijg het koud. Hij weet niets, verdomme, hij begrijpt er niets van. 'Hoe had ik dat in godsnaam kunnen weten, u hebt hun praatjes niet gehoord!'

'Praatjes?'

'Ze hadden ons verteld dat we ons volk gingen redden, meester!' Ik schuif mijn stoel een halve meter naar achteren. 'En laat me maar gerust. Dit wordt toch niets.'

'Ward,' zegt hij.

'Als ú me al niet gelooft.'

'Kijk Ward, dit soort dingen gaan ze op het proces tegen je zeggen. Het zal hun woord tegen het jouwe worden. Maar we moeten vooral niet een welles-nietespleidooi gaan houden, zij zijn altijd met meer om ons in dat geval tegen te spreken. Ik sta aan jouw kant, ik zal je verdedigen met alle middelen die ik heb, maar het argument van 'ik wist niet beter' kan ik niet verkopen.'

Hij kijkt me nadrukkelijk aan. Ik schuif weer dichterbij.

'In je dossier lees ik dat je ruim twee jaar met een valse identiteit hebt geleefd.'

'Dat klopt.'

'Dat zijn bezwarende feiten.'

'Het was mijn redding.'

Hij knikt. Hij kijkt me vriendelijk aan. 'Ik heb al eerder gepleit voor oostfrontstrijders. Het gerecht heeft telkens de doodstraf in een gevangenisstraf omgezet. Trouwens, bijna geen enkele oostfrontstrijder krijgt tegenwoordig nog de doodstraf.'

Ik kijk hem verrast aan. 'Echt waar?'

'Er is natuurlijk nog die ene moord. Daar ga je weinig begrip voor krijgen.'

Waar hééft hij het over? 'Welke moord?'

'Ward! Mei '44. Doe nu niet of je van niets weet. Je was twee weken thuis met verlof, het gebeurde op de avond voor je vertrek.'

Ik kijk hem stomverbaasd aan. Wat weet hij van die avond? En wie heeft hem dat verteld?

Hij zucht even. 'Goed dan. Laat ik je geheugen even opfrissen. Een

aanslag van het vnv op vijf kopstukken van het verzet, vier hebben kunnen ontsnappen, een van hen is vermoord,' zegt hij. 'Theo Verlaak. Vermoord door jou.' Hij frons. 'Weet je het weer?'

Ik kijk hem ontzet aan. Ik zou Theo vermoord hebben?

'Na de oorlog heeft het in alle kranten gestaan. Verlaak was zelfs familie van je.'

Verdomme. Nu snap ik het. Toen ik hier aankwam hebben ze me kort verhoord. Of ik inderdaad aan het oostfront heb gezeten. Ja, heb ik geantwoord. Of ik inderdaad verzetsmannen heb vermoord. Nee, heb ik geantwoord. Is dat zo, hadden ze gegrijsd. Ik had alleen maar geknikt. Ik wist dat ze ons de hele oorlog in de schoenen zouden schuiven.

'Alsof ik godverdomme Theo zou doodschieten!'

'Zo stond het in de krant.'

'De kranten liegen!'

'Ik begrijp je reactie niet goed. Je bent toch al verhoord?'

'Vijf minuten. Ze hebben me alleen maar uitgelachen.'

Hij schudt zijn hoofd. 'De manier waarop ze met hun gevangenen omgaan, het is een regelrechte schande. Dat ze jullie tenminste fatsoenlijk uitleggen waarom jullie vastzitten.'

Ik sta op, loop rond door de kamer.

'Ga weer zitten, Ward.'

'Nee.'

'Je mankt. Wat is er met je been?'

'Schotwond.'

'Heeft het extra verzorging nodig?'

Ik haal mijn schouders op.

'Ik zal zien wat ik geregeld kan krijgen.'

Alsof mijn been me iets kan schelen.

Van alles mogen ze me beschuldigen, maar niet van de moord op Theo. Ik heb Theo willen redden, godverdomme, waarom zou ik hem dan neerschieten. 'Wie heeft die leugen verspreid?'

Hij leunt achterover, kruist zijn armen voor zijn borst. 'De naam Jef Claessen zegt je iets?'

Ik kijk hem sprakeloos aan.

'Jef was er ook die avond,' zegt hij.

Alleen ik wist dat Jef er ook was. Niemand anders.

'Hoe ik weet dat Claessen erbij was? Dat stond ook in alle kranten,' zegt hij.

In alle kranten?!

'Jef Claessen is een oorlogsheld, hij heeft een medaille gekregen. Die vier anderen heeft hij kunnen redden, Theo Verlaak jammer genoeg niet.'

Wát! Jef, een oorlogsheld? Met een medaille?

'Jij hebt Verlaak doodgeschoten, voor Jef kon ingrijpen.'

Bijna begin ik te lachen om zoveel onzin. 'Maar meester toch, wat vertelt u toch allemaal.'

Hij kijkt me verwonderd aan.

Iemand heeft me willen verraden. Wie, in godsnaam? Wie wil mijn vel? Mijn gedachten razen door mijn hoofd. Ik heb geen vijanden. Wat is er toch aan de hand?

'U vergist zich niet, meester?'

Hij schudt zijn hoofd. 'Claessen is opgeroepen om tegen je te getuigen.'

Het wordt almaar erger. 'Maar meester, ik was zijn beste vriend. Alsof hij over mij zal komen liegen, en nog wel onder ede? U moet zich vergissen.'

'Dat je zo naïef bent.'

Ik wil wat zeggen, mijn stem is weg. Wég.

'Dus Claessen liegt,' zegt hij.

Er kan maar één reden zijn. Zijn eigen vel. Maar niet zo. Niet mij. Het moet een vergissing zijn.

'Hij is dus géén held,' zegt Bielen nog zachter.

Ze moeten hem gedwongen hebben.

'Het gaat hier wel om leven en dood, Ward.'

Het mes op de keel. Zo moet het zijn gegaan.

‘Ik ken hem veel te goed. Hij zou me nooit bedriegen.’

‘De waarheid, Ward.’

‘Die heb ik u net verteld. Ik heb Theo niet vermoord.’

‘De hele waarheid. Ik ben je advocaat, hoe kan ik je helpen als ik niet alles weet?’

De deur gaat open en Bekkers komt naar binnen. ‘Uw tijd is om, meester.’

‘Nu al?’

‘Jazeker,’ zegt Bekkers rustig. Hij blijft in de open deur staan.

‘Hou moed, Ward,’ zegt Bielen terwijl hij zijn aktetas sluit. ‘Jij en ik, we gaan dit samen goed in handen nemen.’

Jij en ik. Het klinkt veel te enthousiast. ‘Waarom wilt u me eigenlijk verdedigen?’

Hij kijkt me verwonderd aan. ‘Waarom niet?’

‘U weet toch wat ze over oostfronters denken. Als de mensen konden, zouden ze me lynchen. En u verdedigt mij. Ik kan me voorstellen dat dit uw reputatie geen goed doet.’

‘Maak jij je maar geen zorgen over mijn reputatie.’ Hij glimlacht. ‘Ik win graag,’ zegt hij. ‘Meer is het niet.’

Hij wint graag? ‘We zullen niet winnen,’ zeg ik, ‘we kunnen nooit winnen.’

‘Wacht maar af,’ zegt hij. ‘Je kent me nog niet half.’

‘Ik word nooit vrijgesproken.’

‘Er zijn veel manieren om te winnen,’ zegt hij. Hij schudt me de hand. ‘Die Jef, die gaan we samen pakken, Ward.’

Alsof hij zegt dat de zon schijnt. Of dat het gaat regenen.

Ik heb mijn vrienden nooit verraden. Wie dat toch deed, werd zwaar gestraft. Want een mens overleeft dankzij zijn vrienden. En niet ondanks.

Ik wacht tot Bekkers terug is.

We lopen in stilte verder, naast elkaar, weer heeft hij me geen handboeien aangedaan. Dat hij me zomaar vertrouwt.

‘Mijn beste vriend heeft me bedrogen,’ zeg ik opeens.

Ik voel zijn blik op mij rusten. ‘Dat zijn erge dingen, Dusoleil. Maar een mens doet rare dingen in de oorlog.’

‘U begrijpt het niet. Hij wil mij laten opdraaien voor iets wat ik niet gedaan heb.’

‘Zo,’ zegt Bekkers.

‘Juist,’ zeg ik. ‘Maar ze hebben hem gedwongen. Het kan niet anders.’

We zijn bij de cel aangekomen. Hij doet de deur open en laat me binnen. Ik draai me om, loop naar de verste muur en wring me tussen twee van mijn celmaten. Zoals gewoonlijk is er lawaai in de cel. Dit keer is het een luide discussie tussen een paar mannen over het kaartspel dat ze spelen. Voor mijn part brullen ze het plafond naar beneden.

# Schattig

Jef zegt dat Jeanne mij schattig vindt. Dat heeft hij me verteld na de begrafenis van Gust.

Strikjes in het haar zijn schattig. Een pasgeboren kindje is schattig.

‘Jongens zijn niet schattig,’ zei ik.

‘Jongens kunnen wel schattig zijn,’ zei Jef. ‘Ik vind bijvoorbeeld Nicola erg schattig.’

Dat klonk zo raar dat ik begon te lachen.

‘Ik wil niet dat je lacht,’ zei Jef. ‘Er is niks grappigs aan.’

Ik perste snel mijn lippen op elkaar.

‘Dat is beter,’ zei hij.

We liepen in stilte verder. ‘Wat betekent “schattig” dan?’

‘Lief. Warm. Vriendelijk,’ somde hij op.

Betekende dat allemaal ‘schattig’?

‘Hoe weet je dat,’ vroeg ik, ‘dat Jeanne dat vindt?’

‘Zulke dingen zie je gewoon.’

‘Echt waar?’

‘Jazeker,’ zei hij. ‘Jij bent ook nog een kop kleiner dan zij, dat helpt om iemand schattig te vinden.’

‘Is Nicola dan niet zo groot?’

Even zweeg hij. ‘Een mens moet zijn woorden wikken als hij met jou praat.’ Hij had een kleur gekregen.

‘Heb je een geheim?’

‘Mja,’ zei hij langzaam, ‘zo zou je het kunnen noemen.’ Hij glimlachte. Zijn geheim zou wel niet zo erg zijn. ‘Je hoeft het niet eens te proberen, ik vertel het toch niet.’

‘Maar,’ begon ik.

---

‘Het is iets van mij, Remi, en het blijft bij mij.’

‘Het is ook van Nicola,’ zei ik zomaar.

Zijn kleur werd weer dieper. Zijn glimlach was weg. ‘Elke mens heeft recht op een geheim.’

Ik vind Jeanne niet schattig. Ze is niet lief, niet warm, niet vriendelijk. Hoe ze me de laatste twee jaren bekeken heeft. En ze is een kop groter, dat zit ook al tegen.

Maar ze was wél vriendelijk na de begrafenis van Gust.

Zou Gust voelen dat ik hem mis? De hemel is wel heel hoog. Ze zeggen dat God overal is, en Maria en Jezus ook. Maar Gust is niet God of Maria of Jezus, Gust is maar een gewone mens in de hemel. Ik denk dat die boven blijven.

Op een keer zei Gust dat Jeanne kwaad was op de hele wereld. Had ik Gust maar gevraagd waarom. Nu is het te laat.

Maandag ga ik Jeanne na school opwachten.

# Feest

Of hij mag binnenkomen?

‘Jazeker,’ zegt mijn moeder. Ze zit op haar knieën voor de kachel. ‘Laat meneer erin, Renée.’ Ze staat op, veegt haar handen af aan haar schort en steekt haar rechterhand uit. ‘Ik hoop dat ze proper zijn, meneer...?’

‘Bielen,’ zegt hij, ‘meester Bielen.’ Hij grijpt de uitgestoken hand van mijn moeder en schudt ze krachtig.

Hij ziet er veel te keurig uit. Haren steil naar achteren, dunne bril op zijn neus. Is dit een valstrik om binnen te raken?

‘Meester Bielen?’ vraagt mijn moeder. ‘Wat kunnen we voor u doen?’

‘Ik ben de advocaat van Ward Dusoleil.’

Wat komt hij hier in godsnaam doen? Stuur hem weg, moeder. Alstublieft.

Maar mijn moeder heeft al een stoel achteruit getrokken. ‘Gaaf u even zitten. Renée, schenk meneer eens wat koffie in.’

Ik doe of ik haar niet heb gehoord, kruis mijn armen en blijf bij de deur staan. Als het nodig is gooi ik ze open en duw ik hem naar buiten.

‘Koffie, Renée, had ik gevraagd.’

Hij kijkt me aan en glimlacht vriendelijk. ‘Doet u geen moeite, juffrouw.’

Ik haal mijn schouders op en probeer zo onverschillig mogelijk te kijken. Moeilijk is dat niet.

‘Mijn man is niet thuis,’ zei mijn moeder, ‘misschien had u liever hém gesproken?’

‘Ik kom eigenlijk voor Jef.’

‘Jef woont hier niet meer,’ zei mijn moeder. ‘Weet u zeker dat u geen koffie wilt?’

‘Als u aandringt,’ zegt hij veel te beleefd.

‘Renée,’ beveelt mijn moeder.

Zucht.

‘U wil Jef spreken?’ vraagt ze hem.

‘Een paar kleine vraagjes maar,’ zegt hij. ‘Ik probeer een beeld van Ward te vormen, ziet u.’

Ik zet een kop voor zijn neus en giet ze bomvol koffie. ‘Suiker? Melk?’ Mijn stem klinkt bars.

‘Renée.’ Mijn moeder kijkt me waarschuwend aan.

Ik stel me aan, ik weet het. Maar ik kan niet anders. Ik wil die man hier niet, hij brengt ongeluk, dat kan een kind met zijn ellebogen voelen.

‘Graag,’ zegt hij vriendelijk. ‘Suiker én melk.’

Ik kijk toe terwijl hij de veel te volle kop naar zijn mond brengt. Geen druppel morst hij. Ondertussen schrijft mijn moeder het adres van Jef op een papiertje en geeft het hem.

Met een klein wit doekje veegt hij zijn mond schoon. Daarna kruist hij zijn handen in elkaar en kijkt ons aan. ‘U hebt Ward goed gekend?’ vraagt hij.

‘Jazeker,’ zegt mijn moeder.

Hij zucht. ‘Hij staat er niet zo goed voor. U kent de aanklacht?’

‘Maar al te goed,’ zegt mijn moeder. ‘Mijn zoon is opgeroepen om tegen hem te getuigen, maar veel zin heeft hij niet. Ward was zijn beste vriend, weet u wel.’

‘Ward had maar niet zo stom moeten zijn,’ zeg ik kwaad. ‘Dan had hij nu nog al zijn vrienden.’

‘Renée,’ zegt mijn moeder, ‘niet zo heftig.’

Hij kijkt me onderzoekend aan. ‘U was ook met hem bevriend?’

‘Ze zullen u wel verteld hebben dat ik zijn lief was. Maar dat is allang voorbij.’

Hij kijkt weer naar mijn moeder. ‘Ik had nog een vraag, mevrouw. Was Jef ooit van plan om naar het oostfront te vertrekken?’

Mijn moeder kijkt hem verbaasd aan. ‘Waarom vraagt u dat?’

‘Zoals ik al eerder zei, ik probeer Ward beter te begrijpen, ziet u.’

‘Jef heeft Ward niet overgehaald om te vertrekken, als dat het is wat u wilt weten,’ zegt ze kort.

weten, zegt ze kort.

‘Dus Jef heeft zelf nooit met de gedachte gespeeld om...’

‘U weet best hoe dat gaat op die leeftijd, ze zijn zo beïnvloedbaar. Ze hebben geprobeerd om hem te overhalen, we hebben het hem meteen uit zijn hoofd gepraat. Er is nooit sprake van geweest dat Jef zou gaan. We zijn goed volk, we hebben nooit aan de kant van de Duitsers gestaan.’

Hij glimlacht opeens weer veel te vriendelijk. ‘Ward was blijkbaar moeilijker te overtuigen.’

Even blijft het stil.

‘Mag ik u wat vragen, juffrouw?’

Ik haal mijn schouders op.

‘Is Ward een leugenaar, juffrouw Claessen?’

‘Hij was veel dingen, maar dat was hij niet.’

‘Hoezo, veel dingen?’

‘Ach ja,’ zeg ik ongeduldig, ‘u weet wel, Ward kon alles, gewoon álles.’

‘En bovendien, iedereen had hem graag,’ zegt mijn moeder. ‘Hij...’

‘Niet omdat hij alles kon,’ onderbreek ik haar.

‘Nee,’ zegt mijn moeder, ‘gewoon. Hij was zo’n jongen die door iedereen graag werd gezien. Voor hij zich aansloot bij het VNV, bedoel ik natuurlijk.’

Hij knikt vriendelijk. ‘Maar een leugenaar was hij niet?’

‘Zo ken ik hem niet,’ zeg ik.

‘Hm.’ Even blijft het stil. ‘Kunt u over uw broer zeggen dat hij nooit liegt?’

Ik kijk hem verwonderd aan. ‘Wat bedoelt u?’

‘Nee dus. Ik vermoedde het al.’

Mijn moeder staat op en kruist haar armen. Haar ogen vlammen. ‘Hoe durft u. In mijn eigen huis mijn zoon een leugenaar noemen. U zou zich moeten schamen.’ Ze loopt naar de deur en opent ’m. ‘Mijn zoon is een held, meneer. En vertrekt u nu, alstublieft.’

De advocaat staat op, trekt zijn jasje recht. Hij knikt. ‘Ook helden kunnen liegen, mevrouw. De geschiedenisboeken staan er vol van.’

‘Verdwijnt u nu.’

‘Ik begrijp dat het allemaal erg moeilijk ligt. Bedankt dat u me binnenliet. Het ga jullie goed.’

Ze gooit de deur achter hem dicht. Meteen gaat ze op een stoel zitten. ‘Wat een vreselijke man. En wat zegt hij rare dingen. Ik zit gewoon te trillen. Onze Jef een leugenaar? Waar heeft hij het in godsnaam over?’

‘Hij is advocaat, ma. Hij wil zoveel mogelijk te weten komen. Meer niet.’

‘Ik had hem de medaille moeten laten zien, dan zou hij snel gezwegen hebben. Dat ik daar niet aan heb gedacht.’

‘Ach ma.’

Ze zucht diep. ‘Kom, we gaan soep maken. Je helpt me toch?’

We maken soep, genoeg voor een hele week. En daarna bakken we taart, ook voor een hele week. Alsof het feest is.

# Het hemd van het lijf

We zitten met ons elven aan de keukentafel, de Italianen, de Polen en ik. De keuken is klein. We zitten bijna op elkaars schoot. Maar hier kunnen we alles verdragen van elkaar.

Nicola heeft voor ons gekookt. Aardappelen met stukjes ui, lever, een dikke melksaus over alles heen. Het smaakt zoals nergens anders.

We praten Nederlands, Pools, Italiaans, Frans. We verstaan elkaar. Alsof de toren van Babel nooit gebouwd is.

De bel gaat.

Nicola loopt de gang in, doet de voordeur open, komt terug en zegt: 'Voor jou, Jef.'

Er staat een keurig heerschap op de stoep.

'Is er iets ergs aan de hand?' vraag ik ongerust.

'Dat ligt eraan,' zegt hij.

'Hoezo?'

'Erg voor wíé.'

'Toch niet mijn moeder?'

'Nee hoor, en ook niet je vader.' Hij klinkt bijna sussend. 'Ik kom voor het proces. Ik had een paar vraagjes.'

Of de rechtbank hem gestuurd heeft?

'Bielen,' zegt hij alleen maar. En dat ik een held ben.

'Hoezo, een held?' vraag ik.

'Jazeker, een echte held. U hebt er toch een medaille voor gekregen?'

'Ach dat,' zeg ik, 'dat is al zo lang geleden. Maar komt u binnen. Het is koud buiten.'

Er klinkt een vrolijk gezang uit de keuken. Hij volgt me naar onze woonkamer. 'Hier is het rustiger,' zeg ik. 'Wat wilde u me vragen?'

'U hebt vier man gered, zonder u waren ze zeker vermoord.'

Ik knik. 'De vijfde had ik ook willen redden.'

'Theo Verlaak,' zegt hij.

Ik knik. 'Maar ik heb het wel geprobeerd.'

'Leven is proberen,' zegt hij. 'We zijn God niet, we zijn maar gewone mensen.'

'Bent u van het gerecht?' vraag ik weer. 'Moet u me straks verhoren?'

Daarom is hij hier natuurlijk. De voorbereiding.

'Misschien,' zegt hij.

'Hoezo, misschien?'

'Ik ben de advocaat van Ward,' zegt hij dan.

Rustig ademen, Jef. Geen paniek tonen.

'Ward was uw beste vriend?'

'Ja. Tot hij aan de verkeerde kant ging staan.'

Hij zwijgt even. Ik zwijg ook. Hij steekt een sigaret op. Of ik er ook een wil? Nee, ik rook niet meer. Nicola vindt roken vies. Ik ook.

Hij inhaleert diep, blaast kringetjes rook voor zich uit, drukt de sigaret uit in de asbak voor hem. Ze is nog niet eens half opgerookt. Meneer de advocaat moet veel geld hebben.

'Laten we geen spelletjes spelen, meneer Claessen, de waarheid zal toch aan het licht komen, dat doet ze immers altijd.'

'Welke waarheid?'

'Waarom hebt u over Ward gelogen?'

Ontkennen. Alles ontkennen. Het is mijn woord tegen dat van Ward. Iedereen zal mij geloven. Iedereen staat aan mijn kant. Opeens besef ik hoe belangrijk die medaille is. Ik heb ze lang vervloekt, nu krijgt ze een ereplaats.

Zijn ogen springen door zijn bril. Zozeer begluurt hij me. Ik ken zijn truc. Eerst een paar straffe vragen. Ik raak de kluts kwijt. En dan sleurt hij uit mij wat hij wil weten. Hij heeft pech dat ik ben wie ik ben. Mijn verhaal zit in mijn tong gebrand.

Ik glimlach. 'Is dat wat hij u verteld heeft? Dat ik over hem gelogen heb?'

Ward was uw beste vriend? Hij was uw beste vriend? Hij was uw beste vriend?

Welnee. Hij neemt nog geen slecht woord over u verteld. Hij verklikt zijn vrienden niet, zegt hij.'

Ik hoor het hem al zeggen. Nooit heeft hij een zwak moment, altijd wil hij alles trotseren, zelfs zijn eigen twijfels. Maar nu staat zijn leven op het spel. Natuurlijk wil hij zijn vel redden. Mijn leven staat ook op het spel.

'Ward beweert dat hij Theo Verlaak niet vermoord heeft.'

'Ward is een leugenaar.'

'Uw zus beweert bij hoog en laag dat hij nooit loog.'

'Mijn zus?'

'Ik heb haar en uw moeder een kort bezoekje gebracht.'

'U moet mijn familie gerust laten.'

'Ze hebben me niet verteld dat Ward een leugenaar was.'

'Ze kennen hem niet zoals ik hem ken.'

'Ik had nochtans de indruk dat uw zus...'

'Het is niet omdat je elkaar kust, dat je elkaar ook kent. Hij kon mensen betoveren. Met zijn woorden, met zijn muziek. Hij speelt saxofoon, wist u dat? Zoals hij spelen kan, daar zijn geen woorden voor.'

Hij kijkt me zwijgend aan.

'Betoverde hij u ook?' vraagt hij dan.

'Mij? Welnee.'

'Tegen wie loog hij dan?'

Ik haal mijn schouders op. 'Gewoon, tegen de anderen. Als het hem uitkwam.'

'Maar nooit tegen u.'

Ik haal mijn schouders op. 'Natuurlijk niet.'

'Vreemd,' zegt hij. 'Hij lijkt wel een beroepsleugenaar, als ik u mag geloven. Behalve tegen u dus.'

Ik begrijp niet waar hij naartoe wil met zijn vragen. Maar ik knik.

'Blijkbaar was jullie vriendschap groot. Wat uw rol ook geweest is in het geheel, hij wil u niet verklikken.'

'Omdat er niks te verklikken valt,' zeg ik lachend. Ik haal mijn armen op. 'En

‘Omdat er niks te verkuiken valt! zeg ik kwaad. Ik kruis mijn armen. En u kunt nu beter verdwijnen.’

‘U hoeft niet zo kwaad te worden.’

Nicola verschijnt in de deuropening. ‘Is alles goed?’ vraagt hij.

Alles is niet goed. ‘Ik kom zo, Nicola,’ zeg ik.

Nicola trekt de deur weer dicht. De advocaat is opgestaan. Hij knoopt zijn jas dicht, kijkt me aan. ‘Er was nog een getuige die avond. U hangt als u liegt, jongeman.’

Ik stop met ademen. Loop hem voorbij, duw de deur open, bolder de trap af, hou de voordeur voor hem open.

‘Waarom wordt u zo bang als u niks te verbergen hebt?’

Zwijg, Jef, zwijg.

‘Denk er maar eens over na, of u niet gewoon de waarheid zou vertellen,’ zegt hij.

Over twee uur moet ik naar de mijn vertrekken. Het zal me niet lukken. Ik steek mijn hoofd om de keukendeur. ‘Ik ga naar bed,’ zeg ik.

‘Ben je ziek?’ vraagt Nicola bezorgd.

‘Het gaat wel,’ mompel ik. ‘Wat hoofdpijn, dat is alles.’

‘We zullen niet veel lawaai maken,’ zegt een van de Polen.

Ik knik. ‘Morgen ben ik weer beter.’ Ik probeer een glimlach. Ze glimlachen niet terug. Ze zijn mijn vrienden, ze vragen zich af wat er scheelt. En ik zal het niet kunnen vertellen.

Ik trek het laken over mijn hoofd.

Ze zullen me het hemd van het lijf vragen, en daarna zullen me vastzetten. Ze zullen het huis van mijn ouders in brand steken en hun het leven afpakken.

Als ik nu gewoon stop met ademen is het voorbij. Van de doden niks dan goeds. Ik kan in het kanaal springen. Het helpt als je dood wil. Er zijn er mij al veel voorgegaan.

Er zijn nog wel wat mogelijkheden.

Mijn polsen oversnijden.

Met mijn fiets tegen een auto knallen.

-----

Onder een trein springen.

Rattenvergif innemen.

Pillen. Dat doet het minste pijn. Dat denk ik tenminste.

Een uur geleden zat ik nog in de hemel. En nú. Ik heb dat nog nooit gedaan. Nadenken over wat het minste pijn doet.

Iemand die er die avond ook was? Alleen Ward weet wat er echt gebeurd is. Lom Weck was er ook nog, maar hij heeft niks gezien. En die van het verzet, die weten nog minder, die lafaards zijn gevlucht toen er schoten vielen.

Ward wil mij niet verklikken? Allemaal dikke leugens. Ik weet al hoe het gegaan is. Hij heeft alles verteld aan zijn advocaat. Die stapt ermee naar Lom Weck en die sukkelaar laat zich bepraten door de advocaat. Ook al heeft hij niks gezien. Ward is een van ons, wij laten geen kameraden in de steek.

Zo is het gegaan.

Ik ben geen van hen. Hoe het mij vergaat, doet er niet toe.

Ik hoor hoe de deur langzaam opengaat. Het licht wordt aangeknipt. Ik trek het laken van mijn hoofd. Het is Nicola.

‘Is alles in orde, Jef?’ Hij gaat op de rand van mijn bed zitten. Hij strijkt met zijn hand over mijn hoofd. Minutenlang.

‘Ze willen mijn vel,’ zeg ik. ‘Laat hem niet meer binnen. Beloof het me.’

‘Ik beloof het. Ik zal het tegen de anderen zeggen. Goed?’ Hij neemt een zakdoek en veegt mijn gezicht droog. ‘Wie is die man?’

Ik schud mijn hoofd. ‘Een andere keer, Nicola.’

Ik dacht dat er twee Jeffen konden zijn. De Jef van vroeger, de Jef van nu. De Jef van nu doet alles anders. De Jef van nu heeft vrienden, de Jef van nu is gelukkig, en hij liegt niet meer.

Maar zo is het niet. Ik ben elk moment van mijn leven. Er is maar één Jef.

Of ik ga dood, of ik blijf leven. Het is aan mij om te beslissen.

‘Ben je bang?’

Ik knik.

‘Zal ik hier blijven slapen vannacht? Je bed is groot genoeg.’

Nicola, als je alles weet. Zou je me het huis uit jagen?

Nicola, als je alles wist. Zou je me het huis uit jagen:

‘Ik wil dat je me alles vertelt. Maar eerst moet je goed slapen. Morgen hebben we tijd.’

Hij trekt zijn trui uit, hij trekt zijn hemd uit, zijn schoenen en zijn kousen. Hij doet het licht uit, hij gaat naast me liggen. Ik ruik zijn zweet. Ik hoor zijn adem. Mijn hart raast als een bezetene en ik begrijp niet waarom.

Hij legt zijn arm over me heen.

‘Slaap nu maar,’ zegt hij. ‘Ik ben er nu. Tel schapen. Bid weesgegroetjes. Ik waak wel.’

Nicola waakt over me. Met zijn arm over me heen, zijn geur in mijn neus, zijn adem in mijn nek.

Zo val ik in slaap.

# Drie rokken

‘Wat doe jij hier?’

Ze draagt witte strikjes in haar haren. Ze houdt haar fiets in de hand. Naast haar staan twee meisjes, ze lachen naar mij alsof ik van een andere planeet kom.

‘Jeanne, heb je een lief?’ vragen ze in koor.

Jeanne kijkt naar mij. Ze lacht niet. Ze vindt er niks aan dat ik hier sta. Ze schaamt zich.

Dan merk ik dat ik niet de enige jongen bij de schoolpoort ben. Zij zijn allemaal stukken groter. Ze roken sigaretten. Ze dragen lange broeken, hebben petten op hun hoofd. Sommigen hebben een snorretje. En hier sta ik, Remi, twaalf jaar, van een andere planeet. Geen wonder dat ze zich schaamt.

Opeens glimlacht ze naar mij. ‘En wat dan nog,’ zegt ze tegen de twee. ‘Kom, Remi, we vertrekken. Wat fijn dat je me opwacht.’

De twee meisjes kijken ons met open mond aan. ‘Tot morgen,’ zegt Jeanne tegen hen, ‘en kijk maar uit, als de klok twaalf slaat blijft je gezicht zo staan.’

Ze springt op haar fiets, ik volg haar meteen. Het duurt niet lang of ik fiets naast haar. Haar fiets piept en kraakt vreselijk. Dat ik hem wel voor haar zal smeren, wil ik zeggen. Maar ik zwijg. Als ik praat rijdt ze weg van mij. Ze is snel, zelfs met een krakende fiets. Even kijkt ze opzij. ‘Wat stond je me daar op te wachten?’ hijgt ze. ‘Wat moeten ze wel denken?’

Ze is er helemaal niet blij mee. Ze schaamt zich zelfs.

‘Ik dacht,’ zeg ik, hijg ik. ‘Ach, laat maar.’ Ik vertraag. Ik stop.

Zij stopt ook.

Daar staan we dan.

‘Ik kan uren wachten,’ zegt ze.

‘Ik ook,’ zeg ik. Ik zet mijn fiets tegen een boom, ga op de grond zitten. Ze doet me na. Daar zitten we dan. Naast elkaar op de grond.

‘Het is koud,’ zegt ze kwaad

Het is koud, zegt ze kwaad.

‘Vertrek dan.’

‘Nee,’ zegt ze.

‘Waarom ben jij altijd zo kwaad?’

Ze antwoordt niet. Mij ook goed. Dan zwijgt ze maar.

‘Ik ben niet kwaad,’ zegt ze opeens.

‘Oh nee?’

Ze staat op. ‘We fietsen verder,’ zegt ze.

Ze is echt raar. Maar ik doe wat ze zegt. Ik heb het ondertussen ook koud gekregen. De wind snijdt door mijn vel. Ik wil een broek met lange pijpen. En een pet.

Ze wijst naar mijn fiets. ‘Hij rijdt goed, hij piept niet en hij kraakt niet. De mijne daarentegen.’

‘Hij is het mooiste wat ik heb. Samen met mijn trompet.’

‘Speel je er vaak op?’ vraagt ze opeens.

‘Elke dag,’ zeg ik.

‘Elke dag?’

‘Dat moet.’

‘Van wie?’

‘Van niemand. Het is niet erg,’ zeg ik. ‘Mijn zus geeft mij les. Ze zegt dat ik al beter speel dan zij. Maar dat is niet waar, zij is veel beter. Ze gaat zich verlover. Met Emile. En daarna gaat ze met hem trouwen.’

‘Grootvader heeft me verteld dat Ward haar lief was.’

‘Lang geleden,’ zeg ik snel.

‘Ward is een moordenaar,’ zegt Jeanne. ‘Goed dat je zus niet met hem getrouwd is.’

‘Emile is geen moordenaar,’ zeg ik.

‘Alles is de schuld van Ward,’ zegt ze opeens. ‘Dat zegt mijn tante. En dat ik zijn naam nooit of nooit meer in ons huis mag uitspreken.’

De wind is storm geworden. De lucht scheurt open, het begint te regenen. Rakken water donderen naar beneden

Donkere water gongelen naar beneden.

‘Wat is de schuld van Ward?’

De regen en de wind blazen mijn woorden de andere kant uit. Ze kijkt me vragend aan. ‘Ik hoor niks,’ roept ze, ze schudt haar hoofd, haar natte haren vliegen om haar hoofd, de strikjes bewegen als witte vliegen heen en weer, een mislukte windmolen lijkt ze. Ze trekt haar jas over haar kop. ‘Fietsen, Remi!’ roept ze.

De straat uit, de volgende straat door, een derde straat in. Op het einde ervan stopt ze. ‘Hier woon ik,’ roept ze tegen de regen in. Ik rem. ‘Je bent doornat,’ zegt ze. ‘Gauw, gauw, gauw.’ Ze rukt mijn fiets uit mijn handen, duwt hem tegen de gevel, drukt de deurknop naar beneden en trekt me mee naar binnen.

Daar staan we in de gang van haar huis. Uit een deur komt haar tante tevoorschijn. ‘Kom bij het vuur, kinderen,’ zegt ze. ‘Ik haal handdoeken en droge kleren.’

Ze gaat ons voor naar de voorste kamer en dan verdwijnt ze weer. Er brandt een vuur, zoals vroeger bij Gust. Hij keek graag naar de vlammen. Het lijkt of ze vechten maar dat doen ze niet, zei hij altijd, ze dansen. En als de mensen meer gedanst hadden in de oorlog, was het allemaal niet zo erg geworden.

We trekken onze jassen uit en gaan met onze ruggen naar het vuur staan. Als ik zo blijf staan droog ik vanzelf op.

We zeggen niks. We wachten. Ik ril. Zou Jeanne ook rillen? Ik kijk even opzij. Zelfs op haar lippen heeft ze sproeten. Ze draait haar hoofd naar mij. ‘Is er wat?’ vraagt ze.

‘Je rilt,’ zeg ik. Ik kan toch niet over haar sproeten beginnen?

‘Ik heb het koud,’ zegt ze. ‘Jij niet dan?’

Ik knik. Haar krullen plakken tegen haar wangen, de twee witte strikjes hangen ergens onderweg op haar hoofd. Haar gezicht lijkt opeens zo klein. Net of ze iemand anders is. Als ze die sproeten niet had.

‘Je lippen zijn blauw,’ zegt ze.

‘Echt waar?’ Ik heb nog nooit van mijn leven blauwe lippen gehad.

‘Straks ga je dood,’ zegt ze.

Ik schrik van haar woorden, maar dan merk ik dat ze glimlacht. ‘Nee

hoor. Jij niet,' zegt ze. 'Jij wordt honderd jaar. Dat zei grootvader altijd: Remi wordt honderd jaar.'

Ik kijk haar verbaasd aan. 'Waarom zou ik honderd...'

'Weet ik veel,' zegt ze.

De deur gaat open.

'Hier ben ik al,' zegt de tante van Jeanne. Ze duwt ons allebei een handdoek in de armen. 'Wat heb je blauwe lippen,' zegt ze tegen mij.

'Hij gaat dood,' grinnikt Jeanne.

'Praat geen onzin, kind. Weet je wat, ik warm voor jullie allebei een grote kom soep op. Hete kippensoep. Daar ga je vanzelf van blozen.' Ze legt een stapel kleren op tafel neer. 'Trek die natte kleren uit voor je ziek wordt, en hang ze op een stoel bij het vuur.' Ze kijkt naar mij. 'Ik heb wat voor je bij elkaar gezocht. Het zal wel niet passen, maar beter dit dan niks.'

Ik wrijf met de handdoek over mijn gezicht, over mijn haren, ik wrijf mijn benen droog. Ik ben nat tot op mijn lijf, maar ik ga me hier niet uitkleden. Niet waar Jeanne bij staat. Ondertussen rommelt ze in de stapel kleren op tafel. Opeens begint ze te grinniken. Ze duwt een stapel in mijn armen. 'Hier, dit is voor jou. Aantrekken!'

Ze slaat haar handdoek om haar hoofd, pakt de rest van de kleren op en loopt naar de deur. 'Ik ga me boven omkleden,' zegt ze. Lacht ze.

Ik blijf alleen achter.

Ik kijk naar de kleren op tafel. Er ligt een trui, een onderbroek, lange wollen kousen. En een rok.

Ik ga geen rok aantrekken. Echt niet. Ik ga gewoon heel dicht bij het vuur staan, ik word wel vanzelf droog.

De deur gaat weer open, haar hoofd steekt om de deur. Ze dúrft. 'Wel?' zegt ze.

Ik schud mijn hoofd. 'Ik trek geen rok aan.'

'Iets anders hebben we niet. Doe nu niet zo flauw, Remi, niemand zal je zien.'

Maar jij wel, denk ik.

'Trouwens,' zegt ze, 'ik zou me maar haasten als ik jou was. Je lippen zien ...

bijna zwart. Straks vriezen ze nog van je gezicht.'

Ik kleed me niet om omdat zij het zegt. Ik kleed me om omdat ik bijna bevries. Mijn kleren plakken aan mijn lijf, zo nat zijn ze. Het is niet gemakkelijk om ze uit te trekken. Ik probeer me te haasten. Zo meteen staat ze daar weer.

Eerst maar de onderbroek, dan de rok. De trui. Terwijl ik de kousen aantrek, gaat de deur op een kier. 'Mag ik binnenkomen?' vraagt ze.

'Nee,' zeg ik. Ik wil er eerst zelf aan wennen. Hoe ik eruitzie. Alsof ik helemaal getikt ben. Ik glijd met mijn handen over de rok. Hij is bruin met groene bloemen.

'Mag ik nu binnenkomen?'

Ik zeg niks. Ik wacht. Ze komt toch. Ik ga weer met mijn rug naar het vuur staan. Wat kan het me ook schelen of ze me uitlacht. Ik heb het al warmer gekregen. Mijn lippen gaan niet van mijn gezicht vriezen.

Daar verschijnt ze al. Haar gezicht staat veel te ernstig. 'Het staat je best,' zegt ze. Waarop haar gezicht openbarst in een luide lach. Ik kan niet anders dan meelachen. We gieren. We brullen. 'Ik doe het in mijn broek,' buldert ze.

'Ik ook,' bulder ik terug.

Ik wil het haar gewoon vragen. Of het waar is wat Jef zegt, dat zij me schattig vindt. Meisjes zijn schattig, zal ze zeggen, jij toch niet, Remi. Misschien zal ze erbij zeggen: ook al ben je lief en warm en vriendelijk. Maar ik zwijg.

De deur gaat open. De tante van Jeanne komt binnen met in haar handen een dienblad. Op het blad twee dampende kommen soep. 'Wat hebben jullie een plezier,' knikt ze tevreden. Ze zet de kommen op tafel, legt er lepels naast. 'Wees voorzichtig, verbrand je tong niet.' Ze glimlacht naar mij. 'Je ziet er mooi uit.'

'Een filmster,' hikt Jeanne.

Ik lach terug. 'Het is wel ons geheim,' zeg ik tegen hen allebei.

Na de soep gaan Jeanne en ik bij het vuur zitten. Haar tante heeft een breiwerk uit de kast genomen. De pennen tikken tegen elkaar alsof hun leven ervan afhangt. Drie rokken bij het vuur.

Zo stil is het thuis nooit.

'Remi kan fluiten op al zijn vingers,' zegt Jeanne onop-

Ik kan nadenken op al mijn vingers, zegt Jeanne opeens.

Haar tante legt haar breiwerk op haar schoot. 'Echt waar?' vraagt ze.

Ik knik. 'Op al mijn vingers. Is niks aan.'

Nu komt het. Nu zal Jeanne me vragen of ik het haar wil leren. Maar ze vraagt niks. Het wordt opnieuw stil in de kamer. Alleen het vuur dat knettert, de breinaalden die tegen elkaar tikken. Ik loer opzij. Jeanne staart in het vuur, haar handen onder haar kin gekruist. Haar gezicht is oranje, haar haren zijn oranje. Haar benen ook. De sproeten zijn bijna verdwenen.

Binnen is het donker geworden. De tante van Jeanne knipt het licht aan. 'Het blijft maar regenen,' zegt ze. 'In dit weer kun je niet vertrekken. Ik hoop maar dat je ouders niet ongerust zijn.'

'Zijn ze nooit,' zeg ik.

'Ouders zijn ouders,' zucht ze. 'Als het donker wordt, willen ze allemaal weten waar hun kinderen zijn. Je zou nú moeten vertrekken.'

'Ik heb een fietslamp,' zeg ik trots.

Ze glimlacht. 'We wachten nog een kwartier, en dan vertrek je. Regen of geen regen.'

Een kwartier maar.

'Zal ik het je leren?' vraag ik Jeanne.

'Ja,' zegt ze.

Ik ga tegenover Jeanne zitten. 'Het begin ken je al.'

'Ik ben het vergeten. Het is te lang geleden.'

Ik knik. 'Ik zal het je opnieuw laten zien, doe me maar na.' Ik kruis mijn benen, sla de rok over mijn knieën. Ze doet hetzelfde. Ik steek mijn wijs- en middenvingers in de lucht.

'Krul je tong.'

'Mijn tong?'

Ik doe het haar voor. 'Welke vingers je ook gebruikt, je tong moet je altijd op dezelfde manier krullen.'

Ze doet me na.

'Nu moet je de vier vingers op je gekrulde tong leggen. Kijk, zo.'

vweer doet ze me na.

‘Blaas nu.’

Er komt alleen maar lucht uit haar mond.

‘Knijp je lippen op je vingers. Blazen.’

De lucht klinkt nog steeds als lucht.

‘Dat is niet hard genoeg.’ Ik doe haar voor hoe het moet.

Jeanne probeert het opnieuw.

‘Hárder!’

Ze zucht. Haalt diep adem, probeert het opnieuw.

‘Nog harder, Jeanne!’

‘Ik kan het niet.’

‘Niemand kan het van de eerste keer. Komaan, Jeanne,’ zeg ik, ‘als ik het kan, kan jij het ook leren. En als je het eenmaal kunt, verleer je het nooit meer.’

‘Zoals fietsen,’ zegt ze.

Dat zei Ward ook. Dat het als fietsen was. En dat ik het honderd keer moest proberen. Honderd keer na elkaar, zei Ward. En daarna kon ik het voor altijd.

Ik kon het al na vijftig keer.

Doorgaan, zei Ward.

‘Doorgaan,’ zeg ik tegen Jeanne.

Ze krult haar tong, legt er de vier vingers op, knelt ze tussen haar lippen en blaast.

Een zacht schurend geluid klinkt door de kamer.

‘Bijna,’ zeg ik.

Ze probeert en probeert en probeert. Tot dan, opeens. Een korte fluittoon vult de kamer.

‘Dat is het,’ zeg ik.

‘Dat is het,’ herhaalt ze. ‘Wat knap van mij.’

‘Heel knap,’ zeg ik.

Ze begint te lachen. 'Luister, tante.'

Ze probeert het opnieuw. Het klinkt nog beter dan daarnet. 'Ik kan het écht,' zucht ze. 'En nu de andere vingers.'

Haar gezicht is niet meer oranje maar rood, haar haren zijn rood, haar benen ook. En haar vingers. Haar sproeten zijn verdwenen. 'De duimen,' zegt ze. 'Daar beginnen we mee.'

'Een andere keer,' zegt haar tante. 'Hij moet nu naar huis.'

Ze geeft me mijn droge kleren. 'Ik denk dat je liever in je eigen kleren naar huis fietst, niet?' Ze lacht vriendelijk naar mij. Ik lach terug. 'Trek ze maar snel aan op de gang,' zegt ze.

Achter mij blijft de deur op een kier. 'Blij dat je lacht, kind,' hoor ik haar tante door de kier zeggen.

'Ward heeft het hem geleerd.'

Wat doet ze nu? Ik dacht dat ze zijn naam niet mocht uitspreken!

'Ward? Ward is een slecht mens!' zegt haar tante kwaad.

Zie je wel. Jeanne moet zwijgen over Ward.

'Dat wist Remi toen nog niet.'

'Ik zal het je maar vertellen, kind. Ze hebben Ward opgepakt. Ze gaan hem misschien toch nog doodschieten.'

'Hebben ze hem? Echt?'

'Het werd tijd, kind. Hoog tijd. Een mens wil zijn leven weer oppakken. Maar zolang die kerel niet gestraft is, is de oorlog niet afgelopen.'

Ik duw de deur open.

'Heb je het gehoord, Remi?' Haar stem bibbert. Zo blij is ze, denk ik.

'Ik wist het al,' zeg ik. 'Onze Jef moet getuigen op zijn proces.'

'Waarom vertel je me dat nu pas?' vraagt ze kwaad.

Ik haal mijn schouders op.

'Dood is voor altijd,' zeg ik.

'Wát zeg je?'

'Dat zegt mijn moeder. Dat dood voor altijd is.'

Ik durf haar bijna niet meer aan te kijken. Haar ogen zijn zwart geworden, haar lippen wit, haar sproeten rood als tomatensoep.

Ik sta voor hen, met de rok, de trui, de kousen en de onderbroek in mijn armen. 'Alstublieft,' zeg ik tegen de tante van Jeanne. 'Heel erg bedankt.'

Ze pakt de stapel van me over. Ze knikt vriendelijk. Draait dan haar hoofd naar Jeanne. 'Vertel het hem, kind,' zegt ze.

'Vertel hem wat?'

'Dan vertel ik het wel.'

Maar dan gaat Jeanne tussen haar tante en mij in staan. 'Iedereen weet het. Dat hij mijn vader heeft doodgeschoten.'

Theo? Heeft Ward Theo doodgeschoten?! Ik voel hoe mijn mond openvalt. 'Dat wist ik niet.'

Theo heeft een ongeluk gehad, dát hebben ze me verteld. Mij, de kleine.

'Wij hebben veel verdriet gehad,' zegt Jeanne. 'En mijn grootvader ook. Zijn hart is gebroken door Ward zijn schuld.' Haar ogen blinken. 'Mijn vader heeft tegen de Duitsers gevochten,' zegt ze trots. 'En daarna heeft Ward mijn vader doodgeschoten.'

Ik voel hoe mijn mond opnieuw openvalt. Haar vader is een held. Dat wil ik haar zeggen, maar haar tante neemt mijn arm vast en neemt me mee naar buiten. 'Kom jongen, het is tijd.' Ik merk opeens dat ze net zo groot is als ik. Allebei zijn we een kop kleiner dan Jeanne.

Ze blijft in de deuropening staan. Als ik bij mijn fiets sta fluit Jeanne op haar vingers. Het klinkt luid en helder. 'Nee,' zeg ik.

'Hoezo, nee?'

'Ward,' begin ik.

Ze kijkt me verschrikt aan. 'Juist,' zegt ze, 'we mogen niet meer fluiten.'

'Nooit meer,' zeg ik.

# Zalf

Bielen is weer langs geweest.

De broers Weck, begon hij. Lom en Mon.

Het had destijds in de kranten gestaan. Samen met de broers Weck had ik de moord op de vijf beraamd.

Het vervolg had er ook in gestaan. Behalve Theo werd ook nog Mon die avond doodgeschoten; Lom en ik konden ontsnappen. Ik vluchtte terug naar het oostfront, Lom dook onder en werd meteen na de oorlog opgepakt. Hij had geluk dat hij levenslang kreeg en niet de kogel. En Jef, die werd een held: hij had vier van de vijf kunnen redden.

‘Lom Weck zit zijn tijd uit in Breendonk,’ zei Bielen. ‘Ik ga hem morgen opzoeken. Ik zal hem vragen of hij voor je wil getuigen.’

Ik had hem ongelovig aangekeken. ‘Het woord van een zwarte voor een andere zwarte,’ zei ik. ‘Ze zullen ons graag geloven. En bovendien, spaar uw moeite maar. Lom heeft niet gezien wie Theo vermoord heeft.’

Hij had lang gezwegen. Toen stak hij een sigaret aan. Trok drie, vier keer. Duwde ze uit. ‘Wat was het aandeel van Jef die avond?’

Ik zweeg.

‘Is het zo vreselijk om te vertellen?’

‘Als ik hem verklik,’ begon ik.

‘Wat maakt het nog uit,’ zei hij, ‘Jef valt toch door de mand. Ik heb hem opgezocht, hij is van papier, Ward. Hij scheurt zo uit elkaar als ik hem nog een paar duwtjes geef. En als hij vóór het proces niet breekt, zorg ik er wel voor dat het dán gebeurt. Met leugenaars heb ik geen medelijden.’

Als ik hem nu toch gewoon alles vertelde.

De hele week al speelt die gedachte door mijn hoofd.

De hele week ook draait mijn maag om, klopt mijn hart tegen tweehonderd per uur. Dat ik daar sta en zeg: Jef heeft geschoten.

Ik kan me zo voorstellen hoe het gegaan is. Het verzet had een held nodig, ze hebben hem uitgekozen. Eindelijk moet hij gedacht hebben. En nu

houd, ze hebben hem uitgekozen. Eindelijk, moet hij gedacht hebben. En nu kan hij niet anders dan het spel verder spelen. Hij is altijd een schrikschijter geweest. Maar dat hij mijn naam noemde – als een rat in de val moet hij gezeten hebben. Er is geen andere uitleg.

Bielen zal Jef gebruiken zoals hij Lom wil gebruiken. Hij zal Jef kapotmaken. En het zal hem niks kunnen schelen.

Ik moet hem spreken. Wilt u vragen of Jef me komt bezoeken? Ik zal het er met hem over hebben.

Alleen familie mag op bezoek, zei Bielen.

Zeg dat hij me schrijft.

Hij zal niet schrijven, zei Bielen.

U kent hem niet zoals ik hem ken, zei ik. Hij zag me doodgraag. Hij zal niet tegen mij pleiten.

Het is weer Bekkers die me naar mijn cel brengt.

‘Ik heb zalf voor je meegebracht,’ zegt hij.

‘Ik hoef geen zalf.’

‘Je mankt verschrikkelijk. Straks ben je je been kwijt.’

‘De wond is dichtgegroeid.’

‘Smeer die zalf er toch maar op. Toe dan, jongen. Wees niet zo koppig.’

Dat zei mijn moeder ook. En ze zei dat altijd met zoveel warmte dat ik wist dat koppig zijn niet zo erg was.

Zonder nadenken steek ik mijn hand uit en neem het potje aan.

‘De zalf zal je goeddoen,’ zegt Bekkers. ‘Ik heb ze speciaal voor je laten maken. Ze zit vol goede kruiden.’

Bedankt, wil ik zeggen, maar mijn mond zit dicht. Ik haal diep adem. Opnieuw. En opnieuw. En nog blijven de woorden steken.

‘Rustig maar,’ zegt Bekkers.

Ik ben het niet meer gewend. Dat iemand gewoon vriendelijk voor me is. En dan nog iemand die aan de andere kant staat.

‘Vertel hun alles,’ zegt hij. ‘Vertel hun wie je bent. Dan komt het wel goed met dat proces.’ Hij haalt zijn sleutels tevoorschijn. ‘Het is allemaal niet zo simpel tussen deze muren,’ zegt hij. Hij laat me in de cel. Een tik op mijn

schouder. 'Moed houden, Dusoleil.'

Bekkers heeft me graag. Mij. Ward Dusoleil, oostfrontstrijder. Niet Martin Lenz, oorlogsslachtoffer.

Dat dat kan.

Misschien schrijft Jef me wél. Hij heeft me altijd graag gezien. Een mens geeft niet iemand op die hij graag heeft gezien.

De volgende dagen smeer ik de zalf op mijn wond. Het helpt niet.

# We zijn wie we zijn

Emile en ik verloven ons vandaag. Tegen zeven uur komt hij, en hij brengt zijn ouders mee.

Ik heb vandaag vrij, dus ik kan mijn moeder helpen. Samen maken we de groenten schoon. Mijn vader wil ook helpen, zegt hij. Niks daarvan, zegt mijn moeder, en dat hij niet zo moet rondlopen als een kip zonder kop.

Ik krijg een idee. 'Pa,' begin ik, 'weet je wel dat de moeder van Emile heel veel van muziek houdt? En vooral van trompet. Ze wil zo graag horen hoe goed je bent. Heb je al een idee voor een nummer?'

Nu wordt hij pas echt zenuwachtig. 'Maar ik ben niet goed,' zegt hij.

'Zij denkt van wel,' zeg ik. 'Ik heb het haar verteld.'

'Renée!' Hij vloekt hard. 'Dat zeg je maar om te lachen, niet?'

'Ik zou toch maar wat oefenen als ik jou was. Op de kamer van Remi, daar kun je rustig je gang gaan.'

'Geloof je haar?' vraagt hij mijn moeder.

'Natuurlijk,' zegt ze.

Mijn vader zucht diep, neemt zijn trompet van de kast en loopt ermee naar de kamer van Remi. Hij kijkt nog even om. 'Oh wee,' zegt hij, 'als jullie me wat wijsmaken.'

'We zouden niet durven,' zegt mijn moeder met een uitgestreken gezicht.

Waarop mijn vader met een nog diepere zucht de deur achter zich dichttrekt.

Mijn moeder en ik kijken elkaar tegelijk aan. Een lach schiet in onze keel, we kunnen hem nog net tegenhouden.

Uit de kamer van Remi klinken trompetklanken. Erg zuiver zijn ze niet. Een minuut of tien lang herhaalt mijn vader dezelfde begintonen en dan gaat de deur open. 'Ik kan het niet.'

Hij ziet er zo beteuterd uit. Ik bijt op mijn lip om niet te lachen.

'Dat is omdat je zenuwachtig bent,' zegt mijn moeder. 'Straks lukt het wel,

wedden? Als de mensen zich op hun gemak voelen haal jij je trompet tevoorschijn en dan speel je maar voor hen.'

'Niks daarvan,' zegt mijn vader. 'Ik verstopt mijn trompet en ik vertel hun dat ik ze weggegeven heb.'

'Foei,' zegt mijn moeder, 'je mag niet liegen tegen de mensen.'

'Remi moet maar spelen. En Renée. Daar gaan ze zeker van genieten.'  
Waarop hij met zijn trompet de trap op loopt.

'Wat ga je doen?' roept mijn moeder hem na.

'Ze verstoppen. Wat anders?'

We kijken hem na. Een lach borrelt in me op.

'Ik zie hem zo graag,' zegt mijn moeder.

'Ik ook,' zeg ik.

'Ik weet het,' zegt ze.

Ik schil de aardappelen en was ze daarna in een kom water. Mijn moeder komt naast me staan, neemt de aardappelen uit de kom, snijdt ze in kleine stukken en gooit de stukken in een pot. Ik doe wat zij doet.

'Wees zeker voor je ooit trouwt,' zegt ze opeens.

'Ma, ik denk echt wel na over wat ik doe.'

Ze bijt op haar lip. 'Ik moet me er niet mee bemoeien, kind, ik weet het.'

Geluid op de trap. Mijn vader is er weer.

'Dat heeft lang geduurd,' zegt mijn moeder.

'Ik heb ze heel goed verstopt,' glimlacht hij. 'Zo goed dat ik nu al niet meer weet waar precies.'

Remi komt thuis van school.

'Nu Jef nog, en dan zijn we weer volledig,' zegt mijn moeder.

Maar Jef komt niet. Het is Nicola die ons op de hoogte brengt.

Een klop op de deur. Opeens staat hij midden in onze woonkamer.

'We hebben geen scharen om te slijpen,' zegt mijn vader.

Maar hij komt niet voor onze scharen. Hij komt voor ons.

'Het is Nicola van Jef,' zegt Remi.

Mijn moeder duwt mijn vader aan de kant. 'Is er wat met Jef?' vraagt ze ongerust.

'Hij heeft me gestuurd,' zegt Nicola. 'Ik moet u zeggen dat hij vanavond niet komt. Hij is ziek.'

Mijn moeder schrikt. 'Toch niks ergs?'

'Ik weet het niet. Hij ligt de hele dag in bed. Hij zegt bijna niks. Het komt door die man, denk ik.'

'Welke man?' vraagt mijn moeder ongerust.

'Ik ken hem niet. Hij kwam op bezoek en ze maakten ruzie. Meteen daarna is Jef in bed gekropen.'

'Zo'n hele keurige man?' vraag ik. 'Brilletje, haren glad naar achter gekamd?'

'Zo'n man,' zegt hij.

'De advocaat,' zeg ik.

Nicola kijkt me vragend aan.

'Onze Jef moet op een proces getuigen. Heeft hij je dat niet verteld?' vraag ik verwonderd.

'Het proces van Ward,' zegt Remi.

'Hou je erbuiten, kleine.'

'Het is Remi, pa.'

'Als ik kleine wil zeggen, dan zeg ik kleine.'

'Sander, hou op,' zegt mijn moeder. 'Het is nu niet het moment om onnozel te doen.' Ze neemt haar jas van de kapstok. 'Ik moet naar onze Jef,' zegt ze.

'Niks daarvan,' zegt mijn vader. 'Jij blijft hier. Je laat me niet alleen met het bezoek. Zal ik eens zeggen wat er scheelt? Die kerel heeft hem onder druk gezet en we weten allemaal wat voor een schrikschijter onze Jef is.'

Mijn moeder kijkt hem aan, haar armen om haar jas heen geslagen. Langzaam schudt ze haar hoofd. 'Er is iets, Sander, en ik weet niet wat.'

'Ik zal eens zeggen wat er is,' zegt mijn vader, 'vanavond is het feest voor onze dochter. En een feest zal het worden.'

Mijn moeder knikt. 'Maar morgen ga ik naar onze Jef.'

'Morgen,' herhaalt mijn vader, neemt de jas van haar over en hangt hem weer aan de kapstok. Hij draait zich om naar Nicola. 'We zijn allemaal wat zenuwachtig,' zegt hij, 'de verloving, weet je wel.'

'Ja natuurlijk. Proficiat,' zegt hij tegen mij, 'Renée.'

Dat hij mijn naam kent. Hij buigt zijn hoofd naar me toe. Ik lach naar hem en hij lacht terug. Hij is een filmster.

'Doe de groeten aan Jef,' zeg ik.

'Ik zorg voor hem,' zegt hij warm. 'Jef is mijn vriend.'

'Dat is goed om te horen,' zegt mijn moeder.

Nicola schudt de hand van mijn vader, mijn moeder, van mij, en van Remi. Dan is hij weer weg.

Half zeven. We hebben ons gewassen en onze zondagse kleren aangetrokken. We zitten bij de kachel. We wachten.

'Geef me al maar een borrel,' zegt mijn vader.

'Niks daarvan,' zegt mijn moeder. 'Ik wil niet dat je naar de drank ruikt.'

Het blijft even stil. Alleen het gezoem van het vuur in de kachel en de klok van Gust die tikt. 'Gelukkig hebben we die klok,' zegt mijn vader.

'Hoezo?' vraagt mijn moeder.

'Het is in elk geval iets,' zegt mijn vader. 'Voor de rest hebben we niks van waarde.'

Mijn moeder lacht iets te luid. 'We zijn wie we zijn,' zegt ze.

'Dat is waar,' mompelt mijn vader.

'We hebben ook nog de medaille van Jef,' zegt Remi opeens.

Alle vier draaien we ons hoofd naar de muur. Natuurlijk hangt ze er nog.

Mijn vader knikt tegen de medaille en neemt zijn pijp uit zijn jaszak.

'Nee, Sander,' zegt mijn moeder.

'Als ik rook blijf ik kalm.'

'Als je rookt stinkt het hele huis.'

'Bij hen wordt er niet gerookt,' zeg ik.

‘Zie je wel, Sander,’ zegt mijn moeder.

‘We zijn wie we zijn,’ zegt mijn vader en houdt een brandende lucifer bij zijn pijp.

‘Niet doen, pa,’ zeg ik. ‘Stel dat ze de hele avond zitten te hoesten.’

Mijn vader zucht, legt zijn pijp in zijn schoot. Hij kijkt ons allemaal even aan. Zijn ogen blijven bij Remi rusten.

‘Vertel eens een mop.’

‘Ik ken geen mop,’ zegt Remi kwaad.

‘Pa, laat hem met rust,’ zeg ik.

Remi is nog altijd kwaad. Het is maandagavond begonnen. Het was al donker toen hij thuiskwam van school. Hij was bij Jeanne gaan schuilen voor de regen.

Ze hadden hem soep en droge kleren gegeven.

Ze hadden hem verteld wat Ward gedaan had.

Zij wel.

Zij dachten niet dat hij nog een snotneus was en nergens tegen kon. Ze hadden het hem gewoon verteld. Nog wel zonder dat hij iets gevraagd had.

Wat hadden ze hem dan over Ward verteld?

Dat ze dat goed genoeg wisten, antwoordde Remi.

Zwijg maar over Ward, mopperde mijn vader.

Zie je wel, zei Remi.

Ik nam hem bij de arm mee naar buiten, naar de stal, en we gingen tegen de muur zitten, en ik vertelde hem dat het allemaal waar was, Theo had tegen de Duitsers gevochten en daarom hadden ze zijn vrouw vermoord, en Ward, ja Ward, het was waar wat Jeanne had verteld, Ward had Theo doodgeschoten.

Remi zei dat hij nog wel gewild had dat Ward zijn broer was. Toen begon hij hard te huilen. Ik legde mijn arm om hem heen en trok hem tegen me aan. Na een tijd veegde hij de tranen van zijn gezicht en hij zei: ‘Ik wil een broek met lange pijpen.’

Ik had hem verwonderd aangekeken.

“Zie je wel, Sander,” zegt mijn moeder.

‘Ze knipt altijd de pijpen van de broeken van Jet.’

‘Dat zal ze niet meer doen,’ zei ik. En dat ik het haar zou zeggen.

Maar mijn moeder had deze week geen tijd voor een broek voor Remi. Eerst de verloving, dan de broek, had ze tegen Remi gezegd.

Waarom? had hij gevraagd.

Daarom, had ze geantwoord.

Hij had gezwegen. De hele verdere week lang.

De klok slaat zeven uur.

Een auto stopt voor onze deur.

‘Ze hebben een auto,’ zegt mijn vader. ‘Verdomme, Renée.’

‘We zijn wie we zijn, pa,’ sis ik hem toe.

Meteen wordt er op de deur geklopt. Met zijn drieën staan ze op de drempel, Emile in het midden.

‘Wees welkom,’ zegt mijn moeder.

We schudden allemaal elkaars handen en laten ze weer los. Daar staan we dan, alle zeven, in ons gekrompen huis.

Iemand moet wat zeggen.

‘De jassen,’ zegt mijn moeder, alsof haar iets belangrijks te binnen schiet. ‘Geef ze maar aan mij.’

‘Ga zitten,’ zegt mijn vader vervolgens. ‘Neem een stoel. We zaten net rond de kachel. Het is koud buiten, nietwaar?’

‘Het lijkt wel winter,’ zegt Emiles moeder.

‘Terwijl het eind oktober is,’ zegt mijn moeder geheel overbodig.

We knikken allemaal.

‘Geef de mensen een stoel, Remi.’

‘Ah zo,’ zegt Emiles moeder. ‘Dus jij bent Remi. Het schijnt dat jij zo mooi trompet speelt. Dat beweert Emile tenminste.’

‘Zo is dat,’ zegt mijn vader. ‘Onze Remi is een wonderkind.’

‘Pa,’ zegt Remi, ‘niet overdrijven.’

‘De waarheid mag gezegd worden,’ zegt mijn vader. Hij kijkt mij snel aan.

‘Renée kan er ook wat van. Ik vraag me af van wie ze dat talent hebben. Van mij in elk geval niet.’

Hij is sluw, mijn vader.

‘Zou je de mensen niet wat te drinken aanbieden?’ zegt mijn moeder.

‘Natuurlijk. Wat had u gewenst? We hebben bier, water, maar ook wijn. Rode wijn.’

Ik hoor de trots in zijn stem. Hij is de wijn in Hasselt gaan kopen en hij heeft er veel voor betaald.

Iedereen kiest voor wijn, behalve mijn vader. ‘Ik hou me bij bier,’ zegt hij. ‘Jij ook een pintje, Remi?’

Remi kijkt hem verbaasd aan.

‘Sander, is dat wel...’ begint mijn moeder voorzichtig.

‘De jongen gaat al naar de middelbare school. En hij heeft al een oorlog meegemaakt.’ Mijn vader glimlacht naar de ouders van Emile terwijl hij de wijn uitschenkt. ‘En bovendien is het feest vanavond, hij mag ook wel wat hebben.’

Remi glundert dat het geen naam heeft.

Ik ga naast Emile zitten. Terwijl mijn vader iedereen wat inschenkt buigt Emile zich naar me toe. ‘Alles goed?’ fluistert hij in mijn oor.

‘Ja hoor,’ zeg ik. ‘Met jou ook?’

Hij neemt even mijn hand vast en knijpt er zacht in. Voor hij wat kan zeggen, heft mijn vader zijn glas hoog in de lucht. ‘Op Emile en onze dochter,’ zegt hij. ‘Dat ze samen heel gelukkig mogen worden.’

Onze dochter. Hij knikt naar me, een blos op zijn wangen, terwijl hij nog niks gedronken heeft.

‘Op allebei,’ zegt de moeder van Emile, terwijl ze haar man een duw geeft.

‘Op een lang en gelukkig leven,’ zegt hij.

‘Ik heb iets voor Renée,’ zegt Emile.

‘Een ring,’ fluistert Remi.

‘Sst,’ zegt mijn moeder tegen hem, ‘niet verklappen.’

Alsof ik nog niet door zou hebben wat er in dat kleine doosje zit. Het is

een zilveren ring, met een klein steentje in het midden. 'Het is een diamant,' zucht mijn moeder.

'Vind je hem mooi?' vraagt Emile.

Het is de eerste ring van mijn leven, het eerste juweel dat ik krijg.

'Doe hem maar om,' zegt Emile.

Ik neem hem voorzichtig uit het doosje en laat hem om mijn vinger glijden. Hij past precies. 'Hoe kan dat?' zeg ik verbaasd.

'Het kan,' zegt Emile.

Hij kijkt naar mij en lacht. Zo kijkt en lacht hij altijd net voor we elkaar kussen. Maar we gaan nu niet kussen. Niet met iedereen erbij.

'Bravo,' roept mijn vader opeens, 'bravo.' Hij klapt luid in zijn handen en iedereen klapt mee.

'Ziezo,' zegt de moeder van Emile. 'Nu zijn jullie verloofd.'

'De duiven ringen ze ook,' zegt mijn vader opeens.

De duiven ringen ze ook? Ik voel een glimlach om mijn mond verschijnen, maar ik zie aan mijn moeders gezicht dat het nu niet het moment om te glimlachen is.

Even valt er een pijnlijke stilte.

'Het is maar om te lachen,' zegt mijn vader vriendelijk.

'Hebt u soms duiven?' vraagt de vader van Emile opeens.

We kijken allemaal verrast in zijn richting. Het is al zijn tweede zin vanavond.

'Nee,' zegt mijn vader, 'maar als Renée het huis uit gaat wil ik graag een duivenhok bouwen op zolder. Haar kamer is op zolder, ziet u.'

'Vandaar,' zegt de vader van Emile terwijl hij naar mijn ring kijkt.

Het blijft doodstil terwijl we eten. Remi wiebelt op zijn stoel. Hij is de stilte ook niet gewend.

'Remi, zit stil,' zegt mijn moeder kwaad.

Hij kijkt haar bijna betrappt aan. Meteen stopt hij met wiebelen.

Mijn moeder wendt zich tot de moeder van Emile. 'Hij is nog klein,' knikt ze vergoelijkend.

‘Ik ben al twaalf!’

Mijn moeder knikt zenuwachtig. Nu geen gedoe aan tafel, betekent dat.

Terwijl we toch zijn wie we zijn?

‘Renée heeft me verteld dat u schoolhoofd bent geweest,’ zegt mijn vader tegen de vader van Emile.

De man opent zijn mond om wat te zeggen, maar mijn vader snijdt hem de adem af. ‘Het is een eerbaar beroep,’ zegt hij. ‘U hebt uw stempel op veel jongeren kunnen drukken. En bovendien, een proper werk.’ Hij steekt zijn handen voor zich uit en bekijkt ze. ‘Van vuile nagels hebt u waarschijnlijk niet veel last ge...’

‘Misschien moet onze Remi maar eens zijn trompet tevoorschijn halen,’ onderbreekt mijn moeder hem snel. Voor mijn vader weer een of andere pijnlijke uitspraak doet.

Remi haalt zijn trompet. En hij speelt het plafond naar beneden, het vuur uit de kachel. Iedereen zwijgt, maar deze stilte is niet akelig. De stilte hangt vol applaus, want de handen klappen lang na elk nummer.

‘Klasse,’ zegt de moeder van Emile. ‘Pure klasse, jongeman. Meneer Claessen,’ zegt ze tegen mijn vader, ‘u hebt prachtige kinderen.’

‘U hebt de derde nog niet ontmoet,’ mompelt mijn vader.

‘Wij hebben allemaal prachtige kinderen,’ zegt mijn moeder. ‘Vul de glazen nog eens, Sander, dan zullen we nog eens klinken op iedereen.’

En we klinken op iedereen. Op ons en op wie er niet is. ‘Op Jef én op mijn zussen,’ zegt Emile.

Zijn moeder knikt langzaam. ‘Op je zussen,’ zegt ze. ‘Op alle twee, en op Jef.’

En dan is het ijs pas echt gebroken. Langzaam wordt het huis gevuld met gepraat. Over ons veel te kleine huis (mijn moeder), over het lawaai in de stad (de moeder van Emile), het stof in de mijn (onze vaders), de zussen in Canada (de moeder van Emile), het leven na de oorlog (onze ouders door elkaar). Remi is in slaap gevallen, die zwijgt. Wij zwijgen ook. Emile heeft zijn arm om me heen geslagen. Mijn hoofd rust op zijn schouder. Ik gloei helemaal. Van de warmte in huis, van de rode wijn, van de ring aan mijn vinger. Nu is het echt. Ik ben verloofd.

# Beste vrienden

Ik heb vaak gezien hoe ze een schaap de keel oversnijden. Het is voorbij voor het schaap weet dat het doodgaat. Bij mij zal het anders zijn. Ze zullen traag snijden, zo traag als ze maar kunnen, met het botste mes dat ze kunnen vinden, en het bloed zal blijven druppelen tot er niks meer overblijft.

Ik kom al een week mijn bed niet meer uit. Ik wankel als ik opsta. Mijn benen hebben oefening nodig, mijn armen missen het werk in de mijn. Ik voel hoe mijn spierkracht na een week al is afgenomen. Alsof het nog iets uitmaakt.

Nicola brengt me mijn eten op bed. Telkens vraagt hij: 'Wanneer schijnt de zon weer, Jef?'

Ik antwoord daar nooit op. 'Het gaat niet,' zeg ik alleen maar.

'Wat gaat er niet?' vraagt hij dan. Waarop ik natuurlijk nooit antwoord geef. Hij zou me door het raam naar buiten gooien.

Renée verlooft zich vandaag met haar Emile. Ik kan er niet bij zijn. Ik ben nog altijd ziek.

Vandaag is het weer kermis in mijn hoofd. Misschien moet ik maar gewoon mijn ogen sluiten en schapen tellen. Onzevaders bidden. Misschien gaat Ward dood, nog voor er een proces kan plaatsvinden. Het gebeurt vaak genoeg dat gevangenen sterven in hun cel. Soms hangen ze zich op omdat ze bang zijn voor wat komen zal.

Maar Ward zal zich niet ophangen. Hij niet. Als er één ding is dat ik met zekerheid weet, is het dat.

Zover is het dus gekomen met mij. Dat ik hoop dat mijn beste vriend van vroeger zich zal ophangen. Door het vuur zou ik voor hem zijn gegaan.

Ik hoor iemand de trap op lopen. Nicola. De deur gaat open.

'Ben je nog ziek?'

'Ach,' zeg ik.

'Blijf je volgende week nog thuis?'

'Zie ik eruit of ik maandag weer aan het werk kan?'

Hij kijkt me verbaasd aan. Hij is niet gewend dat ik hem afspauw. Hij zal

Hij kijkt me verbaasd aan. Hij is niet gewend dat ik hem aishaaw. Hij zal er gauw achter komen wie ik ben.

‘Je maakt je zorgen over het proces,’ zegt hij.

Mijn mond valt open. Hoe weet hij van het proces? Van mijn ouders, natuurlijk. Ze moesten eens ophouden met zich overal mee te bemoeien.

‘Je ouders zijn ongerust,’ zegt hij.

‘Dat zijn ze al hun hele leven,’ mopper ik. ‘Heb je mijn medaille gezien? Ik ben een held.’

Nicola schudt zijn hoofd. Dan glimlacht hij. ‘Ben jij een held?’

Ik haal mijn schouders op.

‘Wat kijk je kwaad.’ Hij glimlacht nog breder.

Ik ben rechtop gaan zitten. Ik trek het laken tot boven mijn kin. Verdwijnt dan, denk ik. Maar hij blijft rustig zitten. En hij blijft rustig naar me glimlachen.

‘Vertel van het proces,’ zegt hij.

Ik schud mijn hoofd.

‘Je moet het vertellen,’ zegt hij. ‘Of je wordt echt ziek.’

‘En dan?’ Ik haal mijn schouders op.

‘Ik wil dat je weer beter wordt, Jef. Ik wil dat je weer lacht.’ Even legt hij zijn hand op mijn arm. ‘Ik heb hun beloofd dat ik voor je zal zorgen.’

Zoals hij dat zegt. Of hij overal tegen kan.

‘Het is die man,’ zegt hij bezorgd. ‘Wat kwam hij doen?’

Kan hij echt overal tegen?

‘Ik moet gaan getuigen en ik wil niet.’

Hij knikt. Hij begrijpt het. Nog voor ik het heb uitgelegd. Waarom ik niet wil.

‘Tegen mijn beste vriend. Mijn beste vriend van vroeger. Hij zit in de gevangenis. Ze gaan hem doodschieten.’

‘Is hij een slecht mens?’

Hij kijkt me aan. Ja, wil ik zeggen, hij is heel slecht. Maar de woorden komen niet. ‘Nee,’ zeg ik.

‘Dan zeg je dat gewoon op het proces,’ zegt hij.

Ik zwijg.

‘Het is echt zo eenvoudig, Jef.’

Is dat zo? Is het echt zo eenvoudig?

Hij staat op. ‘Je moeder heeft eten meegegeven voor ons. Je moet het wel in de keuken komen opeten.’ Hij kijkt me vragend aan.

‘Het lukt wel,’ zeg ik.

Hij straalt opeens. ‘En misschien ga je morgenavond weer mee werken?’

‘Misschien.’

Hij glimlacht, opent de deur en wil naar buiten gaan.

‘Nicola?’

‘Ja?’

Zoals hij daar staat. Leunend tegen de deur, alsof hij de wereld op zijn pink draagt.

‘Bedankt,’ mompel ik.

‘Het is niks,’ zegt hij, en trekt de deur achter zich dicht.

Een grote hitte overweldigt me. Mijn vel, mijn haren, de matras, alles brandt. Ademen, blijven ademen, het wordt vanzelf wel weer minder. Wat het niet wordt.

Ik duw het laken van mij af. Het is kletsnat van het zweet.

Ik kijk naar mezelf, ik ben er nog. Het is een klein wonder.

# Puin

Ik sta in het midden van de klas. Mijn trompet in mijn handen. Ik blaas. Er komt geen geluid. Enkel lucht. En speeksel. Ik blaas opnieuw. Meer speeksel.

Het zweet breekt me uit. Mijn vingers op het koper. Speel dan, verdomme. Mijn vingers gehoorzamen niet. Stokken zijn het geworden. En stokken buigen niet. Het zweet loopt over mijn gezicht, vermengt zich met mijn speeksel.

De trompet valt. Klettert tegen de grond. Ik breng mijn handen naar mijn gezicht. Mijn mond is weg. En zonder mond kan ik niet spelen.

Het is mijn vel. Het verdwijnt.

‘Speel, Renée.’

Mijn moeder. In de deuropening.

‘Je bent mooi als je speelt, Renée.’ Ze glimlacht. ‘Blaas, kind. Blaas.’

Ik schud mijn hoofd.

‘Toe dan, kind. Raap je trompet op.’

Ik wil me bukken. Het lukt me niet. Het is mijn vel, moeder, het krimpt.

Waarom mompel je zo, Renée?

Emile grijnst naar me. Mijn moeder is nergens meer. Mijn trompet, ik wil mijn trompet. Emile opent zijn armen, alles komt goed, Renée, zijn hoofd is veel te groot, het groeit en groeit, zijn mond opent zich, ik zie zijn huig dansen. Je bent mooi, Renée. Zijn stem blaast me omver. Ik vlieg. Achteruit, tegen de deur. Het doet geen pijn. Nog niet.

De deur is dicht. De sleutel is weg.

Ik schiet recht overeind in bed. Mijn haren zijn nat van het zweet. Gestommel beneden. Gebons op de deur.

‘Wie durft er nog zo laat,’ hoor ik mijn vader zeggen.

Er wordt opnieuw gebonsd. ‘Brand,’ klinkt het, ‘brand!’

Snel trek ik mijn kleren aan, loop naar beneden. Mijn ouders hebben de deur al geopend. Er staan twee mannen voor hen. Ze zijn van de fanfare, ik

ken ze niet goed, ze zijn nog maar pas lid geworden.

‘Wat is er?’ vraag ik ongerust.

‘De fanfarezaal staat in brand,’ zegt mijn vader, ‘ze hebben hulp nodig.’ Hij heeft zijn jas aangetrokken, trekt zijn pet diep over zijn oren. ‘Tot straks,’ zegt hij tegen mijn moeder en mij en volgt de mannen naar buiten.

‘Wees voorzichtig, Sander,’ roept mijn moeder hem na.

Vliegensvlug pak ik ook mijn jas en mijn sjaal. ‘Tot straks, moeder.’

Ze draait zich geschrokken om. ‘Renée! Hier blijven, zeg ik je!’

Maar ik ben oud genoeg om mijn vader te volgen als ik dat wil. En het is ook mijn zaal die in brand staat.

De zaal staat in lichtervlaam. Vlammen en rookwolken slaan door het dak en langs de vensters naar buiten. Onze zaal. Ons Verlangen. Op in de vlammen.

Alle vier staan we er met ontzetting naar te kijken.

‘Er is niks aan te doen,’ zucht mijn vader. ‘Helemaal niks meer.’

Het plein is vol mensen. Ze dragen lege en volle emmers water, ze rijden met karren vol tonnen water. We lopen naar de overkant, tussen de mensen, de emmers, de karren door. Ondertussen is er een felle wind opgestoken die de rook in onze richting drijft. Ik duw mijn mouw tegen mijn mond en mijn neus.

De hemel is een lelijk oranje spook. Er zijn geen slachtoffers, horen we vertellen. Gelukkig zijn er geen huizen tegen de zaal aan gebouwd. Mijn vader dompelt zijn zakdoek even onder in een emmer water en geeft hem dan aan mij. ‘Hou die tegen je mond,’ zegt hij. ‘Het helpt tegen de rook.’

Hij schopt zijn rechterschoen uit en trekt zijn sok uit. Hij maakt de sok ook nat, wringt hem uit en steekt hem in zijn mond. ‘Zo,’ mompelt hij. Hij trekt zijn schoen weer aan en knikt ernstig naar me. Het is geen gezicht, die natte stinkende sok in mijn vaders mond. Ik voel een lach in mijn keel kriebelen maar ik slik hem in, want achter die lach zit een hoestbui. Ik glimlach naar mijn vader, en hij glimlacht terug.

Ik volg hem weer.

De zaal licht helemaal op, de hitte is bijna niet te verdragen. Morgen is er alleen nog puin. Zwart en dood puin. Ik heb al eerder een huis zien branden. Huizen van collaborateurs, van landverraders. Ik heb er ook naar staan kijken.

Ik heb net als iedereen gedacht: ze hadden maar beter moeten weten. Café Den Bonten Os was erbij, de bazin was iets te dikke vrienden met de Duitsers geworden. De winkel van Wards moeder hebben ze gerust gelaten. Dat was louter aan zuster Melanie te danken. Ze was in de winkel toen mannen van het Geheim Leger eraan kwamen. Ze kon niet beletten dat ze de moeder van Ward uit haar huis sleurden, maar wel dat het afgebrand werd. Zuster Melanie is in de deuropening gaan staan, schijnt het, en ze heeft gezegd: over mijn lijk. Zuster Melanie is een grote struise vrouw en ze vulde de hele deuropening, maar zelfs al was ze klein en tenger geweest, dan nog waren ze afgedropen met hun fakkels en hun olie.

De hitte wordt almaar heviger.

‘We staan op straat,’ zucht een man naast me. Ik ken hem, hij speelt ook bij de fanfare. Ik kijk om me heen. Ze zijn er allemaal, alle mannen van Ons Verlangen. Waar is Victor?

Opeens klinkt er een luid geraas. Tegelijk zakt de hele bovenste verdieping samen met het dak door het gebouw heen. Iedereen deinst een paar stappen achteruit, de ogen strak op de zaal gericht. Er gaat een grote zucht door de groep.

Niks zal ervan overblijven.

Mijn vader staat naast me, nog steeds met de sok in zijn mond. Hij kijkt zo triest.

Iemand moet wat zeggen.

Ik neem de zakdoek van mijn mond. ‘Het is maar een gebouw,’ zeg ik luid.

‘Hoezo?’ vraagt mijn vader.

‘Het is geen mens,’ zeg ik. ‘Een mens, dat zou pas erg geweest zijn.’

‘Je snapt er niks van,’ zegt mijn vader. ‘Die zaal, daar ligt ons hart, Renée. Je beide grootvaders hebben er nog in gespeeld.’

‘Ze heeft gelijk,’ zegt een stem naast me.

Het is Victor. Zijn gezicht ziet zwart van het roet.

‘Waar ben je geweest?’ vraag ik ongerust.

‘Helpen blussen,’ zegt hij. ‘Ik was hier vanaf het begin, maar we zagen al snel dat het ons niet zou lukken.’

Hoofden zakken nog dieper weg in borstkassen.

‘Mannen,’ zegt Victor, ‘luister eens. De zaal is weg, maar Ons Verlangen niet.’

Niemand zegt wat.

‘We zoeken een nieuwe plek,’ zegt Victor. ‘We gaan gewoon door. Zoals Renée al zei, het is maar een gebouw. Kop op, dus.’

Proppen worden uit monden gehaald, sjaals worden weer gewoon om de hals gebonden in plaats van voor het halve gezicht. De wind is gedraaid.

‘Het zal nog wel een tijd blijven branden,’ zegt iemand.

Victor knikt. ‘Misschien kunnen we morgen al wat puinruimen.’

We zullen er allemaal zijn.

‘Het is maar een gebouw,’ zegt mijn vader als we weer thuis zijn. ‘Meer niet. Morgen zullen we puinruimen. Na de hoogmis. Renée en ik. Misschien kan Remi ook helpen.’

‘Puinruimen?’ vraagt mijn moeder.

‘Puinruimen móét,’ zegt mijn vader. ‘En daarna kunnen we weer verder.’

# Goed nieuws

‘Meekomen, Dusoleil.’ Dit keer is het niet Bekkers die me komt halen. Gerammel van sleutels, de deur die openzwaait. Als ik op de gang kom worden mijn armen meteen op mijn rug geduwd. Ik word in de boeien geslagen en meegeleid.

‘Is Bekkers ziek?’ vraag ik.

‘Wie weet,’ zegt de bewaker.

‘Tets ergs?’ vraag ik ongerust.

Hij kijkt me spottend aan. ‘Hij is ziek van jullie gezichten.’

Ik buig mijn hoofd en zwijg.

‘Wat denk je dat het met een mens doet om elke dag jullie ellendige koppen te zien?’

Zijn gezicht staat me ook niet aan. Hij duwt me voor zich uit. Schopt in mijn onderrug. Ik struikel over mijn voeten, maar hou me nog net overeind. Hij lacht als een aap. Ik kijk niet om. Ik kan alleen maar verder lopen. Als ik iets zeg verlies ik. Als ik zwijg ook. Een mens verliest hier altijd.

Zijn arm schiet uit. Hij slaat met zijn vuist tegen de achterkant van mijn hoofd. Ik wankel. Val tegen de muur. Zijn voet op mijn been. ‘Opstaan, lui varken.’

Hij laat me los. Ik kruip overeind. Een schop tegen mijn rug. Ik vlieg weer tegen de muur, val opnieuw tegen de grond. Ik draai me om, mijn lijf ineengekruld zodat hij niet in mijn buik kan schoppen. Hij leunt tegen de muur. ‘Ben je je tong verloren?’ Hij lacht me uit. Terwijl er niets te lachen valt.

Mijn advocaat zal een klacht indienen, wil ik zeggen. Maar ik klem mijn lippen op elkaar. Als ik ga dreigen brengt hij me terug naar mijn cel. Zegt hij tegen meester Bielen dat ik ziek ben. Te ziek voor bezoek.

Als het hierbinnen al zo erg is, hoe zal het daarbuiten dan wel niet zijn?

‘Sta op. *Sta op!*’

Een deur gaat open. Iemand steekt zijn hoofd in de gang.

‘Alles in orde?’

Mijn bewaker trekt me ruw overeind. ‘Ik breng deze sukkelaar naar zijn advocaat. Het ventje is het niet meer gewend om te lopen. Platbroeken zijn het, allemaal.’

Het hoofd in de verte grinnikt en verdwijnt weer.

Ik ben geen ventje. Ik was verdomme de sterkste van mijn groep. Met mijn blote handen knijp ik zijn keel dicht.

‘Heb ik je kwaad gemaakt, Dusoleil?’

Die grijns. Ik sla ze van zijn gezicht. Maar ik haal mijn schouders op.

‘Mankepoot,’ grinnikt hij. ‘Je beseft toch dat je geen kans maakt?’ Hij schopt opnieuw in mijn rug. ‘Lopen,’ brult hij.

We staan voor de wachtkamer. Hij maakt mijn boeien los en duwt me naar binnen. Meester Bielen is er al. We pakken elkaars rechterhand vast, schudden ze.

Hij zet een tas voor me op tafel. ‘Van je moeder,’ zegt hij. ‘En dat je je sterk moet houden.’

We gaan elk aan een kant van de tafel zitten.

‘Wat is er met je hoofd? Heb je een klap gekregen?’

‘We zijn crapuul, dat verdient af en toe een goede smak tegen de kop. Zo vergeten we niet wie we zijn.’

Hij kijkt me aan. Schudt zijn hoofd. ‘Is het die bewaker?’

‘Ik overleef het wel.’

‘Het is tijd dat je proces voorkomt. Ik heb goed nieuws. Ik heb Lom Weck gesproken, hij wil komen getuigen.’

Hij klinkt zo vrolijk. Ik wil zo graag ook vrolijk zijn. Gewoon simpelweg vrolijk. Als ik een reden wist, één kleine reden. ‘U denkt toch niet dat Lom Weck indruk zal maken op de rechtbank? Hij was een kleine garnaal. Een meeloper.’

‘Hij heeft respect voor je.’

‘Dat zal wel.’

‘Je laat je vrienden toch niet in de steek? Op geen enkel moment, zei je

toch? Dat waren ook zijn woorden, Ward. Jullie vochten voor dezelfde zaak. Jij ginder, hij hier. Jullie waren strijdmakkers. Je hebt me verteld hoe sterk de banden onderling zijn.'

Hij kaatst me mijn eigen woorden in het gezicht. Lom zal getuigen, zoveel is zeker. Hij zal hun niet kunnen vertellen wíé Theo heeft vermoord. Hij weet alleen dat ik het niet was. Dat zal hij hun vertellen.

Maar hij zal al mijn andere doden niet kunnen wegnemen.

'Alsof ik ooit een kans maak. U weet wat ze denken over mensen als ik. Mensen die aan het oostfront gevochten hebben.'

Hij legt zijn arm op de mijne. Meteen trek ik mijn arm terug. Ik hoef zijn troost niet. Hij, vanuit zijn mooie veilige wereldje, zal me nooit kunnen vertellen hoe ik overleven moet.

'Ik weet dat je vader zelfmoord heeft gepleegd.'

Ik kijk hem verbluft aan. Waarom begint hij in godsnaam over mijn vader? 'Laat hem er maar buiten, meester.'

Hij zwijgt.

'U bent hier om mijn proces voor te bereiden. Het een heeft niets met het ander te maken.'

'Dat zal ik wel uitmaken.' Hij schrijft iets op in zijn map. Kijkt me weer aan. 'We beginnen opnieuw. Heeft niemand je ooit op andere gedachten willen brengen?'

'Ze zei dat ik niet mocht gaan. Renée. De zus van Jef, weet u wel.'

'Ze heeft je niet kunnen overtuigen?'

'Haar familie wilde niets met de oorlog te maken hebben.'

'Jouw familie dus wel.'

'Mijn moeder wilde liever dat ik bleef. Maar ze begreep me.'

'Ze had het al zo moeilijk met de commentaar van de mensen,' zegt hij. 'En ze zou het nog lastiger krijgen als je vertrok.'

Ik kijk hem zwijgend aan.

'Dat wist je toch?'

'Ze stond achter me. Welke keuze ik ook maakte.'

'Ze was bang te verliezen als ze tegen je in zou gaan.'

Ze was bang je helemaal te verliezen als ze tegen je in zou gaan.

Wat vertelt hij toch allemaal? Hij weet niets van mijn moeder. 'Ze wist dat ik het niet kon opgeven.'

'Je vader heeft dat wel gedaan.'

Kalm blijven, Ward. Hij probeert je onderuit te halen. 'Dat heeft hij gedaan, inderdaad.'

'En jij zou dat nooit doen. Niet één keer, niet eens een halve keer.'

Ik kruis mijn armen. 'Leeft uw vader nog?'

Hij kijkt me verrast aan. Hij knikt.

'Weet u hoe dat is? Thuiskomen van school, de deur openduwen en de volgende seconde de wereld uiteen zien vallen? Mijn moeder was die dag naar haar ouders. Zijn tong was al zwart toen ik hem vond. De lafaard heeft gewacht tot iedereen het huis uit was, zodat niemand hem nog kon ompraten. Ik snap dat niet.'

'Wat snap je niet?'

'Dat hij dacht dat wij beter af waren zonder hem.'

'Na al die jaren,' zegt Bielen, 'ben je nog altijd kwaad.'

'U had hem die laatste weken moeten zien.'

Hij knikt.

'Hij zat daar maar, hij leek wel honderd.'

'Je vader was een goed mens.'

Ik haal mijn schouders op.

'Heb je echt nooit aan je moeder gedacht? De problemen die zij zou krijgen?'

Niet als we de oorlog wonnen. Dan zou ze de moeder van een held zijn. En zij was sterk. Ik zou dat ook zijn. Ward Dusoleil zou de wereld mooier helpen maken. Ik ging op zoek naar een groot verhaal om in mee te spelen. En het verhaal kwam zomaar naar mij toe. Albrechts verscheen aan de horizon en ik was verkocht.

Albrechts. Zonder hem had ik het de eerste jaren na mijn vaders dood niet overleefd.

Godverdomme. Albrechts.

~~~~~

Ik kán het hem niet kwalijk nemen.

Bielen kijkt me rustig aan. ‘Uiteindelijk ben je niet aan het front gebleven, Ward. Je hebt de keuze gemaakt om daar weg te gaan. Er moet daar iets gebeurd zijn.’

Friedrich. Edgar Friedrich. Ik was hem bijna vergeten. Hoe vals wordt de waarheid van al dat vergeten.

‘Ik ben iemand tegengekomen.’

‘Vertel.’

‘Aan het front heeft een nazi-officier me verteld wat voor mensen nazi’s zijn. Ik kon mezelf wijsmaken wat ik wilde, maar ik was wel een nazi, zei hij.’

‘Wat heb je daarna gedaan?’

Ik schud mijn hoofd. ‘Niets om trots op te zijn.’

‘We moeten op alle vragen voorbereid zijn. Vertel het maar.’

1944

Rattenvoer, kanonnenvoer

Kleine Leon volgde me de tent uit. We lieten het lazaret achter ons. Voorgoed. Ik stopte mijn sax weg, terwijl Jan en Hendrik naar me toe kwamen gelopen. Daar stond ik dan met drie snotneuzen aan mijn zijde. Drie snotneuzen die me vragend aankeken.

‘Wat gaan we nu doen, Sturmmann?’

Wé. Wij gingen niets doen. Ik kon hen niet alle drie meenemen. We zouden te veel opvallen.

‘Sturmmann?’ Leon trok aan mijn mouw.

Hem wilde ik nog meenemen. Voor hem wilde ik het er nog op wagen. Maar het beste was dat ik hen hier achterliet. In het lazaret waren ze nog het veiligst. Ik haalde diep adem. Ik moest het hun duidelijk maken. Dat het voor hun eigen bestwil was. Maar voor ik wat kon zeggen stond Friedrich voor me.

‘Vertrek,’ zei hij.

Ik knikte. ‘Ik ben zo weg. Alleen...’

‘En neem de jongens mee.’

Ik zweeg. ‘Nee,’ zei ik dan. ‘Ze zullen meteen neergeschoten worden.’

‘Je begrijpt me verkeerd. Ik wil dat je naar het westen trekt.’

‘Ik deserteer niet,’ zeg ik verontwaardigd.

‘Ach Dusoleil toch. Met je verdomde idealisme.’ Hij zuchtte. ‘Goed dan, ik geef je een excuus. Je weet dat veel mensen naar het westen vluchten. Welnu, we hebben van hogerhand opdracht gekregen hen zo veilig mogelijk te begeleiden.’ Hij keek naar de jongens. ‘Zoek jullie spullen,’ beval hij. ‘Maak je klaar om te vertrekken, vergeet je mutsen en je handschoenen niet.’

Ze knikten alle drie. ‘Het is zo koud, Sturmmann,’ zei Hendrik.

Het was harder beginnen te sneeuwen, en het zag er niet naar uit dat het snel zou ophouden. ‘Op je tanden bijten,’ zei ik. Het klonk meer kortaf dan ik wilde.

Ik zag de tranen in zijn ogen. Ik negeerde ze. Tranen haalden al helemaal niets uit tegen de kou. Ik had het ook koud. Al dagenlang, wekenlang. Hendrik had zich omgedraaid en verdween. De twee anderen volgden hem.

Friedrich keek hen na. 'Arme jongens.'

'Ik dacht dat ze in het lazaret...'

'Dat zal net als de rest opgeblazen worden door de Russen, Dusoleil. Maak je geen illusies dat ze de gewonden zullen sparen. Hij knikte naar me. 'Vertrek naar het westen. Twijfel toch niet zo.'

'Maar,' begon ik.

'Het is geen eer om aan het oostfront te vechten.' Hij zweeg even. 'Waarom ik hier dan toch ben? Ik ben gestraft.'

'Gestraft?'

'Ze hebben me mijn rang afgepakt en me hier naartoe gestuurd. Ik ben hier niet de enige, in dit kamp alleen al zijn we zeker met tien gestrafte ss-officieren.'

'Gestraft!' herhaalde ik verbaasd.

'Wil je weten wat ik gedaan heb? Heb je twee minuten?'

Ik knikte. Ik moest het weten. Waarom stuurden ze in godsnaam gestrafte ss-officieren naar het oostfront?

'Nog nooit van een kz gehoord?'

Ik schudde mijn hoofd. Ik hoorde aan zijn stem dat het iets was dat ik zou moeten kennen.

'Nee? Niet te geloven. Hier aan het oostfront weten ze ook helemaal niets van wat er écht gaande is.' Hij keek mij aan, schudde zijn hoofd. 'Jonge jonge toch.'

'Doe niet of ik een klein kind ben, vertel het maar gewoon.'

'Vertel het maar gewoon.' Hij lachte schamper. 'Het is geen mop, Dusoleil, het is om je ogen uit je lijf te krabben, een mes in je buik te steken, je lijf kapot te snijden tot zelfs de gieren het niet meer willen. Je gaat spijt krijgen dat je geboren bent, Dusoleil.'

Ik verstijfde. Waar had hij het in godsnaam over?

'Ik weet het, Dusoleil, ik klink als een opera, maar de oorlog is ook een

opera, een smerige opera waarin ze allemaal doodgaan, vooral de goeden, ik ga daar geen doekjes om winden, ik ga het niet mooier maken dan het is. Een kz is een kamp. Een concentratiekamp. De nazi's kunnen bepaalde mensen nu eenmaal niet verdragen en dus stoppen ze hen in kampen. De rassentheorie, ooit van gehoord?'

Ik schudde mijn hoofd.

'Joden, zigeuners, homo's, mensen met een iets te grote mond, gehandicapten, ze horen allemaal niet thuis in Hitlers derde rijk. Mannen, vrouwen, kinderen, baby's, maakt niet uit, ze gaan er allemaal aan als de nazi's dat nodig vinden. Het arische ras moet zuiver blijven. Je gaat me niet wijsmaken dat je daar niets van wist.'

Ik schudde opnieuw mijn hoofd. Verbijsterd.

'Het is een deel van de nazipolitiek. Dat moet je geweten hebben.'

'Werkkampen, ja, dat die bestaan, dat weet ik. Mannen van mijn bataljon zijn ernaartoe gestuurd, onder andere omdat ze gestolen hadden.'

'Werkkampen? Laat me niet lachen. Vernietigingskampen, Ward. Niet meer of niet minder dan dat. Ach Dusoleil toch.' Hij schudde zijn hoofd een paar keer. 'Het zijn beesten. Weet je wat ze met die mensen doen in die kampen? Ze sarren hen, ze folteren hen, ze halen onmenselijke spelletjes met hen uit. Je kunt het zo wreed niet verzinnen of de nazi's hebben het wel uitgevonden. En ten slotte vermoorden ze hen. Een van hun lievelingsplekken om te moorden zijn de gaskamers. Je wil niet weten welke gruwelijke taferelen er zich afspelen voor de mensen naar binnen moeten. De mensen zijn niet dom, na een tijd weten ze echt wel dat het geen gewone douchecellen zijn.'

De grond onder mijn voeten begon te bewegen, maar ik zou niet vallen. Ik spande al mijn spieren, sloeg mijn armen om mezelf heen, plaatste mijn voeten wat meer uit elkaar. Zijn verhaal was nog niet afgelopen. Misschien moesten we maar gewoon nú vertrekken.

'Luister naar me, Dusoleil. Het is niet mooi, maar je moet dit weten. Het gaat ook om jou.'

Ik keek hem ontzet aan. Ik had níks te maken met die gruwelijkheden, totaál niets. 'Ik was er niet eens bij,' zei ik, opeens woedend.

'Je bent toch ook een nazi,' zei hij zacht. 'Ook al kom je uit België.'

Vlaanderen, wilde ik zeggen. Ik zweeg. Vertel ze maar, dacht ik bijna ontend, vertel die dingen maar waar ik niets mee te maken heb. Ik geef je

opstandig, vertel die dingen maar waar ik niets mee te maken heb. Ik geef je nog een minuut en dan ben ik weg. Weg van deze rottige plek.

‘Je moet dit weten,’ zei hij, nog steeds met zachte stem. ‘Je moet weten voor welke soort mensen je gevochten hebt. Je hebt de Hitlereed gezworen, is het niet?’

‘Ze hebben ons gedwongen,’ zei ik.

‘Praatjes, Dusoleil.’

‘Maar ik heb godverdomme niet voor Hitler gevochten, ik heb voor Vlaanderen gevochten. Er was ons van alles beloofd.’ Het rolde vanzelf uit mijn mond.

‘Ik weet het, Dusoleil,’ zei hij nog zachter. ‘En toch werken er ook Vlamingen in de kampen. Ze laten zich maar al te gewillig inschakelen door de nazi’s. En ondertussen blijven de gruwelijkheden maar doorgaan.’

Waren we erin geluisd, wij oostfronters?

Hij zuchtte even. ‘Ze hakken ook ledematen af van gevangenen, naaien ze aan bij anderen en kijken hoe lang ze nog blijven leven. De mensen, de ledematen. Soms vervelen ze zich en dan gaan ze mensen uit de kampen neerschieten. Eerst jagen ze hen voor zich uit, naar de omheining van het kamp, en die mensen rennen hun ziel uit hun lijf, hoe zwak ze ook zijn, want de nazi’s schieten als ze blijven staan. En als ze bij de omheining komen, tja, dat lijkt op een ontsnappingspoging en daar staat de doodstraf op, dus dan moeten ze wel doodgeschoten worden. Ik kan uren doorgaan, Dusoleil, het is niet te geloven welke gruwelijkheden een mens bedenken kan. Wist je dat ze soms pasgeborenen verbranden? Gewoon, voor de lol? Nee, natuurlijk wist je dat niet. Het gekrijs van die kinderen, dat is de allergrootste hel.’

Dit kon toch niet waar zijn. Zo wreed kon een mens toch niet zijn.

‘Dusoleil, zo hebben ze oorlog gevoerd. Op de meest smerige manier. En wij hebben meegedaan, Dusoleil, en jij bent zo stom geweest om je lieve land te verlaten om ons te komen helpen. Dat rottige, decadente, smerige naziregime. Ik hoop uit de grond van mijn hart dat de geallieerden winnen, dat de Russen het halen, weet je dat? Maar laten ze het alstublieft een beetje menselijk doen.’

De rillingen liepen over mijn rug.

‘Nooit zullen we vergeven worden, Dusoleil. Ik was aangesteld in zo’n kamp, als hoge officier hield ik supervisie over de keuken. Ik wist wat er

allemaal gebeurde, maar ik sloot mijn oren en ogen. Een mens kan écht van steen worden. Ik zag niets meer, ik hoorde niets meer. Waarom? Bang om gek te worden? Bang voor mijn eigen vel, als ik mijn mond opentrok? Was het zo simpel: geen vragen, geen twijfels? Het moet wel. Het is niet te geloven dat het kan, maar het kan dus. Ik zei het al, beesten worden we, Dusoleil, tot in het diepste van onze ziel. Ook als we op onze stoel blijven zitten en alle ellende tolereren, om welke reden ook. Op een avond was er een feestje, want de oudste zoon van de kampcommandant werd die dag veertien. Op een gegeven moment nam de commandant zijn zoon bij de schouders en zei: 'Je hebt nog geen cadeau gehad, wel, daar gaan we nu voor zorgen.' Hij liep de zaal uit, zijn arm om zijn zoon en wij volgden hem, nieuwsgierig om wat er komen zou. Een fiets misschien, of wie weet, een vuurwerk boven het kamp, de commandant zag het graag groots als er iets te vieren viel. Hij hield stil bij een van de slaapzalen. 'Rauskommen,' beval hij, en dat ze allemaal op een rij moesten staan. Een stuk of vijftig magere mannen in streepjespakken stommelden slaapdronken naar de binnenplaats. Toen gaf de commandant zijn pistool aan zijn zoon en hij zei: 'Jij wordt vandaag veertien. Wel, je mag van mij veertien gevangenen neerknallen.'

Het klonk allemaal zo onwaarschijnlijk, niemand kon dit verzinnen. Mijn ademhaling gierde door mijn keel. 'Hij schoot. Is het niet? Hij schoot veertien gevangenen neer.'

'Hij schoot inderdaad, Dusoleil. Dat verwende manneke schoot, en spaar hem Heer, want hoe kan een kind anders met zo'n vader, hij schoot en hij lachte bij elke voltreffer, en hij bleef schieten en schieten tot er veertien op de grond lagen. En de commandant begon te applaudiseren voor dat zwijn, zijn zoon, en voor zichzelf, de vader van dat zwijn, nog groter zwijn dus, en wij moesten ook allemaal applaudiseren, of meneer de commandant het zwijn zou wel eens heel kwaad kunnen worden. Dus we hebben geapplaudiseerd. Ja, ik ook. Op geen enkel moment heb ik die kleine zijn pistool afgepakt. Niet dat het iets had uitgemaakt voor de veertien, ze zouden toch zijn doodgeschoten. Maar voor mij had het misschien een verschil gemaakt.'

Hij zuchtte diep. 'Toen ging er iets kapot in mij. Alle leidingen sprongen tegelijk, en het water stroomde langs alle kanten naar buiten. Die dag heb ik een klacht ingediend tegen de commandant. Er werd geen gevolg aan gegeven. In plaats daarvan zorgden ze voor mijn overplaatsing naar de gaskamers; ik moest zorgen dat alles daar vlot verliep. Voor de mensen naar binnen werden geduwd, moesten ze zich ontdoen van hun kleren en hun juwelen. Ik moest erop toezien dat dat ordelijk verliep. Orde was van

juwelen. Ik moest erop toezien dat dat ordelijk verliep. Oude was van levensbelang. Veel belangrijker dan de levens van al die rijen mensen bij elkaar. Ik moest hen geruststellen. Hun vertellen dat ze echt enkel zouden douchen. Over tien minuten zouden ze weer buiten staan. Om te kotsen was het. Na een week was ik zo ziek van mezelf, en ik bleef op mijn bed liggen. Omdat ik van goeden huize kom, durfden ze me niet te fusilleren wegens obstructief gedrag, maar ze pakten mijn rang af en stuurden me naar het oostfront. Want het oostfront is de plek voor de hopeloze gevallen, dat is algemeen bekend. Wie hier vecht gaat ten onder, dat is algemeen bekend.'

Ik ging op een steen zitten. Friedrich hurkte voor me, nam mijn hoofd in zijn handen, dwong me hem aan te kijken. 'Ik weet het,' zei hij zacht. 'Ik lig elke nacht wakker van wat ik niet gedaan heb. Zwijgen is ook schuld hebben. Ach, ik vind geen excuus.'

Ik had het kunnen weten.

Alfons en zijn gezin. Ze zijn nooit meer teruggekomen. Naar kampen zouden ze gebracht worden, had Theo verteld. Omdat zij een joodse was. Joden waren ongedierte. En dat ze met velen waren, had Theo gezegd.

Ja ja, had ik gedacht. Ze zeggen zoveel.

Jan, Hendrik, Leon. Ze torenden hoog boven me uit. Wat er scheelde. Of ik pijn had. Waarom ik verdrietig was. Ik zei hun dat ik een idioot was geweest, en niet zomaar een idioot.

'Dat kan niet,' zei Leon.

'Geef het goede voorbeeld aan je soldaten,' zei Friedrich.

Hij had gelijk. Ik mocht me niet laten gaan. Ik stond op. 'Riem aanspannen,' beval ik mijn drie soldaten. 'We vertrekken.'

En daar waren de Russen weer. Alsof het nog niet erg genoeg was. Even dacht ik: laat dit het einde zijn. Kort en niet al te pijnlijk.

De granaten sloegen stukken uit de grond, gooiden mensen de lucht in, zetten het hospitaal in brand; ik sloeg mijn armen om de dichtstbijzijnde jongen, ik kon niet eens zien wie het was. We rolden over de grond, ik liet hem niet los, mijn ogen waren gesloten, ik bleef rollen. Weg van hier, hier slachten ze ons, zijn we rattenvoer, kanonnenvoer. Ik rook het vuur, voelde het vuur, bluste me in de modder en de sneeuw, maar vooral in de modder, de eeuwigdurende modder die nu misschien mijn leven redde. Waarom bleef ik niet gewoon liggen, bliksem me maar neer, maar niets van dat alles, er moest

toen een piek zijn waar men wist dat ik het niet zo bedoeld had.

Ik opende mijn ogen. Een donkere lucht, de stilte van de verte, mijn armen nog steeds om een van de jongens. Laat het Leon zijn, bad ik. Het was Hendrik. Mijn God, waar was Leon? Ik vertrok niet zonder die kleine. Mijn armen omknelden Hendrik nog steeds. Ik opende ze en rolde opzij, mijn hoofd naast het zijne, onze ruggen diep in de modder. De modder die alles opslorpte, de angst die door ons lijf gierde, de uitwerpselen, het bloed, de open wonden. Mijn oren suisten van de bombardementen, maar toch hoorde ik het gehuil van de nieuwe gewonden. Het zouden er altijd meer worden. 'Hendrik,' zei ik, 'we moeten Jan en Leon vinden, en Friedrich, en snel, voor ze weer aanvallen.'

We gingen elk een kant op. Uren zochten we. Het sneeuwen was opgehouden, en we zouden opgelucht moeten zijn, want nu konden we beter zoeken. Ik vond mijn rugzak met al mijn spullen, en ik had het moeten uitschreeuwen van blijdschap dat ik mijn sax terug had en dat ze nog intact was ook, maar voor de allereerste keer in mijn leven wilde ik iets anders vinden. We vonden Friedrich, die naar de andere kant was gerold, vol schaafwonden, vuil van de modder net als wij, maar de twee jongens bleven spoorloos.

Het werd donker. Het werd avond, nacht. De overlevenden waren tevoorschijn gekropen, sommigen zaten verstopt onder de nog warme lijken. We hadden alle doden en alle gewonden geteld, en we hadden ze niet gevonden.

'Ze zijn er niet meer,' zei Friedrich om middernacht.

'Misschien zijn ze al kilometers vanhier,' zei Hendrik.

'Zou het?' Ik keek naar Friedrich, maar die schudde zijn hoofd. 'Ze zouden nooit zonder jullie vertrekken, dat weet je toch,' zei hij, zo zacht dat Hendrik het niet kon horen. Maar hij hoorde het toch.

'Ik denk dat ze dood zijn, Sturmman.'

'Ik denk het ook, jongen.'

'Wat moet ik thuis zeggen?'

'Dat ze niet geleden hebben. Dat het prachtige kerels waren.' Ik haalde diep adem. Die kleine. Ik had hem zo graag meegenomen. Ik had zo graag zijn leven gered. 'En we gaan niet meer huilen, Hendrik. We moeten nu ons leven redden.'

‘Ik huil niet,’ zei Hendrik.

‘Goed zo.’

‘Wacht nog even.’ Friedrich opende zijn buideltas, haalde er een document uit, maakte er wat aantekeningen op, vouwde het op en gaf het me. ‘Het is een bevelschrift, het geeft je een officiële machtiging om vluchtelingen te begeleiden naar het westen. Voor het geval ze je van desertie beschuldigen. Berg het goed op.’

Ik keek hem verrast aan. Dat hij hieraan gedacht had. ‘Bedankt,’ zei ik.

‘Ik heb je een andere naam gegeven.’

‘Een andere naam? Waarom in godsnaam...’

‘Ward Dusoleil is ss-officier, en de ss’ers zijn de ergsten,’ zei hij. ‘Voor hen zal er geen genade zijn. Volgens je papieren ben je Martin Lenz, een gewone soldaat uit Berlijn.’

Vanaf nu zou ik iemand anders zijn?

‘Vernietig je eigen papieren, vernietig alles wat aan Ward Dusoleil herinnert. En zorg ervoor dat je kenteken verdwijnt.’

Ik greep spontaan naar mijn linkerarm. Mijn bloedgroep was er aan de binnenkant op getatoeëerd, zoals bij alle ss’ers. De letter O.

‘Het zijn de kleine dingen die je verraden,’ zei hij.

‘Hoe zal ik...’

‘Je vindt wel een manier. En onderweg verzin je maar een verhaal. Je zult er tijd genoeg voor hebben.’

Martin Lenz. Uit Berlijn. Gewone soldaat. ‘En jij?’

Hij haalde zijn schouders op. ‘Ik zie wel wat ik doe. Hier hebben ze me meer nodig.’

Ik omhelsde hem langdurig.

Hendrik en ik vertrokken. We zochten onbegane paden, we vonden ze niet. Iedereen leek opeens op de vlucht. We hadden andere kleren nodig, onze soldatenkleren verraadden ons. Burgers op de vlucht werden met rust gelaten, dat hadden we snel door. In een van de vele lege huizen onderweg vonden we de kleren die we nodig hadden. Een broek, een trui, een winterjas, een pet. Handschoenen, dikke sjaals, dikke kousen. We stopten onze uniformen diep weg in onze rugzak. Wie weet hadden we ze ooit nog nodig. We verzorgden

weg in onze rugzak, wie weet hadden we ze ook nog nodig. We verzorgden onze voeten zo goed we konden, wasten ze in elke bron of rivier die we tegenkwamen. Ik vertelde Hendrik dat je sterk werd van ijskoud water. We verzorgden de blaren, de eeltplekken op onze voetzolen. We wasten ons ondergoed in de sneeuw, en bonden het als een natte vlag aan onze rugzakken. In de vrieskou, in de sneeuwwind.

Hendrik raakte uitgeput. We kwamen geen lege huizen vol eten meer tegen, geen gulle handen meer van andere vluchtelingen. Het beetje proviand dat we nog hadden moesten we sparen voor noodgevallen. Maar elke volgende dag dreigde een noodgeval te worden. Ik gaf hem kleine beetjes zodat hij verder kon lopen, maar het was veel te weinig. Hij vermagerde zienderogen. Ondertussen waren we het woud in gelopen, ik wilde zoveel mogelijk het gevaar uit de weg gaan. De wouden waren hier eindeloos groot, het ene liep over in het andere, soms vroeg ik me af of we ooit de overkant zouden bereiken. We konden ook gewoon doodgaan, in slaap vallen en niet meer wakker worden. Het leek verleidelijk, maar het gebeurde nooit.

We zeiden niet veel tegen elkaar. Hoe minder we praatten, hoe sneller we vooruit raakten. Maar het ging te traag. Veel te traag.

En boven alles was er de vrieskou.

Eindelijk lag het woud achter ons. We waren nog steeds in de Oekraïne, maar de grens met Polen kon niet ver meer zijn. En eenmaal in Polen wilde ik zo gauw mogelijk in Duitsland geraken. Ik had een plan, en als het lukte zou ik overleven. Maar ons tempo bleef te laag, Hendrik strompelde meer dan hij liep. Hij was een blok aan mijn been geworden.

Tot op een ochtend.

Voor ons lag een boerderij. Bij de deur stonden twee mensen, een man en een vrouw. Ik dook naar beneden en trok Hendrik met me mee. ‘Voorzichtig,’ fluisterde ik en wees voor me uit.

Hendrik zat gehurkt naast me. We hielden allebei de man en de vrouw in de gaten. Ze waren met het verduisteren van de ramen bezig en keken niet op. Een boer en zijn vrouw. Ik hoorde haar even lachen.

‘Misschien zijn ze niet dood,’ zei Hendrik opeens.

Ik keek even opzij. Van opzij leek hij nog magerder dan hij al was. Hij was uitgeput en hij sprak wartaal. Natuurlijk waren ze niet dood, ze stonden daar heel levend bij hun huis. ‘Wie?’

Hij keek me verbijsterd aan. 'Wie?' herhaalde hij mijn woorden, 'Jan en Leon natuurlijk, wie anders. Misschien leven ze nog. En zorgt Friedrich voor hen.'

We zouden niet meer over Jan of Leon praten. Alleen dan zouden we vooruitkomen.

'Dat zou ik echt zo, zó geweldig vinden,' zuchtte hij.

'Hendrik, hou je taai.'

Hij knikte.

'Niet meer over hen praten,' zei ik.

'Maar ik mag toch nog wel aan hen dénken?'

'Liever niet.'

Hij keek me ontzet aan.

'We moeten vooruit, Hendrik, we kunnen het verleden niet met ons meeslepen.'

'Het waren mijn vrienden.' Hij gaf me een duw, zo hard dat ik achteroverviel. Meteen veerde ik overeind, sloeg mijn armen om hem heen en legde mijn rechterhand over zijn mond. 'Hou je koest,' zei ik, 'straks horen ze ons nog. En wie weet schieten ze ons neer.'

Hij keek me aan met holle ogen. 'Hmmm,' mompelde hij onder mijn hand.

'Hou je gemak,' zei ik.

Hij knikte.

'Zul je zwijgen?'

Hij knikte weer.

'Goed dan.' Ik haalde mijn hand van zijn mond.

'Wreedaard,' fluisterde hij.

Wreedaard? Omdat ik zei dat hij zich koest moest houden? Besepte hij wel hoeveel risico's we elke seconde liepen? Besepte hij hoe klein onze kans was om ooit weer in veilig gebied te komen?

Wat was veilig gebied? Bestond het nog voor ons?

'Ik heb honger,' klonk het klagend.

Ik had ook honger. Ik spaarde al dagen het eten uit mijn mond voor hem, straks bezweek ik nog eerder dan hij. En als dat gebeurde zou hij me niet kunnen redden.

Ik gluurde door het struikgewas naar de mensen bij het huis. Gewone boerenmensen waren het. Ik maakte me druk om niets.

Gewone mensen. Oekraïeners. Net als wij waren ze doodsbenauwd voor de Russen. We hadden een band, ook al wisten zij het nog niet. Hendrik zou het hun vertellen.

‘Ga naar hen toe,’ zei ik.

Hij keek me verbijsterd aan.

‘Ze zullen je eten geven. Een bed om in te slapen. Je kunt weer sterk worden. Sterk genoeg om naar huis te gaan.’

‘Misschien schieten ze me neer. U hebt het net zelf gezegd.’

Ik schudde mijn hoofd. ‘Ik heb me vergist. Ze zien er niet uit of ze met een wapen op zak lopen. Ze zullen niet bang zijn voor een Vlaamse jongen van vijftien, ze zijn alleen maar bang voor de Russen. Net als wij. Vertel hun dat gerust.’

‘Ze zullen me niet begrijpen. En ik hen ook niet.’

‘Je maakt het hun wel duidelijk. Je bent aan het oostfront geraakt, ook al ben je veel te jong. Je bent niet dom, Hendrik. Het lukt je wel. Vertrek.’

‘Nee, Sturmmann.’

‘Vertrouw me nu maar.’

Hij beet zijn lippen op elkaar. Schudde zijn hoofd.

‘Het is een bevel.’

‘Ik ben bang.’

‘Iedereen is bang in de oorlog, Hendrik. En als je nu niet opstaat en naar hen toe loopt, sleur ik je ernaartoe.’

Hij keek me aan met zijn holle ogen. Geen tranen, geen verwijten, geen onbegrip. Niets.

Hij stond op. Draaide zich om en stapte naar het koppel.

Ik keek hem na.

~~~~~

De man had zijn gereedschap neergelegd, bekeek Hendrik van kop tot teen. Hij kruiste zijn armen en wisselde een blik met zijn vrouw. Ze schudde haar hoofd.

Ze praatten tegen hem. Natuurlijk verstond hij hen niet. Maar hij redde zich wel. Desnoods met handen en voeten. Kijk, zijn handen bewogen al door de lucht. Goed zo, jongen. De vrouw reikte hem haar zakdoek aan. Hij was dus beginnen te huilen. Ze knikte hem bemoedigend toe. Legde een hand op zijn schouder. Hij keek achterom naar het woud. Dat mocht hij niet doen, zo zou hij me verraden, verdomme.

Ze volgden zijn blik. Maar dan wees hij naar het westen. Daar wil ik naartoe, zei hij ongetwijfeld, en ik kom van het woud.

Ze knikten.

Slimme Hendrik.

De man maakte het gebaar van 'eten' tegen hem. Hendrik knikte vurig. De man wees naar het huis achter hem. Hij opende de deur.

Nog even keek Hendrik om. Een seconde maar, en toen niet meer.

Ik voerde meteen mijn tempo op. Aan de rand van een volgend woud stond een verlaten huis mét eten. Ik stopte mijn rugzak vol proviand en ik trok andere kleren aan, extra kleren om de lange tocht naar Duitsland te overleven. Voor ik vertrok at ik tot ik niet meer kon.

Ik dook onder in een groep vluchtelingen. De groep werd door Duitse soldaten naar het westen begeleid. Niemand vroeg mijn naam, niemand vroeg of ik een rang had. Ik was onzichtbaar geworden. En ondertussen oefende ik mijn nieuwe verhaal. Martin Lenz, gewone soldaat uit Berlijn.

We trokken door Polen, ik was eindelijk op weg naar Duitsland. Ik sprong op een trein, sprong er weer uit net voor de controlepost. Een nieuwe trein. Een nieuwe groep. Weer werd mijn naam niet gevraagd. De soldaten die ons begeleidden wisten langs welke grensposten ze het land in konden komen. Ze loodsten ons Duitsland binnen. Niemand volgde me. Ik bleef onzichtbaar. Het werd tijd voor mijn plan.

Dresden was mijn doel. De stad lag in het zuiden en stond bekend als een van de veiligste plekken in Duitsland. Er was geen industrie, geen militair kamp om te bombarderen. Vandaar dat het een toevluchtsoord voor vluchtelingen en gewonden was geworden.

Ik zou een zwaargewonde soldaat worden. zo erg gewond dat ik nooit

meer naar het front gestuurd kon worden.

Even voor Dresden verstopte ik me in het woud. Ik nam mijn mes uit mijn rugzak. Legde mijn pistool naast me neer. Ik haalde mijn uniform tevoorschijn, en rukte er alle insignes af die met Ward te maken hadden. Ik trok het aan. Ik stak de vrijbrief van Friedrich op zak. Ik liet het mes langs mijn arm glijden. Toen sneed ik de letter O uit mijn linkerarm. Snel, zonder aarzelen. Ik brulde het uit van de pijn. Doodgaan of leven. Leven. Ik greep mijn pistool. Eerst mijn rechterbeen. Dan langs de wond van mijn linkerarm.

Met twee kogels schoot ik mijn verleden weg. Twee kogels maar. Zoveel pijn als dat deed.

Ik sleepte me naar het eerstvolgende veldhospitaal. Huilend, brullend. Na honderd meter begaven mijn benen het. Ik zou het niet halen. Mensen hielden me tegen. Sloegen hun armen om me heen. Ik werd opgetild. En dan niets meer.

Ik werd in Isa's handen gelegd. Zij redde mijn leven, het leven van Martin Lenz, Duitse soldaat. Zonder papieren, en met veel verdriet. Het was niet moeilijk verdrietig te zijn. Ik kon nooit meer terug naar huis, nooit meer terug naar Vlaanderen. Ik was van de ergste soort, had Friedrich gezegd, ze zouden me lynchen.

Ze haalde alle luizen van mijn lijf, ze verzorgde mijn been en de wond aan mijn arm. Binnen afzienbare tijd zouden we samen naar de burgemeester van Dresden stappen en nieuwe papieren vragen. Isa zou onder ede bevestigen dat ik was wie ik beweerde te zijn. En het zou steeds gemakkelijker worden om Ward Dusoleil, Sturmmann, afkomstig uit Vlaanderen, vader dood, moeder nog in leven, te vergeten. Martin Lenz besloot namelijk om verliefd te worden op zijn beschermengel Isa. Hij koos een droom waartegen niemand dit keer iets kon hebben, hij zou niet weglopen van een verloren strijd, hij zou zijn soldaten niet bij Oekraïense boeren achterlaten, nee, de enige strijd die hij wilde leveren was die om het hart van Isa. Het zou misschien niet zó gemakkelijk zijn, maar hij had zijn saxofoon en zijn glimlach, zijn grijze ogen en de wond in zijn been, zijn familie die omgekomen was in het bombardement, maar bovenal zijn eeuwigdurend verlangen naar een mooie toekomst.

1947

## Rozen verwelken, schepen vergaan

Vannacht is de fanfarezaal afgebrand. Het halve dorp stond ernaar te kijken. Behalve ik natuurlijk. De kleine moest slapen, de kleine moest niet denken dat hij met zijn neus overal vooraan kon staan.

Maar nu mag ik mee om puin te ruimen. Ruim het nu ook maar zelf op, wil ik zeggen.

‘Ik ga mee,’ zeg ik.

Het puin is veel te heet.

‘Laten we een paar dagen wachten tot alles afgekoeld is,’ zegt Victor.

‘En nu een pint pakken,’ zegt mijn vader.

We gaan binnen in het café op de hoek van het plein. Vroeger heette het Den Bonten Os, nu De Welkom. Ik vind Den Bonten Os veel mooier.

We zitten met zijn allen aan een lange tafel. Er hangt een Belgische vlag tegen de muur. Mijn vader wijst ernaar.

‘Dat was in de oorlog wel anders,’ zegt hij. ‘Elke avond zat het vol Duitsers.’

‘We hebben hier nog gespeeld,’ zegt Renée opeens. ‘Met de fanfare, met wat ervan overgebleven was.’

‘Ah ja?’ vraagt Victor nieuwsgierig.

‘Het was een schitterende avond,’ zegt Renée, ‘iedereen was zo vrolijk. We hadden gehoopt om vaak op te kunnen treden. Pech.’

‘De schuld van de Duitsers,’ zegt mijn vader. ‘Dat we ermee ophielden. En alles wat erna kwam was ook hun schuld.’

Het wordt stil. Ik staar net als iedereen in mijn glas.

‘Ons Renée is verloofd,’ zegt mijn vader opeens, ‘de volgende ronde is van mij.’

Mijn limonadeglas wordt vervangen door een pint bier. ‘Goed drinken, manneke,’ zegt iemand. ‘hier is goed voor het bloed.’

mammere, zegt iemand, dat is goed voor het bloed.

‘Is goed voor alles,’ roept mijn vader en steekt zijn pint in de lucht. ‘Op ons Renée en haar amant.’

‘Hij heet Emile,’ zegt Renée.

Ik kijk naar haar vinger. Ze draagt haar ring niet. Ze heeft mijn blik gezien. Ze lacht. ‘Ik wilde hem niet verliezen in het puin.’

De volgende ronde is van Victor. ‘Op Ons Verlangen,’ roept hij en steekt zijn glas hoog in de lucht. ‘Rozen verwelken, schepen vergaan, maar Ons Verlangen...’ zegt hij en kijkt de tafel rond.

‘...blijft eeuwig bestaan,’ maken we met zijn allen de zin af.

‘Zo is dat,’ zegt Victor. ‘Wie een repetitielokaal kent steekt nu zijn vinger op.’

Maar alle vingers blijven beneden.

‘Iedereen gaat op zoek,’ zegt Victor. ‘En wie iets vindt, hoe klein ook, die mag van mij direct naar de hemel.’

‘Naar de hemel,’ lacht mijn vader, ‘en nog wel direct, daar tekenen we allemaal voor,’ en iedereen begint te praten en te lachen en te roepen door elkaar, en iemand zet een tweede pint voor mijn neus terwijl de eerste nog niet halfleeg is.

Terwijl wij puin zouden ruimen is mijn moeder bij Jef geweest. Ze is er al als we thuiskomen. Ze zit op een stoel, haar handen in haar schoot.

‘Hoe is het met hem?’ vraagt mijn vader.

Ze antwoordt niet.

‘We zijn naar het café geweest,’ zeg ik.

‘Ah ja,’ zegt ze. En dan niks meer.

Zo hard heb ik mijn moeder nog nooit horen zwijgen.

En dan begint ze te huilen.

‘Er is iets met onze Jef,’ zegt mijn vader.

Ze knikt. Ze begint harder te huilen. Renée neemt een grote zakdoek uit de kast en geeft hem aan mijn moeder.

‘Wat is er dan,’ vraagt mijn vader.

‘Hij heeft het niet overleefd,’ zegt ze. En dan begint ze te lachen.

Ik kan het niet vertellen, zegt ze, en gaat weer gewoon door met huilen.

Mijn vader kijkt naar haar. Zijn gezicht ziet lijkbleek, zijn ogen zijn zwart geworden. Terwijl ze anders gewoon bruin zijn.

‘Ik moet terug,’ zegt ze. Ze staat op, maar mijn vader duwt haar op haar stoel. Hij kijkt naar ons met zijn koolzwarte ogen. ‘Je moeder en ik moeten praten.’

Renée knikt. ‘Ik ga een eind fietsen,’ zegt ze.

‘Dat is goed,’ zegt mijn vader.

Ik ga met mijn kleren aan op mijn bed liggen. Ik denk aan mijn moeder aan de andere kant van de deur met haar zakdoek tegen haar gezicht en aan mijn vader met zijn zwarte ogen. Ik hoor hen praten maar ik versta niks. Als ik mijn oor tegen de deur duwde zou ik alles horen. Maar ik wil niks horen. Morgen zal ik haar vragen wat er was met Jef, want morgen zal ze niet meer huilen. Geen enkel mens huilt vierentwintig uur aan één stuk. Misschien moest ik maar wat bidden. Als ik niet zo moe was. Van bier word je slaperig, zegt mijn moeder altijd, en dat dat het enige goeie aan bier is.

Mijn ogen vallen vanzelf dicht.

# As

Opeens ging de deur open en daar stond mijn moeder.

Ze ging op de rand van mijn bed zitten. 'Wat scheelt er allemaal?'

Ik zei dat ik ziek was. Al dagen was ik misselijk van de hoofdpijn.

'Je bent bleek,' zei ze, 'maar ziek ben je niet.'

Ik wilde onder het laken verdwijnen. Met een ruk trok ze het van mij af. 'Eén keer heb je ons te pakken gehad, Jozef Claessen,' zei ze, 'één keer. Ik heb je toen geloofd omdat ik mijn kinderen altijd wil geloven. Deze keer trap ik niet meer in die komedie.'

De deur ging open. 'Is er iets?' klonk de stem van Nicola.

'Ja, er is iets,' zei mijn moeder luid, 'en ik zal erachter komen. Laat me nu maar alleen met mijn zoon.'

'Jazeker,' zei Nicola vriendelijk. Hij trok de deur zacht achter zich dicht.

Ze kruiste haar armen voor haar borsten. Haar blik gleed door mijn ogen naar binnen.

Als ze nu gewoon even bij mij bleef zitten. Niks vroeg. Een hand op mijn voorhoofd, zoals vroeger. Het hielp, zou ik zeggen. Ze zou glimlachen. Weer gewoon vertrekken. Er scheelde helemaal niks met onze Jef.

Eindelijk liet ze mijn ogen los. Ze draaide zich om, liep naar de gordijnen. Voelde aan de stof. Trok de gordijnen open, trok ze weer dicht. Veegde met haar hand over de vensterbank. Bekeek haar hand. Knikte. 'Proper,' zei ze tegen zichzelf. 'Heel proper.'

Ze draaide zich om en leunde tegen de vensterbank. 'De advocaat van Ward is langs geweest. Hij heeft je een leugenaar genoemd.'

Mijn adem stokte in mijn keel.

'Een leugenaar?' Mijn stem trilde. En ze mocht niet trillen. Niet nú.

Ze keek me lang aan. 'Wat verzwijg je, Jef?'

'Verzwijgen?'

'In godsnaam Jef, denk je dat ik achterlijk ben? Je ligt verdomme te

bibberen als een riet.'

Ik balde mijn vuisten onder de deken. Ik moest me vermannen. Uitzoeken hoeveel ze wist. 'Wat eh... kwam hij doen?'

'Vertel jij me dat maar.'

'Ma.'

'Nee Jef, het is gedaan met die flauwekul.'

Ze wilde de waarheid, maar ze zou er niet tegen kunnen. Ik schudde mijn hoofd.

Opeens greep ze me bij mijn schouders. 'En durf eens te liegen. Waag het eens om één letter te verdraaien.'

Haar ogen haakten zich vast in de mijne. Toen zag ik het. Ze wist alles al. Ze was woedend. En ze zou woedend blijven voor de rest van haar leven. Of ik zweeg of niet, het maakte niks meer uit.

'Het is allemaal de schuld van Ward.'

'De schuld van wat?'

'Ik wilde naar het front, ik wilde samen met Ward vertrekken. Diezelfde avond nog. De avond dat Theo...' Ik zweeg. Ik kreeg de woorden niet over mijn lippen.

'Maar je bent niet gegaan.'

'Ik mocht niet van Ward.'

Ze keek me aan. 'Vertel het me.'

'Hij was mijn beste vriend.'

'Vertel.'

'Ik zou het hem bewijzen. Dat hij zich vergiste. Dat het wél iets voor mij was.'

'Jef,' zei ze.

'Mijn állerbeste vriend, ma.'

Ik zag dat ze schrok. Maar ze knikte ook. Misschien kon ze het toch begrijpen. 'Het gebeurde bijna vanzelf, ma.'

'Wat dan?'

‘Je weet het toch,’ zei ik.

Ze had haar handen in elkaar gedraaid, haar knokkels waren wit, zo balde ze haar handen. ‘Uit jouw mond, Jef, jouw mond.’ Haar geduld was op. Haar hele lichaam stond gespannen als een pijl op een boog.

‘Het schot kwam zo snel,’ zei ik. ‘Wist ik veel dat het Theo was die daar stond?’

Haar vel was grijs als as geworden.

Ik had me de hele tijd vergist. Ze wist het nu pas. ‘Ma,’ begon ik wanhopig.

‘En ik heb hem naar buiten gesmeten, met zijn fijne manieren. Dat hij zomaar in mijn huis komt vertellen dat mijn zoon een leugenaar is.’

‘Ma.’

‘Zwijgen, zeg ik! Verdomme, Jef! Nu begrijp ik alles. Je afkeer van de medaille. Waarom je destijds niet gehuldigd wilde worden. Je hebt toch nog een greintje eergevoel.’ Ze zweeg even. ‘Als je vader dit hoort. Mijn God.’

Haar lippen, een witte streep. Haar vel nog meer als as. ‘Hoe moet het nu, Jef?’

De wanhoop in haar stem. Ik durfde niet zeggen dat ik het niet wist. ‘Misschien valt het proces nog mee, ma,’ probeerde ik. ‘Het is mijn woord tegen dat van Ward. En ze zullen mij geloven.’

‘En waarom dan wel?’

‘Ik heb nog altijd die medaille.’

‘Jongen toch.’

‘Het gaat wel om mijn leven, ma.’

We zwegen allebei. Ik wilde dat ze me vastpakte, dat ik me geen zorgen moest maken, dat alles vanzelf wel goed zou komen. Zij kon dat.

Ze zou het niet doen. Ook niet als ik het vroeg. Nooit meer.

‘Ma?’

‘Al die tijd hebben wij gedacht dat Ward Theo vermoord heeft. Dat je ons dat zomaar hebt laten geloven. Ward heeft zware fouten gemaakt in de oorlog, en daar zal hij voor gestraft worden. Maar hij mag toch niet gestraft worden voor iets wat hij niet gedaan heeft?’

‘Ze zullen me oppakken na het proces. Misschien krijg ik wel de doodstraf, ma.’

‘Ik ga naar huis,’ zei ze. Ze knoopte haar jas dicht, haalde het sjaaltje uit haar zak en bond het rond haar hoofd.

Vanaf nu hebben ze nog maar twee kinderen. Ze zullen mij vergeten. De hel is nog te goed voor hem, zullen ze zeggen. Het handigst is als ik voor het proces gewoon doodval. Allemaal zullen ze zich mij herinneren met mijn medaille om mijn nek. Ik zal niemand te schande zijn.

# De oorlog, dat zijn wij

Ik heb meester Bielen alles verteld over de laatste dagen aan het front, en de vele dagen daarna.

Het blijft lang stil tussen ons.

‘Het zijn geen fraaie verhalen, Ward Dusoleil.’

Ik schrik van de harde klank in zijn stem.

‘Het was oorlog,’ zeg ik.

‘Schuif het niet op de oorlog, Dusoleil; de oorlog, dat zijn wij.’

Hij steekt een sigaret op en blaast een rookwolk mijn richting uit. ‘Wie kent die verhalen nog?’ vraagt hij.

‘U bent de eerste die ze hoort.’

‘En dat houden we zo,’ zegt hij. Hij zwijgt even. ‘En vertel me nu maar wat er die avond in ‘44 gebeurd is.’

Ik kijk naar mijn handen.

Hij zucht diep. ‘Jonge jonge, wat kun jij koppig zijn. Al dat gezever over kameraadschap, wat een onzin.’

Ik kijk hem verrast aan.

‘Ja Ward, onzin. Met dat soort onzin hebben de nazi’s de meest foute oorlog aller tijden willen winnen. Blijven vechten voor de leider, ook al is die fout en sleurt die zijn soldaten met zich mee de grootste waanzin in. Loyaliteit voor alles. Niet nadenken maar marcheren. Vergeet de kampen niet, Ward. Herinner je wat je vriend Friedrich je heeft verteld. Iedereen die zijn ogen sloot voor die gruwelplekken en de andere kant uit keek, is medeverantwoordelijk.’

‘Ik weet het,’ zeg ik.

‘Wel nu dan?’

Ik kán Jef niet verraden. Hoe tegenstrijdig het in zijn oren misschien ook moge klinken, als ik zwijg over Jef sleur ik hem juist níét met mij mee, de grootste waanzin in.

Als hij vertrekt is zijn handdruk even stevig als altijd.

‘Je bent een vreemde kerel, Ward Dusoleil,’ zegt hij. ‘Ik zou begrip moeten opbrengen voor je zwijgen, want het is duidelijk een zaak van eer voor je. Maar het lukt me maar niet. Omwille van de eer worden vele oorlogen begonnen en tot het bittere einde uitgevochten. Geen enkele oorlog is mogelijk zonder een paar idioten met wat rare ideeën in hun kop die opeens menen dat ze een zaak van eer te bevechten hebben.’ Hij zucht even. ‘Waarom toch, Dusoleil, zegt er nooit eens iemand: omwille van de eer vecht ik deze keer nu eens niet, laat ik de handschoen liggen, schiet ik de kogel niet weg, laat ik de pijl in de boog zitten.’

Hij kijkt me aan. ‘Je moeder zal het zich de rest van haar leven afvragen, Ward. Waarom haar zoon Theo heeft vermoord. Hij moet een slecht mens zijn, haar zoon, dat hij tot zoiets in staat is. Theo, die hen met al zijn warmte opnam in zijn huis nadat haar man zelfmoord...’

‘Hou op,’ zeg ik.

‘De rest van haar leven, Ward.’

‘In godsnaam,’ zeg ik.

Ik draai hem mijn rug toe. Meer verweer heb ik niet.

Met een zware klap valt de deur achter hem dicht.

1944

## Die dag

Na al die maanden aan het front kon ik eindelijk met verlof naar huis.

Uren reizen zaten erop toen ik eindelijk in ons dorp aankwam. Ik stapte uit de tram en daar was ze al, mijn moeder. Ze droeg een groene jurk met blauwe bloemetjes. Een jurk met korte mouwen was het, want het was begin mei en de zomer hing in de lucht. Minutenlang hield ze me vast, toen keek ze me aan en vroeg of het allemaal wel ging 'daarginder'.

Ik antwoordde haar dat ik mijn plan goed trok, en ik was blij dat ik net al mijn tranen had ingeslikt, want ze knikte en ze knikte dat ze het begrepen had. En of er voor me gezorgd werd?

Maar moeder toch, begon ik.

Voor ik meer kon zeggen knikte ze weer. En zei dat ze het ook goed stelde. De winkel draaide heel behoorlijk, hij was de enige in het dorp. En hij was voor iedereen. Ook voor de Duitsers, die hadden óók honger en dorst.

En dat de mensen in het dorp daar duidelijk anders over dachten.

Ik ondervond het algauw. Mijn moeder en ik, wij deugden niet. Overal die scheve blikken. Op straat, op café. Zelfs in de kerk.

De eerste zondag van mijn verlof gingen we samen naar de mis. Tijdens de communie liep ik net als iedereen naar voren, maar de pastoor sloeg me over. Iedereen zat alweer op zijn plaats toen ik er nog altijd stond. Ik kreeg geen hostie, ik kreeg zelfs geen zegen, terwijl ik toch aan het front voor ons aller geloof vocht?

De familie Claessen was ook in de kerk. Renée had haar hoofd afgewend toen ik voorbijliep. Wat had ik gehoopt, dat ze me om de hals zou vliegen? Alleen Remi en Jef hadden me aangekeken. Remi met grote blije ogen. Jef had enkel geknikt.

Jef wist dat ik met verlof kwam. Al die maanden hadden we elkaar geschreven, hij was van al mijn stappen op de hoogte. 's Anderendaags zat er een briefje in de bus. Of we elkaar konden ontmoeten?

*Ik besefte dat hij mijn enige vriend was. De enig overgeblevene. We*

Ik besefte dat hij mijn enige vriend was. De ring overgaf ik hem. We spraken af op een afgelegen plek.

Het was goed hem terug te zien. Ook al keek hij raar op toen hij me zag.

‘Je draagt je uniform?’

‘Ja natuurlijk.’

‘Je valt op.’

Begreep hij niet dat mijn uniform een tweede huid was geworden?

‘De mensen kunnen er niet tegen.’ Hij zei het met een rood hoofd.

‘Ik heb het wel gemerkt,’ zuchtte ik.

‘Of ik het niet snapte?’ vroeg hij. Dat de mensen bang waren van mensen als ik.

‘Bang van mij?’

‘Het komt door de Zwarte Brigade,’ zei Jef, ‘zij zijn de baas hier. De mensen zeggen dat ze hun voedsel stelen, hun banen afpakken, hun koeien uit de wei komen halen, hun fietsen inpikken.’

Maar ik was niet van de Zwarte Brigade, dat zagen de mensen toch? De mannen van de Zwarte Brigade droegen zwarte uniformen, terwijl het mijne grijs was.

Zwart of grijs, zei Jef, dat doet er niet toe. Bovendien was het mijne een ss-uniform. De mensen hadden het niet voor de ss.

‘Ik ben lid van de Vlaamse ss,’ verbeterde ik hem, ‘dat is heel wat anders.’

Dat verschil kenden ze niet.

‘Jij toch wel?’ vroeg ik.

‘Natuurlijk.’

Hij zei dat hij me alleen stiekem kon zien. De mensen zouden onze vriendschap niet begrijpen. En als we elkaar nog eens ontmoetten, kon ik beter gewone kleren dragen. Mijn uniform maakte alles veel te ingewikkeld.

‘Bangerik,’ zei ik spottend.

Hij zweeg, wendde zijn ogen af, zijn mond was een streep. Ik had hem gekwetst. Stommerik die ik was, ik kende hem toch. ‘Jef,’ begon ik.

Hij schudde zijn hoofd. Ik begreep er niets van. Het was hier ook oorlog,

en als hij met mij gezien werd zat zijn ramme dik in de problemen.

‘Ze weten hier niets van de oorlog, Jef, ze hebben geen idee hoe erg het ginder is.’

Hij knikte. Hij begreep het.

Zomaar opeens moest ik aan Albrechts denken. Sinds mijn vertrek had ik niets meer van hem gehoord. Mijn brieven aan hem waren teruggekomen met het stempel ‘adres onbekend’. Of Jef wist waar Albrechts woonde?

‘Hoe kan ik dat weten,’ zei hij.

‘Ik zoek het wel uit, ik vind hem wel,’ zei ik.

‘Ik zou dat niet doen,’ zei hij. ‘De mensen, Ward.’

‘De mensen kunnen ontploffen,’ zei ik.

Hij keek me ernstig aan.

‘Blijkbaar is het hier bijna even erg als aan het front,’ zei ik.

‘Alleen veel geniepiger,’ zuchtte hij.

Twee dagen voor mijn vertrek gingen we vissen, Jef en ik.

Net als vroeger waren we voor dag en dauw vertrokken. De vissen beten het best bij zonsopgang.

We waren elk apart naar de vijver gereden, Jef langs een kleine weg waar nooit gepatrouilleerd werd, ik gewoon langs de grote baan. Ik had mijn kaart van het VNV op zak. Straks pakten ze mij nog op omdat ik ging vissen. Ik deed al genoeg voor het vaderland.

Ik had mijn uniform niet aangetrokken. Jef knikte tevreden toen hij me zag. Even voelde ik ergernis. Toen haalde ik mijn schouders op en glimlachte naar hem. Ik wilde mijn enige vriend niet verliezen.

‘Vind je het erg om weer te vertrekken?’ vroeg hij.

‘Ze hebben me nodig,’ zei ik. ‘Ze hebben ons ginder allemaal nodig.’

‘Maar ga je graag terug?’

‘Niemand vindt de oorlog plezierig, Jef, maar zonder soldaten win je hem niet. En mijn mannen rekenen op me.’

‘Ze zullen jou wel graag zien. Wie ziet jou niet graag.’

‘De mensen van het dorp,’ zei ik.

‘Die tellen niet mee.’

De zon was opgekomen. Aan de kleuren van de lucht kon je zien dat het een warme dag werd. Mijn moeder had een zak met eten voor ons meegegeven. Ik haalde een mes tevoorschijn, een groot stuk brood, kaas en boter.

‘Boter,’ zuchtte Jef. ‘Echte boter nog wel. Dat is lang geleden.’

Ik sneed het brood in grote stukken, smeerde op elk stuk een dikke laag boter en gaf hem de helft van de kaas. ‘Eet smakelijk.’

‘Vertel het me,’ zei Jef opeens. ‘Hoe het ginder is.’

Ik keek hem even aan. ‘Het is niet mooi.’

‘Vertel me van vorige winter. Je hebt er in je brieven over geschreven, was het echt zo koud? En zo gevaarlijk?’

Ik schudde mijn hoofd. ‘Het is echt niet mooi,’ herhaalde ik.

‘Ik wil het graag weten.’

Hier zaten we, bij de opkomende zon, bij een haast rimpelloze vijver, ver weg van de kanonnen. Ik begon te vertellen. Russische winters waren vreselijk. Het sneeuwde de hele tijd, en het vroomde dat het kraakte. Ons snot en ons zweet werden ijs op ons lijf, koffie bevroor in onze bekers, we konden niet eens fatsoenlijk urineren. Sommige van onze soldaten werden afgevoerd met bevroren voeten, die in de veldhospitalen geamputeerd werden om alsnog hun leven te redden.

De Russen daarentegen waren vertrouwd met hun winters. Ze waren goed voorzien van voedsel en wapens, én ze droegen witte pakken, zodat ze onzichtbaar waren in de sneeuw. Tot we doorhadden dat de boomstammen nooit ondersneeuwden. Terwijl de kruinen en de takken onder de sneeuw werden bedolven, bleven de stammen donker. Dus we richtten onze geweren op de stammen. Urenlang lagen we in de kou tot er een witte vlek voor het donker verscheen, dan schoten we. En gewoonlijk schoten we raak.

‘Wat een leven,’ zuchtte hij.

‘Het is keihard,’ zei ik.

‘En toch ga je terug.’

‘Ik heb het je al verteld, Jef. Ik laat mijn mannen niet in de steek. Ik ben hun Sturmmann.’

‘Sturmmann.’ Hij herhaalde het woord of het een toverspreuk was. Toen

zuchtte hij diep, stond op, haalde in, hing een nieuwe made aan het haakje en wierp de dobber weer het water in. Met een zucht ging hij zitten. 'Neem me mee, Ward.'

Ik keek hem verbaasd aan. 'Je weet niet wat je zegt.'

'Als het ginder echt de hel was, bleef je wel hier.'

'Zo werkt het niet,' zei ik.

Hij zweeg even. 'Elke dag kruip ik in de mijn. Er valt geen lol aan te beleven.'

'Maar het is er wel duizend keer veiliger.'

'Ik ben geen kind meer,' zei hij opeens kwaad, 'ik kan echt wel tegen een stootje. Toe dan, Ward.'

Hij kon smeken wat hij wilde. Er was geen sprake van dat ik hem meenam.

De rest van de ochtend zwegen we.

Tegen de middag fietsten we weer naar huis. We fietsten opnieuw langs verschillende wegen.

Ik zette mijn fiets tegen de achterkant van ons huis en liep de winkel in. Mijn moeder stond achter de toonbank. Ze lachte warm naar me.

'Het was goed bij de vijvers,' zei ik.

'Iets gevangen?' vroeg ze.

'Niets.'

'Niets?' Ze lachte. 'Dat is wel erg weinig.'

De winkeldeur ging open en Jef kwam binnen. Ik keek verrast op. Ik dacht dat hij niet met mij gezien wilde worden, en nu stond hij midden in de winkel, twee meter van me vandaan.

Buiten ons was er niemand in de winkel, bovendien was het middaguur, mijn moeder zou zo de winkel sluiten. Ik zag het hem allemaal denken. Hij keek naar haar. 'Mevrouw, dank u wel voor het eten.'

'Je weet dat het Hélène is,' glimlachte ze. 'Dus het heeft gesmaakt?'

'Alsof het kermis was,' zei Jef.

'Dan is het goed,' zei mijn moeder.

De deurbel klonk. Een man in een zwart uniform vulde de deuropening. Ik zag hoe Jef meteen een stap achteruit deed. Maar de man was niet in Jef geïnteresseerd. Hij keek naar mij en knikte. 'Aha,' zei hij, 'blij je te zien.'

De man was Mon Weck. Hij was een van de plaatselijke leiders van het vnv, ik kende hem goed. We schudden elkaar langdurig de hand. 'Dat is een tijd geleden,' zei hij hartelijk.

Hij liep naar mijn moeder en schudde ook haar de hand. 'Vandaag kom ik niks kopen, het is je zoon die ik nodig heb.'

Ik keek hem nieuwsgierig aan.

'Het duurt niet lang,' zei Mon.

Hij nam me even opzij. 'Ik heb vernomen dat je bevorderd bent, en dat binnen zo korte tijd. Ik heb altijd een leider in je gezien, Ward, ik ben blij dat ze je ginder naar waarde schatten. Je valt op door je moed en je kracht,' ging hij verder, 'door je uithoudingsvermogen, door je eerlijkheid.'

Ik keek hem verrast aan.

'En zo kan ik nog wel een tijdje doorgaan,' glimlachte hij. 'Ik voorspel dat je het ginder nog ver zult schoppen.'

'Maar hoe...'

'Onze officieren hier staan voortdurend in verbinding met de officieren daar.'

Het praten achter ons was verstomd. Ze hadden alles gehoord, mijn moeder en mijn vriend. Ze zouden trots op me zijn.

De winkel deur ging open en een vrouw kwam binnen.

'We zijn gesloten,' hoorde ik mijn moeder zeggen.

'De deur is open,' zei de vrouw.

'Help haar maar,' zei Mon. Hij knipoogde naar mij. 'Dan kunnen wij nog even rustig verder praten,' zei hij zacht, 'niet alles is voor hun oren geschikt. Ik wilde je wat vragen.'

Ik keek hem nieuwsgierig aan.

Mon nam me mee naar de ruimte achter de rekken. Hij boog zijn hoofd naar het mijne toe. 'Mijn broer en ik hebben een uiterst belangrijke opdracht gekregen van de vnv-top,' fluisterde hij. 'Ze willen dat we jou inschakelen.'

Gezien je ervaring aan het front kunnen we je goed gebruiken. Met zijn drieën klaren we die klus zo.'

'Wanneer? Ik vertrek overmorgen al.'

'Vanavond,' fluisterde hij.

'Vanavond al?' fluisterde ik terug.

Hij knikte. 'Zorg dat je goed gewapend bent. Heb je een mes?'

Ik knikte. En het was vlijmscherp.

'Breng het mee. Je zult het moeten gebruiken.'

Ik knikte weer. 'Wat wordt er precies van mij verwacht?'

'De muren hebben oren,' fluisterde hij. Voortdurend keek hij om zich heen. 'Ik leg het je vanavond uit.'

'U kunt me toch iets vertellen,' fluisterde ik.

Hij bleef maar om zich heen kijken. Ik werd er zenuwachtig van.

'We moeten vijf mannen uitschakelen,' zei hij.

'Wie? Ken ik hen?'

'Je kunt niemand vertrouwen,' fluisterde hij.

Ik knikte.

'We kunnen dus op je rekenen?' vroeg Mon.

Als ze me nodig hadden zou ik er zijn.

'Negen uur,' fluisterde Mon. 'Aan het einde van de Berkenstraat. Daar wachten we je op.'

'Zo laat?' De avondklok ging in om tien uur.

'Ik heb de nodige papieren. Ze zullen ons met rust laten. En mond dicht,' fluisterde hij. 'Tegen iedereen. *Iedereen.*'

'Natuurlijk.'

Hij saludeerde naar mijn moeder, zwaaide naar Jef en verdween voor ik nog iets kon zeggen.

Jef vertrok ook. Langs de achterdeur liepen we naar buiten.

'Wat was dat allemaal?' vroeg hij.

~~~~~

'Ik heb beloofd dat ik niets zou zeggen.'

Hij haalde zijn schouders op. 'Ik kom er wel achter.'

Ik zei niets terug. Als ik een belofte deed, hield ik ze.

'Zie ik je vanavond?' vroeg hij.

'Zal niet lukken.'

'Ik heb speciaal voor jou vrijaf genomen.' Ik hoorde de teleurstelling in zijn stem.

'Vanavond kan ik echt niet,' zei ik.

'Er gebeurt iets vanavond. Ik heb het wel door.'

'Ik kan niets zeggen, Jef. Bevel van hogerhand.'

De stoom kwam uit zijn oren. 'Ik dacht dat ik je vriend was.'

'Jef, doe niet zo stom. Kom morgen langs na je werk. Ik hou de hele avond voor je vrij. Beloofd.'

'Ik zal wel zien,' zei hij.

'Tot morgen, Jef,' riep ik hem na. Hij keek niet meer om. Morgen zou ik het hem allemaal uitleggen. Hij wilde geen risico's nemen, maar ik ook niet. Hij zou het wel begrijpen.

In gedachten verzonken liep ik om het huis de straat op. En toen zag ik haar. Ze kwam gewoon onze straat in gereden.

'Renée,' zei ik.

Ze stopte. Ze had me niet op straat verwacht, hoogstens achter een gordijn, een luik, een deur. Dacht ze echt dat ik me zou verstoppen?

'Ward.'

Maandenlang had ik haar geschreven. Nooit had ze me teruggeschreven. Langzaam werd ze een droom voor me. Ik maakte een pakje van haar dat ik elke avond opende. Het maakte mijn gedachten zachter en rustiger. Ik sliep goed dankzij haar. Ook al zweeg ze, ze was er toch.

Ik had het me voorgenomen toen ik naar huis kwam. Ik zou haar opzoeken. Ik zou haar vertellen hoe graag de mannen me hadden. Hoe we de sneeuw overleefden. En de nachten. Dat ik niet kon zonder haar. Niks was ik ginder zonder haar.

Maar de manier waarop ze me in de kerk niet had aangekeken

...waar de manier waarop ze me in de kerk met haar aangekeken.

Ze zou zichzelf van me afpakken. En ik zou er niet tegen kunnen. Dus had ik haar niet opgezocht.

Ze leek langer geworden. Haar mond was nu een smalle streep, terwijl ik wist hoe rood en hoe vol die kon zijn. Maar haar ogen waren nog niets veranderd. Haar donkere, bijna zwarte ogen, die het licht uit de lucht konden vlammen als ze kwaad was.

‘Hoelang blijf je?’ Zo kil.

Ik slikte. ‘Overmorgen ga ik terug.’

Stilte. Als ik niks meer zei was ze weg. ‘Hoe is het thuis?’

‘Wat kan jou dat schelen.’

‘Renée. Niet doen.’

‘Wat dan wel? Liedjes zingen, misschien? Halleluja, loof de Heer, want Ward is terug?’

Ik leunde tegen de gevel van de winkel. Ik zweeg. Wat ik ook zei, het zou niets meer uitmaken.

‘Speel je nog op je sax?’ vroeg ze kwaad. ‘Niet dat het me iets kan schelen.’

Als het haar niks kon schelen, waarom vroeg ze het dan? ‘Ja,’ zei ik.

‘Ik dacht het wel,’ zei ze nog kwader. ‘Onze instrumenten zitten nog altijd in de grond.’

Ik had het haar geschreven. Hoezeer ze mijn muziek ginder nodig hadden. ‘Heb je mijn brieven gelezen?’ vroeg ik.

Ze haalde haar schouders op en keek van me weg. Ze had ze gelezen. Even sprong mijn hart tot in mijn keel. ‘Je hebt me nooit teruggeschreven,’ zei ik. Het was geen verwijt, het was een vraag. Een smeekbede.

‘Waarom zou ik,’ zei ze, nog kouder dan daarnet. Toen, in één adem erachteraan: ‘De Amerikanen gaan Duitsland verpletteren.’

‘Wij houden stand,’ zei ik.

Er kwamen twee fietsers voorbij. Ze keken ons nieuwsgierig aan. Renée stak haar tong uit tegen hun ruggen. Ze was nog geen haar veranderd. Nu, dacht ik. Nu vertel ik het haar. Van de sneeuw en de lange nachten. Misschien dat mijn woorden haar niks kunnen schelen, maar ik heb ze in elk geval uitgesproken. En wie weet. Als de oorlog voorbij is. Dat ze alles

geval uitgesproken. En wie weet. Als de oorlog voorbij is. Dat ze alles begrijpt.

‘Renée,’ begon ik.

‘Nooit houden jullie stand,’ zei ze. En ze zei dat met zoveel kwaadheid en zoveel kilte, dat ik al mijn woorden tegelijk inslikte.

Ik zou haar voorgoed vergeten. Ik nam haar niet meer mee naar het front. Zonder haar in mijn gedachten zou het ook wel lukken. ‘Ik ga weer naar binnen.’

‘Doe dat,’ zei ze.

Misschien had ze allang een ander lief.

En ik had zo uitgekeken naar mijn twee weken verlof.

Die avond

Om half negen vertrok ik. Het was een eind fietsen naar de Berkenstraat. Het leek zomer, zo warm was het nog steeds. De mensen hadden hun stoelen buiten gezet en keken naar wie er voorbijkwam. Ik voelde hun blikken op mijn rug, het leek zelfs of ik hun gefluister kon horen. *Heb je hem gezien, die zoon van Dusoleil, niks goeds is van dat jong gekomen, een geluk nog dat zijn vader het niet meer heeft hoeven mee te maken.*

Ik was niet de enige fietser onderweg, en dat was misschien maar goed ook. Zo viel ik minder op. Om die reden had ik ook gewone burgerkleren aangetrokken. Mijn pistool en mijn mes zaten in de gordel die ik onder mijn jas droeg.

Aan het einde van de Dorpsstraat moest ik naar rechts. De weg werd smaller en stoffiger, en met minder fietsers. Ik keek geregeld om en merkte dat ik ook hier niet de enige fietser was. Maar of ik werd gevolgd? Volgens Mon kon ik niet voorzichtig genoeg zijn. Dus sloeg ik een zijweggetje in.

Honderd meter verder lag de Berkenstraat. Aan het einde ervan begon een bos. De broers stonden me op te wachten tussen de eerste bomen. Ze droegen hun zwarte uniformen, een pistool in hun holster.

‘Je bent stipt op tijd,’ knikte Mon.

‘Een soldaat mag nooit te laat komen,’ zei ik.

Lom knikte vriendelijk naar mij, ik knikte terug. Hij was jonger dan Mon, veel kleiner en magerder.

‘Volg ons,’ zei Mon. ‘Wij kennen een weg door het bos. Als we die nemen zal niemand ons zien aankomen. Maar verstop eerst je fiets bij de onze.’

‘Wat gaan we doen?’ vroeg ik.

‘Volg ons maar,’ zei Mon weer.

Als ik iets moest weten, zouden ze het me wel vertellen. Omdat het altijd zo ging. Ook bij ons aan het front.

We liepen tien minuten. Ondertussen was het donker geworden.

In de verte, tussen de bomen door, zag ik opeens de omtrekken van een

gebouwtje.

‘Daar is het,’ zei Mon. ‘De kantine van V. C. Kapelleke.’

‘Nooit van gehoord.’

‘De ploeg bestaat allang niet meer. Het gebouw staat al een hele tijd leeg.’ Lom omklemde mijn arm. ‘Ze zitten er allemaal bij elkaar,’ zei hij heftig. ‘Terroristen zijn het, vuile moordenaars, ja.’ Hij spuwde de woorden in mijn gezicht.

‘Het Geheim Leger?’ vroeg ik.

Mon knikte. ‘Vijf van hun kopmannen hebben er vanavond afgesproken. Wat een stomme plek om te vergaderen, van alle kanten kan er een aanval komen. Ze worden roekelozer met de dag, die mannen van het verzet. Ze denken echt dat ze oppermachtig zijn.’

‘Tenzij hier nooit iemand komt,’ zei ik.

‘Maar nu zijn wij hier.’ Lom lachte kort. ‘Ongedierte moet vernietigd worden.’

‘Ze saboteren treinen, overvallen wapendepots,’ zei Mon, ‘ze vormen een ondergrondse naar Luik voor Russische krijgsgevangenen. Ze helpen ook Engelse piloten onderduiken. Ze moeten eraan, zo simpel is het.’

‘We gaan hen dus neerschieten,’ zei ik.

Ze keken me verwonderd aan. ‘Natuurlijk,’ zeiden ze.

Ik had nog nooit op Vlamingen geschoten.

‘Deze mannen zijn onze vijand,’ zei Mon. ‘Ze worden bovendien gesteund door de Amerikanen, door de Engelsen en ongetwijfeld ook door de Russen. Als ze de kans krijgen zullen ze je met alle plezier de kogel geven.’

‘Zo is dat,’ zei Lom.

‘Je twijfelt toch niet?’ vroeg Mon. ‘Dusleil, je bent een van ons, vergeet dat niet.’

Ik knikte. Ik was een van hen.

‘Zij zullen ons geen enkele kans geven. Zij zullen niet twifelen.’

Ik rechte mijn rug en knikte. ‘We moeten opschieten,’ zei ik kort, ‘voor ze verdwenen zijn.’

Ze keken me verrast aan. Wat hadden ze dan gedacht, dat ik een

schrikschijter was? Ik was een soldaat. Sturmman Dusoleil.

Mon knikte. 'Deze actie mag niet fout gaan. Die vijf moeten allemaal dood. *Allemaal*. Begrepen?'

Ik knikte.

'Luister,' zei Mon zacht. 'De kans is groot dat een van hen om het gebouw zal patrouilleren. Jij schakelt hem uit, én geruisloos, of de actie is om zeep. Duidelijk?'

Ik knikte.

'Als er geen wachtpost is omsingelen we het gebouw met zijn drieën, en op mijn teken vallen we aan. In het geval van een wachtpost, kiezen Lom en ik de linkerkant, jij gaat naar rechts. Je wacht tot die kerel in je buurt is. Voor hij wat kan doorhebben heb je hem de keel overgesneden. Welke vogel kun je goed nadoen?'

'Neem maar een uil.'

'Afgesproken. Het is het signaal voor ons dat de wacht uitgeschakeld is. Meteen bestormen we alle drie de kantine. Ze zullen volledig verrast zijn, waardoor we hen gemakkelijk kunnen neerschieten. Denk eraan: niemand mag ontsnappen.'

De kantine was omringd door struikgewas en bossen, lag van God en de wereld verlaten. Er zaten luiken voor de ramen. Door de spleten konden we kaarslicht zien flikkeren. We slopen verder. Verstoppen ons in het struikgewas.

'Wedden dat ze godverdomme weer een of andere sabotage aan het plannen zijn,' fluisterde Lom nijdig.

Ik keek hem aan. Zijn tanden stonden niet helemaal recht, de bovenste rij stak naar voren zodat zijn mond niet helemaal dicht kon. In het donker zag hij eruit als een nijdig hondje. 'Sst,' fluisterde ik, en ik legde een vinger op mijn lippen. Vanaf nu mochten we geen woord meer zeggen, geen zucht meer slaken.

Iemand liep om het gebouw heen. Mijn mannetje. Mon wees naar hem, knikte naar me. Ik knikte terug. Ik had het begrepen. Mon wenkte zijn broer. Stak zijn duim op naar me. Ik herhaalde zijn gebaar. Al mijn spieren spanden zich. Het ging beginnen.

Ik sloop naar rechts. Het struikgewas was hoog genoeg om me af te schermen.

Ik nam mijn mes in mijn hand en wachtte. De maan was minder dan halfvol, maar ik zag meer dan voldoende. Mijn bloed gierde door mijn aderen. Dit was mijn wereld. Ik was niet eens bang. Ik hoopte dat Mon en Lom geïnteresseerd waren. Hoe ervaren zouden de vier daarbinnen zijn? En de vijfde, mijn man? Ik wist dat ik hem te snel af zou zijn.

Daar was hij weer. Hij kwam van rechts. Zijn rechterhand rustte losjes op zijn broekriem, waarachter ongetwijfeld zijn pistool zat. Hij liep rustig voor het gebouw langs. Het was duidelijk dat hij geen gevaar vermoedde. Hij verdween even uit het zicht, verscheen weer na zeven seconden. Liep voor het gebouw terug naar rechts. Daar zou hij weer draaien. En weer verschijnen.

Nu, dacht ik.

Hij stopte. Draaide zich om. Keek mijn richting uit. Had hij iets gehoord? Ik had geen millimeter bewogen.

Ik hield mijn adem in. Mijn hand spande zich om mijn mes.

Hij zette een paar stappen in mijn richting. Bleef mijn richting uit kijken. Toen zag ik wie hij was.

Hij niet. Niet hij. Hij had daar godverdomme niet te staan. Maar hij stond er wel. Ik had geen keuze. Hij stond aan de verkeerde kant. Hij was ongedierte, hadden ze gezegd. Ongedierte kroop in alle hoeken en kanten, sloop door je vel naar binnen, vrat je hart uit en nam je adem af.

Theo was geen ongedierte.

Hij zag mijn moeder graag. Hij zag mij graag. Hij vocht alleen een verkeerde oorlog.

Ik zag hoe hij zijn hoofd schudde. Ik zag hem denken: ik heb me wat verbeeld. Hij draaide zich om en liep weer naar achteren.

Wat zou hij doen als hij me opmerkte? Zou hij me wél neerschieten? Ik had geen tijd om daarover na te denken. Ik moest iets doen voor Mon en Lom ongeduldig werden en zelf in actie kwamen. Ik moest hem waarschuwen.

Snel stak ik mijn mes weg, greep mijn pistool. Ik schoot in de lucht. Meteen liet Theo zich op de grond vallen.

Ik schoot nog een keer in de lucht. En een derde keer.

Ik dook de struiken in, drukte me plat tegen de grond. Theo schoot. De kogel suiste over me heen. Een tweede kogel. Nog te hoor. Hij kon me niet raken.

Bijna tegelijk klonken schoten achter de kantine. Mon en Lom hadden de aanval ingezet. Glas brak. Bleef breken. Kogelsalvo's volgden elkaar onafgebroken op. Ik moest naar de broers, ze rekenden op mij, maar ik kon niet weg. Theo hield zijn wapen op mijn plek gericht. Bij de minste beweging zou hij schieten.

En toen.

Een gedaante verscheen achter Theo. Achter de laatste boom. Hij schoot. Hij schoot raak. Theo schreeuwde het uit van de pijn. Draaide zich half om. Richtte zijn wapen van op de grond. De gedaante schoot opnieuw. Theo bewoog nog even. De gedaante verscheen, zijn wapen voor zich uit. Boog zich over Theo. Liet zijn wapen vallen. Sloeg zijn vuisten tegen zijn kop.

Het was niet mogelijk.

Jef.

En hij bleef daar maar staan. Duiken, Jef, daarbinnen hadden ze de schoten gehoord, ze zouden Theo niet achterlaten.

Een auto vertrok met veel lawaai.

Ze lieten Theo wél achter. Dood of niet dood.

Jef stond nog steeds over Theo gebogen. Zocht een hartslag, vond er natuurlijk geen. De sukkelaar. De beste vriend van zijn vader doodschieten. Beste vrienden schoot je niet dood. Beste vrienden waren voor altijd, wat er ook gebeurd was tussen hen.

Hij raapte zijn wapen op, liep in mijn richting. Zonder nadenken kwam ik tevoorschijn. 'Maar Jef toch,' zei ik.

Hij bleef staan. De wanhoop waarmee hij me aankeek. Ik wilde tegen hem zeggen wat ik altijd zei als iemand zijn eerste dode schoot. Dat het oorlog was, dat er geen keuze was geweest, en dat iedereen hetzelfde had gedaan. Ik zweeg. Jef had alle keuzes van de wereld gehad. Hij had gewoon kunnen thuisblijven. Maar nee, de idioot was me gevolgd. Had ik hem dan niet duidelijk gemaakt dat de oorlog niks voor hem was? Hij moest gedacht hebben dat ik miste, hij zou me eens gauw helpen. Hij had verdomme moeten weten dat ik nooit miste. Zeker niet van zo'n kleine afstand.

'Ward,' zei hij. Fluisterde hij.

Hoe we daar stonden, midden op het gras, voor het lijk van Theo. Zo

meteen verschenen Mon en Lom, en dan.

‘Verdwijn,’ zei ik tegen Jef.

‘Maar...’ begon hij.

‘Nu, Jef. Nú.’

Ik hoorde iemand van links komen. Iemand riep mijn naam. Zo snel ik kon dook ik achter een struik. Ik zag dat Jef zich omdraaide, wegrende, tussen de bomen de verte in.

Een kleine gedaante verscheen, in een zwart uniform. Lom. Zoekend keek hij om zich heen, zijn pistool voor zich uit alsof de vijand voor hem stond en hij hem achteruitdreef. Maar hij had alleen de lucht voor zich. En waar was Mon?

Lom kwam dichterbij. Er stond een wilde blik in zijn ogen, zijn pistool zwaaide alle kanten uit. ‘Ze hebben hem, Ward, ze hebben hem godverdomme,’ snikte hij.

Mon was dood. En Lom schreeuwde de hele buurt bij elkaar.

Ik wilde me omdraaien en wegrennen. De actie was verknald en het was mijn schuld. Het vnv zou het me nooit vergeven, wie weet welke represailles ze tegen me zouden nemen.

‘Ward, waar zit je toch? Ze hebben mij herkend, godverdomme!’

Hoezo, hadden ze hem herkend? De idioot was toch niet zo stom geweest om zijn kop te tonen? Het Geheim Leger zou achter hem aan gaan en ze zouden alles uit hem sleuren. En ik zou hangen. We gingen immers vijf man vermoorden. Kon ik de schade maar beperken.

Vliegensvlug dacht ik na.

‘Ze hebben ons verraden, Ward!’

Zé, zei hij. Zé hebben ons verraden. Ik kon mijn vel redden.

Ik kwam tevoorschijn.

‘Mijn God, Ward, gelukkig, je leeft nog.’ Hij begon luid te snikken. ‘Tien kogels heeft Mon gekregen, godverdomme tien, godverdomme de smeerlappen die ze zijn.’

‘Lom toch,’ zei ik zacht. ‘We moeten hier vandaan, en snel.’

Hij draaide zich om, zag Theo liggen. ‘Is Verlaak dood?’

Ik knikte.

Hij greep me bij mijn schouders vast. 'We hadden alles zo goed gepland,' snikte hij, 'het kón niet fout lopen.'

Ik rukte me los. 'Iemand heeft in de lucht geschoten,' zei ik. 'Voor ik mijn mes kon pakken. Iemand heeft ze allemaal willen waarschuwen. Eerst in de lucht, daarna in het wilde weg. Hij moet per ongeluk Verlaak geraakt hebben.'

'Heb jij hem dan niet...?'

Ik snoerde hem meteen de mond. 'Onmogelijk. De schutter schoot werkelijk alle kanten uit, hij leek wel bezeten. Als ik me niet plat tegen de grond had gedrukt, had hij me doorzeefd. Voor ik mijn pistool kon grijpen, lag Verlaak al tegen de grond en was de schutter verdwenen.'

Hij keek me verbijsterd aan.

'Het moet iemand geweest zijn die van onze actie op de hoogte was,' zei ik.

'Niemand wist ervan.'

'Behalve het vnv. Het moet een spion geweest zijn, iemand van het verzet die bij ons geïnfiltreerd is. Enig idee?'

Hij keek me verbluft aan. Ik zag dat zijn angst almaar groter werd.

'Iemand die jullie erbij wilde lappen, Lom. Jullie én mij. We hebben geluk dat ze ons niet alle drie doodgeschoten hebben.'

'Heb je hem niet herkend?'

'Zijn gezicht was bedekt,' zei ik. 'Het zijne wél.'

Lom knikte schuldbewust.

Ik had allang besloten dat ik zou zwijgen over Jef. Ze zouden hem meteen oppakken en ze zouden geen genade kennen. Ach Jef toch. Dat hij zo stom kon zijn.

'Hoe moet het nu?'

'Geen paniek, Lom, je moet je vermannen. Je moet onderduiken. Zijn er mensen die je kunnen helpen? Mensen die je als jezelf kunt vertrouwen?'

Hij knikte.

'Luister goed naar hen,' zei ik. 'Het beste, Lom.'

‘Hoezo, het beste?’ Ik hoorde hoe de paniek door zijn keel gierde. ‘Waar ga jij naartoe?’

‘Naar het front. Daar hebben ze me meer nodig.’

Ik draaide me om en ik rende.

Mijn fiets lag er nog. Ik reed meteen door naar Hasselt en nam de eerste trein naar Duitsland. Ik ging niet meer naar huis. Ik schreef mijn moeder wel een brief. Ze zou alles begrijpen. Mijn uniform moest ik achterlaten, ginder zou ik wel een nieuw krijgen. Ik hoopte dat ik snel weer bij mijn mannen zou zijn. Ginder kon ik iedereen vertrouwen.

Jef heeft me nooit meer geschreven.

1947

Mijn broer de held

We staan buiten op de stoep, zodat Remi ons niet kan horen. In de vrieskou.

Mijn broer de held heeft Theo neergeschoten, in de rug nog wel. Mijn broer de held laat zijn grote vriend Ward opdraaien voor de moord. Dat zijn hart niet gewoon uit schaamte is stilgevallen.

‘Zo’n proces duurt nooit lang. En die oostfrontstrijders worden stevig aangepakt, er wordt nooit echt naar hen geluisterd. Het is de enige hoop die we hebben.’

Is dat mijn moeder die spreekt? Mijn móéder?

‘Maar...’ begin ik.

‘Maar wát?’ vragen ze tegelijk.

‘Dan wordt Ward gestraft voor iets wat hij niet heeft gedaan.’

Ze zwijgen allebei. Ze kijken naar de grond alsof daar te lezen staat wat ze moeten zeggen.

‘Waarom geeft Jef zichzelf niet aan?’

Mijn moeder kijkt me ontzet aan. ‘Renée toch. Ze zullen hem in de gevangenis stoppen.’

‘Hij heeft Theo doodgeschoten! En nu draait Ward er wel voor op!’

‘Ik dacht dat Ward je niks meer kon schelen.’ Ze zegt het heel zacht, maar ik heb het wel gehoord.

Een grote woede overvalt me. ‘Hij heeft die moord níét gepleegd, ma. En eerlijk duurt het langst, dacht ik.’

‘Renée, hou je gemak tegen je moeder.’

‘Waarom geven jullie hem niet aan? Als hij er zelf te schrikschijterig voor is?’

Verbijsterd kijken ze naar elkaar.

‘Wel?’ vraag ik kwaad.

Mijn vader schudt zijn hoofd. 'Hij is ons kind, Renée.'

De wanhoop waarmee hij dat zegt.

'Mooi kind, onze Jef,' zeg ik.

Ik kijk naar mijn moeder. 'Ma?'

Ze kijkt niet terug. Ze kijkt langs mijn vader heen, naar een punt ver weg achter hem. Ze huilt zonder geluid. Mijn vader duwt haar een zakdoek in handen. Ze frommelt hem tussen haar vingers als een paternoster.

'Ik kan dat niet, Renée,' zegt hij zacht.

Hij heeft met de gedachte gespeeld. Ik hoor het aan zijn stem. Het is een gedachte om dood van te gaan, dat hoor ik ook.

'Ik kan mijn kind niet verraden, Renée. Misschien dat andere ouders...'
Hij schudt zijn hoofd. 'Ik niet.'

Ik zwijg. Er komt meer.

'En stel, stel dat ik het toch doe. Hem aangeven. Ze zullen jullie ook straffen.'

'Alsof wij Theo hebben doodgeschoten!'

'Toch zal het zo zijn, Renée. Voor de rest van ons leven blijven we familie van die smerige zwarte. Overal zullen we buiten staan. Iedereen zal ons de rug toekeren. Kijk maar wat ze met de moeder van Ward hebben gedaan. Terwijl het mens alleen een winkel had waar Duitsers kwamen, en een zoon die ze niet kon tegenhouden. En zoals zij zijn er duizenden.'

Hij zwijgt even.

'Dat ze me mijn leven afpakken, tot daaraan toe. Maar dat van jou en van de kleine? Dat kan ik niet laten gebeuren.'

'Ik blijf hier niet wonen,' zeg ik.

Ik lees de verbijstering in hun ogen. Maar ik stik als ik blijf. 'En ik neem Remi mee als dat nodig is.'

'Nee,' fluistert mijn moeder. 'Remi blijft hier.'

'Natuurlijk, Blondine,' zegt mijn vader. Maar ik hoor de twijfel in zijn stem. Wie weet hoe rampzalig het proces afloopt, wie weet zijn ze nog blij als ik hem meeneem.

'En waar ga je dan wel naartoe,' zegt hij.

— — — — —

‘Misschien ga ik trouwen,’ zeg ik. ‘Morgen vertel ik alles aan Emile.’

‘Nee,’ zeggen ze tegelijk.

‘Ik ga niet tegen hem liegen.’

‘Wat als het uit raakt? Hij zal niet kunnen zwijgen.’

‘Het raakt niet uit.’

‘Kind,’ zegt mijn vader, ‘kijk toch uit wat je doet. Er staan levens op het spel.’

‘Het mijne ook,’ zeg ik.

Het wordt te koud buiten om daar maar te blijven staan, en bovendien zijn al mijn zinnen op. ‘Ik ga slapen,’ zeg ik. ‘Tot morgen.’

Ze volgen me naar binnen.

Even staan we alle drie in de kamer zonder te bewegen. Het wordt zo stil. Alleen de klok van Gust tikt. Tikt door alles heen. Mijn broer heeft de zoon van Gust doodgeschoten, en Gust heeft het nooit geweten. Als er een hemel bestaat, dan weet Gust het ondertussen. En toch blijft de klok verder tikken.

Ik voel hun blikken in mijn rug terwijl ik de trap naar mijn kamer op loop. Ze hadden liever mijn tranen gezien, mijn begrip gehoord. Maar ik voel geen begrip, en ik heb geen tranen.

En ik wil nog niet trouwen.

Ik blijf lang op mijn bed zitten, met het licht aan. Ik kleeft me om, doe het licht uit en kruip in bed. Er loopt een barst door mijn lijf, te beginnen bij mijn kruin. Hij eindigt in mijn buik. Hier lig ik nu, in twee stukken. Ik duw mijn handen tegen mijn mond, zodat geen geluid naar buiten komt. Ik zal stikken in mijn bed, en niemand zal me horen.

Kwaad

Ik kijk omhoog naar de barsten in het plafond. 'Remi, het zijn net wegen,' zei Jef altijd, 'ik kies een weg en dan vertrek ik.'

Ik ga nooit ergens naartoe als ik naar die barsten kijk. Na een minuut ben ik het hele plafond al vergeten. Een broek met lange pijpen, daar denk ik nu al een week aan. Ik had echt gedacht dat mijn moeder ervoor zou zorgen. Maar nu ze zoveel zorgen heeft om Jef is de broek helemaal uit haar hoofd verdwenen.

Ik vraag hem zelf wel of hij er niet een op overschot heeft.

Mijn vader heeft de medaille in de kachel gegooid en mijn moeder vond dat goed. De medaille is helemaal gesmolten.

Ward is een idealist en onze Jef een grote stommerik, zei mijn vader, en daarna zijn ze van alles beginnen te fluisteren, en daarna zijn ze naar buiten gegaan.

Ik wil weten wat een idealist is. Onze Jef zal me dat wel uitleggen. Dat ze ons kapot zullen maken. Dat heeft mijn vader ook gezegd.

Onze Jef moet me dat ook eens uitleggen. Waarom mijn vader van die rare dingen zegt.

En waarom hij weer naar huis komt.

Wat ik echt wil

Ik vertrek voor ze wakker zijn. Ik ben veel te vroeg op pad, de winkel is nog gesloten. Ik loop de kerk binnen. De ochtenddienst is net begonnen. Aan het einde van de mis volg ik de mensen niet meteen naar buiten. Ik kan nog rustig even blijven zitten. Hier is het warm. Ik sluit mijn ogen en probeer aan niks te denken.

Een tik op mijn schouder. Zuster Melanie zit naast me. ‘Zo,’ zegt ze, ‘jij hier. Dat is een verrassing. Alles goed met je?’

‘Jazeker, zuster.’

Ze knikt vriendelijk. Tegelijk voel ik haar blik over mijn gezicht glijden. Ik weet dat ik er miserabel uitzie. ‘Alles goed met de winkel?’

‘Oh ja.’

‘Thuis ook?’

Ik knik. Alweer een leugen.

‘Zo,’ zegt ze alleen maar.

Ik neem mijn tas van de grond en zet hem op mijn schoot. 'Ik ga maar eens, zuster.'

‘Ik jaag je toch niet weg?’

‘De winkel gaat zo open.’

Ze kijkt op haar horloge. ‘Over een halfuur pas. Hoe is het met je trompet, volg je nog steeds lessen?’

‘Eén keer per week.’

‘Dat is te weinig.’

‘Het valt moeilijk te combineren met het werk.’

‘Ik begrijp het,’ zegt ze. ‘Maar je bent nog jong. Je kunt nog altijd naar het conservatorium. Maar misschien speel je niet meer graag.’

‘Oh jawel, zuster.’ Het is eruit voor ik het weet.

Ze glimlacht even. 'Ik zie je daar nog staan in mijn klas, te bibberen op je

benen. Vijf fouten speelde je, ik weet het nog zo goed. En je keek alsof de wereld was vergaan. Terwijl ik alleen maar kon denken: dat kind speelt maar vijf fouten. En ik dacht: er zit een groot artiest in Renée Claessen. Ofwel komt ze erachter, ofwel geeft ze halverwege op.' Ze kijkt me onderzoekend aan. 'Wel, Renée Claessen. Wat is het geworden?'

Ik kijk naar haar met mijn mond vol tanden. 'Zuster, dat weet ik niet, hoor.'

'Dan wordt het stilaan tijd om erachter te komen. Denk je dat niet?'

Ooit kom je erachter, kind, of je met een trukendoos speelt of met je ziel. Maar eerst moet je veel oefenen.

Ik had zoveel vuur gevoeld destijds. Tranen prikken achter mijn ogen.

'Brussel is niet het einde van de wereld, kind. En het is maar vier jaar.'

'Vier jaar!'

'Dat is niks op een mensenleven.'

'Ik heb me net verloofd.'

'Wat dan nog,' zegt ze.

In één klap slik ik al mijn tranen in. Nog verbaasder dan daarnet kijk ik haar aan.

'Houdt het leven op omdat je verloofd bent?' Ze glimlacht even.

Nee zuster, het houdt op omdat onze Jef een dikke smeerlap is. Ik zwijg. Ze glimlacht nog steeds zo warm naar me. 'Geen wonder dan dat het mij nooit overkomen is.' Ze geeft me een speelse tik tegen mijn arm. 'Wat zit je toch te piekeren,' zegt ze, 'het is allemaal zo eenvoudig. Of je zoekt het uit, of niet. Aan jou om te weten wat je wil.' Ik kijk haar aan. Er is een lok haar van onder haar kap vandaan gesprongen. Hij krult als een vraagteken tegen haar wang.

Is het echt zo eenvoudig?

Ik wilde toch weg uit het dorp?

'Misschien kom je nog in aanmerking voor een beurs. Ik kan het wel eens voor je uitzoeken. En wie weet hebben je ouders nog wat opzijgezet.'

Ach, mijn ouders, wil ik zeggen. Maar ik slaag erin te zwijgen. Ze kijkt me fronsend aan. Alles heeft ze gezien.

'En nu?'

mijn vader wil het nuis verdouwen, zuster.

‘Hij wil het beste voor zijn kinderen. Hij is een goede man, je vader.’

Ik zwijg. Ik buig mijn hoofd. ‘Dat is waar.’ Hij wil zelfs voor zijn kinderen liegen tot hij zwart ziet. ‘Maar het is al november. Denkt u dat ik zomaar midden in het jaar kan beginnen?’

‘Je zult een test moeten afleggen. Als ze merken dat je meer dan genoeg talent hebt, word je ongetwijfeld toegelaten.’

‘Oh.’ Een zucht ontsnapt me.

‘En dat heb je. Talent. Meer dan de zee diep is.’

‘Oh,’ zucht ik weer, ‘zuster toch.’

‘Was je dat soms vergeten?’ glimlacht ze. ‘Maar kind toch.’

Ik glimlach terug naar haar. Ze staat op, duwt de haarlok terug en trekt haar kleren recht.

‘Zo,’ zegt ze, ‘ik ga maar weer. Doe de groeten aan je broer.’

Ik schrik. Weet ze het van Jef?

‘Remi,’ zegt ze. ‘De andere ken ik niet zo goed.’

Zo zal het in het vervolg dus gaan. Achter elk onschuldig woord zal ik een verwijt zoeken. Als ik hier blijf. Ik knik. Ik zal Remi de groeten doen.

Samen lopen we de kerk uit.

Victor zegt dat ik er slecht uitzie. En dat ik er met mijn gedachten niet bij ben. Ik weet het, zeg ik, maar morgen weer wel, beloofd. Of ik me zorgen maak over de fanfarezaal?

Alsof die zaal me ook maar één haar kan schelen.

Je hebt toch geen spijt van je verloving?

Welnee, en of hij er nu maar over wil ophouden. Ik heb gewoon slecht geslapen.

Er komen klanten binnen en hij trekt zich terug in zijn kantoor. De rest van de dag blijft hij daar. Ik kom vaak langs zijn deur, ik ga niet naar binnen. Victor kan tegen veel, maar misschien niet tegen alles.

Over Brussel kan ik hem vertellen. Morgen. En dat ik zal slagen voor de test.

Thuis

Mijn ouders kwamen mijn kamer in, en ze zeiden dat ik mijn spullen moest pakken. Ik moest mee naar huis. 'Wie weet wat je in je wanhoop uitspookt,' zei mijn moeder. 'Wat maakt het nog uit,' zei ik.

Terwijl ze alles op de kar laadden, nam ik afscheid van Nicola.

'Ik kom terug.'

'Na het proces?' vroeg hij.

'Juist, na dat rottige proces.'

'Vergeet niet dat je een held bent.'

Hij sloeg zijn armen om me heen, trok me tegen zich aan en omhelsde me. De hitte sloeg langs mijn oren naar buiten. Voor ik helemaal in brand schoot liet hij me los. Onze armen gleden langs ons eigen lijf naar beneden. 'Ik kom terug,' zei ik weer. Ik hoorde hoe mijn stem beefde.

Hij knikte. 'Help je vriend op het proces,' zei hij toen.

Ik had andere woorden willen horen. Dat hij me zou missen, en wel heel erg. Dat hij niet meer zou slapen, niet meer zou eten. Dat soort woorden. Ik wilde geen gesprek over held zijn en mijn best doen en meer van die zever.

Mijn ouders liepen voorop met de stootkar, ik volgde met mijn fiets aan de hand. Nog even keek ik om. Nicola stond voor het raam. Hij zwaaide. Ik zwaaide terug.

Er was weer een gat aan de muur.

'De medaille,' zei ik. Meteen had ik spijt van mijn woorden. Ik had kunnen weten dat ze verdwenen was.

'Is weg,' zei mijn vader. 'We hangen hier geen leugens aan de muur. Ze heeft goed gebrand. Zo heeft ze nog ergens voor gediend.'

Alsof ik vuil was. Een hoop straatvuil, klaar om op te stoken.

Ik wilde hem op zijn gezicht slaan. Ik was sterker, veel sterker. Ik zou mijn handen om zijn keel leggen en knijpen tot alle lucht uit hem was. Hij zou op zijn knieën vallen. Hij zou om zijn leven smeken. Ik zou hem dat niet meteen teruggeven. En daarna zou hij me nooit meer lastigvallen.

meeten teruggeven. En daarna zou hij me nooit meer vastgrijpen.

‘Hou op, Sander,’ zei mijn moeder. ‘Maak het niet nog erger.’

‘Ik ga naar mijn kamer,’ zei ik.

‘Loop maar weg,’ riep mijn vader, ‘loop maar weg van alles.’

Ik negeerde hem. Ik liep naar mijn kamer, deed de deur dicht, legde mijn oor ertegen. Alles kon ik horen.

‘Niet zo, Sander,’ zei mijn moeder, ‘niet zo.’

‘Hoe dan wel?’

‘Hij blijft ons kind, Sander, en we gaan hem helpen, dat is wat we gaan doen.’

‘Hij blijft ons kind,’ herhaalde mijn vader. ‘Dat is waar. Maar ik had hem liever anders gehad.’

‘Zeg zulke dingen toch niet, je meent ze niet eens,’ zei mijn moeder.

Even bleef het stil.

‘Wat gaan we nu doen?’ vroeg mijn vader.

‘Als ik het wist,’ zei mijn moeder.

Ik wilde Theo niet doodschieten. Ward moet dat geweten hebben. En toch liet hij me stikken. Zijn mannen ginder, daar lag de wereld. Jef Claessen? Een dikke sukkelaar.

1944

Het verhoor

Eind september.

De dag dat ik een held werd.

Opeens stonden ze in ons huis. Afgelopen mei, zeiden ze, V. C. Kapelleke, de voetbalkantine. En of ik wilde meekomen. Het was een bevel.

Hun hoofdkwartier lag midden in het dorp. Het was tien minuten lopen. De tien langste van mijn leven.

Ze leidden me naar een kamertje waar een stoel en een tafel stonden. 'Ga zitten,' zeiden ze. 'De mannen zijn er zo.'

Ze deden de deur achter me dicht. Ik ging zitten. Keek om me heen. Drie kale muren, en een muur met een Belgische vlag.

'Zo. Jef Claessen.' Twee mannen kwamen de kamer binnen. Ze deden de deur meteen weer dicht.

'Laten we geen tijd verliezen. Afgelopen mei.'

Ik knikte zo dapper als ik kon.

'We weten wat er gebeurd is.'

Als ze het wisten zouden ze niet zo vriendelijk zijn.

Ze gingen allebei voor me staan. Hun lichamen reikten hoog boven me uit. Ze wilden groot lijken, groter dan ik. Ze hoefden daar niet zoveel moeite voor te doen als ze deden, ik geloofde vanzelf wel dat ze groter waren.

'We hebben Lom Weck opgepakt. Hij heeft alles bekend van die avond. Hoe hij samen met zijn broer en Dusoleil de hele actie had opgezet. Jij was er ook die avond. Wat was jouw rol in het geheel?'

Ik keek hen ontzet aan. Alleen Ward kende de echte feiten, en die zat aan het front. Bovendien zou hij me nooit verraden. 'Dat eh... dat eh... ik weet het niet,' stotterde ik.

'Heb je iets te verbergen?'

'Waarom zou ik?' probeerde ik stoer

‘Waarom zou ik? Probeerde ik stiekem.’

‘Je trilt als een meisje.’

Ik voelde woede in me opkomen. Ik zweeg. Kwaad worden had geen zin. Zij wonnen toch.

‘Luister, Claessen, we weten alles. We weten ook dat er een buitenstaander bij betrokken was. Iemand die in de lucht schoot om de hele actie te saboteren.’

Dit was mijn kans. De enige.

‘Ik,’ zei ik snel.

Ze knikten. Ze knikten! Ik geloofde mijn ogen niet.

‘Ik was Ward gevolgd. Ik vermoedde dat hij iets van plan was. Mon Weck had hem die dag opgezocht.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Ik was toevallig die dag in de winkel.’

‘Toevallig?’

‘Ik vertrouwde hem al lang niet meer. Toen hij terug was met verlof in mei zocht hij me op. Ik wilde hem niet zien, maar hij drong aan. Toen dacht ik, misschien kom ik iets te weten waardoor ik anderen kan helpen. Die dag hadden we afgesproken.’

Ik stond versteld van mezelf. Dat ik zó kon praten, bijna nog beter dan Ward.

‘We weten ervan.’

Ik keek hen verbaasd aan.

‘In dit dorp kan je geen geheimen bewaren. Jullie zijn gaan vissen.’

Ik keek hen verbijsterd aan.

‘Lom Weck heeft tegenover ons bevestigd dat jij in de winkel was toen zijn broer Ward opzocht.’

Ik schrok. Als ze alles wisten, waarom bleven ze dan zo vriendelijk?

‘Dus jij schoot in de lucht.’

Ik keek hen wantrouwig aan. Knikte aarzelend.

‘Waarom deed je dat?’

‘Ik wilde Theo waarschuwen.’

‘Zat je in een organisatie?’

‘Organisatie?’

‘Was je een spion?’

Spion? Ik? Bijna spijtig schudde ik mijn hoofd. ‘Ik wilde die avond iets goeds doen. Waar ik de moed vandaan haalde, daar heb ik nog altijd geen idee van.’

‘Dusoleil was familie van Theo.’

‘Ze hadden allang ruzie met elkaar. En Theo was de beste vriend van mijn vader,’ zei ik snel. ‘Voor hij moest onderduiken kwam hij vaak bij ons langs. Ik kende hem goed. Ik ken zijn vader goed. Elke vrijdag brengen we hem eten.’

‘Waarom?’

‘Omdat wij Theo graag zagen, verdomme,’ zei ik kwaad. ‘En toen hij er niet meer was moest er toch iemand voor Gust zorgen.’

‘Je hoeft je niet zo op te winden,’ glimlachten ze.

Ze hadden gelijk. Ik moest rustig blijven. ‘Excuseer,’ zei ik.

‘Je had een pistool op zak.’

‘Ward was die avond iets ergs van plan. Ik had flarden van zijn gesprek met Mon opgevangen. Ik kan goed luisteren.’

‘Blijkbaar. En die avond ben je Ward gevolgd. Heeft hij niks gemerkt?’

Ik schudde mijn hoofd.

‘Je hebt een gave om te spioneren, Jef.’

Het klonk als een compliment.

‘Van wie was dat pistool?’

‘Van mijn vader. Ik heb het daarna in het kanaal gegooid.’

‘Weet hij dat?’

‘Thuis weten ze van niks,’ zei ik.

‘Misschien maar beter zo,’ zeiden ze.

‘Mijn vader wilde nooit ergens hii betrokken zijn ’

~~Hij vader was heel ergens bij betrokken zijn.~~

‘Wedden dat hij nu heel trots op je zal zijn?’

Ik glimlachte zo gelukkig als ik kon.

‘Het schijnt dat die Dusoleil niet te vertrouwen was. Een kerel met fijne manieren, maar met veel streken.’

Ik haalde mijn schouders op. ‘Ik herkende hem niet meer,’ zei ik naar waarheid.

‘Hij moet Theo neergeschoten hebben. Lom was aan de andere kant van het gebouw, die kan het niet gedaan hebben.’

Ik knikte.

‘Lom beweert dat hij niks gezien heeft,’ zeiden ze.

Ik zou hem die avond laten zien dat ik de oorlog aankon. Voor eens en voor altijd. Hij zou me meenemen. En zijn wereld zou helemaal de mijne worden. En toen hij miste schoot ik. Soldaten stonden elkaar altijd bij.

Ik schrok me dood toen ik zag wie er op de grond lag.

En Ward stuurde me weg. Wég. Als hij me nu nog achterna was gekomen. Terwijl ik nog wel om hem geschoten had. Om hém, godverdomme.

‘Ward heeft geschoten,’ zei ik.

‘Je hebt het gezien?’

‘Jazeker.’

‘Heeft Theo geleden?’

‘Ik denk het niet,’ zei ik. ‘Hij viel meteen neer. Ward heeft ook meteen een tweede schot gelost.’

Niet te geloven. Hoe vlot de leugens uit mijn mond kwamen gerold.

‘We hadden...’ begon de ene.

‘Nee,’ zei de andere, ‘we hadden geen keuze. Er werd zwaar op ons geschoten, als we niet gevlucht waren, waren we er allemaal aan gegaan.’ Ze keken naar mij. ‘Wij zaten in het gebouw. Jouw schot waarschuwde ons. Jij hebt ons gered.’

Ik had hen gered.

‘Theo was een geweldige kerel,’ zeiden ze. ‘Die hij heeft niet geleden?’

‘Het was een geweldige keer,’ zeiden ze. ‘Dus hij heeft niet geleed!’

Ik schudde mijn hoofd, zo stevig als ik kon.

‘We moesten daar zo snel mogelijk weg.’

Ze voelden zich schuldig. Ik kon het met mijn ellebogen aanvoelen. En ze wilden dat ik hen gerust stelde. Mijn waarheid voor de hunne.

‘Je bent een held, Claessen.’

‘De mannen van het verzet zijn de echte helden.’

‘Gewone burgers nog veel meer, Jef. Voor hen is het nog moeilijker om heldendaden te verrichten.’

Toen mocht ik naar huis. Ze liepen mee tot bij de voordeur, schudden me lang de hand.

En zo kwam mijn droom toch nog uit. Ik was een held geworden.

De volgende dagen sliep ik niet, at ik niet. Mijn maag lag helemaal overhoop.

En op een keer was het over.

1947

De waarheid

Voorzichtig ga ik naar binnen. Jef schrikt wakker.

‘Waarom slaap je met je kleren aan?’

Hij haalt zijn schouders op. Hij kijkt zo ongelukkig.

‘Waarom ben je naar huis gekomen?’

‘Zomaar. Na het proces vertrek ik weer.’

‘Ik ben blij dat je terug bent, Jef.’

Het is veel te stil opeens.

‘De fanfarezaal is afgebrand, tot op de grond. En Victor heeft gezegd dat wie een nieuwe vindt, van hem direct naar de hemel mag.’

‘Nog wel direct naar de hemel?’

Ik knik. ‘Wat is een idealist, Jef?’

‘Huh?’

‘Onze pa zegt dat Ward een idealist is.’

‘Wat heeft onze pa allemaal nog meer gezegd?’

‘Niks speciaals. Wat is een idealist, Jef?’

‘Zijn we dat niet allemaal?’

‘Wat is het dan?’

‘Ik weet het ook niet.’

‘Waarom zeg je dan dat we het allemaal zijn?’

Hij zucht. ‘Zoveel vragen, Remi.’

‘Ik heb er nog meer,’ zeg ik.

‘Ik wil ze niet horen.’

Ik moet iets zeggen waar hij vrolijk van wordt.

‘Zal ik iets voor je spelen?’

‘Nee! En laat me nu maar gerust.’ Hij trekt zijn kussen over zijn hoofd en draait zijn rug naar me toe.

Het is ook mijn kamer, wil ik zeggen, maar ik zwijg. Hij is wel heel slechtgezind. Ik blijf hier zitten tot het overgaat. Ik kan heel lang wachten. ‘Jef?’

Hij draait zich weer op zijn rug en kijkt me verbaasd aan. ‘Kleine toch, ben je er nog steeds?’

Hij zegt weer kleine. Ik heb dat niet graag, maar vandaag laat ik het maar overwaaien, anders wordt hij weer kwaad. ‘Jef?’

Hij knikt. ‘Wat is er?’

‘Is het iets goeds?’

‘Is wát iets goeds, kleine?’

‘Een idealist. En het is Remi.’

Hij glimlacht! ‘Remi, juist, hoe kan ik het vergeten. Wel, Remi, een mens kan niet zonder idealen.’

‘Het is dus iets goeds.’

Hij zwijgt weer veel te lang.

‘Ik vind dat je wel een held bent.’

Hij kijkt me heel verbaasd aan. ‘Wat zeg je me nu allemaal?’

‘Dat ik vind dat...’

‘Ik heb je wel gehoord.’

Hij gaat rechtop zitten, slaat zijn armen om zijn knieën.

‘Ik ben geen held, Remi, echt niet. Ik doe het in mijn broek voor dat proces. Echte helden kunnen overal tegen, zelfs als ze bang zijn.’ Hij zucht. ‘Je weet dat ik tegen Ward moet getuigen.’

‘Jeanne heeft het mij verteld. Dat hij Theo heeft doodgeschoten.’

Zijn mond valt open tot op zijn knieën, zo verbaasd kijkt hij.

‘Alles is de schuld van Ward, zegt Jeanne.’

Hij zwijgt lang. Dan schudt hij zijn hoofd. ‘Ik weet het niet, Remi, ik weet het niet.’

Wat weet hij niet?

‘Wat ik hun moet vertellen, Remi. Ze zullen zo kwaad worden als ze alles horen. De waarheid kwetst, ik weet er alles van.’ Hij kijkt weer veel te treurig.

Opeens weet ik hoe ik hem kan helpen.

‘Wat valt er te lachen, kleine?’

‘Remi.’

‘Remi, godverdomme, er valt niks te lachen. En verdwij nu maar, ik wil slapen.’

Voor ik de deur achter me dichttrek kijk ik nog even om. Hij heeft zich in een bolletje gedraaid, met zijn rug naar de muur. Zijn ogen zijn dicht, zijn mond is een streep geworden. De glimlach is weg. Hij is zo bang voor het proces. Hij hoeft zich geen zorgen te maken, alles zal goed aflopen.

Alleen maar zijn zus

We zitten aan tafel. Alle vijf, Jef ook. Het is stil. We eten allemaal zo snel we kunnen, want als het eten op is kunnen we afruimen en verdwijnen. Ik wil dat Jef verdwijnt. Ik kan zijn kop niet meer verdragen. Zijn schaapachtige grijns, één dikke leugen zit erachter.

‘Het is hier veel te stil,’ zegt mijn vader opeens, ‘ik word zot als dat zo blijft duren.’

Niemand kijkt op. Zelfs Remi blijft zwijgen.

Mijn vader draait zich naar Jef. ‘Morgen begin ik met de verbouwingen,’ zegt hij. ‘En jij gaat me daarbij helpen.’

‘Ik?’

‘Ja, jij. Het moet maar eens afgelopen zijn met de hele dag in bed te liggen.’

‘Jef voelt zich niet goed,’ zegt mijn moeder.

‘Blondine, we weten allebei waarom meneer zich niet goed voelt.’

‘Ik...’ begint Jef.

‘En ik hoef geen commentaar.’

Het wordt weer stil. De borden zijn bijna leeg. Nog even en ik kan afruimen. Opeens voel ik de blik van mijn vader op me rusten. Hij kijkt niet weg als ik hem aankijk. Hij wil weten wat ik denk, en laat het iets goeds zijn, iets om te lachen. Ik moet hem vertellen dat het allemaal minder erg is dan we denken. Maar het is erger.

‘Ik heb het Victor verteld, pa. Dat ik wil studeren.’

Hij knikt. ‘Wat zei hij?’

‘Eindelijk. Dat zei hij. En dat hij wel iemand vindt om me te vervangen.’

‘Victor is een geweldige kerel,’ zegt mijn vader. ‘Als hij erachter komt dat...’ Hij zwijgt. Kijkt naar Jef. Dan naar mij. Schudt zijn hoofd. Buigt zijn hoofd.

Ik heb Emile alles verteld. Eerst over Jef. Natuurlijk schrok hij. Dat had ik

nooit achter Jef gezocht, zei hij. Maar dat ik me niet schuldig hoeft te voelen om wat mijn broer heeft gedaan. Hij is wél mijn broer, zei ik daarop, de mensen gaan ons ook als het vuil van de straat zien, en hou ze eens tegen. Toen zei ik dat ik in Brussel ging studeren. In Brussel gaan ze je zeker gerust laten, zei hij.

Ik ga naar Brussel om muziek te studeren, zei ik kwaad.

Mijn zussen zijn thuis ook vertrokken omdat ze er gek werden.

Ik word thuis niet gek, zei ik.

Wacht maar, zei Emile toen, tot de hel losbarst in jullie dorp.

Ik zei niks meer.

Ik zal er thuis niks van vertellen, zei Emile nog.

Ze zullen er toch achterkomen, zei ik.

Wie weet valt alles nog mee, zei Emile.

Nee, zei ik, het zal niet meevallen. En weet je wat? Het kan me niks schelen. Jef kan me niks schelen. Niks kan me nog schelen.

Je liegt, zei Emile. En trouwen zal dus niet voor morgen zijn?

Ik sta op en begin de tafel af te ruimen. Onze Jef loopt me voorbij. 'Proficiat,' zegt hij.

Ik loop verder met de stapel borden, ik draai me niet eens om.

'Met je verloving,' zegt hij. 'Het is een begin.'

Hij moet zwijgen over mij. Met een knal zet ik de borden op de kast.

'Renée?'

Ik doe of ik hem niet hoor.

Het is een begin.

Jazeker, broer. Ooit trouw ik met Emile, en dan krijgen we vijf kinderen, en ik kies al hun namen, en ik ga heel gelukkig zijn voor de rest van mijn leven.

Altijd een keuze

Mijn moeder is langs geweest. Weer achter glas. Weer voor maar tien minuten. Dat ik mijn vel moet redden. Dat ik mijn mond moet opentrekken op het proces. En wat ik ook gedaan heb, welke straf ik ook zal krijgen, misschien zal ik met goed gedrag vroeger vrijkomen. Dat ze hoopt dat ze dat nog mag meemaken. Ze kunnen haar toch niet alles afpakken.

Wat ik ook gedaan heb.

Ik durfde haar bijna niet aan te kijken.

De hele godganse nacht blijf ik wakker.

Kon ik alles maar ongedaan maken. Maar nee, ik wilde en ik zou vertrekken. Ik ging ons land redden. *‘Uw toetreding tot het Vlaamsch Legioen is de schoonste daad die gij thans voor Vlaanderen stellen kunt.’*

Mijn been doet vreselijk pijn. Ik moet bewegen of ik word gek. Nog zoveel uren voor het licht wordt, en dan weer nog zoveel uren voor we een paar minuten op de binnenkoer mogen. Volhouden dus. Er zit niets anders op.

‘Dusoleil, liggen,’ wordt er gesist.

‘Kan niet,’ sis ik terug.

‘Alles kan, Dusoleil.’

Ik antwoord niet. Heel voorzichtig stap ik tussen de slapende lichamen naar de overkant van de cel en heel voorzichtig stap ik weer terug. Weer naar de overkant. En weer terug. Iedereen slaapt gelukkig verder. Ik laat me opnieuw tegen de muur glijden. De pijn is iets minder geworden.

Volhouden, Dusoleil.

Wat dacht Jef, dat ik voor altijd ginder zou blijven? De grond zal wel verschoven hebben toen hij hoorde dat ik terug was. Hij moet al vele doodsangsten hebben uitgestaan. Ze zullen hem kapotmaken als ze de waarheid kennen. Mensen worden niet graag bedrogen.

Dat hij die medaille kreeg. Het is eigenlijk om te lachen. Ik ken hem. Hij zal niet gelachen hebben. Maar hij heeft ook niet geweigerd. Zoveel moed

neert hij niet.

Ik wel dan?

Ik ontplof bijna van de pijn. Had ik nu mijn sax maar. Ik zou de pijn wegspeelen. Maar ze zouden allemaal wakker worden, ze zouden mijn sax afpakken en tegen mijn hoofd gooien. Terwijl vroeger. Ze konden er nooit genoeg van krijgen. Jef ook niet. Hij speelde niet eens graag trompet, hij heeft het ook nooit goed gekund, maar als we samen speelden deed hij zo zijn best.

Spelen of niet spelen. Naar de oorlog gaan of niet. Verklikken of niet verklikken. Soms kiest een mens omdat hij niet anders kan.

Als ik het mijn moeder toch vertel. Dat ik Theo heb willen redden. Ze zal meteen Bielen inschakelen. En Bielen zal Jef met de grond gelijkmaken.

Waar is de meeste moed voor nodig? Zwijgen of niet zwijgen?

Zal ze me ooit weer graag zien? Gewoon echt graag zien, en álles van mij. En niet 'ondanks'?

Het luik gaat open. Een kleine lichtbundel schijnt naar binnen.

Ik sta rechtop in het midden van de cel. De lichtbundel schijnt op mij. Ze komen me halen. Ik heb van hun nachtelijke pestspelletjes gehoord. Ik ben nog niet aan de beurt geweest. Dusoleil blijft niet lang meer bij ons, we moeten hem nu aanpakken. Alstublieft, nee. Mijn been doet te veel pijn, ze zullen het meteen merken en ze zullen me tot het uiterste drijven. Ze stoppen altijd net op tijd. Sterven mag je in de cel, of op de binnenkoer.

'Wat scheelt er?'

Het is Bekkers. Een immens gevoel van opluchting overvalt me. 'U bent het.'

'Ssst,' wordt er om me heen gesist.

'Slaap allemaal verder,' beveelt Bekkers met fluisterende stem. 'Dusoleil?' Heel zacht fluistert hij mijn naam. 'Kom eens hier.'

Ik strompel over de lichamen naar hem toe. Ik val bijna tegen de deur aan.

'Wat scheelt er?' Zijn stem klinkt bezorgd. 'Ik hoor al de hele tijd gerommel in jullie cel.'

'Het is mijn been. Ik moet bewegen of ik word gek.'

'Ik zal je iets tegen de pijn geven. Ik ben zo terug.'

Nu ...

Na een paar seconden is hij er weer. 'Kon ik je maar even op de gang laten lopen,' zegt hij zacht. 'Maar het kan niet.' Hij zucht.

Ik hoor zijn sleutels rammelen. Hij opent de deur, reikt me een glas water aan en geeft me een pilletje. 'Drink het op, het zal helpen tegen de pijn. Je moet proberen te slapen, Dusoleil.' Hij klinkt ernstig. 'Je moet sterk zijn voor het proces.'

'Dank u wel,' fluister ik.

Zijn ogen blinken in het donker. De rimpels om zijn ogen lachen niet. 'De moed niet verliezen, jongen.'

'Waarom doet u dit?' Ik slik hard. 'U moet me haten.'

Hij schudt zijn hoofd. Hij glimlacht even. 'Haat is zo'n lelijk woord, Dusoleil. Ga nu maar slapen.'

Ik geef hem het glas terug. 'Dank u wel,' fluister ik nog eens.

'Het is al goed.' Hij sluit de deur, ik hoor hem weglopen.

Hij is zo vriendelijk. Ik kan er maar niet bij. Bekkers houdt me hier in leven. Letterlijk en figuurlijk. Mij, Ward Dusoleil, oostfronter, moordenaar. Dat er zulke mensen bestaan.

Ze zeggen dat de moeders blijven.

Zelfs hém heeft ze het vergeven. Hem, mijn vader. Ook al liet hij haar zomaar achter. Haar én mij.

Jef moet dat ook gedacht hebben. Dat ik hem achterliet. Mét het lijk van Theo nog wel. Maar ik kon niet blijven staan, ik moest vooruit, ik zou het hun allemaal tonen. Blijven staan was opgeven. Voorwaarts moest ik, altijd maar voorwaarts. Allemaal moesten ze eraan.

Behalve Theo. Uiteindelijk heb ik maar voor één mens mijn vel geriskeerd. Ik heb hem niet kunnen redden. Ik had me al te ver gewaagd.

Als we niet meedoen kunnen we hem niet verliezen. Dat zei Renée altijd. En ik dacht dat ze maar wat zei. Dat ze haar vader napraatte, meer niet.

Ik kan het nooit meer goed maken.

Maar ik kan er wel nu mee ophouden.

Zoals Bielen zei: de handschoen laten liggen. De kogel niet wegschieten. De pijl in de boog laten rusten. Maar niet zoals hij het wil. Hij wil dat ik opkom voor mezelf. Hij wil dat ik mijn tanden laat zien, dat ik terugvecht

met ronkende woorden.

Dat hij niet eens doorheeft dat ik dan de oorlog terughaal.

Ik kan Jef redden. Ik kan uiteindelijk toch nog één mens redden. En met hem zijn hele familie. Het is de halve wereld.

Misschien is dat wel opkomen voor mezelf.

En misschien.

Misschien vergeeft ze haar zoon ook.

Vier plus een

Als ze konden schopten ze me het huis uit. Allemaal, behalve de kleine. Maar de kleine telt niet mee. De kleine weet duidelijk van niks.

Remi. Het is Remi. Ik zou nooit meer 'kleine' zeggen, ik mag het nooit meer denken ook. Hij verdient dat.

Gisteren zijn we aan de verbouwingen begonnen. Mijn vader heeft me letterlijk uit mijn bed gesleurd. Willen of niet, ik moet meedoen. Ik heb niet geprotesteerd. De uren vliegen sneller voorbij dan alle vorige dagen.

'Over vier dagen is het proces,' zegt mijn vader opeens. Hijgt mijn vader. Hij heeft de kruiwagen vol puin geladen. Hij kijkt me aan, de handvatten van de kruiwagen in zijn handen.

'Ik weet het, pa.'

Hij knikt. Probeert met de kruiwagen te rijden. Het ding kraakt vreselijk.

'Hij is te vol geladen, pa. Straks breekt het wiel.'

Hij stopt. Zet de kruiwagen neer. Veegt het zweet van zijn gezicht. 'Spel me niet de les, Jef.'

'Maar pa,' begin ik. De kruiwagen is echt te vol.

'Al enig idee wat je op het proces zult vertellen?'

Ik schud mijn hoofd. 'Niks, denk ik.'

'Niks! Meer kun je niet bedenken?'

Altijd voel ik me een snotneus naast hem.

'*Niks* zullen ze niet geloven, Jef.' Hij zucht diep en tilt de kruiwagen op. Hij probeert ermee de stal uit te lopen. De kruiwagen piept en kraakt verschrikkelijk, het puin weegt veel te zwaar, het wiel zal breken. Ik ga dicht achter hem lopen voor als hij me nodig heeft. Hij heeft zijn mouwen opgerold, ik merk hoe zijn armspieren opgezwollen zijn van de inspanning. Heel traag komt hij vooruit, maar het wiel bezwijkt niet.

Buiten kiepert hij het puin bij de rest. Hij draait de kruiwagen om. Hij wil weer de stal in rijden als hij merkt dat ik hem gevolgd ben. 'Wat sta je daar in godenaam te staan?'

‘Ik wilde je helpen,’ begin ik. Voor als het wiel breekt en het puin op de grond valt. Ik maak mijn zin niet af.

‘Een mens kan meer dan hij denkt, Jef. Jij ook. Wees voor één keer eens dapper. Jij moet beslissen wat je straks zult vertellen. Wij kunnen je daar niet bij helpen.’

Ik kijk hem ontzet aan. ‘Ik weet het echt niet, pa.’

‘En toch zul je erover moeten nadenken. Ward heeft een advocaat, hij zal je het vuur aan de schenen leggen.’

‘Ze denken nog altijd dat ik een held ben. Ze zullen me geloven.’

Hij knikt. ‘Ik denk het ook.’

Maak ik me zorgen om niks, is dat wat hij me wil vertellen?

‘Maar wat als ze erachter komen dat je gelogen hebt, Jef? Hoe moet het dan? Wat als er toch een getuige opduikt?’

Ik kijk hem vertwijfeld aan. ‘Dan verlies ik, pa.’

Hij zwijgt even. ‘Fout,’ zegt hij. ‘Dan verliezen we allemaal. Zelfs ons Renée en onze Remi.’

De kleine. Ze gaan zijn leven toch niet kapotmaken?

Hij gaat op de stapel stenen zitten. ‘Er is niks simpeler dan de waarheid, Jef. En ook al zwijgen ze haar dood, ze komt altijd naar boven. Is het nu niet, dan later. *Altijd*.’

‘Maar...’ begin ik. Hij wil toch niet dat ik gewoon de waarheid vertel!

‘Wist ik het maar, Jef. Maar jij hebt geschoten, niet ik. Neem de kruiwagen nu maar van me over en rij hem weer naar binnen. Begin weer te kappen, kappen moeten we, Jef, alle muren moeten naar beneden, zodat we voor de winter met alles klaar zijn.’

Voor de winter klaar zijn, het zal wel. Maar ik doe wat hij me vraagt, ik rij de kruiwagen de stal in.

De volgende uren zwijgen we. We werken en houden er pas mee op als het allang donker is en ons vel van het zweten zout is geworden.

We wassen ons voor we naar binnen gaan. Trekken propere kleren aan. De tafel is gedekt.

‘Wij hebben al gegeten,’ zegt Renée tegen mijn vader. ‘We hadden honger.’

Terwijl we altijd samen eten.

‘Het is goed,’ zegt hij.

‘Eet smakelijk, pa,’ zegt Renée.

Hij knikt.

Niemand kijkt naar mij, niemand vertelt me wat. Zelfs de kleine zwijgt.

Mijn vader maakt een kruisteken, hij vraagt mij niet eens om samen te bidden.

Vanaf nu zal het altijd vier plus één zijn. Nooit meer vijf.

De soep is lauw. Ik lepel ze naar binnen zonder iets te zeggen. Mijn vader zwijgt er ook over. Wat hij anders nooit zou doen. Het is om mijn moeder te sparen. Zoals ze daar maar zit, met haar handen in haar schoot, haar blik op de tafel.

‘Jef?’

Iemand zegt mijn naam? Wie anders dan Remi. Ik kijk op van de lauwe soep.

‘Als we straks eens gingen kaartspelen?’

‘Kaartspelen?’ Ik kijk de kamer rond. Heb ik me dan toch vergist? Gaan we met zijn allen kaartspelen? Net als vroeger, toen ik nog geen held was, en alles gewoon goed was?

Maar mijn moeder staat op van tafel, Renée loopt met de kom naar buiten om water, en mijn vader kijkt mijn moeder na. Het kan toch niet dat mijn eigen familie niks meer met me te maken wil hebben? Zo wreed kunnen ze toch niet zijn?

‘Ik ken een spel voor twee,’ zegt Remi.

Ik kijk hem aan. Ik bijt op mijn onderlip. Als de kleine weet wat er aan de hand is loopt hij weg en komt hij nooit meer terug.

Ik knik. Haal adem. ‘Een spel voor twee,’ zeg ik.

Remi zullen ze mij niet afpakken. Dat laat ik niet gebeuren.

In stilte lepel ik mijn soep naar binnen. Enkel het getik van mijn lepel tegen de kom en het getik van de klok. Een kuch van mijn vader. Het zwijgen van

mijn moeder. Renée die rondloopt als een kip zonder kop.

Ik ben geen held. Ik kan zulke stiltes niet verdragen.

Sproetenkop

Ik draag een broek met lange pijpen, de eerste van mijn leven. Dankzij onze Jef. Ik vroeg hem of er een broek was die hij kon missen. Wat kunnen mijn broeken mij schelen, zei hij, ik mocht zelf een kiezen. Mijn moeder kortte de pijpen in en ik bedankte Jef voor zijn broek, waarop hij zei: toch iemand die ik blij heb gemaakt.

Toen werd het weer zo stil in huis.

Ik wil Jeanne vertellen dat Jef zo ongelukkig is en dat niemand daar iets aan doet maar dat ik een plan heb. Heel langzaam rij ik voorbij haar school, zo langzaam dat ik bijna omval met mijn fiets. Als ik voorbijrij, gaat de schoolbel.

‘Remi,’ zegt ze verrast als ze me inhaalt. Meteen begin ik sneller te fietsen. ‘Ha Jeanne,’ zeg ik. Ik doe of ik ook verrast ben, maar dat lukt niet zo goed, want ze zegt dat ik niet zo’n onnozel gezicht moet trekken.

‘Waarom heb je niet gewoon bij de poort gewacht? Iedereen wacht bij de poort.’

‘Zomaar,’ zeg ik.

‘Je bent toch niet bang voor die trutten van mijn klas?’

‘Natuurlijk niet.’

Ik wou dat het ging stortregenen. De lucht naar beneden en zo. Net als de vorige keer. We zullen weer bij haar schuilen. En als het blijft regenen zegt haar tante misschien wel: jongen, blijf maar hier vanavond, dit is erger dan tien zondvloeden bij elkaar. Maar het regent niet. Ik zie enkel een lichtgrijze lucht. Er hangt zelfs geen zuchtje wind om wolken te halen.

‘Zuster Melanie is bij ons geweest,’ zegt ze opeens. ‘Ze vroeg wanneer we langskwamen. En dat je je trompet moet meebrengen.’

‘Echt waar?’

‘Ze zegt dat jij een groot talent hebt.’

Ik voel dat ik een kleur krijg.

‘En niet alleen voor trompet, zei ze.’

‘Voor wat dan nog?’ vraag ik verwonderd.

‘Dat heeft ze niet verteld. Ze heeft je zus lesgegeven, zegt ze.’

‘Dat is het! Ik ga zuster Melanie vragen of we in de muziekzaal van het klooster mogen repeteren, Victor zal zo gelukkig zijn! Ik ga het haar heel vriendelijk vragen, en als ze nee zegt vraag ik het nog vriendelijker!’

Ze lacht. ‘Als jij het vraagt zal ze ja zeggen.’

Ik lach terug. ‘Ik denk het ook,’ zeg ik overmoedig. Meteen voel ik hoe ik een kleur krijg. Het kan me niks schelen.

‘Wanneer gaan we langs?’

Ik wil het vandaag nog vragen. En ondertussen begint het zo te regenen en te hagelen en te sneeuwen en te vriezen dat we wel in het klooster moeten blijven. Tot het over is. Maar het gaat niet over. We zullen dagen, weken, maanden moeten blijven.

‘We gaan vrijdag,’ zeg ik.

‘Je draagt een lange broek,’ zegt Jeanne.

‘Ja,’ zeg ik blij. ‘Ik heb ze van mijn broer gekregen, hij is weer thuis, en hij is heel slechtgezind.’

‘Waarom?’

‘Ik mag het weer niet weten. Weet jij wat een idealist is?’ vraag ik.

Ze kijkt me verrast aan. ‘Mijn vader was een idealist. Dat zei mijn grootvader toch.’

‘Wat is het dan?’

‘Simpel,’ zegt Jeanne. ‘Iemand met idealen. Idealen zijn dromen.’

‘Ik weet het wel,’ zeg ik snel. Voor ze denkt dat ik echt niks weet.

‘Tante zegt soms: hij had er beter wat minder kunnen hebben, dan leefde hij nog.’

‘Jef is een grote stommerik, zegt mijn vader, en Ward een idealist,’ zeg ik.

Ze stopt met fietsen. Ik stop ook. Ze is kwaad. Ik merk het meteen. ‘Een idealist schiet toch geen mensen neer.’

Ik denk na. ‘Wat als het een stomme idealist is?’ vraag ik dan. ‘Een met stomme idealen?’

‘Dat kan,’ zegt Jeanne. ‘Kom, we fietsen verder.’

We rijden ons dorp binnen. Nog steeds regent het niet, zelfs geen druppel valt er uit de lucht.

‘Mijn vader heeft ook mensen neergeschoten,’ zegt Jeanne opeens.

Dan is hij ook een stomme idealist, wil ik zeggen. Wat ik natuurlijk niet doe. Ik wil echt geen ruzie meer met Jeanne. Nooit meer.

‘Mijn tante heeft me dat verteld. Hij heeft natuurlijk alleen maar slechteriken neergeschoten.’

Ze kijkt me even van opzij aan. ‘Ik kan al goed op mijn vingers fluiten.’

‘We zouden nooit meer oefenen!’

Ze haalt haar schouders op. ‘Op je vingers fluiten is van iedereen.’

We stoppen bij haar huis. Ze krult haar tong omhoog, steekt haar vingers in haar mond, en fluit. Ik klap in mijn handen.

‘Ik wil je nog wat vragen,’ zegt Jeanne. ‘Waarom is je broer een grote stommerik?’

‘Ik weet het niet,’ zeg ik.

‘Eigenlijk weet jij niks.’

Ik voel me kwaad worden. Terwijl ik niet kwaad wil worden op haar. ‘Ik denk dat mijn vader zomaar iets heeft gezegd. Hij doet dat dikwijls, zomaar iets zeggen.’ Ik aarzel even. ‘En ik heb een plan. Ik ga alles weer goedmaken.’

Ze knikt ook. ‘Dat is een goed idee.’

Ze vraagt niet eens welk plan ik heb. ‘Je gelooft me niet.’

‘Oh jawel,’ zegt ze, ‘ik geloof je echt, Remi. Je gaat alles weer goedmaken. Wanneer kom je weer langs mijn school gereden?’

‘Morgen,’ zeg ik.

Ik vlieg op de fiets naar huis.

Hij daar, mijn vader

‘Opstaan, Jef.’

Mijn moeder schenkt ons koffie in. Ze gaat zitten, vouwt haar handen in haar schoot.

‘Blondine, eet iets,’ zegt mijn vader.

Ze schudt haar hoofd. ‘Ik heb geen honger.’

‘Je moet iets eten, Blondine. De dag duurt nog lang.’

‘Veel te lang,’ zegt ze. En dan niks meer.

Ik durf haar niet aan te kijken. Ik heb haar dag te lang gemaakt. Ik heb haar honger weggenomen. En al haar woorden.

We trekken onze werkkleren aan.

Niemand begint te bouwen in de winter. Behalve mijn vader dus. De slaap sluimert nog in zijn ogen. Hij is niet meer van de jongsten. Straks begeeft zijn hart het nog. Door mijn schuld, door mijn grote schuld.

‘Niet te veel denken,’ zegt mijn vader. ‘En help me die stenen te stapelen.’

‘Ja pa.’

Mijn vader zucht. Stopt even. Recht zijn rug. Kijkt me aan. ‘Je zult dinsdag niet alleen zijn. Je moeder en ik gaan met je mee.’

Van alle woorden die hij kon zeggen, had ik deze nooit verwacht.

‘Je blijft een van ons, Jef.’

Ik kijk hem verbijsterd aan. Dat hij van die dingen zegt. Hij daar, mijn vader.

‘Pa,’ begin ik.

‘Denk maar niet dat ik ernaar uitkijk.’

Ik bijt op mijn lip.

‘En dit nog, Renée gaat ook mee naar het proces.’

‘Ze haat me,’ zeg ik verbaasd. ‘Ze kan mijn gezicht niet meer zien.’

Hij kijkt me aan. Zwijgt. Neemt zijn houweel weer vast. Hij kapt. En kapt. Ik doe hem na. Het stof schiet weer mijn keel binnen, doet me weer naar adem happen. Straks liggen alle muren tegen de grond en dan beginnen we te bouwen. Ook al wordt het winter.

Met gebogen hoofden zullen ze achter me staan, beschaamd om hun oudste zoon, hun schandvlek. Maar ze zullen er staan. Ze zullen horen hoe hun zoon ontmaskerd wordt, en de schande zal over hen komen, het dorp zal hen uitspuwen, niks zal er nog van hen overblijven.

Renée weet dat al. En daarom gaat ze mee naar het proces. Alleen daarom. Iemand moet ervoor zorgen dat ze niet omvallen. Want ik pak hun leven af. Van hen allemaal. Zelfs dat van de kleine. Ik zal daar niet mee kunnen leven. Zoals ik zot word van die stiltes in huis. Van mijn moeders handen in haar schoot.

Ik heb nog altijd het pistool.

Ze denken dat ik het niet meer heb. Ik heb hun verteld dat ik het diezelfde ellendige avond nog in het kanaal heb gegooid. Ze geloven me. Ook al vinden ze me voor de rest een dikke leugenaar. Alsof ik het zou weggooien. Wie weet of ik het nog nodig heb.

Ik ben slim geweest. Eerst heb ik het in een doek gedraaid, de doek in een zak gestopt, en toen heb ik vooraan in het bos een diep gat in de grond begraven. Daarin heb ik het pistool verstoppt. Ik heb een grote kei gezocht en boven op de plek gelegd. De kei ligt er nog altijd.

Ik kan ze hun leven teruggeven. Ik kan dat. Ik alleen.

Als ik nu eens voor één keer al mijn moed bij elkaar raap. Mij zullen ze veroordelen. Wat maakt het nog uit.

Maar zij zullen vrij zijn.

Daar zal ik wel mee kunnen leven.

Mirakelmanneke

Ik mag niet mee naar het proces. De kleine kan daar niks gaan doen, heeft mijn vader gezegd.

Ten eerste weten ze allang dat ik niet meer klein ben, en ten tweede gaan zij wél. Alsof zij er iets kunnen doen. Ze mogen niet eens iets zeggen. We gaan omdat we moeten, zegt mijn vader, en dat ik zo niet van mijn oren moet maken. Moeten van wíé, heb ik gevraagd. Van niemand, heeft mijn vader gezegd. En dat ik erover moet zwijgen.

Onze Jef wil ook niet dat ik meega.

‘Blijf maar weg van dat rottige proces,’ zegt hij.

Jef zegt nooit gewoon ‘dat proces’.

‘Rottig voor wie,’ heb ik hem gevraagd.

‘Rottig voor iedereen.’

‘Voor mij ook?’

Daar antwoordt hij nooit op. Ik denk dat hij zomaar wat zegt. Zoals iedereen hier in huis tegenwoordig. Behalve mijn moeder, die zegt niks meer.

‘Als het proces voorbij is,’ begint mijn vader soms. En dan stopt hij. Komt alles weer goed, wil hij zeggen. Maar hij zegt het niet. Ik zei het al, iedereen doet hier raar.

Jeanne mag ook niet mee. Terwijl het nog wel over haar vader gaat.

Een paar dagen geleden reden we samen naar het klooster. Ik ging zuster Melanie vragen of we er met de fanfare mochten repeteren.

‘We mogen niet mee naar het proces,’ was het eerste wat Jeanne zei tegen zuster Melanie.

‘Kom binnen,’ zei zuster Melanie, en dat we ons zo druk niet moesten maken, zo’n proces was niks voor kinderen.

‘Wij zijn geen kinderen meer,’ zeiden we alle twee tegelijk.

‘Ach, natuurlijk wel,’ glimlachte zuster Melanie.

Alsof we iets heel onnozels zeiden, zo keek ze daarbij. Biina dacht ik: ik

vraag het niet meer van de repetitiezaal voor de fanfare, wat denkt ze wel, dat ze moeder Maria is, maar toen vroeg ik het toch. En ze zei: ja. Nog wel zonder na te denken.

‘Oh,’ zei ik alleen maar. En toen: ‘Victor zal zo blij zijn, zuster. Wie een zaal vindt mag direct naar de hemel, zegt hij.’

‘Ach Remi,’ zei ze, ‘jij raakt er zo ook wel.’ Ze keek naar Jeanne. ‘Weet je hoe je grootvader Remi noemde? Mirakelmanneke, zei hij altijd.’

‘Mirakelmanneke,’ herhaalde Jeanne. ‘Echt waar?’

‘Zo is dat,’ zei zuster Melanie.

Jeanne lachte naar mij en ik lachte naar haar. Bijna waren we onze kwaadheid vergeten.

‘Kun jij echt mirakels doen?’ vroeg ze toen we naar huis fietsten.

‘Eén is er al gelukt.’

Vanavond is het zover.

Ik heb hard geïmproviseerd. In het bos, na school, want niemand mag het op voorhand horen. Het was er om te bevriezen. Jezus had geluk, die hoefde nog maar aan een mirakel te denken en wat te bidden en het werkte al.

Brief

Ik heb Bekkers verteld dat ik een brief wil schrijven. Hij heeft me papier en pen bezorgd.

Om tien uur is de dagelijkse ronde op de binnenkoer. De cel loopt leeg, ik blijf alleen achter. Bekkers geeft me een schrijfblok, een pen, zelfs aan een envelop heeft hij gedacht. 'Je hebt een halfuur,' zegt hij, 'daarna zijn ze terug.' Hij sluit de deur en verdwijnt.

Ik heb altijd gedacht: Jef en ik, wij lijken in niets op elkaar. Het klopt niet. Allebei wilden we *iets goeds doen*. We worden echte helden, zei Jef altijd. Maar zijn vader heeft hem tegengehouden. Terwijl de mijne gewoon verdween. Voor hij iets kon zeggen was hij er al niet meer.

En later verdween ik op mijn beurt. Voor Renée. Voor mijn moeder. En uiteindelijk ook voor Jef.

Ik schrijf zijn adres op de envelop, vouw de brief, steek hem erin, lik de envelop dicht.

De anderen zijn terug. Ik geef Bekkers de brief. Of hij hem voor mij wil posten?

Bekkers knikt. Ik vertrouw hem. Na het proces zal de brief ongeopend bij Jef aankomen.

Mijn straf zal zwaar zijn. Ik heb veel doden achter mijn naam staan. De aanslag zullen ze me niet vergeven. Ik was bereid, dat weten ze. Want als Theo daar niet gestaan had, waren ze er alle vijf aan gegaan. Dat weten zij niet. Ik wel.

Ik zal in de rechtszaal zeggen wat ik me voorgenomen heb. Veel verschil zal het niet uitmaken. Meester Bielen zal me niet begrijpen, mijn moeder evenmin. De rechters sowieso niet, wat ik ook vertellen zal.

Misschien is het ook niet te begrijpen.

Een mens is zijn familie

Het is uit met Emile. Afgelopen. Gedaan.

Ik ben naar zijn huis gereden.

Kom binnen, Renée.

Nee, zei ik, buiten is beter.

Het was koud, er hing sneeuw in de lucht. Hij trok een jas aan en deed de deur achter zich dicht. Daar stonden we op de stoep. Het was al donker. De avond valt steeds sneller.

Ik vertelde hem dat ik niks meer wist. Dat ik ook niet meer wist of ik hem wel graag zag.

Ik heb je twee jaar gegeven om daarachter te komen, zei hij. En kijk niet zo verwonderd. Doe niet of je me niet begrijpt.

Dus jij hebt mij twee jaar gegeven, zei ik.

Twee jaar van mijn leven, Renée.

En ik dan?

Jij gaf niks, zei hij. Jij hebt gewacht. Tot er iets gebeurde. Er is niks gebeurd.

Ik zweeg.

En nu is je broer thuis, je bent in de war, je wil weg van huis en ik sta in de weg.

Je staat niet in de weg, zei ik, hoe kom je erbij. En je haat ons.

Welnee. Je lijkt niet op je broer, mijn moeder zegt het ook.

Ik keek hem verbaasd aan. Wat zegt ze?

Een mens is zijn familie niet, dat heeft ze gezegd. Mijn moeder mag je echt, Renée.

Een mens is zijn familie wél, zei ik.

Hij keek me zwijgend aan. Al die komedie, Renée.

De tranen sprongen me zomaar in de ogen. Ik had hem echt graag gezien.

De tranen sprongen me zomaar in de ogen. Ik had hem echt graag gezien. Maar wat ik nog zei, hij zou me niet meer willen geloven. Ik zweeg.

Daar stonden we. In de kou, tegenover elkaar. Ik wilde me omdraaien en wegrennen. Ik bleef staan.

Weet je wel hoe ik uitkijk naar Brussel? Ik word gelukkig als ik alleen nog maar aan die school denk, zei ik.

Hij bleef maar kijken naar een punt op de grond tussen ons. Ik deed mijn ring af en legde hem in zijn rechterhand.

Wat doe je nu, vroeg hij ontzet.

Ik voelde hoe koud het was geworden. Ik ga naar huis, zei ik. Ik stak mijn hand uit, legde hem even op zijn arm. Hij knikte.

Hij zette een stap achteruit en opende de deur. Je zult slagen, zei hij nog, jij haalt het ginder wel.

De deur viel achter hem dicht en ik had niemand meer. Alleen nog mezelf. Hoe dat was en hoe dat kon zijn, daar had ik geen flauw idee van.

Het proces

*

We wachten aan de poort van het gerechtshof, mijn vader, mijn moeder, Jef en ik. Twee rijkswachters zorgen ervoor dat de poort dicht blijft tot de processen beginnen. Ondertussen stromen de mensen toe. Er wordt gedrongen en gewrongen om vooraan te staan. Iedereen wil zeker zijn van een plaats. Wij ook, daarom zijn we hier al vanaf half tien. Het proces van Ward begint om tien uur, het is het eerste van de reeks. Dat er aan de lopende band vonnissen worden gevelde, had mijn vader gezegd, een circus lijkt het soms, het ene nummer na het andere, en het publiek maar applaudisseren en juichen.

Jef heeft vanmorgen geen hap door zijn keel gekregen. Hij ziet bleek als een lijk. Hoe meer mensen hier aankomen, hoe bleker hij wordt. De hele week heeft hij met een gezicht tot op de grond rondgelopen. We zijn allemaal in een boog om hem heen gelopen, behalve mijn vader. Elke morgen heeft hij Jef uit zijn bed gehaald om mee te bouwen aan de wasruimte. Elke avond was het allang donker als ze weer binnenkwamen. Na het avondeten kroop Jef in bed. Laat hem maar, zei mijn vader dan, nu mag hij moe zijn.

Dat mijn vader al dat geduld heeft.

Ik vertelde Victor alles. Ze beschermen hem, zei ik. En dat ze niet moesten denken dat ik naar dat ellendige proces zou gaan.

Ben je op je kop gevallen, zei Victor, je kunt hen niet alleen laten gaan.

Zie mij hier nu staan tussen al dat volk.

Straks ben ik zo plat als een vijs.

Jef zal liegen op het proces. Hij zal zeggen dat er allemaal niks van waar is. Dat hij Theo heeft willen redden, natuurlijk heeft hij hem niet neergeschoten, hij heeft die medaille toch niet voor niks gekregen?

Als ze hem geloven zullen ze hem niet oppakken. Mijn vader zal de wasruimte verder bouwen, Jef zal hem helpen waar hij maar kan, ondertussen zal hij weer in de mijn gaan werken en wie weet gaat hij weer bij die vriend van hem wonen. Remi zal zijn middelbare school afmaken en daarna een wereldberoemde trompettist worden. Ik ga studeren in Brussel. En mijn

weerdigende pompstil worden. Ik ga studeren in Brussel. En mijn moeder zal ophouden met zwijgen, ze zal weer rokken met bloemen dragen in plaats van al dat triestige zwart van de laatste week. Ze zal weer zeggen: speel, kind, dan kunnen we dansen tot de vroege morgen.

Als ze Jef geloven.

*

Het is koud. Er hangt sneeuw in de lucht. Zoveel mensen. Ze zullen juichen als de straffen worden uitgesproken. Het kwijl in hun mondhoecken, de flikkering in hun ogen. Daarna gaan ze tevreden naar hun eigen huis. De slechteriken hebben hun verdiende straf gekregen.

Mijn ouders naast me, mijn zus achter me. Hoe we het ook draaien of keren, we zijn familie. Dat zegt mijn vader. En mijn moeder, ach mijn moeder. Ze zit daar maar. Het is om dood van te gaan, zoals ze zit en zwijgt.

Ik heb echt gedacht: ze zwijgt tot ze de juiste woorden heeft gevonden. Ik heb me vergist. Het enige dat ze vanmorgen zei, was: 'Doe je best maar, jongen.'

Ik zal mijn best doen. Ik zei het niet, ik zweeg. Als ik één woord had gezegd, waren alle andere gevolgd en had ze me tegengehouden. Dat risico kan ik niet lopen.

Mijn vader denkt nog altijd dat ik geen haar op mijn tanden heb.

Vandaag zullen ze het zien. Hoe ze zich vergist hebben in mij. Ze zullen niet weten hoe ze het hebben. Maar hun leven krijgen ze terug.

*

Ik kan het draaien en keren zoals ik het wil, maar het gaat hier vandaag ook om mijn leven. Ook al slaag ik in Brussel en kom ik hier nooit meer terug.

Het wordt almaar kouder.

Zal ik juichen als Ward toch de doodstraf krijgt?

'Je lippen zien paars,' zegt mijn vader.

'Ik heb het zo koud, pa.'

Mijn moeder heeft ook paarse lippen. Ik glimlach naar haar, ze glimlacht terug. Het is een akelige glimlach. Alsof ze huilt, zo glimlacht ze. 'Ik hoop dat we snel naar binnen kunnen,' zeg ik.

Ze knikt. Mijn vader knikt. 'Het kan niet lang meer duren.'

Jef heeft ook paarse lippen. Met zijn bleke gezicht en zijn paarse lippen ziet hij er als een dode uit.

Eindelijk gaat de poort open. Ook al staan we helemaal vooraan, toch worden we opgeslorpt in het gedrang om een goede plaats. Mijn vader is snel. Hij vliegt tussen de mensen naar voren en baant de weg voor ons. Ik voel een harde duw in mijn rug. Mijn moeder. 'Snel,' zegt ze, 'voor anderen onze plaats innemen.'

Onze plaats.

We zitten op de derde rij. Mijn moeder houdt een plaats open voor Jef, want hij moet zich eerst melden bij de griffier.

Het lawaai in de zaal is verschrikkelijk. Mensen vechten luid om plaatsen, persen zich naast elkaar op de radiatoren en de vensterbanken, mannen en vrouwen, allemaal zijn ze erop gebrand het spektakel bij te wonen.

'Hebben ze niks beters te doen op een maandagochtend,' zegt mijn vader. Zijn handen liggen rusteloos in zijn schoot. Ze omstrengelen elkaar, laten elkaar weer los, pakken elkaar weer vast.

Ik leg mijn handen even over de zijne. Het is voor het eerst in mijn leven dat ik dat doe. Het voelt raar aan. Het is altijd omgekeerd geweest.

'Gaaf hij de waarheid vertellen, pa?'

'Ik weet het niet. Ik hoop het en ik hoop het niet. Het is vreselijk om zo te moeten hopen.'

Dan zie ik Hélène, de moeder van Ward. Helemaal vooraan staat ze te praten met een man in een zwart pak. De advocaat van Ward. Hij wijst haar een lege stoel aan op de eerste rij. Haar stoel. Speciaal voor haar gereserveerd. Ik had daar ook kunnen zitten. Naast haar, helemaal vooraan.

Ik knijp in mijn vaders hand. Het is goed dat ik naast hem zit.

*

Het is half elf. Een halfuur later dan voorzien gaat een deur links open. Een geboeide man verschijnt, twee rijkswachters aan zijn zij. Even wordt het muisstil. Iedereen denkt dat dit de beklaagde is. Ik ook. Maar het is Lom Weck. Godverdomme, die ellendige advocaat heeft niet gebluft. Meneer staat al op, loopt naar Lom, legt een hand op zijn schouder. Vergis u niet, meneer de advocaat. Lom Weck is uit het slechte kamp. En hij weet niks, niks,

godverdomme. Wat zit ik me toch druk te maken. Hij is hier alleen maar om de rechters zand in de ogen te strooien. Meer niet. *Ward is een goeie jongen. Vol idealisme, meneer de rechter. Ze hebben hem omgepraat met hun fijne woorden. Ze hebben ons allemaal omgepraat.* Geen gezever, zal de voorzitter zeggen. Ze hadden beter hun verstand kunnen gebruiken. Hun ogen en oren wijd opengezet.

Een kwartier later gaat de rechterzijdeur open. De krijgsraad doet zijn intrede. Iedereen staat op, gaat weer zitten als zij zitten.

‘Onvoorziene omstandigheden hebben voor een uur vertraging gezorgd,’ zegt de voorzitter. ‘Laten we dus snel beginnen.’ Hij klopt met een hamer op de bank. ‘De eerste zitting is geopend,’ zegt hij, ‘laat de verdachte binnenkomen.’

Mijn hart bonkt in mijn keel. Het is zo lang geleden.

*

Ward verschijnt tussen twee rijkswachters in, zijn handen zijn geboeid, zijn rug is licht gebogen. Even kijkt hij de zaal in. Zijn blik gaat over alle koppen heen naar de achterste rijen. Hij is mager geworden. Zijn haren liggen in de plooi. Zijn moeder zal wel voor zijn keurig pak gezorgd hebben.

Hij is een mooie man.

De zaal wordt er stil van. Net als ik destijds.

Ward was mijn tovenaar. Zolang ik met Ward was, kon ik alles en verlangde ik alles. Durfde ik alles.

‘Ik ga je niet schrijven,’ zei ik.

‘Dat meen je niet, Renée. Natuurlijk ga je me schrijven.’

‘Oh nee.’

‘Stel dat ik me bedenk,’ zei hij opeens.

Ik had hem verwonderd aangekeken.

‘Het kan,’ zei hij. ‘Een mens weet nooit alles op voorhand.’

Hij zou zich nooit bedenken. Hij zou nooit rechtsomkeert maken. Hij niet.

Maandenlang schreef hij me brieven, tot op een keer niet meer. Toen hij er eindelijk achter kwam dat ik nooit zou terugschrijven. Maar ik heb al zijn brieven geopend, ik heb ze allemaal gelezen. Het waren er heel veel. En

Dieven geopen, ik heb ze allemaal gezien. Niet waren er heel veel. En allemaal vertelden ze me hetzelfde. Dit was het leven dat hij gekozen had. Een mens moet doen wat hij gelooft dat hij moet doen, en er dan de verantwoordelijkheid voor dragen. Elke keer legde hij het mij uit met andere woorden. Terwijl ik hem maar al te goed snapte. Ik had ook gekozen. En ik zou hem nooit meer toelaten in mijn leven. Geen halve seconde meer. Dat is niet zo goed gelukt.

En nu staat hij daar. Hij heeft er twee jaar over gedaan om zich aan te geven, maar hij heeft het toch maar gedaan.

En hij heeft Theo niet vermoord. Theo níét. Hoe het proces ook verloopt, ze zullen hem zwaar veroordelen.

Terwijl ik.

Ik zal in Brussel de sterren uit de hemel spelen. En daarna? Dat zie ik dan wel. Maar het zal wel mijn leven zijn.

Eindelijk.

*

Mijn boeien worden losgemaakt. Ik word op een stoel geduwd, vlak bij mijn advocaat. De rijkswachters gaan naast me zitten. Ik kijk naar mijn moeder, ze knikt; ik knik terug. Ze kijkt zo dapper. Over vijf minuten is het hier afgelopen en dan gaan we samen naar huis. Zo kijkt ze me aan. Ik knik nog eens. Ik zou het zo graag willen, moeder, zo ongelooflijk graag, maar we weten allebei dat het anders zal verlopen.

Ze leest mijn gedachten. Heel licht schudt ze haar hoofd. Dan knikt ze weer. Ik zal moed houden, moeder. Hoe het hier ook afloopt.

Ik zoek Jef in het publiek.

Hij zit op de derde rij. Niet eens vijf meter van me vandaan. Zij is er ook. En haar ouders. Ben ik dan nog altijd een deel van hun leven? Ik moet me geen illusies maken, ze komen niet voor mij. Of toch wel. Ze willen horen dat ik veilig achter de tralies ga. Over een halfuur zullen ze mij voorgoed uit hun leven duwen.

Tenzij... Tenzij ze weten dat Jef Theo heeft neergeschoten. Ik zoek zijn blik. Hij kijkt niet op. Bielen heeft hem het vuur aan de schenen gelegd, het zou me niets verwonderen als Jef nu zit te trillen alsof het zijn proces is en hij zo meteen de zwaarste veroordeling krijgt.

Ongeens kijkt hij omhoog. Onze blikken kruisen elkaar. Hij kijkt me aan

Op eens kijkt hij omhoog. Onze blikken kruisen elkaar. Hij kijkt me aan alsof ik er niet ben. Geen angst. Geen trillen of beven. Hij is sterker geworden. Sterk genoeg om mij te helpen?

Zij zit op de hoek, naast haar vader. Ze kijken allebei naar mij. Sander kijkt alsof de oorlog opnieuw begonnen is. Renée knikt me toe. Ik zie haar schrikken, ze wil niet knikken. Meteen glijden haar ogen weg. Ze weet het. Dat ik niet helemaal slecht ben. Het is weer een strohalm. Als zij het weet, weten anderen het misschien ook. Bekkers had het me op het hart gedrukt. Moed blijven houden, Dusoleil, er zijn er zelfs die vrijgesproken worden. Ik had hem uitgelachen.

*

Aardrijkskunde.

‘Let op, Remi.’

Alsof ik nú kan opletten.

‘De hoofdstad van Frankrijk, Claessen.’

Nu heb ik echt te veel gedachten in mijn hoofd om ook nog eens aan Frankrijk te denken.

‘Ik wil een antwoord!’

‘Parijs, meneer,’ zucht ik.

‘Hm,’ knikt hij. Hij draait zich naar het bord en begint te schrijven.

De volgende vijf minuten zal hij me gerust laten.

Twee dagen geleden.

‘Blondine, we gaan een wandeling maken,’ zei mijn vader. ‘Een frisse neus zal ons goeddoen.’

Ze stond op, trok haar jas aan, knoopte haar sjaal om haar hals, deed haar handschoenen aan. ‘Een frisse neus zal ons goeddoen,’ zei ze. Ze glimlachte tegen haar handschoenen. Toen liep ze naar buiten. Mijn vader trok de deur zacht achter zich dicht.

Zo raar had mijn moeder nog nooit gedaan. Het was of er iemand anders in haar zat. Of er niemand in haar zat, of ze alleen nog maar vel was.

‘Is ze ziek?’ vroeg ik.

Jef en Renée zwegen.

‘Ik wil het weten,’ zei ik kwaad.

‘Ze maakt zich zorgen,’ zei Jef tegen mij. ‘Maar ik weet wel wat ik doe.’

‘Jij? Daar moet ik eens goed om lachen.’ Renée stond kwaad op en voor Jef of ik wat konden zeggen, had ze haar jas van de kapstok gegraaid en was ze verdwenen.

Daar zaten we alle twee.

Het werd zo stil. Alleen nog de klok van Gust. En mijn eigen ademhaling.

Nu, dacht ik. Nu moet ik mijn mirakel doen.

Ik stond op en liep naar de slaapkamer. Ik nam mijn trompet van de kast en liep ermee naar Jef. Mijn hart klopte in mijn keel. Het allermooiste liedje moest het worden, minder was niet genoeg.

‘Wat ben je van plan?’

‘Sst, Jef, stil.’ Ik sloot mijn ogen. Ik blies. Het was de juiste toon. Ik blies de volgende. En de volgende. En toen telde ik niet meer.

Het had maar twee strofen en een refrein, maar ik speelde het opnieuw en opnieuw, en terwijl ik speelde dacht ik ook aan de zee, en ook al had ik de zee nog nooit in het echt gezien, ik vond het mooi, zoveel water bij elkaar, en niks dat dat kon tegenhouden, en niemand zou mijn mirakel ook kunnen tegenhouden, zelfs Jef niet.

Jef keek niet blij.

‘Ik ken dat liedje,’ zei hij. ‘Het heet ‘Voor Jef’, is het niet?’

Hij had het herkend!

‘Ging je weer een mirakel doen?’

‘Vorige keer was het ook gelukt.’

Hij keek me ernstig aan. ‘Het was echt mooi, Remi. Het was nog mooier dan de vorige keer.’

‘Hoeveel havens heeft Frankrijk? Remi, antwoord jij maar.’

Ik haal mijn schouders op. ‘Ik weet het niet, meneer.’

‘Je weet dat ik kwaad word als jullie niet opletten.’

Ik knik. Vandaag mag hij zelfs ontploffen. Als ze straks maar allemaal

gewoon weer vrolijk thuiskomen.

*

Mijn vader buigt zich naar me toe. 'Het gaat beginnen, kind.'

Ik knijp in zijn hand. 'Moed houden, pa.' Iemand moet het hem zeggen.

'Wie weet,' zucht hij.

'Voor ons ligt de zaak van Dusoleil Ward, geboren 1925, lid van het VNV en in die hoedanigheid naar het oostfront vertrokken juli 1943,' begint de krijgsauditeur zijn uiteenzetting. 'Al tijdens zijn opleiding in Sennheim onderscheidt hij zich door zijn fanatieke haat ten aanzien van onze Russische bondgenoten. Zijn collaboratie-ijver neemt de volgende maanden enkel toe, en al gauw werkt hij zich op van gewoon soldaat tot Sturmmann. Ondertussen heeft hij de Hitlerreed afgelegd, waardoor hij lid wordt van de Waffen-ss. Dusoleil krijgt de leiding over een groepje soldaten. Samen met hen maakt hij deel uit van de divisie Langemarck, een divisie die ten strijde trekt tegen onze veel sterkere bondgenoten. Terwijl andere soldaten inzien dat ze fout zijn geweest en weer naar het vaderland terugkeren om daar hun rechtmatige straf te ondergaan, deserteert Dusoleil en duikt hij twee jaar onder in Duitsland, waar hij een valse identiteit aanneemt. Dames en heren, we hebben hier te maken met een zeer sluwe man.'

'Excuseert u mij, meneer de voorzitter,' klinkt opeens Wards stem.

Zijn gezicht is rood aangelopen. Hij probeert op te staan, maar een van de rijkswachters houdt hem vast op zijn stoel.

'U blijft zitten zolang het proces duurt, Dusoleil,' zegt de voorzitter. 'En u...'

'Ik wil enkel zeggen dat...'

'En u wordt geacht te zwijgen zolang de aanklacht tegen u geformuleerd wordt,' gaat de voorzitter verder. 'Ik meen dat de heer auditeur nog niet klaar is met zijn uiteenzetting, is het wel?'

'Inderdaad, meneer de voorzitter, dit heerschap...'

'Ik ben niet gedeserteerd, dat is een leugen!' roept Ward.

'Meester Bielen, we hebben een uur vertraging opgelopen, we kunnen ons geen geleuter permitteren. Als u er niet in slaagt om uw cliënt tot de orde te roepen zal het hier dus snel afgelopen zijn.'

De advocaat knikt, loont naar Ward en fluistert hem iets toe. Ik zie Ward

heftig nee schudden. Weer volgen er woorden van de advocaat. Ward haalt zijn schouders op.

‘Ik geef u wel te gepasten tijde het woord, Dusoleil. Dan kunt u ons allemaal vertellen wat u ons meent te moeten vertellen.’

Bielen steekt zijn hand op.

‘Wat scheelt er nu weer,’ zucht de voorzitter.

‘Ik vraag even het woord, meneer de voorzitter.’

‘U krijgt straks het woord.’

‘Het gaat hier om twee aanklachten,’ zegt Bielen snel, voor de voorzitter hem de mond kan snoeren, ‘ik heb een kleine opmerking in verband met de eerste. Als u me toestaat, meneer de voorzitter...’

‘Hou het kort,’ zucht de voorzitter.

‘In geen enkel dossier tegen mijn cliënt is het woord desertie vermeld, meneer de voorzitter. Genoteerd staat dat mijn cliënt de opdracht kreeg vluchtelingen naar het westen te begeleiden. Mijn cliënt heeft het bevel van zijn meerderen willen opvolgen, zoals dat een goed soldaat past. Omstandigheden waar hij geen vat op had, hebben hem verhinderd om...’

‘Uw cliënt, meester Bielen, had beter nooit kunnen luisteren naar zijn meerderen, dan zat hij hier nu niet.’

Gelach in de zaal. Gejoel. Applaus. Het circus is begonnen.

‘Meester Bielen moet uitkijken,’ zegt mijn vader, ‘de voorzitter lacht hem nu al uit.’

De voorzitter slaat met zijn hamer. ‘Orde in de zaal,’ roept hij, ‘of ik laat iedereen verwijderen!’

Meteen wordt het weer muisstil. De voorzitter knikt tevreden. Hij wendt zich tot de krijgsauditeur. ‘De tweede aanklacht, meester.’

Ze zullen Jef geloven, bedenk ik opeens. Niemand hier staat aan Wards kant. Welke getuige zijn advocaat ook heeft opgetrommeld, hij zal vanaf zijn eerste woord uitgelachen worden.

*

‘De tweede aanklacht luidt als volgt: in de avond van vijf mei 1944 heeft Dusoleil Ward een aanslag beraamd op vijf kopstukken van het Geheim

Leger, een aanslag die slechts gedeeltelijk gelukt is dankzij de tussenkomst van Claessen Jozef. Bij de aanslag is één persoon om het leven gekomen, de betreurde Verlaak Theo, een misdaad waarvoor de beklaagde nu tevens terechtstaat.'

Hij zwijgt even.

'Ik wil getuige Claessen Jozef, geboren 1925, ontbieden om zijn versie van de feiten te horen. Claessen Jozef, gelieve u naar hier te begeven.'

Ik sta op en loop naar voren. De voorzitter wijst naar de lege stoel naast de rechtbank. Het is een zware houten stoel met een rood fluwelen kussen. Het lijkt wel een bisschopsstoel. Ik ga voor de stoel staan en kijk de zaal in.

'Herhaal me: ik zweer de waarheid te zeggen, niets dan de waarheid, zo helpe mij God.'

'Niets dan de waarheid, zo helpe mij God,' herhaal ik.

'U mag gaan zitten.'

'Wel, jongeman,' begint de krijgsauditeur, 'wat is uw relatie met de verdachte?'

'We waren ooit vrienden,' zeg ik. 'Tot hij naar het front vertrok.'

'Wat gebeurde er toen?'

'Hij had vreemde ideeën, ik begreep hem niet meer.'

Mijn blik glijdt naar Ward, ik kan het niet helpen. Hij heeft zijn hoofd gebogen. Roerloos zit hij daar.

'Wat voor ideeën, Claessen?'

*

'Weet iemand waar de Seine begint?'

Niemand steekt zijn vinger op.

'Claessen, jij weet ook van niks, zeker?'

'Nee meneer.'

Hij krabt in zijn haar en zucht.

'Ik laat het jullie nog één keer zien. Neem ondertussen jullie schrift. Jij ook, Claessen. Heb je eigenlijk al één seconde opgelet vandaag?'

Betrapt kijk ik hem aan.

‘Niet goed geslapen vannacht?’

Ik knik voorzichtig.

Hij zucht. ‘Het is een mooi excuus, Claessen. Maar ik zou toch maar opletten vanaf nu. De Seine dus, jongens.’

Zonder dat ik het wil geeuw ik. Het gaat gewoon vanzelf. Snel sla ik mijn handen voor mijn mond. Hij heeft het gezien. ‘Claessen,’ zegt hij en steekt acht vingers in de lucht.

Acht bladzijden straf. Verdomme.

Terwijl ik vannacht echt geen oog heb dichtgedaan.

Jef stond voor het raam van onze slaapkamer. De gordijnen waren opengeschoven en ik weet niet of ik wakker werd van het licht van de maan of van Jef zijn gezucht.

‘Waarom sta je daar?’ vroeg ik.

‘Ik denk dat ik zot aan het worden ben.’

Verschrikt ging ik rechtop zitten. ‘Moet ik onze pa roepen?’

‘Alstublieft niet,’ zei Jef.

Ik zweeg even. ‘Alles komt goed, Jef,’ zei ik.

‘Niks daarvan, Remi.’

‘Zal ik mijn mirakel...’ begon ik.

‘Mirakels zijn dikke zever. En nu ga ik slapen, Remi. Of ik ben morgen geen mens.’

*

‘Ward wilde voor de Duitsers gaan vechten. De Duitsers, meester, dat waren onze vijanden.’

‘Ik weet het wel, Claessen, dat de Duitsers onze vijanden waren. Maar goed, u hebt na de oorlog een medaille gekregen voor uw heldenmoed?’

Ik knik. ‘Dat is zo.’

‘Voor wat u tijdens de avond van vijf mei 1944 hebt ondernomen?’

‘Ik wist dat Ward iets van plan was, en ik ben hem gevolgd. Ik heb vier mensen van het Geheim Leger kunnen redden, jammer genoeg de vijfde niet.

Ward en Lom hebben kunnen ontsnappen, Mon is neergeschoten. Na de oorlog kwam het Geheim Leger erachter dat ik vier van hun mannen had gered.'

De advocaat steekt zijn hand op. 'Ik wil graag de getuige ondervragen.'

'Geduld, meester,' zegt de voorzitter.

'Ik heb nog een laatste vraag voor getuige Claessen,' zegt de krijgsauditeur. 'Ziet u hier de moordenaar van Verlaak Theo zitten?'

'Ja,' zeg ik.

*

Op het bord staan alle havens en alle rivieren van Frankrijk. We schrijven ze over in ons schrift. 'De volgende les kennen jullie ze,' zegt hij. 'Zonder één fout.'

We knikken allemaal.

'Even kijken wie er opgelet heeft. De Seine ontspringt in?' Meteen duidt hij een jongen op de eerste rij aan.

'Eh... Parijs, meneer.'

'Nee, nee, niet Parijs! In godsnaam, zit ik hier tegen de muren te praten?'

Ik steek snel mijn vinger op. 'In de Vogezes, meneer, even boven de stad Dijon.'

Hij knikt langzaam. 'Toch iemand die er hier oplet. Claessen nog wel. Er is nog hoop.'

Terwijl ik anders altijd oplet. *Altijd.*

'Kijk niet zo kwaad, Claessen,' zegt hij. Hij glimlacht even. Kijkt de klas in. 'In Parijs wordt de Seine groot, jongens, dan komt de Marne erbij. Maar we moeten alles bestuderen, ook waar het grote nog klein is.'

Hij kijkt de klas in. 'Alle begin is belangrijk, jongens.'

Dat zei Jef ook vannacht.

Hij was weer in bed gekropen en meteen in slaap gevallen. En maar snurken, alsof hij een boom aan het doorzagen was. Terwijl ik nog geen oog dicht had gedaan. Ik ging rechtop zitten en gaf hem een stevige duw.

'Wat is er nu weer?'

'Hoezo mirakels zijn dikke zever?'

Ik keek nem verdaasd aan.

‘Het begin van wat?’

‘Weet ik veel. Van alles. En nu gaan we echt slapen. Ik zorg morgen wel voor mijn eigen mirakel.’

Ik zal het Jeanne vertellen. Allemaal poppenkast, Jeanne.

Ik weet zo al wat ze zal zeggen.

Probeer het eens voor mij, Remi. Wedden dat het voor mij wel lukt?

En ik zal een liedje spelen.

Jeanne zal glimlachen. Een mirakel, zal ze zeggen. Jeanne zou zoiets zeggen. Speel het nog eens, Remi.

En ik zal het nog eens spelen. En dan een ander. En weer een ander. En ze zal blijven glimlachen.

En wie weet wat dán.

*

Of hij de moordenaar van Verlaak Theo in de zaal ziet zitten?

Jef knikt.

Ward houdt zijn hoofd nog steeds gebogen. Hij kijkt niet eens op, hij springt niet overeind zoals daarnet. Dat hij zijn eigen vel niet verdedigt, ik snap het niet.

‘Wijst u hem even aan,’ zegt de voorzitter.

Waarop Jef zijn hand in zijn jas steekt, een pistool tevoorschijn haalt en schiet. Hij schiet één keer, twee keer, drie keer. Een seconde lang denk ik: het is een spel. Als op de kermis. Maar Ward wankelt. Ward roept. Zijn hoofd schiet de lucht in, en dan valt hij. De rijkswachters grijpen Jef beet, rukken het pistool uit zijn hand, slaan ermee tegen zijn kop, Jef valt tegen de grond, een meter van Ward vandaan, dicht genoeg om het bloed te ruiken dat uit de kop van Ward spuit, Ward met zijn armen gespreid, Jef met zijn armen om zijn eigen hoofd, terwijl de moeder van Ward hen allemaal voorbijholt, tegen haar zoon aan op de grond valt, huilt en brult en schreeuwt, tegen haar zoon, tegen iedereen, en de zaal staat op zijn kop, rijkswachters drijven de mensen naar buiten;

terwijl mijn moeder de haren uit haar kop trekt, iedereen omduwt, over gevallen lijven naar voren struikelt, de rijkswachters wil wegduwen, maar ze

duwen haar weg;

en mijn vader slaat zijn armen om mijn moeder, en ik sla mijn armen om mijn moeder, en allebei zeggen we tegen haar dat het weer goedkomt.

Eerst hebben ze ons koffie gegeven, daarna een borrel. Ondertussen is mijn moeder weer een standbeeld geworden. Ik vrees voorgoed deze keer, zo griezelig lijkt ze niet meer op zichzelf.

Daarna worden we naar huis gebracht door een vriendelijke rijkswachter. Jef hebben we achtergelaten.

Morgen ga ik naar Brussel. En ik zal slagen. Ik zál. Het is de enige weg. De hele weg naar huis sneeuwt het.

Held

Eerst werd ik een kamer binnengeleid. Ik moest gaan zitten op een stoel, voor mij zaten drie mannen aan een tafel. De middelste zei: 'U had het recht niet in eigen handen mogen nemen, ook niet helden als u, meneer Claessen.'

Ik vertelde hun dat ik heel veel spijt had van mijn daad. Maar dat het voor mij een ondraaglijk leed was geworden dat mijn beste vriend niet enkel de kant van de Duitsers had gekozen, hij had ook nog een man doodgeschoten die ik zeer hoog achtte. Theo was de grootste held die ik in mijn leven had ontmoet.

Ze begrepen dat.

De middelste voegde er nog aan toe: 'Uw beste vriend heeft de wereld inderdaad veel leed aangedaan, meneer Claessen, we kunnen uw woede begrijpen. Ook al keuren we uw daad niet goed. U zal voor een rechtbank moeten verschijnen. In afwachting van het proces mag u naar huis.'

Dat ik me dat proces niet te veel in mijn kop moest steken. Dat zeiden ze ook nog. Mensen in mijn geval werden nooit zwaar gestraft.

Toen lieten ze me vrij. Eén week heb ik vastgezeten. Eén week maar. Ik heb getrild als een meisje toen ik schoot. Maar ik moest mijn familie redden. Het is me gelukt. Misschien dat ze dat thuis kunnen begrijpen.

In afwachting van het proces mag ik zelfs gaan werken.

Jonge jonge toch. Dat het zó zou uitdraaien. Het is bijna te mooi. Morgen trek ik de mijn weer in. Ze zullen blij zijn dat ik terug ben. Ze hebben altijd volk te kort.

En ik zal Nicola weer tegenkomen. Wie weet is mijn kamer nog vrij. Er is niemand thuis. Het is koud, de kachel is uit. Ik maak ze zo wel aan.

Er ligt een brief op mijn stoel. Vreemd. Ik krijg nooit meer brieven. Ik lees mijn naam en adres. Ik ken dat handschrift als het mijne. Niemand anders schrijft mijn naam zo sierlijk. Vroeger dacht ik altijd: dat is omdat hij me zo graag ziet.

Niemand kan me verplichten de brief te lezen. Ik ga de kachel aanmaken,

daarna gooi ik m in het vuur.

Ik scheur de envelop open.

Beste Jef,

Ze zeggen dat ik te jong ben voor de doodstraf. De uitspraken worden ook milder, zeker als er berouw getoond wordt. Ik hoop dat ik levenslang krijg. Minder zou nog beter zijn, natuurlijk. Maar de aanklacht is zwaar, ook zonder de moord op Theo.

Ik schrijf je deze brief omdat ik je waarschijnlijk nooit meer zal zien na het proces. Ik wil je vertellen waarom ik je maandag niet ga verklikken. Niet omdat je altijd mijn beste vriend bent geweest. Ook niet omdat de gevangenis een hel voor je zal zijn en ik je dat wil besparen. Maar mijn maag draait om, mijn hart klopt tegen tweehonderd per minuut als ik er alleen nog maar aan denk. Dat ik daar sta en zeg: Jef heeft geschoten. Want we wilden helden worden, meneer de rechter, hij en ik, zweven boven de wereld, dat gingen we doen.

Ze zullen ons geen helden noemen. Ze hebben gelijk.

Ik had mijn eigen leven kunnen redden, als ik gewoon was teruggekomen. Ik heb het niet gedaan. Ik maakte mezelf wijs dat er moed nodig was om te blijven. Het was omgekeerd. Er was moed nodig om terug te komen. Daar was ik te laf voor. Ik vocht liever voor mijn leven aan het front. Ik heb zwaar gevochten, niet één leven heb ik gered. Ook de jaren erna niet. Terwijl het mijn grootste verlangen was. Maar misschien dat het me nu eindelijk lukt. Daarom ga ik op het proces zwijgen over jou.

En, wie weet, red ik daardoor ook mijn eigen leven.

Laat de anderen je niet meer vertellen wat je moet doen met je leven. Geloof niet in grote woorden, Jef.

En riskeer af en toe iets. Als je niks riskeert, leef je niet. Wie niks riskeert, gaat nog sneller dood. Zorg dat je niet te snel doodgaat, Jef.

Ik had geen betere vriend kunnen hebben.

Het ga je goed.

Ward

Ik stop met ademen.

Epiloog

1967

Onze Jef is dood

‘Voor de zielenrust van onze dierbare overledene,’ herhaalt de priester.

Voor mijn broer, denk ik. Mijn broer, de grote schrikschijter.

We zitten helemaal vooraan op de eerste rij. Victor zit links van me. Rechts van me zit de kleinste van Remi. Ze is vijf en ze zit al een halfuur op haar stoel te wiebelen. Ik leg mijn hand even op haar hoofd. Ze kijkt me verrast aan. Ze glimlacht. Dan zucht ze. ‘Hoelang nog?’

‘Ik weet het niet,’ fluister ik. ‘Het kan nog lang duren.’

‘Ik heb veel te veel kriebels in mijn lijf,’ fluistert ze.

‘Ik ook,’ fluister ik terug.

‘Echt waar?’

Ik knik ernstig.

‘Het gaat wel weer voorbij,’ fluister ik.

Haar ogen stralen. Ze begrijpt er natuurlijk niks van. Van wat er hier vandaag gebeurt, bedoel ik. Al dat gedoe om Jef de hemel in te bewieroken.

Ik kijk even opzij naar Remi. Zijn gezicht staat ernstig, onze broer wordt begraven. Maar ik weet dat hij gelukkig is. Een kind ziet zoiets.

Ik ben ook gelukkig.

Het is ooit anders geweest.

1947. Het proces. Jef, die zelf voor rechter ging spelen. Die daarna naar de missies wilde. Terwijl hij niet eens graag naar de kerk ging. Alsof wij wisten wat hij wilde, zei Jef, en hij vertrok. Bij de franciscanen was hij meer dan welkom.

Zijn proces kwam voor terwijl hij zijn opleiding in het klooster volgde. Hij kreeg zes maanden voorwaardelijk. *Tijdelijke ontoerekeningsvatbaarheid*. Gedreven door een groot rechtvaardigheidsgevoel had hij het recht in eigen handen genomen, dat had hij natuurlijk niet mogen doen. Ook al was het zijn

beste vriend die, enzovoort.

Dat hij zijn opleiding kon voortzetten.

Het was feest toen hij de eerste keer thuiskwam met zijn soutane aan. Het was een maand voor mijn moeder doodviel. Midden op straat zakte ze in elkaar. Ik zat al een halfjaar op het conservatorium in Brussel, ik woonde er op kamers. Na de begrafenis wilde ik weer naar huis komen, iemand moest voor Remi zorgen. Dat doe ik wel, zei mijn vader, en oh wee als ik stopte met mijn studie, oh wee.

Vier jaar later sukkelde mijn vader met zijn fiets in het kanaal. Het was op een ijskoude novemberdag, totaal de verkeerde dag om in het kanaal te sukkelen. Twee vissers konden hem er gelukkig uit halen, maar veel heeft het niet gebaat. Een week later stierf hij aan een longontsteking.

Ik had net mijn diploma op zak, ik kwam weer naar huis, ik kon aan de muziekschool lesgeven. Het eerste wat ik mocht doen was mijn vader begraven.

Onze Remi en ik hebben dat samen gedaan. Jef was er niet bij, van Congo naar België was het zes weken met de boot en we konden mijn vader geen zes weken opgebaard laten liggen.

Jef stuurde een telegram. Hij dacht aan ons, hij bad voor ons. Meer stond er niet in.

Ik blijf maar staren naar de foto op de kist. Ik herken hem niet met zijn lange baard, zijn witte paterskleren, zijn groot kruis op zijn borst, zijn brede glimlach.

Ik heb het nooit geweten. Hoe dat bij hem vanbinnen was. Hoe zeer het gedaan heeft al die jaren. En of het uiteindelijk voorbij is gegaan.

De hand in eigen boezem, zegt Victor, meer kunnen we niet doen.

Mijn moeder zei vroeger ook van die dingen. Mijn moeder, mijn wandelend spreukenboek, mijn moeder met haar sterretjesjurk en haar haren vol bloemen. Die haar armen om ons heen sloeg en zei dat alles goedkwam. En toen werd ze een standbeeld. Mijn vader raapte al zijn moed bij elkaar, hij ging door, en wij ook.

Tot die avond in november.

Ten eerste, hij kende de weg, hoe kon hij dan zomaar het kanaal in rijden. En ten tweede, hij hād daar niet te fietsen. Die avond was het repetitie van de

fanfare. In de nieuwe zaal op het dorpsplein. Dáár lag Ons Verlangen.

En ten derde, hij moest honderd worden.

We lopen de kerk uit. Een van de confraters van mijn broer houdt ons tegen. Of we even willen meekomen. Jef heeft ons een paar dingen nagelaten. Ze liggen in de sacristie.

Remi en ik volgen hem. Jeanne en Victor wachten buiten met de kinderen.

Op een tafeltje in de sacristie staat een kartonnen doos. Bovenop ligt een trompet. Remi neemt het instrument uit de doos.

De confrater schudt zijn hoofd. 'Ach. Hij wilde zo graag trompet leren spelen. Het is hem nooit gelukt.'

'Hij kón spelen,' zegt Remi, bijna verontwaardigd.

'Welnee,' glimlacht de confrater. 'Laten we eerlijk zijn, hij had geen talent voor muziek. Hij heeft zich die trompet aangeschaft, maar veel moois kwam er niet uit. Al die jaren bij ons is hij nochtans blijven oefenen. Speelt u soms muziek?'

'Oh ja,' zeggen Remi en ik tegelijk.

'Ach zo,' zegt de confrater. Hij knikt of hij iets begrijpt. 'Hij was geen muzikant, maar hij kon andere dingen, uw broer. Als een mens een paar dingen goed kan, kan hij veel. Uw broer zal niet vergeten worden.'

Remi en ik lopen de kerk uit. Remi draagt de kartonnen doos. De hoorn van de trompet steekt eruit. Ik blijf er maar naar kijken. Jef is van ons, denk ik. Van óns. En ik begrijp het. Hij heeft ons écht willen redden. Hij heeft dat echt geprobeerd. Remi heeft hij kunnen redden. Jazeker, mij ook. En wie weet, zichzelf ook.

Victor komt naar ons toe. Hij glimlacht als hij de trompet ziet. Hij schudt zijn hoofd, hij blijft maar glimlachen. 'Hij was een van ons, Renée.'

Ik knik. 'Het is niet te geloven.'

Remi en Jeanne en hun drie kinderen lopen voor ons uit. We volgen hen.

'Hij speelde slecht,' zeg ik opeens. 'Zo slecht. En weet je wat? Het geeft niet.' Ik lach en steek mijn arm door de zijne. 'Kom Victor. We gaan naar huis.'

Woord van dank

Dit boek was nooit *dit boek* geworden zonder de hulp van velen.

Van harte bedank ik Gustaaf Baptist, Jef Ceulemans, Free Coekaerts, Frans Hahn en Frans Van Stipelen om me te helpen met de schets van de tijdgeest.

In het bijzonder wil ik Emiel Janssen, Marcel Switten, Eddy Vandepoel en Oswald Van Ooteghem bedanken. De bereidheid waarmee ze me op elk moment van de dag hielpen met research, was voor mij van onschatbare betekenis.